

L. Loring
11/11/43

John Johnson

OTTO RYDBECK

BIDRAG

TILL

LUNDS DOMKYRKAS
BYGGNADSHISTORIA

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

BIDRAG

TILL

LUNDS DOMKYRKAS BYGGNADSHISTORIA

AF

OTTO RYDBECK

(MIT ZUSAMMENFASSUNG IN DEUTSCHER SPRACHE)

LUND

C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG

OTTO HARRASSOWITZ

(Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd 10. Nr 3.)

LUND 1915
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Då »Lunds domkyrka, historik samt vägledning för besökande» år 1911 utkom af trycket, utlofvades i förordet en detaljerad redogörelse för tillkomsten af de forskningsresultat, hvilka däri framlades. Dessa resultat föreligga nu, utförligt motiverade samt belysta af ett omfattande, till största delen icke förut publiceradt bildmaterial. Åtskilliga nya problem rörande domkyrkan hafva därjämte upptagits till behandling, delvis i anslutning till sedermera utförda komparativa undersökningar i Tyskland och Italien. Framställningen avslutas med en kortfattad redogörelse för Lundadömens inflytande på den nordiska, särskildt den skånska konsten under tidig medeltid.

Då dessa undersökningar rörande Lunds domkyrkas byggnadshistoria härmed offentliggöras, sker detta under tacksamt erkännande af det bidrag till täckandet af tryckningskostnaderna, som anvisats af Domkyrkorådet i Lund. I särskild förbindelse stannar jag dessutom till Öfverbibliotekarien Fil. D:r Carl af Petersens för det värdefulla bistånd han lämnat under arbetets befordrande till trycket.

Lund den 15 maj 1915.

Otto Rydbeck.

Innehållsförteckning.

I. Lekmannakoret	1—38
Den äldsta anläggningen.....	1
Jakob Erlandssons koranordning.....	26
Fynd af lösa fornsaker.....	35
II. Hvalfven.....	39—81
Hvalfslagningen i långhuset.....	39
Är den äldsta triumfbågen i hufvudsak bevarad?	66
Tvärskeppets hvalf.....	71
Absidens och högkorets hvalf.....	76
Kupolhvalfvet i kryptan	79
III. Tornpartiet	82—101
Dess utseende och byggnadstid.....	82
Reparationen i början af 1500-talet.....	96
IV. Korpartiet	102—112
V. Olika nyanser inom figurornamentiken	113—127
Äfven djurskulpturen visar, att absiden blifvit omklädd	113
Nordiska särdrag.....	121
VI. Baldakinerna i tvärskeppet.....	128—150
Nordöstra kapellet i tvärskeppet och dess baldakin.....	128
Hvar har nordöstra baldakinen från början haft sin plats?	133
VII. Senmedeltida förändringar i tvärskeppet	151—158
Adam van Düren ombygger norra korsarmen.....	151
Två ciboriealtaren.....	155
VIII. Sidoskeppsportalerna	159—175
De förstörda, västliga sidoskeppsportalerna	159
Återfunna detaljer från norra sidoskeppsportalen.....	162
IX. Myntfynd	176—178

X. Kryptbilderna	179—232
Bildernas plats och utseende.....	179
Olika tydningsförsök.....	188
Simsonlegendens tillämpning på bilderna. Kompara- tiva undersökningar.....	196
Simsonmotivets innebörd och dess förekomst under medeltiden.....	225
XI. Kyrkans äldsta byggnadshistoria	233—264
Grundläggningen.....	233
Byggmästarna.....	245
Kyrkans äldsta byggnadshistoria i sammandrag.....	253
XII. Domkyrkans inflytande på den kyrkliga konsten i och utanför Skåne	265—281
Innehållsöfversikt på tyska	282—307
Tillägg och rättelser.....	308

Fig. 1. Lunds domkyrkas krypta, sedd från nordvästra hörnet.

I. Lekmannakoret.

Den äldsta anläggningen.

Då värmeledningen i Lunds domkyrka hösten 1910 skulle omläggas och till följd däraf en del af trappan mellan midtskepp och kor måste uppbrytas, kunde man med skäl misstänka, att delar af den altarnisch, hvilken haft sin plats i en tvärmur, som ursprungligen afskilde det högre belägna korpartiet från midtskeppet, skulle komma att anträffas. De upptäckter, som vid detta tillfälle gjordes, föranledde, att hela trappan borttogs, de därunder befintliga delarna af ärkebiskop Jakob Erlandssons på 1250-talet uppförda förvaringsrum utgräfdes, och en ny trappa, hvilande på järnbalkar, anlades något längre ut i midtskeppet. De utgrädda partierna äro fortfarande tillgängliga för forskaren genom öppningar i den nya trappans sidomurar.

Enär förf. fått i uppdrag att leda dessa gräfningsar¹, kommer här nedan att lämnas en redogörelse för de iakttagelser, som

Öfverstycke, fig. 2. De år 1910 utgrädda partierna af lekmannakoret.

¹ Jämte domkyrkoarkitekten Th. Wählin, som på allt sätt underlättat förf:s arbete. Intendenten T. Mårtensson, då amanuens vid Historiska museet, har på ett förtjänstfullt sätt biträdt vid undersökningarna, särskildt beträffande uppmätningar och fotograferingsarbeten. — En stor del af fotografierna i föreliggande afhandling samt de teckningar, hvilkas ursprung ej angifvits, äro utförda af förf.

under arbetets fortgång blifvit gjorda beträffande dels den äldsta tvärmurens och lekmannekorets ursprungliga utseende, dels Jakob Erlandssons byggnadsföretag i midtskeppet — denne prelat lät som bekant vid midten af 1250-talet införlifva östra delen af detta skepp med presbyteriet, hvarvid den gamla tvärmuren blef borttagen. Tyvärr hade Brunius, då han, i enlighet med Axel Nyströms ritningar, raserade Jakob Erlandssons tillbyggnader, äfven skadat de partier af det ursprungliga lekmannekoret, som öfverlevvat branden 1234 och den grundliga förstörelsen på 1250-talet, men ifrågavarande undersökningar erbjödo i alla fall ett enastående tillfälle till granskning och korrigerings af nämnde författares uppgifter och de slutsatser, hvartill han kommit beträffande dessa viktiga delar af den gamla Lundadömen. Som vanligt har den utmärkte forskarens skildring i nästan alla detaljer visat sig vara korrekt, men så är icke alltid fallet med hans slutledningar, hvarjämte de planer och teckningar, hvilka han låtit göra, knappast fylla de kraf, man nu ställer på dylika uppmätningar.

Brunius' åsikt¹, att det funnits »en ursprunglig tvärmur, hvilken sträckt sig mellan de två östligaste hufvudpelarna och haft två genomgångar, till hvilka trappor uppledt från mellanskeppet till mellankoret», är tvifvelsutan i hufvudsak riktig. Det har påträffats rester af ett högt murparti mellan midt- och tvärskepp, och i denna mur har den nisch varit inbyggd, som ännu delvis är i behåll, och framför hvilken det äldsta lekmannealtaret haft sin plats. Detta midtskeppets östligaste parti har således utgjort koret till den nedre kyrkan, lekmannens kyrka, medan presbyteriet, prästkyrkan, omfattade det högre belägna tvärskeppet och koret, hvilket, med det under tribunbågen anbragta högaltaret, helt och hållet disponerades af prästerna.

Beträffande den ursprungliga, under triumfbågen belägna tvärmuren kan man emellertid fråga sig, huruvida denna sträckt sig öfver hela midtskeppets bredd från pelare till pelare, som Brunius antager, med de vid hvarje sida belägna, äldsta trapporna mellan midt- och tvärskepp inbyggda i själfva muren, eller om den inskränkt sig till en omramning kring altarnischen, i hvilket fall den slutat, där de flankerande trapporna togo vid. Att trappor existerat där antages redan af Brunius, och bifogade

¹ C. G. BRUNIUS, Nordens äldsta metropolitankyrka eller historisk och arkitektonisk beskrifning om Lunds domkyrka, 2 omarb. uppl., 1854 (första upplagan 1836), s. 121.

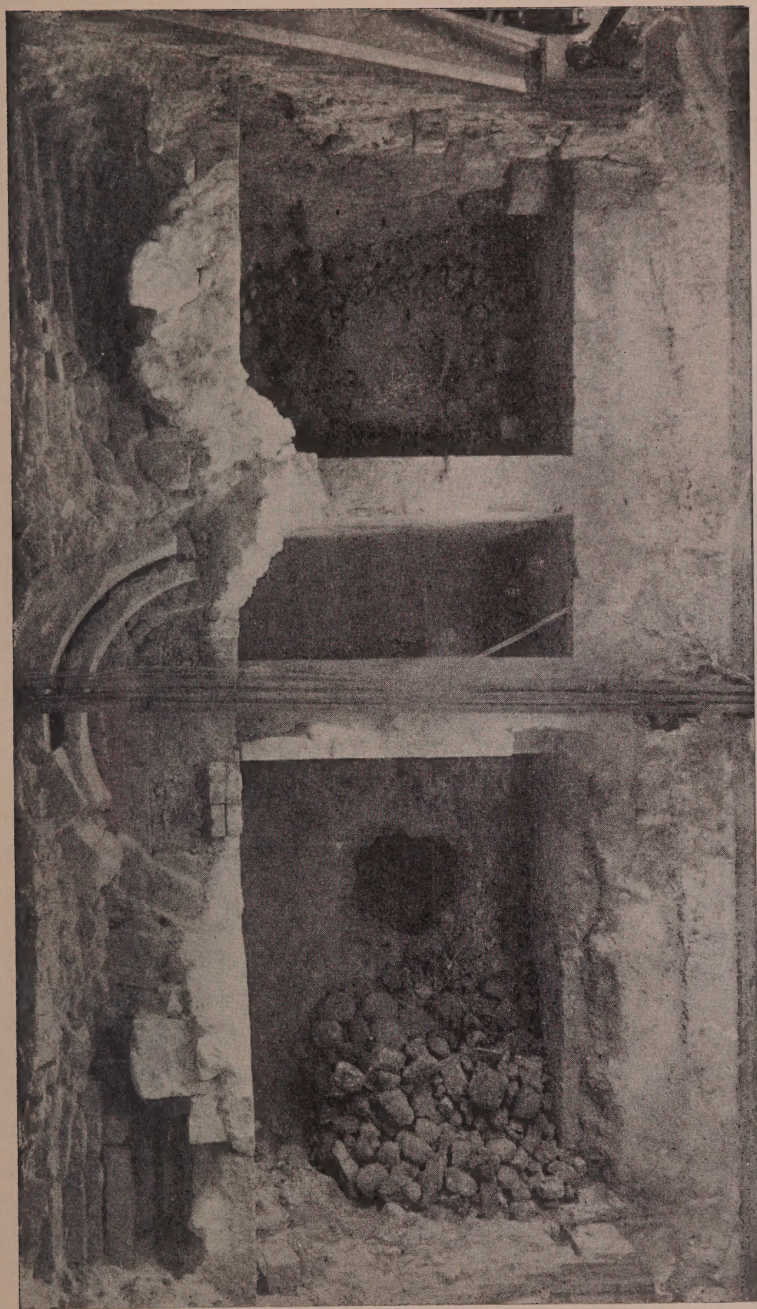

Fig. 3. Efter fotografi af de framgräfdade partierna, tagen rakt uppifrån. Öfverst synes tvärmuren med altarnischen i midten och trappanläggningarna vid sidorna, längre ned de tre kamrarna i Jakob Erlandssons korbyggnad.

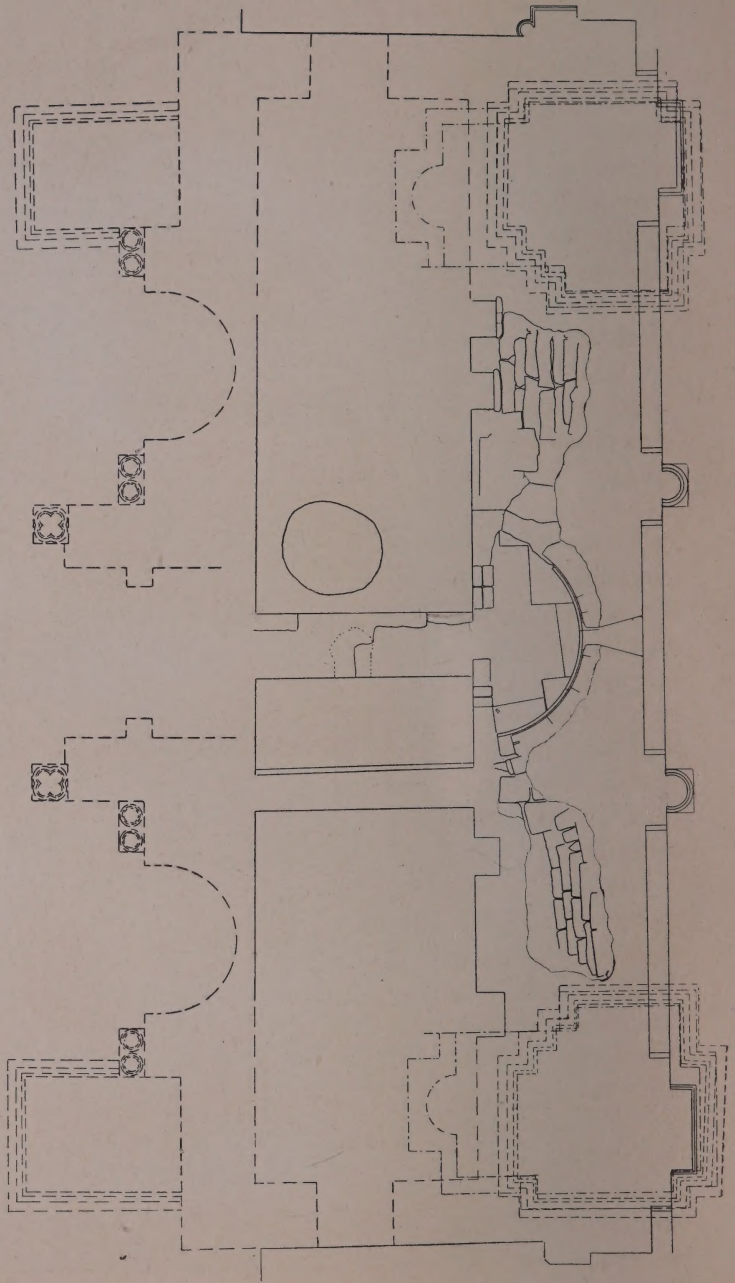

Fig. 4. Plan af gräfningsarna, visande den äldsta tvärnuren, med dess fönsterpydda altarnisch och trappanläggningarna vid sidorna. De flankerande, med — — — streckade pelarna äro de gamla; de nuvarande, med betecknade hafva uppförts af Zettervall. Öfverst synes kryptans västra murlif, åt andra hållet Jakob Erlandssons tre kamrar, nedåt begränsade af hans lektoriemur. Denna, som ansluter sig till de östligaste bjopelarna, har en genomgång i midten och en nisch på hvarje sida, alla kolonnpydda. I vänstra kammaren synes konturen af ett rundadt schakt (jmf. figg. 3 och 5).

bilder och plan af 1910—1911 års utgräfningar (figg. 2—4) ange de förmodade trappbröstningarnas eller trappornas läge, hvarjämte fig. 5 visar sektioner såväl af dem som af altarnischen.

Man kan emellertid undra, huruvida dessa yårdslöst anlagda och ofullständiga »trappor» verkligen tjänstgjort som sådana, eller om det är möjligt, att de tillkommit i annat syfte, t. ex. såsom fyllnad i muren eller för att afsträfvä krypthalvfvens tryck emot densamma.

Då man under medeltiden uppförde en mur af sådan bredd, $2\frac{1}{2}$ m., som den ifrågavarande tvärmuren, så byggdes den af tvenne ytterskal (här bestående af sandstenskvarrer), medan rummet mellan dessa fylldes med sten-

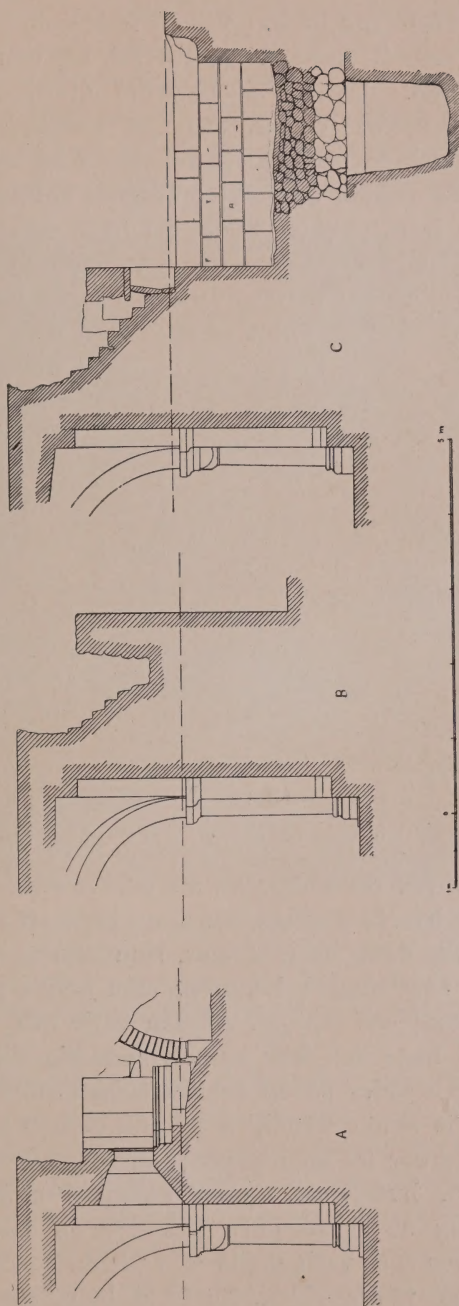

Fig. 5. Sektioner genom de framgrädda partierna af skiljemuren; A) genom altarnischen, fönstret och kryptan; längst till höger rester af tunnhvalfvet öfver lönkamaren; B) genom södra trappanläggningen; C) genom norra trappanläggningen, golvet med dess tvenne stenlager och schaktet (synligt i plan å figg. 3 och 4) med dess jordfyllning.

brockor och murbruk. Vid betraktande af muren ifråga (jmf. figg. 3 och 4) finna vi emellertid, att den är något annorlunda konstruerad. På hvar sin sida om altarnischen äro långa bindare anbragta, således stenar, som gå vinkelrätt tvärsigenom nästan hela tvärmuren och hvilka tillkommit för att ge stadga och fasthet åt dennas genom nischen försvagade midtparti. Utanför ifrågavarande fasta punkter finnas på båda sidor de redan omnämnda trappliknande afsatserna af rektangulära kvartsithällar, hvilkas längdriktning går parallellt med murlifvet och hvilkas egendomliga placering ej kan förklaras däraf, att de skulle varit afsedda att

Fig. 6. Norra trappanläggningen i skiljemuren, sedd uppifrån.

förstärka muren. De visa nämligen ej någon nämnvärd förmåga att sträfvat och styrka densamma, helst som åtminstone en af dessa hällar, den fjärde uppifrån på norra sidan, ej ens går så långt in, att den får fäste under den ofvanför liggande hällen, utan lämnar en bred springa dem emellan (synlig å figg. 4 och 5 samt å fig. 6, ofvanför meterstocken). Murens egendomliga struktur tyder sålunda med all

säkerhet på, att vi här ha att göra med en verklig trappanläggning på hvardera sidan om altarnischen i midten.

Men flera bevis finnas, som styrka detta antagande. Om man ej haft trappor i muren, utan denna gått obruten fram, så är det knappast möjligt, att den varit lika tjock hela vägen. Ty i så fall hade den icke kunnat sluta sig till de stora hörnpelarna i norr och söder på ett arkitektoniskt tillfredsställande sätt. Dess västra yta skulle nämligen då gått en half meter framför pelarnas västra partier (så som dessa pelare voro konstruerade före restaureringen), hvarjämte muren knappast kunnat få någon lämplig afslutning åt sidoskeppen till. Därtill kommer, att dessa hörnpelare, om de varit dolda af tvärmuren, omöjligen kunnat, särskildt på västra sidan, förete så betydliga eldskador, som fallet var före Brunius' restaurering (jmf. figg. 8—9 m. fl.), ej heller

hade de, på dessa af muren gömda sidopartier, haft profilerade socklar. Om muren sträckt sig från pelare till pelare, så måste den därför, vare sig trappor funnits eller ej, haft en förkroppning på midten, kring altarnischen, och på båda sidor om denna varit indragen så mycket, att den kunnat sluta sig direkt till hörnpelarna, antingen till deras västra delar, då murens sidopartier

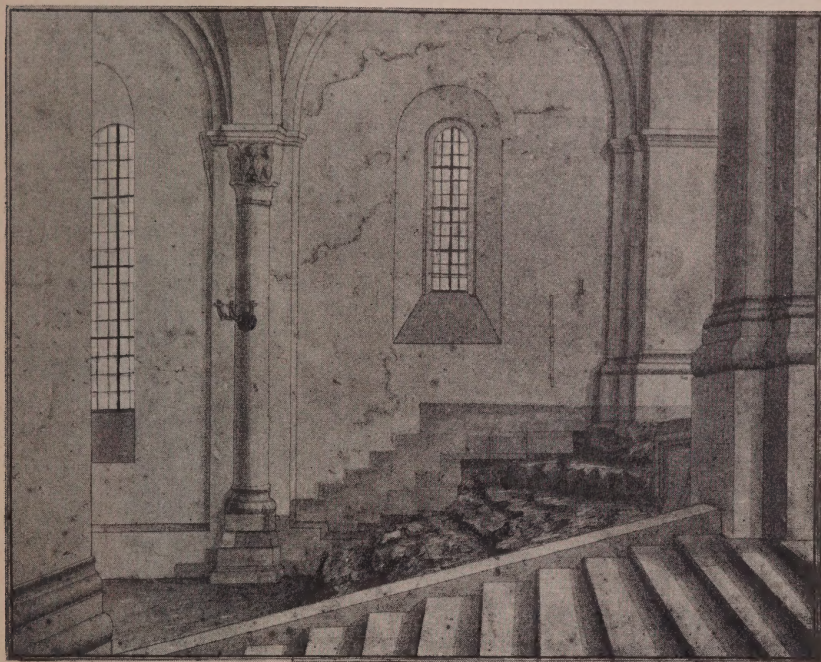

Fig. 7. Trappan i norra sidoskeppet under ombyggnad. Den öfre trappprofilen härrör från tiden efter 1234, den undre från den äldsta anläggningen. Fönstret ofvanför var det enda i sidoskeppen, som hade kvar sin ursprungliga profilering. Efter teckning (från 1835) i domkyrkans ägo.

måste varit $\frac{1}{2}$ meter tunnare än midtpartiet, eller också till triumfbågspilastrarna, då afsatsen skulle stigit ända till $1 \frac{1}{4}$ meter. Af dessa båda möjligheter måste den sistnämnda förefalla minst osannolik, enär hörnpelarnas redan omnämnda sockelprofiler kunde iakttagas äfven på den västligaste delen af de mot hvarandra vända norra och södra sidorna, hvilka profiler aldrig skulle funnits, om tvärmuren anslutit sig till hela detta parti (och hvilka på grund af eldskadorna måste vara äldre än branden 1234). Men

i hvilket af fallen som helst skulle de nu bevarade trappafsatserna, särskildt den norra sidans, kommit att ligga med västra delen utanför murarna.

Då således dessa partier orubbade kvarligga utanför det supponerade murlifvet, är det ej möjligt, att de kunnat utgöra någon del af fyllningen i en tvärmur af ofvan beskrifna art. Ännu mindre låter det tänka sig, att de skulle hafva inlagts såsom murfyllning vid reparationen efter eldsvådan 1234, eller vid Jakob Erlandssons kort därefter påbörjade byggnadsföretag. Man skulle emellertid kunna ifrågasätta ännu en konstruktion af partiet i fråga,

Fig. 8. Eldskador å de östligaste hufvudpelarna. Efter teckning i domkyrkans ägo.

nämligen att tvärskeppet varit skildt från midtskeppet endast genom en vertikal, plan muryta, hvars höjd uteslutande skulle betingats af nivåskillnaden mellan golven i dessa båda delar af kyrkan, — således skulle en fristående tvärmur saknats (med undantag af omramningen kring altarnischen i midten) och likaledes trappor. Om ett dylikt byggnadsparti existerat, måste dess murlif sträckt sig väster om hörnpelarnas baser, försåvidt både de trappliknande afsatserna och den utanför dessa behöfliga skalmuren skolat ingå i detsamma.

Framsidan skulle då bestått af en lång, slät mur, med en hög nischomramning i midten, och från detta klumpiga, obrutna murpostament skulle hörnpelarna utgått. Ett sådant arrangement hade med nödvändighet ofvanpå murkanten betingat en balustrad, som ej kunnat ansluta sig till dessa pelare, med mindre den varit belägen långt innanför murlifvet. Emot antagandet af en dylik föga sinnrik konstruktion strider den omständigheten, att byggnaden uppförts af en skicklig arkitekt, hvarjämte hypotesen i fråga icke motiverar tvärmurens tjocklek ($2\frac{1}{4}$ m.), än mindre lämnar någon som helst förklaring på förekomsten af trappafsatserna inne i muren. Det enda sannolika antagandet är fortfarande,

att de verkligen utgjort delar af tvenne trappanläggningar mellan midtskeppet och presbyteriet.

Den norra af dessa trappliknande afsatser skulle, enligt Brunius, fört ned till ett »gömsälle», som af honom beskrifvits¹ och hvari funnos »stickor och sopor» samt »näfverstycken, som inneslöto ett svartglänsande kådaktigt ämne». Gömsället igenmurades och aftecknades af Brunius samt fick på teckningen namnet »löntrappan». Notisen ifråga härleder sig tydligen från en tidig anteckning af Brunius, innan arbetet med trappafsatsernas blottläggande framskridit så långt, att B. ansett sig med säkerhet kunna fastslå, att byggnadspartiet var identiskt med de äldsta trapporna. Då detta sedermera stått klart för honom, har han glömt att ändra eller borttaga den vilseledande notisen. I sin beskrifning af domkyrkan² förklarar han emellertid, att »tydliga spår här igenfunnits efter ursprungliga trappor, som legat å hvardera sidan om oftanämnda nich på 14^{1/2} fots afstånd från hvarandra».

Om man noga granskar de ifrågavarande afsatserna på hvar sin sida om nischen, så frapperas man af att de, efter nutida anspråk på trappor, äro mycket branta och grunda, att vidare de öfversta och nedersta stegen saknas, att samtliga hållarna äro groft tillhuggna, samt att de icke förete spår efter slitning. De båda sistnämnda omständigheterna kunde i någon mån bero dels på det hårda material, kvartsit, hvaraf de äro förfärdigade, och dels därpå, att de endast obetydligt varit utsatta för nötning. Men då härtill kommer, att de ej äro eldskadade, så kan orsaken tvifvelsutan blott vara den, att de endast utgjort underlaget för de verkliga trapporna. Frånvaron af de öfversta och nedersta stegen förklaras tillfullo af den ursprungliga tvärmurens nedbrytande och golfvens förändring i samband därmed. Hvad lutningen på trappan beträffar, så blir denna ej större, än hvad fallet exempelvis är på en mängd medeltida amboner utomlands såsom, för att endast taga ett par exempel från Rom, i San Clemente, San Lorenzo fuori le mura och Santa Maria in Cosmedin m. fl.³

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 453.

² Ibid. s. 121.

³ I RIVOIRA, *Le origini della architettura lombarda*, I, afbildas (s. 69) en brant predikstolstrappa från Santa Sofia i Saloniki och (s. 44) en ambo (från ett museum i Konstantinopel), hvars ovanligt branta trappa är huggen ur ett enda block.

I Sverige äro medeltida predikstolar ytterst sällsynta ¹, och bevarade trappor till sådana omnämnas ej i litteraturen, men man kan ej betvifla, att de varit branta, liksom fallet är med medeltida trappanläggningar i allmänhet. Det visar sig f. ö., att äfven uppgångarna till våra många renässanspredikstolar varit synnerligen obekväma. Ett närliggande exempel härpå utgör den i en

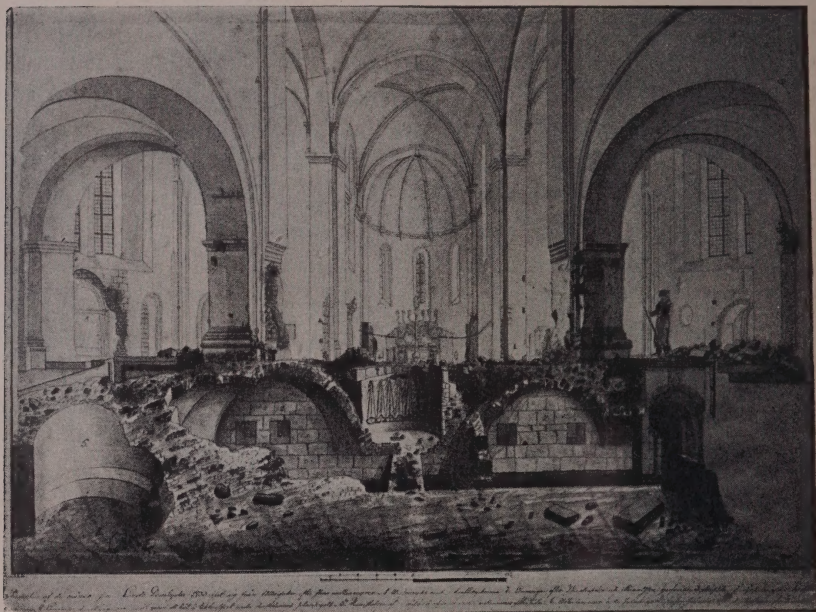

Fig. 9. Rifningen af Jakob Erlandssons korbyggnad under Brunius' ledning. Närmast till vänster lektoriemurens norra nisch, i midten det äldsta lekmanakorets altarnisch med dess målningsförsedda tegelmantel. Framför denna skymta de till hälften underjordiska kamrarna och rester af deras hvalfbetäckning. Efter teckning (från 1833, signerad 1834) i domkyrkans ägo.

af långhuspelarna inrymda delen af själfva Lundadömens predikstolstrappa, hvars steg äro lika höga som djupa (c. 22 cm.) och sålunda stå tvärmurens trappafsatser (särskildt den minst skadade, norra) mycket nära. Då vi veta, att ifrågavarande trappafsatsers höjd varit sammanlagdt 2,18 m. och att tvärmuren hade samma bredd, eller, om vi till den sistnämnda lägga den till muren sig anslutande gördelbågens bredd i kryptan, 2,45 m., så finna vi, att

¹ Jmfr HILDEBRAND, Sveriges medeltid, III, s. 337 ff.

lutningen blir mindre än en half rät vinkel, eller, för att taga ännu ett exempel, något bekvämare än å den trappa, som leder från den nedre borgsalen i Glimmingehus upp till festvåningen, hvars steg äro 11 tum höga och lika djupa¹.

Som bevis på hur litet man tänkte på bekvämlighet i detta hänseende kan antecknas, att den äldsta trappan i norra sidoskeppet, hvilken återfanns under den efter 1234 uppförda, af Brunius sedermera raserade (fig. 7), ej anlades förr än i slutet af 1100-talet, hvilket bevisas af ett under dess nedersta steg gjordt myntfynd (se kap. IX). Man hade således under decennier åtnöjt sig med en provisorisk passage på detta ställe. Huruvida förhållandet varit analogt vid södra sidan är ej möjligt att afgöra, helst som motsvarande parti till stor del förstörts vid anläggandet af ärkebiskop Karls kapell under förra hälften af 1300-talet.

Säkert är emellertid, att den präst, som skulle officiera vid lekmannaaltaret, där gudstjänster ofta förekommo, måste haft någon lämpligare passage från koret och dit än genom sidoskeppen, helst då trapporna där sannolikt befunno sig i ett ofullbordadt skick. Det måste därför legat nära till hands att uppföra en trappa på hvar sin sida om lekmannaaltaret, alldeles som fallet är i åtskilliga romanska kyrkor utomlands. Det var tvifvelsutant en liknande tanke, som föranledde Jakob Erlandsson att bygga den monumentala midttrappan i den nya tvärmuren.

Om, såsom redan påpekats, den trappanläggning, hvilken ännu finnes kvar, ser provisorisk ut, så beror detta efter allt att döma därpå, att den en gång varit klädd med steg utaf annan sten². Förstöringen af dessa senare kan helt naturligt förklaras därutaf, att de antingen blifvit sönderbrända under eldsvådan 1234 (liksom fallet var med de äldsta sidoskeppstrapporna) eller också att de användts af Jakob Erlandsson till den nya trappa, som han anlade i de förras ställe.

Man måste således antaga, att de vid gräfningen påträffade afsatserna på hvar sin sida om altarnischen verkligen utgjort

¹ BRUNIUS, Skånes konsthistoria, s. 443. Jmfr skärning i HILDEBRAND, anf. arb., II, s. 226.

² På samma sätt har, om man vill taga ett mera afälgset exempel, fallet varit å det lilla rundtemplet vid Bocca della verità i Rom, där den egentliga trappan af marmor hvilar på grofva steg af travertin (afbildad i H. SCHÜCK, Rom, en vandring genom seklerna, I, s. 47, fig. 28).

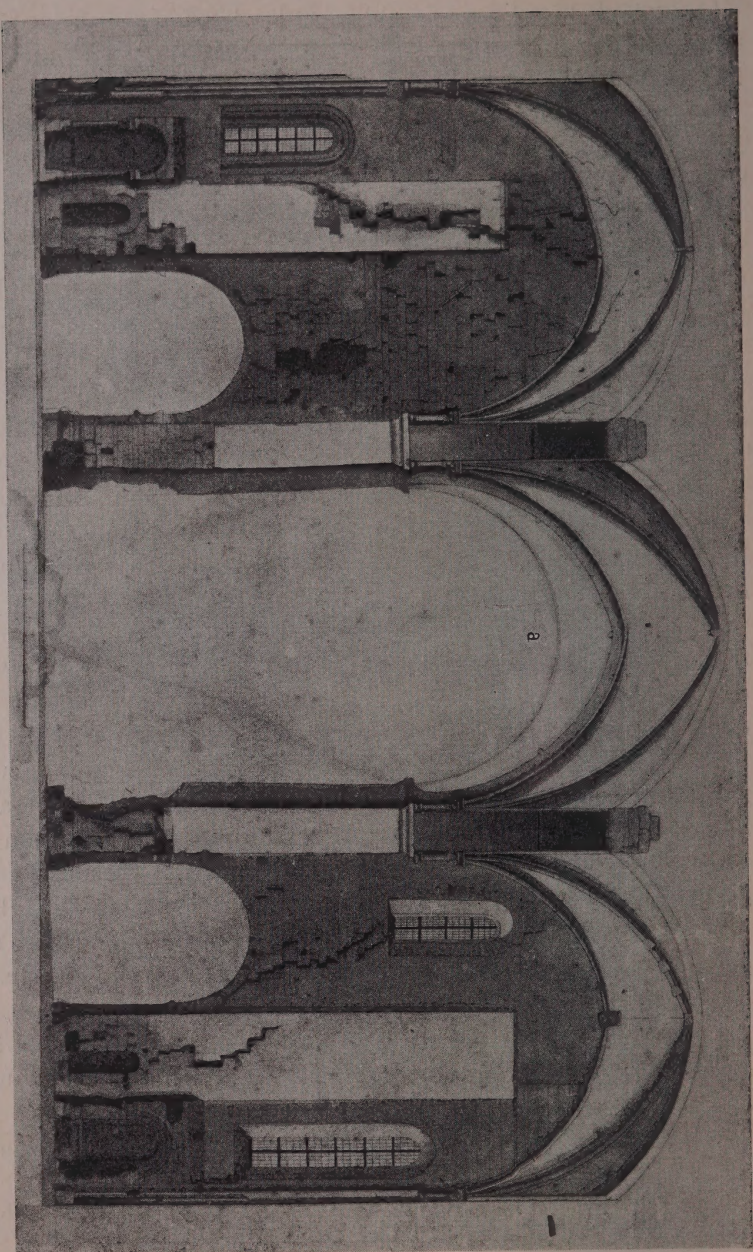

Fig. 10. Sektion genom tvärskeppet. Den halvcirkelformiga, tillfogade triumfbågslinjen a betecknar den ursprungliga triumfbågens läge. Efter teckning (från 1834) i domkyrkans ägo.

delar af trappanläggningar där. Det återstår då att klargöra, huruvida dessa, såsom Brunius utan någon noggrann undersökning antager, varit belägna inne i tvärmuren, d. v. s. med hvälfda genomgångar i denna, eller om de legat fria. I senare fallet skulle tvärmuren endast upptagit midten af rummet mellan pelarna och således haft karaktären af en altarbaldakin eller ram kring det ifrågavarande altaret.

Att genom undersökning af de angränsande hörnpelarnas mot hvarandra vända sidor komma till klarhet om, huruvida dessa sidor berörts af tvärmuren — i hvilket fall öfre delen af trapporna måste varit inbyggda i densamma — eller ej, har för alltid omöjliggjorts genom bl. a. Zettersvalls restaurering, då pelarytorna ifråga omkläddes. De för sin tid mycket omsorgsfulla ritningar, som Brunius före restaureringen lät utföra af olika delar af kyrkan och hvilka omfatta äfven de ifrågavarande partierna, äro ej heller af den art, att de kunna lämna något fullt säkert bidrag till lösningen af ifrågavarande problem. Orsaken ligger däruti, att dessa båda sidor af pelarna, således de pilastrar, som uppbära själfva triumfbågen, redan tidigt, antagligen på 1250-talet, blifvit afskalade till öfver $1\frac{1}{2}$ m:s djup och $3\frac{1}{2}$ m:s höjd från golfvet, för att lämna plats åt den korstolsrad, hvilken sträckte sig längs de af Jakob Erlandsson uppförda innermurarna i mellankoret (se figg. 21 och 24).

Då man närmare undersöker ifrågavarande teckningar, särskildt fig. 10, så förefaller det likväl, som om vissa omständigheter talade för, att dessa partier å pelarna verkligen varit utsatta för en eldsvåda. Härpå tyder sålunda det eljest nästan oförklarligt råa och klumpiga sätt, hvarpå borthuggandet af sandstensbeklädnaden ägt rum. De konturer nedre delen af triumfbågspilastrarna erbjuda å nämnda teckning äro så trasiga, att man knappast kan tänka sig, att de kunnat uppstå på en pelare, som genom sammanbyggnad med en tvärmur varit relativt väl skyddad mot förbränning. Det förefaller därför mera sannolikt, att tvärmuren ifråga endast förkropppat sig kring altarnischen i midten och ej gått fram ända till pelarna. Dessa måste i så fall år 1234 ha blifvit till den grad sönderbrända af instörtande taksparrar o. d., att de på 1250-talet afhuggna partierna efterlämnat söndriga och ojämna ytor.

Måhända var det just den bräckliga beskaffenheten af triumfbågspilastrarnas nedre partier som gjorde, att man vågade bort-

hugga stora delar af deras beklädnad, enär de på grund af sitt skadade tillstånd ej ansågos kunna lämna något egentligt stöd åt triumfbågen. De gapande hålen efter rifningen hade man sedan öfverrappat eller vårdslöst tillmurat med tegelsten, och de nedbrutna pelarpartierna ersattes upptill af ett slags konsoler, groft hopkomna af några »rundskeften» af tegel, hvilka skulle förebygga de öfverhängande pilastrarnas nedstörtande.

Om man söker en slutlig lösning på frågan om anordningarna mellan midt- och tvärskepp genom jämförelse med utländska kyrkor med förhöjdt kor¹, så finner man, i de fall då tvärmuren ännu är i behåll, att denna i regel antingen går obruten fram från

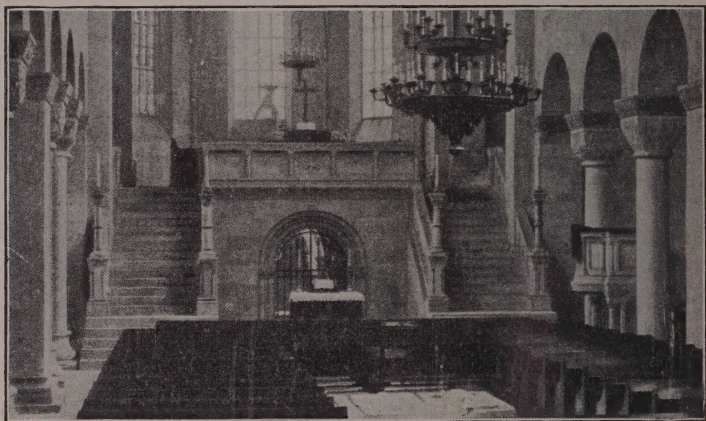

Fig. 11. Dömen i Quedlinburg, långhusets östra del.

pelare till pelare eller också inskränker sig vare sig till ett midtparti eller till tvenne sidopartier. I förstnämnda fallet, då tvärmuren sträcker sig tvärsöfver från pelare till pelare, brytes den vanligen af arkader, hvilka öppna sig mot kryptan, dit ofta en trappa leder. Uppgången till presbyteriet är i så fall förlagd till sidoskeppen. Sådana anordningar äro exempelvis att finna i dömen i Modena, San Zeno i Verona, San Miniato i Florens, katedralen i Fiesole samt, med någon liten modifikation, i klosterkyrkan i Jerichow. Då förbindelsen mellan sidoskepp och presbyterium är utesluten, t. ex. om vare sig sidoskepp eller tvärskepp saknas, plägar

¹ Jmfr bl. a. afbildningar i atlas till DEHIO und BEZOLD, Die kirchliche Baukunst des Abendlandes.

denna arkadförsedda tvärmur vanligen genombrytas af en trappa i midten, såsom fallet är i åtskilliga kyrkor, t. ex. San Marco i Venedig och Sant' Ambrogio i Milano.

En liknande anordning: bred midttrappa, flankerad af tvenne smalare murpartier med åtminstone en ambo, ha vi exempel på i stiftskyrkan i Gernrode och S:t Michael i Hildesheim (till det ytterligare förhöjda högkoret leda två smala sidotrappor på hvar sin sida om en bred tvärmur) samt i flera af de med Lundadömen besläktade kyrkorna i Pavia, såsom San Michele Maggiore, San Pietro in Ciel d'Oro och San Teodoro (i de tre sistnämnda finnas i tvärmuren öppningar ned till kryptan).

Ett system, som närmast påminner om lekmanakoret i Lund: ett bredt murparti i midten, stundom med altarnisch, samt sidotrappor, finnes bl. a. i dömen i Quedlinburg (fig. 11), vidare i dömen i Ratzeburg (med genomgång i midten), samt i den närbesläktade dömen i Braunschweig. Detta system, hvilket företrädesvis tyckes förekomma norr om Alperna, har särskildt en representant, den sistnämnda katedralen, hvars nuvarande anordning i hög grad påminner om Lundadömens. I midten reser sig en kraftig tvärmur, förkroppad kring en altarnisch, och detta murparti eller, om man så vill, denna baldakin öfvergår upptill i en ambo. Den mäktiga uppbyggnaden, hvars utseende åskådliggöres af fig. 12, flankeras af tvenne ganska branta trappor med balustrad vid sidorna.

De i Lund påträffade anläggningarna under triumfbågen tyda snarast på en anordning likartad med den sistnämnda, således

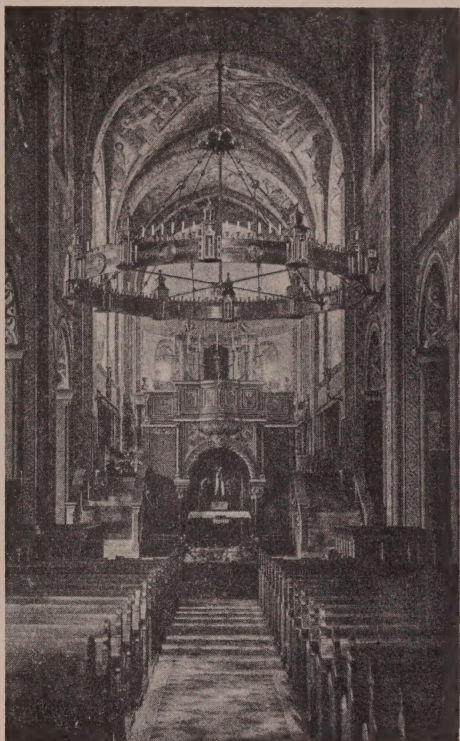

Fig. 12. Interiör af dömen i
Braunschweig

i midten en altarnisch, omgifven af en ornerad baldakin eller murförkroppning, som upptill öfvergår i en ambo, och på sidorna smala, branta, icke öfverbyggda trappor. Ambons placering ofvanpå altarnischen blir en naturlig följd af de fria trapporna, hvilka knappast lämna någon annan plats öfrig åt den eller de behöfliga pulpeterna. Enligt ett schematiskt rekonstruktionsförslag skulle således den ursprungliga tvärmuren i Lunds domkyrka ha sett sig ungefär så, som den förut omnämnda fig. 12 utvisar.

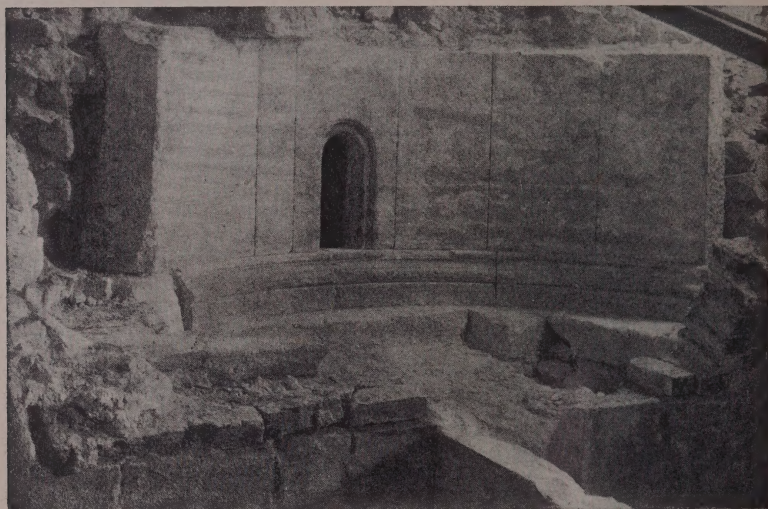

Fig. 13. Kvarstående parti af den till lekmanakoret hörande ursprungliga altarnischen.

Altarnischens golf har sannolikt legat något öfver midtskeppets golfplan (c:a 10 cm. öfver det nuvarande). Huru mycket som är kvar af själfva nischen, synes bäst af teckningarna, figg. 4—5, samt figg. 3 och 13. Dess vackert profilerade sockel höjer sig 25 cm. öfver nischgolfvets finhuggna, medelst järnklammer sammanfogade sandstenskvadrer. Å den yttersta sockelstenen på södra sidan finnes nederst till vänster ett litet, svagt inristadt, likarmadt kors (se fig. 25, n:r 49).

På sockeln hvilar en rad vackra, konkvhuggna sandstenshällar, samtliga 95 cm. höga — Brunius' mått $2\frac{5}{8}$ fot är felaktigt — och från 20 till 70 cm. breda, äfven dessa sammanbundna med järnklammer. Brunius räknar deras antal till sju, men nu finnas

tyvärr endast sex i behåll. Den sjunde, som tvifvelsutan stått ytterst vid norra sidan, måste ha förstörts vid rifningen på 1830-talet. I den mellersta stenhällens nedre del har man uthuggit ett rundbågigt fönster, hvars dagöppning uppgår till 52 cm. i höjd och 22 cm. i bredd, vackert profileradt och med en djup smyg emot kryptan. Detta fönster, liksom större delen af nischen, har ej varit synligt sedan strax efter 1234 års brand, då nischen fått så svåra eldskador, att den kläddes med en tegelmantel, hvilken dolde hela den bakom liggande sandstensmuren.

Då Brunius ref Jakob Erlandssons korbyggnad, fanns ännu mera i behåll af altarnischen (se fig. 9). Ofvanpå de omnämnda sandstenshällarna låg nämligen »ett 11 $\frac{1}{2}$ tum» (således c:a 28 cm.) »högt skifte, ur hvilket tre kragstenar framsköto, nemligen en å midten och en å hvardera sidan»¹. Ofvanpå detta hvilade »ett 1 $\frac{1}{4}$ fot» (c:a 37 cm.) »högt skifte, hvilket var i öfra kanten afslaget och låg nära vågrätt med mellankorets golfplan, och i midten däraf fanns en öfverrappad ornamentssten, som å hvardera kanten hade en uppgående hög staf och en djup hålkäl samt på framsidan en väl afbildad fågel, omgifven af ett löfverk i helupphöjdt arbete»¹. Enligt Brunius' fortsatta skildring skulle den öfverrappade ornamentstenen, som hvilade på den förutnämnda kragstenen, jämte flera liknande, hvilka utgått från sidokonsolerna, »i flera skiften utgjort hvalfsirater i ofvan-nämnda nich».

Fig. 14. Två ornamentstenar, som omramat altarnischen. Den öfre är delvis täckt af putsyta med romanska målningar.

Det är naturligtvis svårt att med bestämdhet yttra sig om detta antagande, sedan uppgifterna icke direkt kunna kontrolleras, men det förefaller knappast möjligt, att ornamentstenarna verkligen utgjort »hvalfsirater», eller, som Brunius längre fram skrifver, »gördelbågar i halfkupolen». Af dessa ornamentstenar, hvilka

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 120.

otvifvelaktigt tillhört altarnischen, eller snarare dess omramning, finnas tyvärr endast två i behåll, och dessa äro till på köpet skadade. Det kan ej nog beklagas, att dessa dyrbara skulpturer till stor del gått förlorade för forskningen, helst som de bevarade resterna visa, att de ägt en lika originell som omväxlande ornering, hvilken i konstnärlighet knappast öfverträffas af någon annan skulptur i kyrkan. Man skulle nästan vara böjd för att tro, att den ledande arkitekten själf här visat prof på sin skicklighet.

Den ena af dessa bevarade ornamentstenar påträffades vid gräfningarna 1910—1911 i fyllningen under den stora trappan, ej långt från altarnischen. Dess skulpterade framsida var fullständigt öfverrappad och bar spår af gulbruna färgrester å den glättade ytan (se fig. 14, den öfre stenen). Sedan stenen fotograferats, afknackades putsen och skulpturen fick det utseende, som afbildningen fig. 28 visar. Den flädermusliknande midtfiguren, som bär röda färgspår å vingarna och en svagt ljusröd ton öfver själfva kroppen, omgifves af ett prydligt rankverk. Fonden å skulpturen är målad svart, liksom de kraftiga räfflorna bakom rundstafvarna i hörnen.

Den andra ornamentstenen, som påträffades bland domkyrkans tillsvidare i kryptan förvarade skulpturer, hade det utseende, som fig. 14 (undre stenen), visar och afviker ej blott till motivet — fåglar med drakstjärt — utan äfven till formen något från den under gräfningen påträffade. Den viktigaste skillnaden är, att räfflorna bakom hörnstafvarna huggits något grundare och spetsigare än å den förra, hvarjämte färgen på såväl ifrågavarande räfflor som framsidans fond är röd och icke svart, som å den förra stenen.

Brunius omtalar¹, att han i altarnischen påträffat en liknande öfverrappad ornamentsten, och att han sedermera, vid rifningen af Jakob Erlandssons tvärmur, hittat ytterligare tio sådana. Af dessa var den ena öfverrappad liksom den föregående, medan de öfriga nio hade användts som fyllning samt voro mer eller mindre skadade.

Alla dessa skulpturer hade likadana stafvar och hålkälar som den af Brunius först beskrifna och »voro målade med svart botten och rödt snidverk; dock voro färgerna mycket skadade».

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 121; jmf. hans anteckningar i Ant-topogr. arkivet, Statens hist. museum, Stockholm.

På en utaf dessa stenar afbildades »ett rofdjur, å en annan en flygande drake i förening med ett lejon, å en tredje ett människohufvud mellan två fåglar, å en fjärde en Harpyia med fågelkropp, kvinnohufvud och drakstjert. Alla figurerna omgäfvos af löfverk.»

Ingen af dessa beskrifningar passar emellertid in på den i kryptan förvarade ornamentstenen, och då denna dessutom har rödmålad botten i st. f. svart, så är det möjligt, att den icke hör till de elfva af Brunius upptäckta stenarna. Troligast är måhända, att den sedermera påträffats af Zettervall, då denne lät ommura hörnpelarna och förändra trappan. Jämte den 1910 uppgräfd ornamentstenen (hvars skulptur var alldeles dold af rappningen och därför ej kunnat ses af Brunius) uppgår antalet sålunda till tretton stycken.

Det har förut påpekats, huru föga sannolikt Brunius' antagande är, att stenarna ifråga skulle utgjort hvalfribbor i altarnischen. Häremot talar deras relativt stora bredd (öfver 32 cm.), och framför allt den omständigheten, att de äro huggna fullkomligt raka. Då den mindre stenen är 30 cm. hög, den större c:a 40 cm., måste en ganska stor konkavitet hafva kunnat iakttagas, försåvidt stenarna varit afsedda till bågar i en halfkupol af 1,35 m:s radie. Slutligen hade tretton sådana stenar med en längd af i medeltal $1\frac{1}{2}$ m. (de som finnas i behåll hafva ej sin ursprungliga storlek) icke på långa vägar kunnat rymmas i detta hvalf.

De båda bevarade stenarnas till endast en sida begränsade ornamentik visar, att de icke gjort tjänst som hörnlister, utan att de varit anbragta i flat mur på så sätt, att den skulpterade ytan sprungit fram c:a 12 cm. utanför murlifvet. Den något skiljaktiga hörnprofileringen eller, närmare definieradt, hörnräfflornas olika djuplek och form, liksom i än högre grad bakgrundens olika färg visar, att stenarna ej ingått som led i samma fortlöpande skulpturfris. Ornamentikens hållning tyder i stället på, att de utgjort delar af tvenne symmetriska, så godt som enhetliga friser, hvilka på något sätt omramat altarnischen eller afgränsat den baldakinartade murförkroppning, hvari nischen varit inbyggd (jmf omramningen kring altarnischen i Braunschweig, fig. 12). Sålunda kan man tänka sig, att de varit anbragta i hvar sin ornamentslist, som sträckt sig från golfvet i midtskeppet på ömse sidor om nischen, vertikalt upp mot altarbaldakinens (tvärmurens) öfre

gesims eller, en af dem, i en tvärgående list, som förenat dessa, under gesimsen. Lika möjligt är, att de friser, hvaraf ifrågasvarande stycken utgjort delar, gått horisontellt ofvanför nischhvalfvet, ungefär på samma sätt som liknande listverk omgifva västportalens öfverstycke i San Pietro in Ciel d'Oro i Pavia (fig. 15).

Beträffande den ursprungliga tvärmur, hvars centralparti utgjorts af altarnischen, kan man med säkerhet antaga, att den

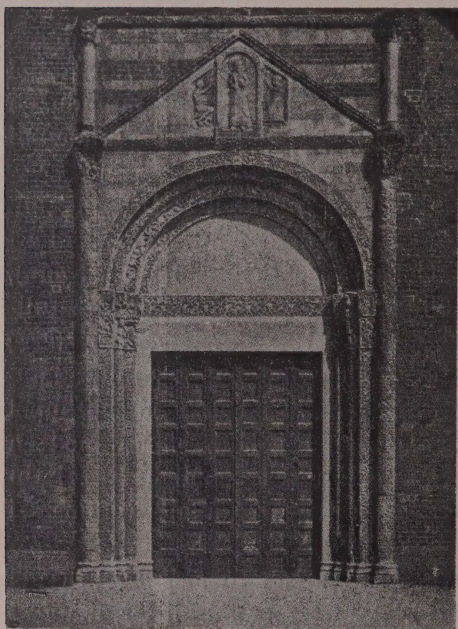

Fig. 15. Västportalen till San Pietro in Ciel d'Oro i Pavia.

varit väl uppförd af huggna sandstenskvadrer, af hvilka åtminstone många voro försedda med stenhuggaremärken. Huruvida den redan från början varit prydd med målningar, kan däremot ej med säkerhet afgöras. Dessa båda frågor komma att här nedan ytterligare behandlas.

Under den sannolika förutsättningen, att den eldsvåda, som 1172 skall hafva öfvergått Lund ¹, ej i nämnvärd grad berörde domkyrkan, får man antaga, att tvärmuren stod orubbad kvar ända till den förödande branden 1234, då domkyrkobyggnaden skadades i sådan omfattning, att den ej blifvit fullkomligt återställd förrän

under den stora restaureringen på 1800-talet.

De företagna undersökningarna gifva vid handen, att muren blifvit mycket illa ramponerad under denna eldsolycka. Väggarna i de delvis underjordiska kamrar, hvilka Jakob Erlandsson uppförde framför den af honom kort efter nämnda olycka raserade ursprungliga tvärmuren, äro till stor del, om ej nästan uteslutande, uppförda af gamla, ofta med stenhuggaremärken försedda kvaderstenar, och många af dem bära tydliga spår af eldskador. Då

¹ HUITFELDT'S krönika, I (1600 års uppl.), s. 142.

dessas stenar aldrig i sitt nuvarande läge varit utsatta för eldsvåda, är det tydligt, att de hämtats från annat håll, och hvad ligger då närmare till hands, än att de tagits från den ursprungliga tvärmuren, hvilken just måste raseras, för att dessa byggnadspartier skulle kunna uppföras. Det låter f. ö. icke tänka sig, att man tillverkat vackra, med stenhuggaremärken försedda kvaderstenar till en så illa och slarfvigt konstruerad anläggning, som Jakob Erlandssons.

Att de östra väggarna i dessa rum ej till någon som helst del utgöras af den ursprungliga tvärmuren inses bl. a. af det vårdslösa sätt, på hvilket de blifvit uppförda. Därtill kommer, att i dessa väggar inmurats dels några råa, klufna kvartsithällar, dels en sandstenskvader med rester af på glättad puts utförda målningar. Denna kvadersten, på hvilken man ännu kan iakttaga delar af en i stuck utförd gloria af egendomlig teckning,¹ är upp- och nedvänd inmurad i norra kammarens östra vägg, rakt ofvanför den södra af de båda kvadratiske väggnischen, som äro anbragta där. Ett stycke af en liknande stuckgloria (fig. 16), ännu med spår af förgyllning, låg inkilad i fyllningen högst uppe i muren, rakt ofvanför det med målningar försedda sandstensblocket, och kunde endast med stor svårighet lösgöras. Såväl den ifrågavarande kvaderstenen som de flesta öfriga, särskildt de med stenhuggaremärken försedda, hafva, såsom redan framhållits, tvifvelsutan tagits från den gamla nedrifna tvärmuren för att användas i Jakob Erlandssons tillbyggnad.

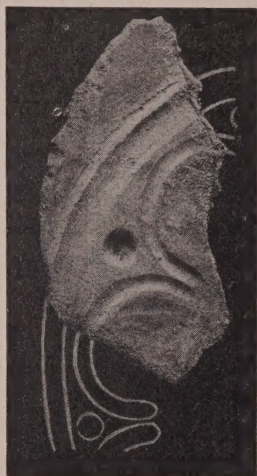

Fig. 16. Del af helgongloria utförd i stuck.

Att delar af den gamla tvärmuren varit dekorerade i färg visas äfven däraf, att ännu en med målningar prydd kvadersten anträffats bland fyllningen under trappan. Å denna sten finnas bevarade rester af ett litet, i rödbrunt tecknadt ansikte, kring hvilket en rund utskärning gjorts i det öfversta putslagret, för att lämna fäste för en stuckgloria. Denna gloria hade emeller-

¹ Centrumhålét, som betecknar stuckglorias medelpunkt, är ännu att se å muren.

tid fallit af, trots de små hål, som gjorts i botten af urtagningen för densammas fastgörande.

Åtskilliga omständigheter, såsom formen på stuckgloriorna m. m., göra sannolikt, att de påträffade målningsresterna härröra från tiden efter eldsvådan 1234. Härmed sammanhänger förträffligt det faktum, att äfven altarnischen i tvärmurens midt försågs med målningar vid denna tid. Orsaken härtill var helt

Fig. 17. Parti af altarnischen, som delvis döljes af den med målning försedda tegelmanteln.

enkelt den, att nischen, liksom de omgifvande byggnadsdelarna, lidit betydande skador vid detta tillfälle. Man fann sig till följd häraf nödsakad att gömma hela dess inre — med den välarbetade sockeln och det vackra lilla fönstret — bakom en mantel af tegel, på hvilken målningar anbragtes.

Denna tegelmantel, af hvilken partiet under tvärskeppsgolfvets nivå ännu på Brunius' tid stod kvar, uppfördes som en halfstensmur af tegel, hvilken slöt sig tätt intill nischens sockel. Enär denna skjuter längre ut än nischens öfriga del, uppstod ett tomrum mellan manteln och väggen, och detta tomrum utfylldes med stenskärfvor och murbruk. Tegelbeklädnadens putsade utsida

pryddes med ett i brunröd färg måladt, svartkontureradt draperi. Ofvanför denna »gardinmålning» vidtog enligt Brunius¹ »ett lätt draperi i rött och blått», hvilket också kan iakttagas å en af de teckningar (fig. 9), som denne låtit utföra.

Af ifrågavarande tegelmantel återstod vid gräfningarna 1910 endast ett segment af c:a två m:s bredd och (på högsta punkten) något öfver en m:s höjd (figg. 17—18); det öfriga hade nedbrutits af

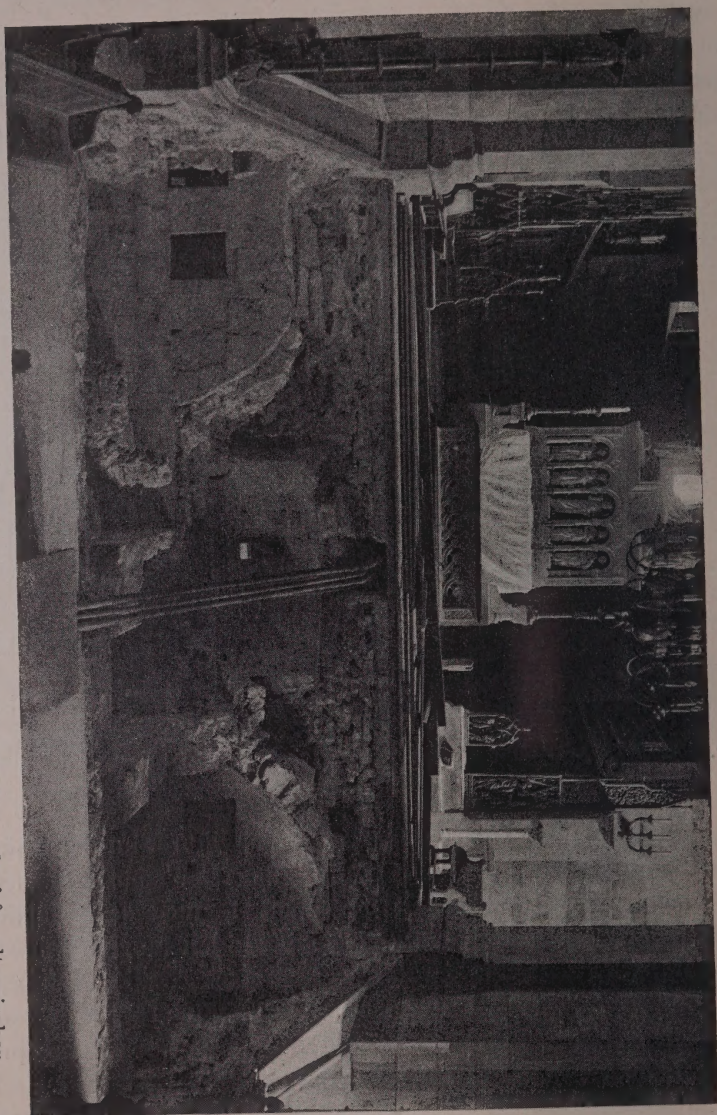
Fig. 18. Den från altarnischen lossade tegelmanteln hissas ned i norra kammaren.

Brunius vid trappans anläggning. Af största vikt för undersökningen var att kunna blottlägga den ursprungliga sandstensnischen med dess vackra fönster, utan att tegelmanteln med dess målningar skadades. Med yttersta försiktighet kilades den tunga tegelmassan så småningom loss, ett ganska svårt arbete, särskildt därför, att murfyllningen bitit så fast i nischens kraftigt profilerade sockel, att den å baksidan företer ett fullständigt aftryck af dess profil. Därpå hissades det tunga och bräckliga murpartiet från nischen ned på en af sandstenskva drer uppmurad fot i den norra af Jakob Eilandssons kamrar (fig. 18), och sålunda äro både den

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 123.

vackra altarnischen af sandsten och dess klumpiga efterträdare alltfjämt tillgängliga för forskningen (å fig. 19 synes såväl den

Fig. 19. Totalvy af de utgrädda partierna, efter tegelmanteln förflyttande från altarnischen till den norra af Jakob Erlandssons kamrar.

gamla sandstensnischen som öfre delen af den i norra, här vänstra, kammaren uppställda tegelmanteln baksida).

Ännu ett vittnesbörd finnes, som visar, att den reparerade tvärmuren efter eldsvådan blifvit prydd med målningar. Ej mindre än tre af de ofvan beskrifna ornamentstenar, som tillhört altarnischens omgifning, återfunnos öfverrappade vid rifningen af murpartiet ifråga, och på åtminstone en utaf dem, den som förf. själf påträffat, funnos, såsom redan omnämnts, målade partier i behåll, hvilkas utseende visade, att de härrörde från romansk tid.

Undersökningarna gifva sålunda vid handen, att den ursprungliga tvärmuren, eller rättare den omfattning kring lekmannekyrkans altarnisch, som sträckte sig mellan de båda branta sidotrapporna under triumfbågen, sannolikt blifvit uppförd af välhuggna sandstensblock, hvilka, åtminstone ofta, voro försedda med stenhuggaremärken, och att den från början sannolikt saknat målningar, möjligen med undantag för altarnischens hvalf, samt att dennas vackert profilerade fönstersmyg ej varit tillsluten med glas, utan öppnat sig mot kryptan. I det omgifvande murpartiet ha de förut nämnda, ovanligt vackra ornamentstenarna varit infällda. Huruvida nischen varit prydd med någon yttre kolonnställning kan ej afgöras, men det är sannolikt, att det närmast belägna partiet af muren förkroppat sig kring densamma ungefär så, som fallet är med motsvarande del af dômes i Braunschweig (jmf. fig. 12). Slutligen förefaller det troligt, att muren upptill omslutit en predikstol, liksom i nämnda kyrka.

Detta prydliga lekmannakor, smyckadt med vackra, färglagda skulpturer och möjligen äfven med målningar, måste, såsom förut påpekats, lidit fruktansvärdt under eldsvådan 1234. De nedstörtande takhvalfven och de brinnande taksparrarna voro orsaken till, att sandstens yta och särskildt de rika ornamentspartierna mer eller mindre fullständigt förstördes, och det förefaller sannolikt, att stora delar af muren tillintetgjorts vid tillfället ifråga.

Det var mycket betydande partier af Lunds domkyrka, som efter nämnda eldsvåda behöfde återställas, i all synnerhet de många takhvalfven samt alla inventarierna. Det är därför knappast möjligt, att man fått tvärmuren reparerad förr än i slutet af 1230-talet. Då uppbyggdes den skadade muren på nytt, och af brist på byggnadsmaterial kommo äfven de söndriga ornamentstenarna till användning i densamma. Kvaderstenarnas eldskador och de vackra skulpturerna gömdes under en omsorgsfullt glättad

putsyta, som pryddes med figurmålningar i växlande färger och med i stuck modellerade, förgyllda helgonglorior. Den sönderbrända nischens insida doldes af en tegelmantel, hvilken putsades och pryddes med målningar, måhända en tronande Kristus i halfkupolen, och nederst det draperi i brunröd färg, som delvis ännu är bevaradt.

Jakob Erlandssons koranordning.

Det var ärkebiskop Uffo, som lät återuppbygga det skadade lekmannakoret, men hans verk fick ej stå kvar ens i två decennier. Uffo, som afled 1252, efterträddes år 1254 af biskopen i Roskilde, Jakob Erlandsson. Det dröjde ej länge, innan den nye ärkebiskopen råkade i delo med sin konung, Kristoffer I, och i handlingarna till en rättegång, som 1257 påbörjades dem emellan, heter det bl. a. om bispen, att han utvidgat Lundadömens kor samt förstört konungens och drottningens stolplatser ¹.

Orsaken till denna förändring af kyrkans ursprungliga anläggning ligger däri, att presbyteriet, i Lund som öfverallt annorstädes, blef för litet, enär kanikernas antal växte i proportion till donationer och altarstiftelser. Ärkebiskopen lät därför utvidga detsamma åt väster, hvarvid såväl det gamla lekmannaaltaret som de närmast detta belägna sittplatserna måste flyttas.

Utvidgningen ifråga tillgick på följande sätt ². Den gamla tvärmuren nedrefs till under transseptets golfplan, och en ny sådan 5 1/2 m. hög (från midtskeppsgolfvet räknadt), således ungefär af samma höjd som den gamla, anlades så mycket längre åt väster, att den kunde ansluta sig till de östligaste bipelarnas östra sidor. Platsen mellan den nya och den gamla tvärmuren, ända bort till de båda kryptnedgångarna, utgräfdes till c:a två m:s djup, d. v. s. ända ned till leran. Schaktets botten fylldes med lösa kullerstenar af maushufvuds storlek och mindre, till ungefär en half m:s djup; ofvanpå dessa följde i löst murbruk ytterligare ett lager gråsten af samma mäktighet, hvarpå ytan utjämnades med kalkbruk (jmf. sektionen fig. 5). Sannolikt är, att det öfverst be-

¹ Scriptores rer. Danic. V, s. 595.

² BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 125 ff.; jmf. planer i domkyrkans ägo.

lägna tegelstensgolf, som Brunius vid byggnadspartiets rasering borttog, härrörde från samma tid¹.

Det långsmala schaktets väggar kläddes invändigt med sandsten från den gamla tvärmuren och delades midt itu af en kvadermur, uppförd af samma material. Det södra af de båda rum, som sålunda uppkommit, delades i sin ordning af en andra tvärmur, parallell med den förra och uppförd af sandsten med tegelbeklädad på norra sidan. Genom detta arrangemang utsparades längs med schaktets midtvägg en liten rektangulär »lönnkammare», hvars längdriktning gick vinkelrätt mot de båda öfrigas (figg. 3—4).

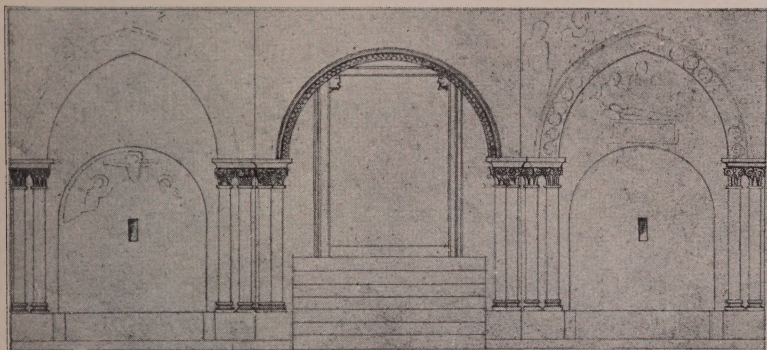

Fig. 20. Jakob Erlandssons lektoriemur sedd från väster.
Efter teckning år 1833 af Axel Nyström (i domkyrkans ägo).

De tre kamrarnas storlek angifves å den med skala försedda planen fig. 4. Visserligen påstår Brunius i båda upplagorna af domkyrkobeskrifningen, att det södra rummet skulle vara 10 fot, alltså 3 m., kortare än det norra², men i verkligheten är skillnaden icke större än c:a 1,80 m. De tre kamrarna täcktes, enligt Brunius, af korshvalf och höjden därinne uppgifves till 3 m., ett mått, som tvifvelsutan är riktigt, enär skillnaden mellan golfhöjden i de ifrågavarande kamrarna och i tvärskeppet ej understiger 3¹/₂ m. Brunius' uppgift, att hvardera kammaren »betäcktes med tvenne korshvalf», torde däremot behöfva beriktigas (jmf. fig. 19). Den södra kammaren måste ha varit täckt af ett korshvalf, enligt hvad konstruktionen af väggarna och de på Brunius' initiativ utförda teckningarna gifva vid handen. Det norra

¹ BRUNIVS, anf. arb. 2 uppl. s. 450.

² Ibid., 1 uppl. s. 295, 2 uppl. s. 126.

rummet har haft likadan betäckning, så långt som den uppstående, för mottagande af hvalf afrundade, norra delen af östra väggen angifver. Det långsmala partiet i södra delen af rummet,

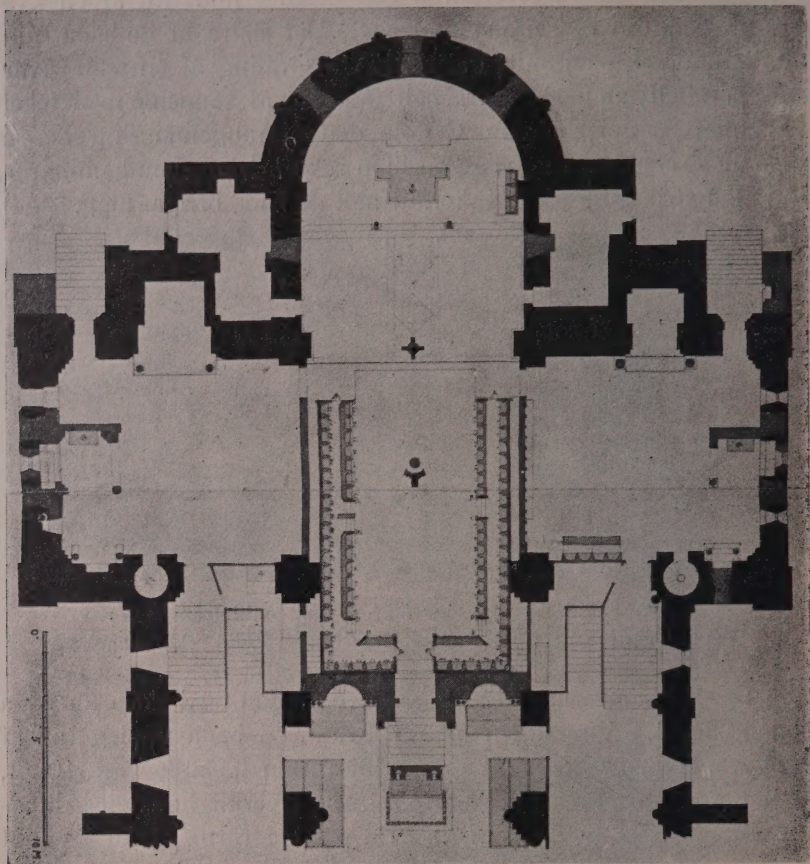

Fig. 21. Plan af Jakob Erlandssons koranordning; i domkyrkans ägo.
Efter teckning år 1833 af Axel Nyström.

till storleken jämförligt med lönkammaren i midten, måste där-
emot jämte sistnämnda kammare ha varit täckt af ett tunnhvalf.
De kvarstående resterna af ett sådant hvalf i lönkammarens
östra sida (se figg. 3—5 och 17) jämte Brunius' teckningar visa
detta. Troligen hade det varit mindre fördelaktigt att använda
ett korshvalf öfver just mellersta partiet, där trappan mellan midt-
och tvärskeppet skulle gå fram.

Korshvalfven utgjordes af hvarandra skärande tunnhvalf och saknade ribbor. De voro invändigt putsade i motsats till lönkammarens hvalf. Samtliga voro byggda af stående tegelsten.

Till de båda större kamrarna förde en dörröppning från hvardera kryptnedgången (se planen fig. 4), men till lönkammaran i midten kom man, enligt Brunius, genom hvalfvet, där en lucka

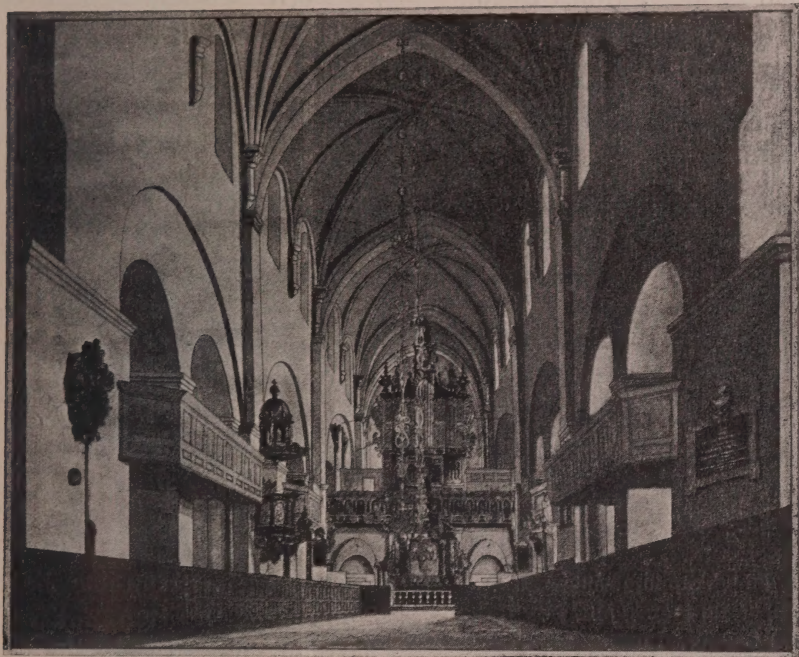

Fig. 22. Interiör af domkyrkan från väster, före restaureringens början. I fonden det yngre lekmannakoret med högaltaret af 1577 och bakom detta Jakob Erlandssons lektoriemur med orgelläktaren. Efter teckning i domkyrkans ägo.

af 2 fots (60 cm.) »tvärmått» var belägen. Den sistnämnda öppningen doldes af en bred ekplanka, som utgjorde en del af golfvet mellan de ofvanför uppställda korstolarna.

Midt i den nya tvärmuren anlades en trappa, som fick ersätta de båda i den äldre muren befintliga, hvilka förstörts vid korutvidgningen. Den nya trappan öppnade sig mot midtskeppet med en ståtlig portal. På hvar sin sida om denna anbragtes en halfcirkelformig, med halfkupol täckt nisch, som flankerades af kopplade kolonner, medan portalen omgafs af fyrkopplade så-

dana. Alla dessa kolonner pryddes med ett slags marmorering i rött och blått, och äfven kapitalens ornering samt portalens rundbågiga omfattning framhäfdes genom färg ¹. Såväl i nischerna som å tvärmurens västra fasad blefvo figurmålningar utförda och hufvudpersonernas glador modellerades i stuck, liksom förut å den äldre, reparerade tvärmuren. Portalens och nischernas utseende åskådliggöres af Nyströms teckning (fig. 20) och plan (fig. 21). Lyckligtvis förstördes icke den vackra portalen vid raseringen af tvärmurarna. Det är denna portal, som nu har sin plats i »Lundagård», det forna biskopshuset, hvars park öfvertagit gårdens namn. Den ditfördes af Brunius, då huset af honom reparerades, och

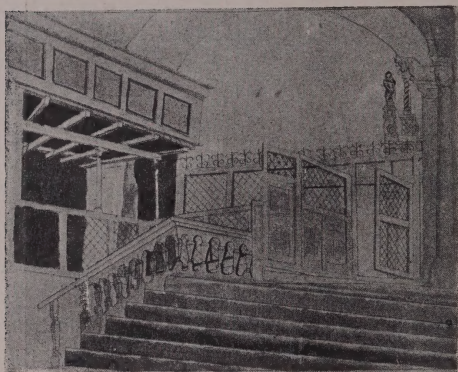

Fig. 23. Trappuppgången från södra sidoskeppet till tvärskeppet före restaureringen. Efter teckning i antikv-topografiska arkivet, Statens hist. museum.

fick sin plats i den dörröppning, som leder från vestibulen till den s. k. Carolinasalen i bottenvåningen. Portalen har kunnat identifieras, tack vare Brunius' omsorgsfulla beskrifning och teckningar samt den lyckliga omständigheten, att torftiga rester af den ursprungliga färgläggningen ännu kunde framdragas under den påsmetade limfärgen, fastän man lifligt bemödat sig om att före ommålningen aftvätta de gamla färgerna.

Sedan Jakob Erlandsson uppfört den nya tvärmuren samt de sido- och skiljemurar, som förenade denna med den ombyggda äldre tvärmuren, samt slagit hvalf mellan dessa murar, utfylldes ojämnheterna på hvalfven med stenbrockor och kalkbruk. Ofvanpå allt detta lades så ett golf i samma nivå som tvärskeppets, och det nya koret stod därefter färdigt att mottaga sin inredning, d. v. s. företrädnarna till de korstolar, som ännu äro i behåll.

Den utvidgning af koret, som på detta sätt vunnits, och om hvilken närmare detaljer kunna läsas hos Brunius i dennes beskrifning af domkyrkan (jmfr planen fig. 21), sträckte sig så-

¹ Jmfr afbildning i OTTO RYDBECK, Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor, s. 28, fig. 11.

lunda i väster ut till de östligaste bipelarna, där den nyuppförda tvärmuren, hvilken gjorde tjänst som lektorium, reste sig till en höjd af öfver 5 $\frac{1}{2}$ m. öfver långhusets och c:a 3 $\frac{1}{2}$ m. öfver tvärskeppets golfplan (fig. 22). Åt norr och söder nådde utbyggnaden ända till kryptnedgångarna, och där, på yttersta kanten af gafvel-

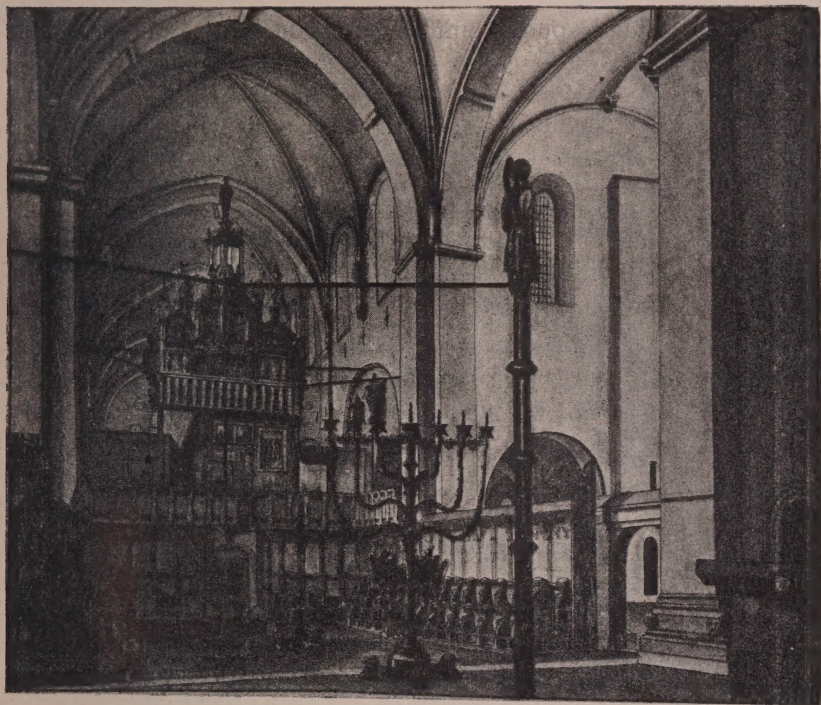

Fig. 24. Det utvidgade koret sedt från öster 1833, omedelbart före Brunius' restaurering. Efter teckning i domkyrkans ägo.

murarna, uppsattes sedermera en balustrad, bestående af 4 fot (1,20 m.) höga ekramar, hvilka fasthöllo ett gallerverk af järn (synligt längst till vänster å fig. 23)¹.

Golfplanet ofvanpå hvalfven afstängdes dessutom innanför gallerskranken med 3 $\frac{1}{4}$ m. höga murar, hvilka sträckte sig från de stora hörnpelarna i öster mot de båda östligaste bipelarna och där anslöto sig till lektoriemuren. Rummet mellan korstolsrad

¹ Troligt är att ett skrank existerat här redan från början. Det skrank, som fanns på Brunius' tid, torde äldst ha varit från medeltidens slut och har antagligen stått i samband med reparationen på mäster Adams tid.

och mur på hvarje sida utfylldes delvis af en rak sandstenstrappa, som ledde till den år 1626 på lektoriemuren uppförda orgeln. Då dessa trappor borttogos, påträffades rester af ännu äldre, ursprungliga sådana, hvilka fört upp till lektoriets plattform. De voro mycket skadade, enär större delen af de gamla trappstegen användts till de nya uppgångarna. Medelst dörrar i korstolsradernas rygg-sidor hade dessa trappor kommunicerat med det förlängda koret¹.

¹ Huruvida dessa dörrar varit anbragta å korstolarnas flyglar eller å långsidorna, framgår ej af Brunius' skildring. I hans 2:dra upplaga af domkyrko-beskrifningen, s. 178, står, att dörrarna funnos »å flyglarnas ryggbeklädnad». I första upplagan, s. 294, heter det däremot, att »å södra och norra chorstolsraderna märktes helt nära de bruklige genomgångarne tvenne dörrar, hvilka voro igenspijade, och hvilka förmodligen ledt till de ursprunglige uppgångarna. Det är klart, att desse uppgångar blifvit obrukbare, då ett orgelverk blifvit på meranämde mur uppfördt».

Om man tager uttrycket »södra och norra korstolsraderna» såsom betecknande ej endast norra och södra långsidorna, utan äfven de korta väst-flyglarna, så öfverensstämman de båda uppgifterna bättre, och genomgångarna skulle i enlighet härmed vara att förlägga till flyglarna. I anslutning härtill skulle man vilja antaga, att de äldre dörrarna varit anbragta i de båda yttersta stolfacken närmast genomgången till midtskeppet. I baldakinen öfver dessa båda fack funnos nämligen två fyllningar, den ena föreställande kopparormen och den andra uppståndelsen, och dessa skulpturer voro yngre än öfriga delar af korstolarna (enligt Brunius, 2 uppl. s. 179, utförda i barockstil sannolikt år 1626, då orgelverket uppsattes).

Vid undersökning af de nuvarande fyllningarna i nämnda fack visar det sig, att dessa visserligen framställa samma scener, som Brunius omnämner, men att de till sin karaktär äro från mycket sen tid, således utan tvifvel utförda vid korstolarnas restaurering på 1800-talet. Gåtan löses därigenom, att i domkyrkans samlingar finnas fyllningar med samma motiv, men utförda under förra delen af 1500-talet. På grund af sin från öfriga reliefer afvikande hållning ha dessa båda fyllningar borttagits af stolarnas restaurator och ersatts med från ornamentell synpunkt mera »stilrena» kopior. Tiden för originalens utförande sammanfaller tvifvelsutan med förfärdigandet af gallerdörren i trappan mellan koret och långhuset och med anbringandet af tvenne delfiner å de närmaste korstolsgaflarna. Det är sannolikt, att arbetet ifråga utförts på 1520-talet under den då pågående restaureringen af koret. Då dessa fyllningar äro de enda, som nyskurits vid denna tid, skulle man kunna tänka sig, att de tillkommit vid någon förändring, som försiggått i samband med anbringandet af nya dörrar till lektorieuppgången.

Af Nyströms plan öfver korstolarna (fig. 21) framgår emellertid, att de på hans tid befintliga genomgångarna voro förlagda till stolfack ungefär midt emellan lektoriemuren och triumfbågen. Enligt Brunnus' ofvan anförda uppgift voro de gamla igenspijade dörrarna belägna »helt nära de bruklige genom-

Lektoriets för föreläsning och sång afsedda plattform, som befann sig rakt öfver portalen i tvärmuren, var, enligt Brunius' anteckningar om domkyrkan (i Ant.-top. arkivet, Stockholm), öfver 3 1/2 m. lång och 1 3/4 m. bred. »Öfver portalen åt Choret låg en blåaktig kalksten väl slipad och med □-formiga fördjupningar i alla 4 hörnen. Dessa hafva utan tvifvel varit till att fästa lika många stolpar uti», heter det vidare, ett antagande, som mycket väl kan vara riktigt, enär det ej förefaller osannolikt, att ofvan-nämnda stenplatta utgjort en del af den pulpet, från hvilken perikoperna skulle föreläsas. Då en ny orgel år 1626 efterträdde den gamla i väster, måste pulpeten nedtagas och ofvanpå lektoriet uppfördes en halfmeterstjock mur som underlag för det nya orgelverket.

De höga murar, som i norr och söder begränsade Jakob Erlandssons kor¹, voro uppförda af tegel och hade samma höjd som de nuvarande korstolarna, hvilka alltsedan 1300-talets senare del ända till Brunius' restaurering haft sin plats framför dessa. Då murarna voro putsade utvändigt, men ej invändigt, måste man antaga, att de redan vid uppförandet voro afsedda att på denna sida klädas med stolrader, och det är möjligt, att de »multnade stycken efter urgamla chorstolar»², som påträffades i den förut omnämnda lönkammaren, voro rester af denna gamla korinredning.

Murarna afslutades emellertid icke af hörnpelarna i öster, utan fortsatte på andra sidan, med samma dimensioner och i samma riktning, rakt öfver tvärskeppet nästan ända fram till högkorets båda västliga hörnpilastrar, så att endast en genomgång vid hvarje sida lämnades öfrig. Tämligen säkert är, att äfven dessa i tvärskeppet belägna murar uppförts af Jakob Erlandsson. I hvarje fall måste de ha funnits före slutet af 1300-talet, d. v. s. innan de nuvarande korstolarna blefvo färdiga. Dessa stolar, som nu äro uppställda i kyrkans högkor och absid, hade nämligen

gångarne». Sistnämnda uppgift tyckes sålunda visa, att förläggandet af de äldsta dörrarna till stolfacken närmast nedgången till midtskeppet är felaktigt, och detta bekräftas af den omständigheten, att korstolarna, åtminstone i senare tid, gingo ända in till lektoriemuren.

¹ Den norra muren genombröts af en dörröppning, som förmedlade förbindelsen med ett vid den östligaste hörnpelaren anbragt altarbord.

² BRUNIUS, anf. arb. 1 uppl. s. 296.

sin ursprungliga plats dels invid lektoriemuren och dels, vertikalt mot denna, längs de båda ofvannämnda tegelmurarna, ända bort till genomgångarna vid högkorets pilastrar, med afbrott endast för den trappa i väster, som var belägen midt i lektoriemuren (figg. 21 och 24). Särskildt den södra tvärmurens konstruktion, med dess tretton rundbågiga nischer, bekräftar i allo antagandet, att äfven dessa båda murar tillkommit i midten af 1200-talet.

Af stort intresse är, att det ofvan beskrifna byggnadsföretaget, i förening med den gamla skiljemurens nedbrytande, kan

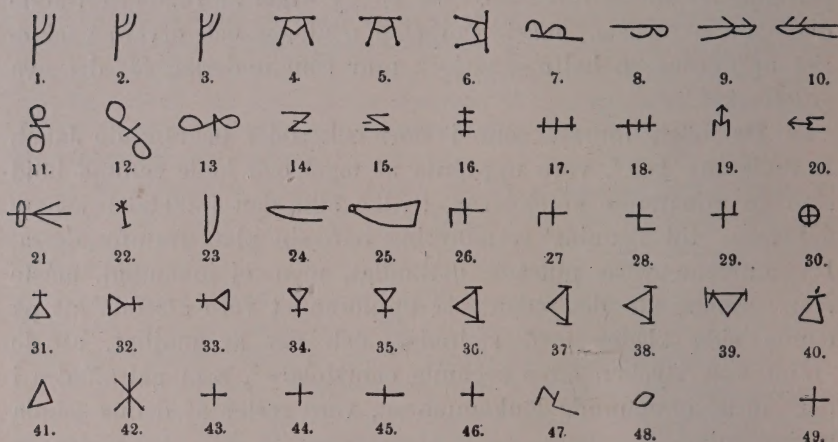

Fig. 25. Stenhuggaremärken i norra kammaren: östra väggen 7, 9, 12, 13, 14, 17, 24, 28, 29, 36, 37, 42, 43, 44; södra väggen 1, 2, 4, 8, 15, 35; västra väggen 16, 18, 25, 30, 39; i lönkammaren: östra väggen 10, 11, 21, 27, 31; norra väggen 3, 26, 32, 34, 46; västra väggen 40, 47 (formen osäker); i södra kammaren: östra väggen 6, 23, 33, 45; norra väggen 19, 20, 22, 41; västra väggen 5, 38, 48 (osäkert); i altarnischen, å sockelns södra del: 49.

tämligen noggrannt dateras. Det måste ha ägt rum mellan åren 1254 och 1257. Det förstnämnda året besteg Jakob Erlandsson ärkebiskopsstolen i Lund, och redan våren 1257 blef han af Kristoffer I anklagad för att genom denna utvidgning af koret ha förstört konungaparets sittplatser. Under dessa tre å fyra år måste arbetet sålunda ha utförts ¹.

¹ Visserligen förflyto två år mellan Uffos död och Jakob Erlandssons utnämning till ärkebiskop, men det är knappast troligt, att den dåvarande biskopen i Roskilde kunnat utföra så viktiga förändringar i kyrkan, innan han 1254 tillträd sitt ämbete.

Alla dessa murar och kamrar raserades af Brunius, då denne på 1830-talet anlade trappan mellan midt- och tvärskeppet. Dimensionerna på de delar af Jakob Erlandssons byggnad, som sträckte sig in i sidoskeppen, hafva ej kunnat kontrolleras vid de senaste gräfningarna, enär dessa partier ligga utanför trappan och Zettervall dit förlagt fundamenten till de nybyggda delarna af de östligaste hufvudpelarna. Af de i kamrarna befintliga väggskåp, som Brunius omtalar, och hvilka endast bestå af en kvadratisk fördjupning i muren, kunna två återfinnas i hvardera af de större rummens östra väggar (fig. 19) och ett i lönkammarens norra vägg, helt nära golfvet (streckadt å planen fig. 4).

De stenhuggaremärken, som påträffats å de kvaderstenar, hvilka, såsom ofvan anförts, otvifvelaktigt tillhöra den ursprungliga tvärmuren, böra efter allt att döma härröra från midten af 1100-talets förra hälft. Dessa märken afbildas å fig. 25 i det läge de intaga i murverket. Åtskilliga af dem äro upp- och nedvända eller anbragta i liggande ställning, beroende på att stenen placerats på den sida, som varit lämpligast för fastmurningen (härvid bör anmärkas, att kvadrerna ej befinna sig i ursprunglig, utan i sekundär mur). Ett par af märkena äro huggna ömsevis rätt och afvigt, fastän de torde härröra från samma hand, t. ex. n:r 9—10. Enligt hvad enbart de afbildade märkena visa, skulle antalet stenhuggare ha uppgått till omkring 20.

Märket n:r 42 är ganska otydligt, formen å n:r 47 är ej fullt säker, ej heller öfre strecket å n:r 40, och n:r 48 kan ha uppstått af en tillfällighet. Det sist afbildade märket, n:r 49, som har sin plats nederst å altarnischens sockel, är sannolikt ett stenhuggaremärke och icke ett konsekrationsskors. Det är mycket omsorgsfullt inmejsladt, men ej ens hälften så stort som de vanliga vigningskorsen.

Fynd af lösa fornsaker.

För att närmare undersöka grunden i Jakob Erlandssons tillbyggnad lät förf. taga ett hål i södra delen af norra kammarens golf. Härvid bortfördes först den murade, halfmeterstjocka gråstensgrunden och därpå den minst lika mäktiga fyllningen af lösa stenar. Under den sistnämnda vidtog en hård grusblandad lera, utom på ett ställe, där en fördjupning syntes i densamma.

Denna fördjupning visade sig vara nästan cirkelrund, hade c:a 1,20 m:s diam. och lodräta, 25 cm. djupa väggar samt var belägen $\frac{1}{4}$ m. från västra och södra väggarna i kammaren.

Vid fortsatta undersökningar befunns det, att botten i denna fördjupning utgjordes af lös, fuktig fyllning, som sträckte sig ganska djupt ned och bestod af mylla, blandad med djur- och fiskben, träspånor, krukskärfvor, läderbitar, hårafall, näfverstycken, hasselnötter, enstaka smärre, ej bearbetade stenar, mossor, lerklumpar och slutligen ett lerkliningsstycke samt en liten bennål med genombrutet hufvud (fig. 26). Sedan hela fyllningen blifvit

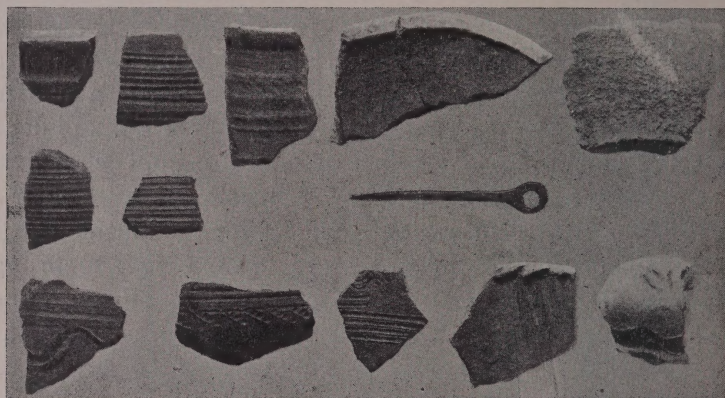

Fig. 26. Bennål och krukskärfvor från schaktet i norra kammaren (1000-talet).

upptagen, sållad och undersökt, visade sig fördjupningen utgöras af ett rundadt schakt, $1\frac{1}{4}$ m. djupt och med en svagt konkav, ojämn botten af inemot 1 m:s genomskärning. Schaktet sträckte sig rakt ned i leran, och väggarna, som ej visade märken efter spadtag, voro ganska jämna, fastän något söndersmulade i ytan (fig. 27).

Enär fyllningen i schaktet ej företedde rester af murbruk e. d., kan den ej hafva ditförts under den tid Jakob Erlandssons byggnadsarbete pågick. Den måste härröra från en betydligt tidigare period, och det är otvifvelaktigt, att den är äldre än domkyrkan själf. Ty om denna brunn tillkommit samtidigt med eller efter kyrkans byggande, så måste murbruk och afhuggna sandstensflisor varit att finna i fyllningen. De krukskärfvor, som påträffades (fig. 26), tillhöra typer, som man redan förut räknat

till 1000-talet, och deras befintlighet i ofvannämnda kulturlager visar, att de icke kunna vara yngre.

I en uppsats, benämnd »Lunds domkyrkas grund», har Carl Wibling¹, i anslutning till noggranna profilgräfningar, hvilka utförts af J. C. Moberg, då värmeledning år 1890 för första gången skulle inledas i kyrkan, påpekat förekomsten af ett kulturlager, liknande det i ofvannämnda schakt befintliga, på flera olika ställen i kyrkan, liksom i terrängen omedelbart söder om densamma. Den slutsats, hvartill Moberg kommit vid dessa undersökningar, att den mark, på hvilken domkyrkan hvilar, »i sin södra del varit upptagen af vattenfyllda hålor, möjligen gamla lertäkter, i hvilka sedermera under en längre tid al-lehanda afskräden nedkastats», förefaller ganska sannolik. Af profilerna framgår, att man sedan, vid domkyrkobyggets påbörjande, utjämnat fyllningen ifråga och låtit grundmurarna gå genom denna ända ned till leran.

Medan ofvannämnda kulturlager utbreder sig både söder och öster om kyrkan, tyckes det egendomligt nog saknas norr om densamma, där leran nu ligger helt nära ytan.

Såsom redan påpekats, förefaller det otvifvelaktigt, att det schakt, som påträffats under en af Jakob Erlandssons kamrar, härrör från lertagning under en period, som ligger längre tillbaka i tiden än uppförandet af domkyrkan. Att man användt sig af ett mer än metersdjupt schakt, i st. f. att utnyttja den på ytan befintliga leran, beror sannolikt därpå, att leran redan då varit hölj-d af ett mäktigt kulturlager (fyllningen i schaktet visar detta), hvarför det blef bekvämare att gå på djupet, då man endast behöfde undanskaffa en mindre del af det ofvanliggande kulturlagret. Måhända ansågs också leran vara renare och bättre längre ned, än uppe i ytan.

Fig. 27. Schaktet under norra kam-maren i Jakob Erlandssons utbyggnad, sedt uppifrån.

¹ Aarbøger f. nord. Oldkyndighed, 1895, s. 205.

Man får således tänka sig, att leran, då schaktet upptogs, varit täckt af ett ganska djupt kulturlager, hvilket måst bortföras, innan man kunde komma åt det därunder befintliga lerlagret. Sedan detta skett, och den lermassa, som vid tillfället behöfdes, blifvit upphämtad, igenfylldes hålet, hvarvid det kringliggande kulturlagret fick göra tjänst som fyllning.

Det dröjde sannolikt ej länge, innan domkyrkobygget började, men platsen kring schaktet blef oberörd häraf, till dess, ett och ett halft sekel senare, Jakob Erlandsson lät bortföra hela det leran täckande kulturlagret, för att få fast grund för sina byggnader.

Då detta blifvit gjordt, låg fyllningen i schaktet i nivå med det omgifvande lerlagret. Men den lösa myllan hade ej hunnit få samma stadga som den omgifvande leran. Den höjdskillnad, som vid undersökningen 1910 kunde iakttagas, då fyllningens yta låg 25 cm. under schaktets mynning, visar, huru mycket detta kulturlager hunnit sätta sig under de mer än 650 år, som förflutit, sedan Jakob Erlandsson började sitt byggnadsföretag i Lunds domkyrkas midtskepp.

Fig. 28. Den från puts befriade ornamentstenen från lekmanakorets äldsta altarnisch.

II. Hvalfven.

Hvalfslagningen i långhuset ¹.

Om Lunds domkyrkas yttre konturer förete en öfvervägande germansk prägel, så tyder byggnadens inre mera på inverkan längre söderifrån. Visserligen afspeglar såväl den mäktiga kryptan som den, efter hvad vi skola finna, icke ursprungliga hvalfanordningen och, i någon mån, äfven den praktfulla absiden ett inflytande af förstnämnda art, men så är icke fallet med kyrkans rika och omväxlande skulpturella prydnader. Den mångfald af vackra ornamentsmotiv, som öfverallt möter ögat på listverk och kolonnkapitäl, erbjuder ofta slående likhet med utsmyckningen i Norditaliens, särskildt Lombardiets kyrkor. Frändskapen är synnerligen påtaglig, och det måste anses till fullo bevisadt, att den mästare, som skapat Nordens vackraste romanska katedral, äfven gjort förstudier

Öfverstycke, fig. 29. Interiör från väster år 1835, sedan Jakob Erlandssons koreanläggning borttagits; efter teckning i domkyrkans ägo.

¹ Att här redogöra för alla de förslag till förklaring af hvalfslagningens förlopp, som hittills framlagts, skulle blifva allt för vidlyftigt. Orsaken till de divergerande åsikterna ligger, såsom vi skola finna, däruti, att den som flattäckt anlagda byggnaden under arbetets fortgång ändrats till hvälfd.

i Italien¹. Med hänsyn härtill förefaller det helt naturligt, att den kyrka, som uppfördes af Donatus, »architectus operis hujus», såsom Lundakapitlets minnesböcker, Necrologium Lundense och Liber daticus, nämna dömens egentlige byggmästare, planlagts som flattäckt, åtminstone i midtskeppet. Sannolikt är, att också sidoskeppen från början varit afsedda för trätak, men äfven om byggnaden ursprungligen täckts af hvalf, så hade motstycke till en sådan anläggning icke saknats bland de kyrkor, som stå Lunda-dömen nära. Anordningen med platt tak öfverensstämmer väl med det i södern brukliga byggnadsättet. Det var germanerna, som konsekvent genomförde det stränga hvalfssystemet inom den romanska konsten, och longobardernas ättlingar i norra Italien

blefvo de egentliga föregångarna härutinnan.

Numera är Lunds domkyrka hvälfd till alla sina delar, men bevis finnas för, att nästan alla de större hvalfven i öfre kyrkan tillkommit först genom förändring af byggnadsplanen, under arbetets fortgång. Det är emellertid en ingalunda lätt uppgift att numera, efter de många ombygg-

Fig. 30. »Den primitiva anordningen» i långhuset; efter skiss af Zettervall.

nader och restaureringar kyrkan undergått, leta sig fram till en riktig uppfattning af hvalfslagningens förlopp.

Om man uti domkyrkan, sådan som hon nu ter sig, söker efter fakta, som kunna gifva skäl för påståendet, att midtskeppet från början haft innertak af trä, så kommer man också till korta. Den genomgripande restaureringen på 1800-talet har nästan fullständigt utplånat alla spår däraf. Lyckligtvis finnas planer och afbildningar i behåll från tiden före ombyggnaden ifråga, och dessa, i förening med enstaka uppgifter i den byggnadsjournal, som

¹ Jmfr E. WEANGEL: Om Lunds domkyrkas äldsta byggnadshistoria, Kirkehist. Saml., 5 R., IV (1908), s. 18 och samme förf:s intressanta undersökningar om Lunds domkyrkas äldsta ornamentik, Aarb. f. nord. Oldk., 1910, s. 101. Äfven JOHNNY ROOSVAL har i Ord och Bild, 1910, s. 413: »Lunds domkyrka byggd af italienare», pointerat det italienska inflytandet.

kyrkans restaurator arkitekten Helgo Zettervall af och till förde, lämna åtskilligt material till denna frågas lösning.

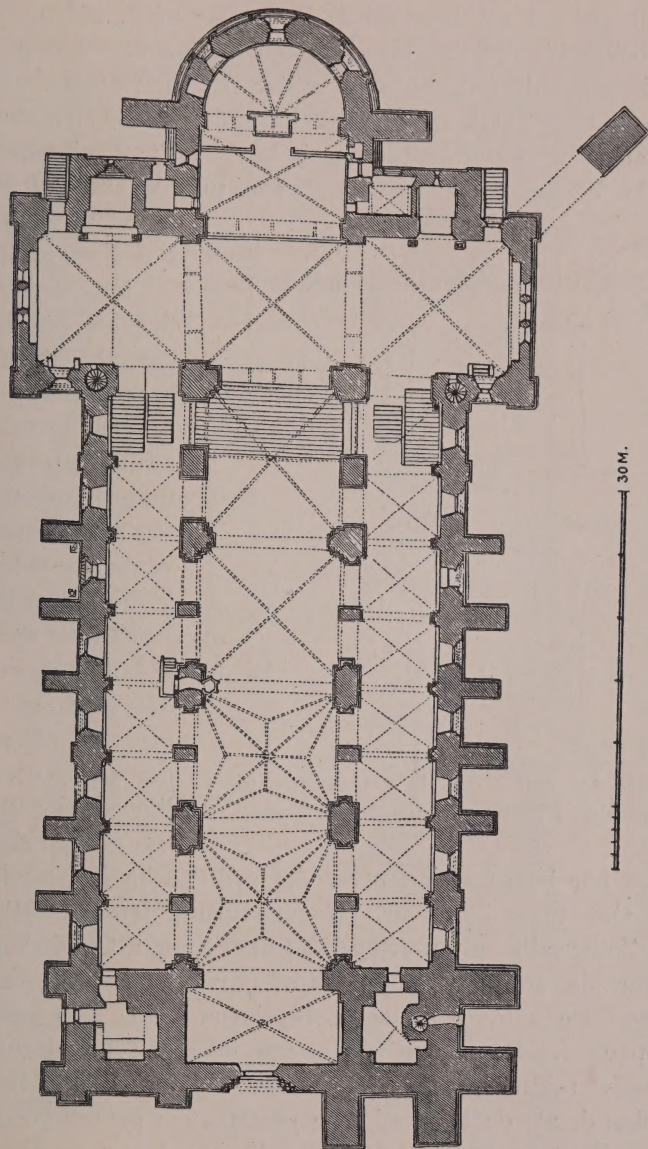

Fig. 31. Plan af kyrkan 1856; efter Löffler, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger.

Zettervall anför sålunda i denna dagbok, att »hufvudpelarna äro ursprungligen för klenat anlagda» (not: »eller rättare

icke beräknade för den tyngd de i en senare tid kom att få vidkännas») »och genom ålder och felaktiga reparationer betydligt förfallna»¹. I ett bref till J. B. Löffler af d. 3 Nov. 1880² har han också bifogat en skiss (fig. 30), utvisande »den primitiva anordningen enligt funna spår under restaureringen». Skissen utvisar platt bjälktak med alla de bärande pelarna lika stora. Zettervall anser sig sålunda ha funnit bevis för, att midtskeppspelarna ej från början varit arrangerade som nu. Vi skola af det följande

Fig. 32. De gamla och de nya pelarna, efter teckning i Zettervalls byggnadsjournal.

finna, att Zettervall haft rätt i sitt antagande.

Med tanke på det italienska inflytande, som gör sig gällande i kyrkans ornamentik, skulle man kunnat tycka, att midtskeppets långväggar ursprungligen borde burits af kolonner eller omväxlande pelare och kolonner. Det finnes emellertid intet spår af någon sådan anläggning. Stöden ha ända från början utgjorts af pelare, och dessa voro ursprungligen lika stora. Byggherrarnas germanska stilkänsla

tyckes här hafva segrat öfver det sydländska inflytandet.

Om man betraktar bifogade grundplan (fig. 31), uppgjord före Zettervalls restaurering, så finner man, att midtskeppets långväggar då som nu uppbäras af omväxlande större och mindre pelare. De mindre af dessa, bipelarna, tjäna som stöd för sidoskeppens hvalf, medan de större eller hufvudpelarna därjämte mottaga midtskeppets. Vid närmare granskning befinnes det emellertid, att de tre östligaste pelarpars grundtytor äro väsentligen olika de längre västerut belägna. Dessa senare, som täm-

¹ Denna Zettervalls byggnadsjournal förvaras i domkyrkans ägo.

² I danska Nationalmuseets 2:dra afdelnings arkiv, Köpenhamn.

ligen oförändrade ännu stå kvar, äro synnerligen väl afvägda och förete en betydande skillnad i storlek mellan hufvud- och bipelare.

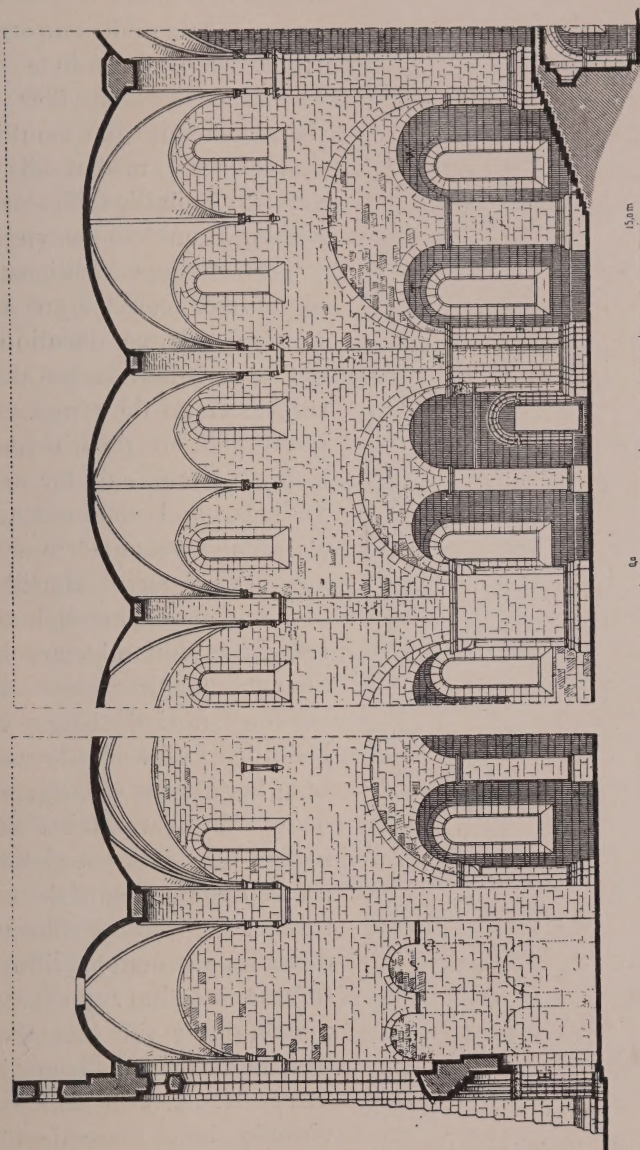

Fig. 33. Sektion genom midtskeppet; efter teckning af Brunius och Seesselberg.

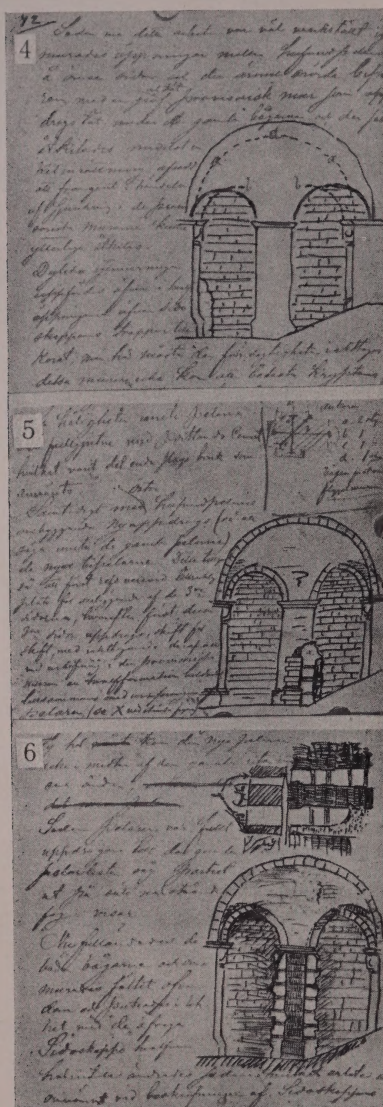
De förutnämnda pelarparen åter äro alla till sin kärna nästan lika stora, men de fyra hufvudpelarna, och särskildt de båda västliga, skilja

sig från bipelarna genom klumpiga, påklistrade knektar, hvilka måste ha tillfogats de ursprungliga, sinsemellan lika stora pelarkropparna

under det första försöket att utbyta det flata midtskeppstaket mot hvalf. De ifrågavarande östligaste bipelarnas sockelprofiler äro alldeles likadana som samtliga hufvudpelarnas, medan alla längre västerut befintliga bipelare hafva socklar af enklare och yngre form.

Midtskeppets östligaste hvalfok afviker också från de mera västligt belägna därutinnan, att det är betydligt längre från öster till väster än de öfriga. Följden häraf blef, att de principalbågar, som på hvarje sida förenade hufvudpelarna i denna travé, måste göras mycket större och högre än de västligare. Härtill bidrog äfven den omständigheten, att respektive hufvudpelare hade så liten utsträckning i öster och väster jämfördt med de längre västerut befintliga, att hvarje båges båda anfang härigenom ytterligare aflägsnades från hvarandra. Skillnaden mellan hvalfokens storlek kan ännu iakttagas, fastän Zettervall så mycket som möjligt sökt utjämna densamma genom att tillbygga de förutnämnda hufvudpelarna i riktningen öster till väster och slå nya, lägre principalbågar i denna travé (fig. 32, jmf. sektion fig. 33 visande deras utseende före den Zettervallska restaureringen).

Till den omständigheten, att de östliga pelarna till sin byggnad

Figg. 34—36. Teckningar i Zettervalls byggnadsjournal visande sättet för pelarnas ombyggnad. (Jmf. den bredvid skrifna texten).

afveko från dem, som sedermera uppfördes, kommer ytterligare, att principalbågarna i ifrågavarande travé ej äro genomgående, såsom fallet är med de västligare, utan blinda. Man har således ej aflastat den öfverliggande mur- och hvalftyingden från bipelarna till hufvudpelarna, såsom fallet är i de från början hvalfda och till följd häraf för hårdare belastning konstruerade västligare travéerna och såsom det alltid plägar vara i kyrkor af liknande anläggning, hvilka genast från början planlagts för hvalf.

Redan Zettervalls beskrifning¹ af det ytterst noggranna tillvägagångssättet vid ombygget af dessa båda östligaste bipelare visar med tillräcklig säkerhet, att principalbågarna ej gått tvärs igenom långmurarna. Om dessa bågar varit genomgående, så hade de ensamma kunnat uppbära trycket ofvanifrån, hvarvid bipelarna helt enkelt kunnat nedtagas, utan den kraftiga undermurning, som utförligt beskrifves och äfven afbildas i Zettervalls journal s. 42 (figg. 34—36).

Den tyske arkitekten och konsthistorikern Seesselberg, som egnat kyrkan en noggrann, ehuru ofta missvisande skildring, säger sig hafva konstaterat, att bågarna voro falska, genom att borttaga några stenar ur den tegelmur, som ofvan sidoskeppshvalfven bekläder midtskeppsmurarnas yttersida². Dessa falska bågar har nämnde författare sökt förklara genom antagandet, att de östligaste bipelarna till en början icke existerat, utan att midtskeppsmurarna gått obrutna fram från tvärskeppet ända till och med ifrågavarande bipelare. De skulle här ha bildat sidovägg till det lekmanakor, hvars östra vägg utgjort den förut omtalade tvärmur, som afstängt klerkkyrkan från lekmanakyrkan. Dessa sidomurar skulle, enligt Seesselbergs åsikt, först efter eldsvådan 1234 fått det utseende de hade i början af 1800-talet. Om orsaken till att de förändrades vid detta tillfälle nämner han intet.

Seesselberg lyckas ej heller förebringa något egentligt bevis för sin teori om ett på tre sidor af murar tillslutet lekmanakor. Och detta är lätt förklarligt, ty det förhållandet, att principalbågarna voro blinda och att de sex östligaste pelarnas socklar voro likformiga, talar gifvetvis i mycket högre grad för det nära till hands liggande antagandet af lika stora pelare från början,

¹ I den förutnämnda byggnadsjournalen.

² FR. SEESSELBERG, Die fruehmittelalterliche Kunst der germanischen Voelker, Berlin 1897, s. 122, anm. 116.

konstruerade för att bära ett platt tak. Och då det under alla förhållanden måste vara riktigast att stanna vid den enklaste och naturligaste förklaringen, får man taga för gifvet, att arkitekten anlagt kyrkan med tanke på ett dylikt tak och lika stora pelare i midtskeppet. Härtill kommer, att Seesselbergs egendomliga hypotes absolut motsäges af flera förhållanden. Sålunda var vederlaget på södra bipelarens östra sida (som enligt S. skulle existerat först efter branden 1234) eldskadadt och orneradt med en, efter allt att döma, ursprunglig bladlist — synlig å en teckning från 1830-talet¹ — och det förefaller fullständigt otroligt, att man under midten af 1200-talet, vid ett poneradt upptagande af en arkadbåge och

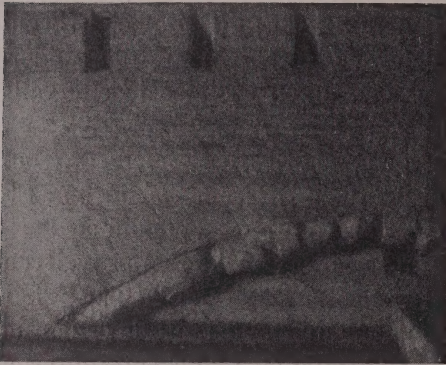

Fig. 37. Tegelmur å norra sidoskeppsvinden, hvilande på en af de utanför sandstensmurens lif utskjutande principalbågarna.

dithörande pelare i den fulla muren, skulle hittat ett gammalromanskt, eldskadadt listverk och inmurat detta fragment i pelarens vederlag. Skulle listen däremot tillverkats först efter branden (hvilket är omöjligt redan på grund af dess tidiga karaktär), kan man med skäl fråga, hvarifrån eldskadan härledde sig.

Härtill kommer att på just de sidor af hufvud- och bipelare, hvilka, enligt Seesselberg, vid arkadernas upp-

tagande ur den fulla midtskeppsmuren efter branden 1234 skulle ha nyuppförts, äro kvaderstenarna illa sönderbrända, ett förhållande som med nödvändighet visar, att pelarna stått fria vid ofvannämnda eldsvåda. Å afbildningarna figg. 8—9, efter teckningar, som Brunius på 1830-talet låtit göra, synas dessa brandskador så tydligt, att de af Seesselberg supponerade långmurarna åtminstone icke kunna ha existerat vid branden 1234. Till yttermera visso betonar Brunius särskildt², att »sydöstligaste bipelarens» (östra) »hörn, hvilket omfattades af tvärmuren, söndersprungit af upphettning», således ännu ett bevis för att denna bipelare måste ha funnits

¹ Förvarad i domkyrkans samlingar.

² BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 133.

före branden. Eldskadorna ifråga hade kort efteråt, på 1250-talet, blifvit dolda af Jakob Erlandssons tvärmur, hvilken nedrefs af Brunius, och utgöra således bevis, som ej kunna jäfvas.

Vidare förtjänar redan nu omnämnas, att Zettervall påträffat äldre kvaderytor innanför såväl sydöstra hufvudpelarens som nordöstra bipelarens ytterbeklädnad, ett förhållande, som med lätthet kan förklaras genom antagandet af förstärkningar och ombyggnader af de gamla, spensliga, för platt tak afsedda pelarna, då dessa skulle arrangeras om för att uppbära hvalf, men som icke är förenligt med Seesselbergs teori angående lekmanakorets begränsning af murar i norr och söder. Slutligen förebringas intet skäl, hvarför de af S. ponerade sidomurarna i lekmanakoret skul le borttagits just efter 1234. Ett sådant förfaringssätt hade varit synnerligen egendomligt dels i betraktande af långmurarnas sorgliga tillstånd efter branden och dels därför, att lekmanakoret just i början af 1250-talet flyttades västerut på grund af presbyteriets behof af ökad utrymme, hvarvid nämnda sidomurar skul le kommit väl till pass. I stället nödgades man nu nyuppföra murar mellan pelarna ifråga.

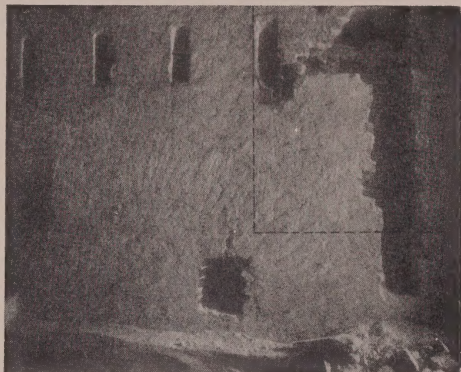

Fig. 38. Tegelmuren längst åt öster, hvilande på stjärkringar af tegel (en synlig ofvannedersta hålet). Hålet till höger har gjorts vid sökandet efter principalbågen.

Då Seesselbergs hypoteser i många fall visat sig lösligt baserade, har författaren själf kontrollerat hans uppgifter, att principalbågarna ej skul le vara genomgående, utan blinda. Vid de undersökningar, som af denna anledning blifvit gjorda å norra sideskeppets vind, har det visat sig, att de tre västliga principalbågarna äro skarpt framträdande å midtskeppets långväggar ofvanneder sideskeppshvalfven. Hela midtskeppsmurens yttersida är inåt sideskeppsvinden klädd med en tegelmur af en half stens tjocklek, en förstärkning, som troligen ägde rum på 1700-talet, för att gifva stöd åt den då ombyggda takstolen (åtminstone tala de i murytan synliga bjälkhålen, se figg. 37-38, för ett sådant antagande).

Tegelmuren ifråga hvilar på förstärkningshvalf, slagna direkt på de utanför sandstensmurens ytterlif utskjutande (således tvärs igenom midtskeppsmurarna gående) principalbågarna (fig. 37).

Endast i den del af murlifvet, där den östligaste principalbågen skulle haft sin plats, synes intet spår af något utskjutande sandstenshvalf, utan tegelmuren uppstiger direkt från fyllningen ofvanpå de båda östligaste sidoskeppshvalfven. I stället för den stärkring af tegel, som ofvanpå de västligare principalbågarna

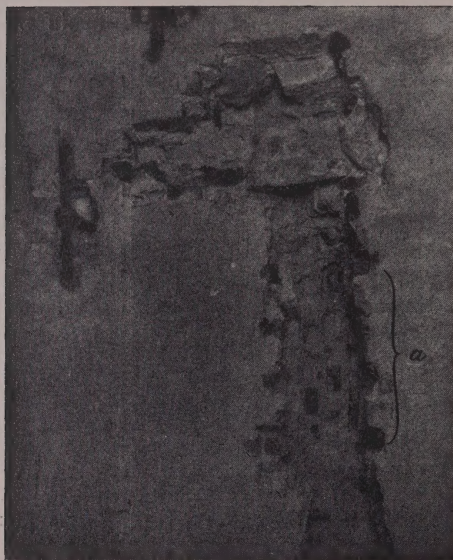

Fig. 39. Det streckomramade partiet å föregående figur förstoradt. Uthuggningen vid *a* visar tegelstenarna i det cementmurade hvalf, som bildade den nya principalbågen.

uppbär den ofvanliggande tegelmuren, kan man här iakttaga tvänne mindre stärkringar, slagna, icke ofvanpå principalbågarna, utan lägre i höjd med arkadbågarnas (de bågar, som förbinda hufvud- och bipelare, medan principalbågarna, som äro större, förbinda hufvudpelarna med hvarandra) hvalfringar (en skönjbar å fig. 38), och hvilka sålunda aflasta trycket af den öfverliggande tegelmuren ej blott på hufvudpelarnas såsom fallet var längre västerut, utan äfven på den mellanliggande bipelaren. Detta förhållande tyder således på att ifrågavarande principalbåge varit blind.

För att likväl få full klarhet om, huruvida en genomgående principalbåge skulle kunna vara gömd innanför tegelmuren, gjordes en vertikal inhuggning genom tegelbeklådnaden in i den egentliga muren, på en sådan höjd, att man med nödvändighet måst träffa på hvalfbågen ifråga, om någon sådan funnits (fig. 38). Undersökningen visade till fullo, att den östligaste principalbågen aldrig varit genomgående, utan endast markerad å mellanmurarnas mot midtskeppet synliga sida. Således har den ej heller kunnat

aflasta den väldiga ofvanliggande hvalf- och murtyngden från bipelaren till hufvudpelarna.

I den ränna, som vid denna undersökning huggits i muren å sidoskeppsvinden, syntes (vid a, fig. 39) några tegelstenar ställda på kant i oregelbundna rader öfver hvarandra. Dessa tegelstenar visade sig vara af modern tillverkning och, åtminstone delvis, inmurade med cement. De kunna emellertid icke ha murats från sidoskeppsvinden, ty halfstensmuren där var orörd¹ och uppförd af tegel, som har helt andra dimensioner, med gammalt, men löst och icke cementblandadt murbruk. Förklaringen på fenomenet i fråga är, att dessa på kant stående tegel inmurats från kyrkans insida. Zettervall har tvärs igenom den ofantligt tjocka mellanmuren bit för bit murat den hvalfving, hvars yttersta delar här påträffades, för att på hufvudpelarna aflasta det tryck, som förut föll på den mellanliggande bipelaren. Orsaken till denna förändring var, att den sistnämnda bipelaren måste befrias från trycket uppifrån för att, såsom Zettervall önskade, kunna minskas till ungefär halfva bredden, d. v. s. till den storlek, som de öfriga bipelarna hade.

Om man jämför Zettervalls journal med ofvan gjorda iakttagelser, så finner man s. 42 uppgift om att »de nya föreningsbågarne inmurades af långa genomgående hvalfkvadrer». Detta är rätt såtillvida, att hvalfvet går tvärs igenom, men att det skulle bestå af genomgående kvadrer är i och för sig föga troligt, då man besinnar, att murarna äro c:a 2 meter tjocka. Såsom undersökningen visat, har också den längst bort belägna hvalfmurningen gjorts af tegel, som sträcker sig nästan ända ut till den orörda äldre beklädnadsmuren på yttersidan. Att murningen af förstärkningsringen skett från midtskeppets sida visas bäst däraf, att teglen voro ovanligt slarfviigt anbragta, i flera, oregelbundna skiften och med ytterst olik tjocka fogar, hvarjämte cementbruket fastnat mycket ojämnt på stenarna (jmfr fig. 39). Det är således med full visshet man kan säga, att hela förstärkningsringen ifråga verkligen murats inifrån.

Redan det faktum, att principalbågen ursprungligen ej är genomgående, utgör ett tungt vägande skäl för antagandet, att man planlagt trätak i midtskeppet. Härtill kan, såsom redan

¹ Några spår efter Seesselbergs undersökningar äro numera ej synliga hvarken här eller på södra sidoskeppsvinden.

omnämnts, läggas den omständigheten, att de tre östligaste pelarparen föga afveko i storlek sinsemellan, medan de voro vidt skilda från alla de öfriga såväl till storlek som form. Vidare att samtliga dessa pelare hade alldeles likadan sockel, medan bipelarna åt väster ha en sockelprofil af yngre karaktär. Då dessutom afstånden mellan pelarna ifråga ej öfverensstämma med intervallerna längre åt väster, och då slutligen i Zettervalls byggnadsjournal på tal om den näst östligaste hufvudpelaren i södra raden (jmf. plan fig. 40 och sektion fig. 33) står anfördt, att »den utåt midtskeppet belägna halfkolonnen och delen härintill stod alldeles lös från kärnpelaren och måste uppstämpas under själfva rifningen för att icke störta in,» så framgår det med all önskvärd tydlighet, att äfven dessa hufvudpelare ursprungligen ej kunnat vara afsevärdt större än de östligaste s. k. bipelarna.

Härtill kommer, såsom redan påpekats, att Zettervall vid rifningsarbetet påträffat äldre kvaderytor innanför såväl sydöstra hufvudpelarens som nordöstra bipelarens ytterbeklädnad, ett förhållande som måste antagas hafva uppstått vid konsolideringen af de gamla klenare pelarna, för att dessa skulle kunna uppbära hvalf. Enär de tillhörande principalbågarna ej voro genomgående, fingo äfven bipelarna sin andel af belastningen, och möjligt är därför, att det sockelfragment, som påträffades innanför den ifrågasvarande nordöstra bipelarens sockel,¹ utgör beviset för att äfven de båda bipelarna något förstärkts i samband med hvalfslagningen. En annan möjlighet är, att sockelfragmentet är ett stycke listverk, hvilket felhuggits och därför som fyllning inmurats i pelaren, ett antagande som gjorts redan af Seesselberg², ehuru i annat syfte. Den ursprungligen för innertak af trä planerade kyrkan skulle således haft pelare, hvilka samtliga voro lika stora som, eller måhända något klenare än de båda omtalade bipelarna, innan de ombyggdes af Zettervall.

Den äldre kvaderbeklädnad, som, enligt hvad förut omnämnts, upptäcktes å den sydöstra hufvudpelaren innanför den gamla sandstensbeklädnaden, »åt sidan åt stentrappan och midtskeppet

¹ Jmf. ZETTERVALLS journal s. 45: »Vid rifningen i den norra bipelaren påträffades inuti bakom den yttre sockeln spår efter en äldre sådan. Troligen har dessa pelare fordom varit klenare, möjligen lika de öfriga bipelarne.»

² SEESSELBERG, anf. arb. s. 124.

till» och som utvisade, att dessa pelare från början » varit ännu klenare»¹ torde äfven med säkerhet härröra från den hvad man skulle vilja kalla flattäckta perioden, då dessa östligaste pelare i plan hade det ungefärliga utseende, som de helsvarta ytorna visa å fig. 40. Den påträffade äldre kvaderbeklädnaden har antagligen varit just den ursprungliga pelaryta, som efter få år doldes af de båda i pelarens nordvästra vinkel för mottagande af hvalf inbyggda knektarna (synliga å fig. 40).

Alla dessa omständigheter tillsammans kunna endast tyda på att den östra delen af midtskeppet ej från början varit afsedd för hvalf. Huru det tillgått, då detta parti af kyrkan förändrats från flattäckt till hvälfdt, skall här nedan antydas.

Då man — sannolikt i slutet af 1130-talet — hunnit ungefär så långt med uppförandet af byggnaden som t. o. m. de östra sidoskeppsportalerna (de västra äro nu ombildade till fönster), från öster räknadt, torde denna förändring ägt rum och midtskeppets trätak fått vika för hvalf. Såsom redan visats, voro de tre östligaste pelarna på hvarje sida med all sannolikhet lika stora, om man

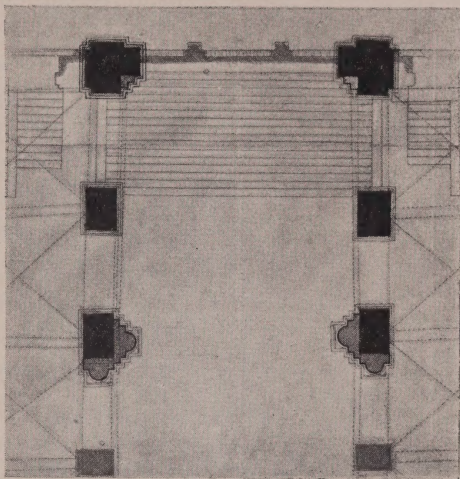

Fig. 40. Plan af de östligaste pelarparen före hvalfslagningen (de svarta ytorna), och efter densamma (svarta och streckade).

undantar de förstärkningar, som de båda östligaste, alltså hörnpelarna, från början haft för att kunna mottaga tre gördelbågar hvar, nämligen triumfbågen samt gördelbågen åt öster och åt sidoskeppet till. Dessa tre pelare måste haft en grundplan, som någorlunda öfverensstämt med de svarttecknade pelarna å fig. 40; bipelaren är här orörd. De förbundos af arkadbågar (principalbågar hade ingen raison d'être i en flattäckt kyrka), och uppburo de släta, fönsterprydda mellanmurarna, hvilka täcktes eller voro afsedda att täckas af platt trätak, icke af hvalf.

¹ ZETTERVALLS journal s. 45.

Vid inbyggandet af hvalf i denna östligaste travé förändrades de fyra östligaste hufvudpelarna och möjligen i någon mån äfven den mellanliggande bipelaren å hvarje sida på följande sätt. Till de östligaste, d. v. s. hörnpelarna mot koret, fogades dubbla hörnpilastrar — streckade å fig. 40 — hvilka å hvar och en af de näst östligaste hufvudpelarna motsvarades af två breda pilastrar

med en halfkolonn framför. Att dessa sistnämnda partier saknade egentlig förtagning och endast voro »klistrade» utanpå den färdiga pelaren framgår, såsom redan anförts, bl. a. där-af, att de enligt Zettervalls uppgift måste »stämpas upp» för att ej lossna från själfva pelaren.

De inre af dessa hufvudpelarnas pilastrar tjänade som utgångspunkter för den falska förenings- eller principalbåge, som nu uppfördes öfver de östligaste arkadbågarna och som sannolikt fick uppbära ett utanpå det gamla, för den flat-täckta anläggningen afsedda murlifvet anbragt skal. Denna förändring gjordes bl. a. därför, att likheten med de västra, under uppförande varande pelarna med deras principalbågar skulle bli fullständig. Den yttre

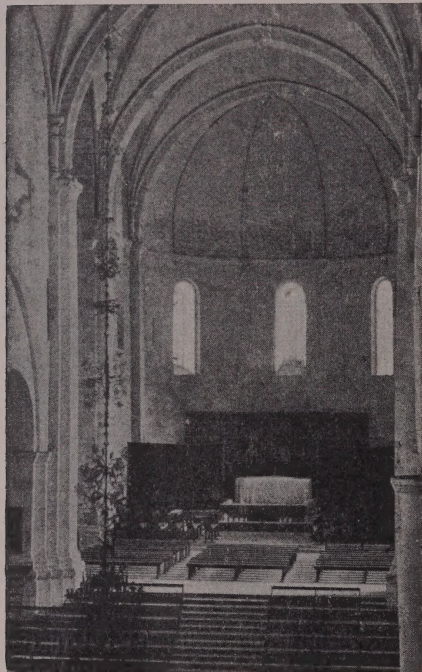

Fig. 41. Interiör från väster före Zettervalls restaurering. Nederst till höger synes södra halfkolonnen med dess förkroppning. I fonden det gamla absidhvalvet.

pilastern å hörnpelarna tjänade däremot som bärare af det kors-hvalf, hvilket nu inslogs, och samma syfte hade den yttre pilastern å de näst östligaste hufvudpelarna. De halfkolonner åter, som å de sistnämnda pelarna placerats framför de yttre pilastrarna, måste från början varit afsedda att nå en sådan höjd, att de kunnat utgöra vederlag för en gördelbåge tvärs öfver midtskeppet. De afslutades nämligen ej af verkliga kapitäl, utan af förkroppningar (se fig. 41, längst till höger) liknande dem, som i ett par af de

rhenska katedralerna, t. ex. Worms¹ och Speier, bryta de i samma syfte uppförda knektarnas midt. De motsvarade sålunda pilastrarna å de i ett slag byggda hufvudpelarna längre västerut. Att dessa halfkolonner före restaureringen ej nådde högre än pelarnas vederlag, berodde tvifvelsutän därpå, att det ofvanför belägna partiet antingen omedelbart ombyggts i enlighet med den nya, längre västerut tillämpade planen för hvalfslagningen, eller, hvilket är mera troligt, att det förstörts under eldsvådan 1234, då de äldsta hvalfven instörtade. Detsamma måste inträffat med öfre delen af den pilaster, som följt halfkolonnen upp till hvalfvet för att uppbära detta. Denna ombyggnad af murpartiet ifråga förklarar pilasterens osymmetriska läge, hvilket ännu, trots Zettervalls restaurering, kan iakttagas. Den ombyggda pilastern utgjorde nämligen ej en direkt fortsättning af den ursprungliga pilastern och halfkolonnen, utan gick längre åt väster (se fig. 33) — måhända för att ej komma för nära den östra, nyinslagna principal-blindbågen. Att åtminstone öfre delen af den omtalade pilastern verkligen tillkommit efter eldsvådan 1234, visas för öfrigt af den sena formen på dess vederlag, hvilket betydligt skiljer sig från den öster därom belägna pilasterens gammalromanska gesims, medan det öfverensstämmer med de västligaste, som, äfven de, sannolikt uppförts efter branden 1234.

De båda senast omtalade hufvudpelarna fingo jämte påklädningen mot midtskeppet äfven en tillökning i väster. De afslutades där med en halfkolonn försedd med ett vackert korintiskt kapitel, hvilket tjänade att uppbära arkadbågen till nästa bipelare, alldeles som fallet var å de efter nytt system — detsamma som redan tillämpats i kryptan — uppförda hufvudpelarna längre västerut. I fråga om dessa senare var den nye byggmästaren ej bunden af redan befintliga murverk; han kunde från grunden uppföra stöd af växlande storlek, som lämpade sig för hvalfsystemet. Resultatet häraf se vi i dessa ännu i behåll varande pelare; hufvud- och bipelare förete här en mycket betydande olikhet såväl till storlek som form, hvarjämte afståndet dem emellan är mindre än det i regeln är mellan pelarna i öster.

De äldsta hvalfven i midtskeppet fingo ej länge kvarstå orubade. De förstördes redan af eldsvådan 1234 och ersattes därpå af sexdelade hvalf, hvilka äfven dessa efterträds af andra. De

¹ Här betingade af en å långmurarna anbragt horisontallist.

tre äldsta, konsoliderade pelarparen hafva likaledes försvunnit för alltid, sedan Zettersvall förändrat dem till likhet med de längre västerut belägna. Nu finnas endast bristfälliga teckningar kvar, som visa deras tidigare utseende och vittna om de genomgripande förändringar detta parti af kyrkan vid upprepade tillfällen undergått.

Hvad sidoskeppen beträffar förefaller det afgjort, som om äfven dessa från början planerats flattäckta. Hvilka svårigheter man haft att öfvervinna, då de uppförda, östligaste partierna skulle arrangeras om för hvalf, kan ännu iakttagas. Sålunda utgår det

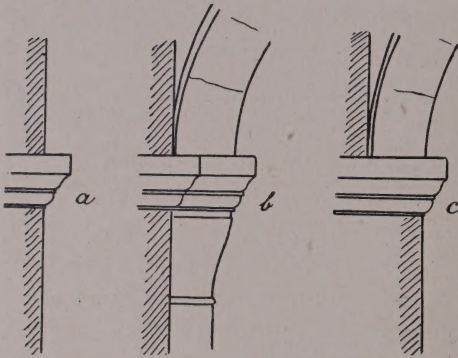

Fig. 42. *a* Pelargesims i den flattäckta kyrkan. *b* Pelargesims, hvars ringa djup gör, att gördelbågen måste anslå på en halfkolonn eller en konsol utanpå den gamla för trätak afsedda pelaren. *c* Pelaren konstruerad för hvalf; gesimsen är bred nog att mottaga såväl hvalf som gördelbåge.

östligaste hvalfvets nord-östra svickel i norra sidoskeppet från tvenne hörnpilastrar, medan motsvarande svickel i södra skeppet därjämte bäres af en kolonn, som placerats omedelbart framför motsvarande pilastrar. I samma södra sidoskepp finnes ännu en oegentlighet: den gördelbåge, som skulle tagit fäste på den andra hufvudpelarens (från öster räknadt) gesims, har ej fått rum där, utan anslår på en utanför, å själfva pelaren anbragt kragsten. Förklaringen härpå är ganska

enkel. Då denna östra del af södra sidoskeppet ursprungligen arrangerats för platt tak, gick midtskeppsmurens yta i lif med pelarkropparnas (se fig. 42 *a*). Då hvalf sedermera skulle inslås, kunde hvarken gördelbåge eller hvalf få plats på den smala gesimsen, och därför måste man utanpå pelarens murlif anbringa en halfkolonn eller konsol (fig. 42 *b*), delvis ännu bevarad, på hvilken gördelbågen kunde anslå.

Denna konsol (fig. 45 *a*) är det enda numera synliga beviset för att sidoskeppens hvalf, enligt den äldsta inhälvfningsplanen, skulle utgått från halfkolonner å båda sidor, således dels från de ännu kvarstående halfkolonnerna vid sidoskeppsväggarna och

dels från halfkolonner (konsoler?), som skulle anslutit sig till de fristående pelarnas mot sidoskeppen vända murytor. Gördelbågen omedelbart öster om den nämnda pelaren hade ej heller vederbörligt fäste å motsvarande bipelares gesims (se fig. 49), ett förhållande, som emellertid utan vidare ändrades af Zettervall, då denne ombyggde bipelaren ifråga. Äfven å tredje hufvudpelaren (från öster räknadt) kunde man endast med svårighet bereda plats för gördelbågen på gesimsen, fastän det nya hvalfslagningssystemet redan börjat tillämpas här.

Längre åt väster, där pelarna nyuppfördes med tanke på att de skulle uppbära hvalf, indrogs murlifvet ofvanför pelarna så mycket, att såväl hvalf som gördelbågar fingo plats på de härigenom betydligt bredare vordna pelargesimserna (fig. 42 c).

De oregelbundenheter, som äro tillfinnandes å hvalfven i östra delen af södra sidoskeppet, hafva sålunda, efter allt att döma, sin orsak i bristande teknisk skicklighet hos arkitekten vid det första trefvande försök, som gjordes, att utbyta det (tillämnade) flata taket mot hvalf. Enär norra sidoskeppet ej företer samma oregelbundenheter som det södra — i detta sammanhang bör äfven nämnas, att medan norra sidoskeppets nordliga hvalfkappor utgå från sköldbågar, saknas sådana i södra sidoskeppet — måste man tänka sig, att byggnadsarbetet ej framskridit lika långt där som på södra sidan, så att man utan större svårighet kunde arrangera om den näst östligaste hufvudpelaren till hvalfbärande.

Säkert är emellertid, att de hvalf, som ännu finnas kvar i sidoskeppen, icke äro ursprungliga. Detta göres troligt redan af den omständigheten, att teglet knappast kommit i bruk här i Skåne förrän flera decennier efter hvalfslagningens påbörjande i Lundadömen. Härtill kommer, att ofvanför abakus till det tredje kolonnkapitälet, från väster räknadt, å norra sidoskeppets norra vägg återfinnas på båda sidor om gördelbågen ursprungliga anfangstenar för de äldsta krysshvalfven och sköldbågarna (fig. 43). Dessa anfang äro huggna af sandsten, och sannolikt är, att de därtill hörande hvalfven varit slagna af sand- eller snarare tuffsten, hvilket sistnämnda material återfinnes i alla de äldsta hvalfven i kyrkan samt dessutom i tornbottenvåningens tunnhvalf¹, som inslagits senare än de äldsta sidoskeppshvalfven.

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 63.

För antagandet af att äldre hvalf än de nuvarande funnits, talar dessutom kraftigt den omständigheten, att skällor af smält bly kunnat iakttagas i samma sidoskepps båda östligaste hvalfok såväl å väggen och på pelarsocklarna midt emot ¹ som längst nere vid grunden, det sistnämnda då den gamla trappan där utbyttes mot en ny ². Då sådana blyspår, hvilka uppkommit, då takblyet vid en eldsvåda smält och flutit ned, ej iakttagits på andra ställen i sidoskeppen, torde orsaken härtill ligga däruti, att vid denna eldsvåda, den må ha utbrutit 1174 eller, hvilket är mest sannolikt, 1234, hjässpartiet af samtliga sidoskeppshvalfven störtat in, medan sköld- och gördelbågar i förening med de kvarsittande nedre hvalfpartierna skyddat kapitälerna från skadegörelse, och hindrat det smälta blyet från takbetäckningen att flyta ner. Längst åt öster förefaller det som om ett hvalf fullständigt brustit, hvarvid blyet runnit ned öfver väggarna. Allting talar sålunda för, att de nuvarande sidoskeppshvalfven, frånsedt de reparationer och ombyggnader, som Zettervall låtit utföra, inslagits efter eldsvådan 1234.

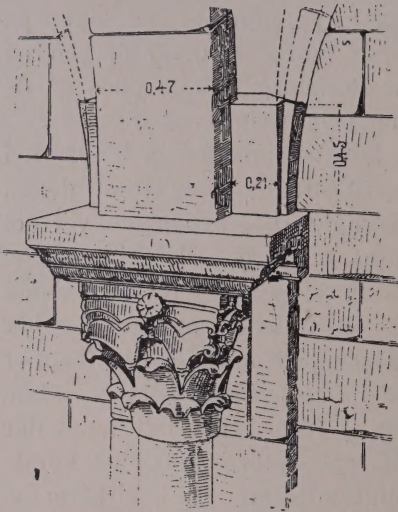

Fig. 43. Halfärdigt kapital i norra sidoskeppet med anfangstenar för de äldsta hvalfven i behåll; efter Seesselberg.

Den skillnad i konstruktionen af midtskeppsväggar och pelare, som påvisats mellan den del af långhuset, hvilken är belägen väster om en linie dragen genom båda sidoskeppsingångarna och den del, som ligger öster därom, har äfven sin motsvarighet inom ornamentiken. De sex östligaste kapitälerna å sidoskeppens halfkolonner äro sålunda fullt afslutade, med undantag af det östligaste i norra sidoskeppet, hvilket tyckes ha skadats efter uppsättandet genom en flisas aflossnande på den östra fågelbilden. (Grofhuggningen af figurkapitälerna i långhuset ägde rum å stenhuggareverkstaden, detalj-

¹ ZETTERVALLS journal s. 29 och SEESSELBERG, anf. arb. s. 110.

² BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 455 ff.

utmejslingen först sedan stenen inmurats på sin plats.) Denna skadegörelse har antagligen varit orsaken till att kapitälet ifråga lämnats åt sitt öde, tvifvelsutan med tanke på att det sedermera skulle ersättas.

Ofvannämnda sex kapیتال hafva äfven andra gemensamma drag. Deras ornamentella utsmyckning utgöres sålunda af djur- och fågelgestalter, och endast å två utaf de sex omgifvas dessa figurskulpturer nedtill af en låg krans akantusblad. Därtill kommer att de rikt profilerade gesimserna ofvanför samtliga dessa kapیتال utgöras af kymation-prydda listverk.

De åtta västerut befintliga kapitälerna skilja sig från de föregående bl. a. därutinnan, att de flesta blott äro halffärdiga (jmf. fig. 43). Ej mindre än fem befina sig sålunda i samma skick, som då de uppsattes på sin plats — en börjande bearbetning kan dock iakttagas å ett utaf dessa — medan de tre öfriga, alla befintliga i södra sidoskeppet, äro afslutade. Vidare förekommer ingen ornering å någon af de tillhörande gesimserna. Slutligen äro samtliga ifrågavarande kapیتال prydda med vegetativa ornament. Endast å två af dem, det tredje från väster i hvarje sidoskepp, förekomma därjämte djur- och människofigurer, hvilka likväl nedtill omgifvas af en krans akantusblad. Beträffande dessa båda bör emellertid anmärkas, att det i norra sidoskeppet befintliga är en ren kopia af det östligaste, halffärdiga kapitälet i samma sidoskepp, medan det södra orneras med bröstbilder af en man och en kvinna, af en typ, som skiljer sig från alla öfriga i kyrkan befintliga människofigurer. De återstående sex kapitälerna äro korintiska, med två kransar akantusblad öfver hvarandra, en kapیتالform, som icke förekommer längre österut i kyrkan, utom å den nordöstra baldakinen i tvärskeppet; men dennas kapیتال äro, såsom längre fram (kap. VI) skall visas, jämte hela baldakinen ditflyttade från ett yngre byggnadsparti.

Äfven beträffande orneringen af pelarna i långhuset gör sig en tydlig skillnad gällande mellan de östra och västra partierna, och så var i än högre grad fallet före Zettervalls restaurering. På ett par af de östligaste hufvud- och bipelarnas gesimser kunde

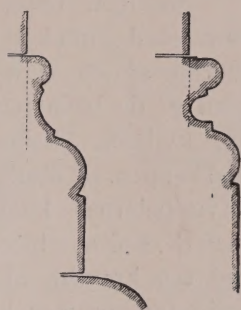

Fig. 44. Olika sockelprofiler å hufvud- och bipelare.

man således urskilja liknande skulpterade kymatier (på nordöstra bipelaren och sydöstra hufvudpelaren finnas rester bevarade), som å motsvarande väggkolonner, under det att de västliga pelarna samtliga saknade sådana. En viktig detalj är dessutom, att medan de tre östliga pelarparen hade likformiga socklar — bipelarnas äro nu ändrade — bestående af en attisk bas ofvanpå en kraftig vulst, eller samma profil som äfven de västliga hufvudpelarna ha, så fingo de västliga bipelarna en enklare sockelform, nämligen en attisk bas, utan vulst, hvarjämte basen enligt Brunius' beskrifning var »mera sammantryckt och djupare profilerad»,¹ således af en yngre typ (jmf. fig. 44).

Slutligen måste tilläggas, att de halfkolonner, som, i samband med trätakets utbytande mot hvalf, uppfördes på smalsidorna af de fyra västligaste hufvudpelarna samt på västra sidan af de båda närmast öster därom befintliga, förete en kapitaltyp, hvilken, liksom fallet var med de västliga väggkapitälerna i sidoskeppen, ej återfinnes i kyrkans östra parti. Det östligaste af hufvudpelarnas knektkapitäl i norra raden samt de båda östligaste i södra utgöras sålunda af korintiska kapital, ornerade med två kransar akantusblad öfver hvarandra². Något figurmotiv förekommer icke. Hufvudpelarnas öfriga sju knektkapitäl likna halfva tärningkapitäl och hafva äfven uppfattats som sådana. Brunius säger om dem, att de »likna dem som förekomma i kryptan. Härifrån böra dock 3 undantagas, hvilka blifvit, såsom det synes, efter Kyrkans fullbordan förändrade till Korinthiska»³.

Denna Brunius' åsikt, hvilken egendomligt nog aldrig blifvit motsagd af forskare, som efter honom behandlat denna fråga, är emellertid fullständigt felaktig. I själfva verket äro de korintiska kapitälerna äldst, hvilket också öfverensstämmer med deras belägenhet i kyrkan. De längre västerut befintliga kapitälerna, som numera ha tärningform, äro helt enkelt förarbeten till korintiska kapital, hvilka blifvit inmurade på sin plats i det tillstånd, hvori de utgått ur stenhuggarens verkstad — på samma sätt som de förut

¹ BRUNIUS, anf. arb. 1 uppl. s. 71. Numera äro socklarna på grund af eldskador, nyhuggning och cementlappning i betydlig grad förändrade, särskildt å bipelarna. Deras utseende i stort sedt åskådliggöres emellertid af fig. 44.

² De i kyrkans östra del befintliga korintiska kapitälerna hafva endast en krans akantusblad. Undantag härifrån göra kapitälerna i den från annat håll tillflyttade nordöstra baldakinen.

³ BRUNIUS, anf. arb. 1 uppl. s. 72.

beskrifna, halffärdiga väggkapitälén å sidoskeppskolonnerna — således innan de fått sin konstnärliga utsmyckning fullbordad, hvilket skedde på ort och ställe, inne i kyrkan¹. Utan tvifvel är det en och samma orsak — antagligen den ledande byggmästarens död — som gjort, att alla dessa kapitäl i långhuset lämnats ofullbordade. För att ej knektkapitälén på den framskjutna plats de intogo skulle se alltför otympliga ut i sitt halffärdiga skick, — de voro ännu gröfre förarbetade än sidoskeppens kapitäl — blefvo de sedermera förändrade till likhet med tärningkapitäl. Att de ej från början varit afsedda för denna form, visas däraf, att de äro oproporionerligt höga och förete ett, om man så får säga, svullet utseende, särskildt om man jämför dem med verkliga tärning-

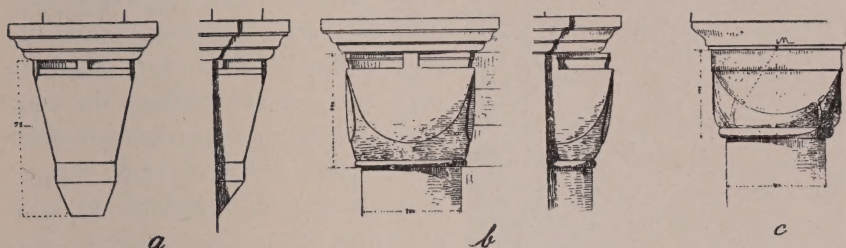

Fig. 45. *a—b* ofullbordade, korintiska kapitäl: *a* från södra sidan af andra, *b* (förändradt till likhet med tärningform) från västra sidan af tredje hufvudpelaren i södra raden, räknadt från öster; *c* tärningkapitäl från kryptan.

kapitäl från kryptan (se fig. 45, *b—c*). Till yttermera visso kan man å det östligaste af södra radens sedermera till tärningform omarrangerade kapitäl ännu iakttaga, huru man påbörjat dess detaljutsmyckning i afsikt att göra det till korintiskt i likhet med de båda längre österut belägna (se fig. 45 *b*). Den mot midten insvängda abaken är redan färdig, och man har utsparat plats för den dithörande, knappast påbörjade rosetten. Samma ofullbordade utseende företer det halfva, redan omnämnda, nu till konsol förvandlade kapitäl, hvilket i samma rad, men åt sidoskeppet till, uppbär den gördelbåge, som anslår mot den näst östligaste hufvudpelaren (jmf. fig. 45 *a*).

Storleken öfverensstämmer fullkomligt med det västligaste

¹ De i kyrkans östra del befintliga ornamentspartierna voro till större delen färdighuggna, innan de inmurades (jmf. kap. VI). Längre åt väster däremot var skulpturen endast grofhuggen, då den anbragtes på sin plats.

af de båda korintiska kapitälerna i södra raden (fig. 46). Båda äro omkring 85. cm höga, medan de följande »tärningformade» kapitälerna i samma rad äro respektive 84, 86 och 83 cm. I norra raden är skillnaden något större, sannolikt beroende därpå, att ifrågavarande pelare grundligare än de södra ombyggts af Zettervall. Ett vanligt tärningkapital skulle i hvarje fall varit betydligt lägre än äfven norra radens kapital.

Den förkroppning å tärningens öfre hälft, som kan iakttagas å dessa förändrade kapital (analogt med förhållandet å vanliga tärningkapital), utom å det half-färdiga (fig. 45 b), torde måhända äfven få skrivas på Zettervalls räkning. Å interiören fig. 29, reproducerad efter en noggrannt utförd teckning från år 1835, kan man ganska väl iakttaga de olika kapitalformerna, men något spår af en afsats tvärs öfver de ifrågavarande kapitälkropparna är icke att finna.

Fig. 46. Fullbordadt korintiskt kapital från tredje hufvudpelaren i södra raden, räknadt från öster.

En afgjord motsättning existerar sålunda mellan långhusets östra parti och dess västra, och denna skillnad sträcker sig ej endast till de rent arkitektoniska partierna utan äfven till de ornamentala. Den bevisar tillfullo, att ett afbrott i ledningen af byggnadsarbetet uppstått, då man hunnit så långt som strax väster om sidoskeppsingångarna. Den omständigheten, att i de västra partierna förekomma korintiska kapital af en typ, som ej påträffas österut i kyrkan, förklaras tillfullo däraf, att denna typ aldrig kunnat konstrueras af den byggmästare, hvilken ursprungligen uppgjort planen till kyrkan, enär denna anlagts som flattäckt. Först i och med inbyggandet af hvalf i densamma eller rättare, sedan denna hvalfslagning blifvit satt i system, har detta kapital komponerats af Donatus' efterträdare, hvilken sannolikt var Regnerus.

En sammanfattning af förut relaterade iakttagelser rörande den äldsta hvalfslagningen i långhuset kommer att te sig på följande sätt (jmf. figg. 47 och 48).

Inbygget af hvalf i långhuset har icke försiggått efter någon enhetlig plan. Den första perioden, då man inslog hvalf i det för trätak afsedda östra partiet, karakteriseras af famlande försök att ernå ett för kyrkan lämpligt hvalfsystem, och detta arbete torde måhända få skrivas på Donatus' eller någon obekant byggmästares räkning. Det fullt genomförda hvalfsystem, som återfinnes i västra delen af kyrkan, härrör däremot med all sannolikhet från Regnerus' verksamhet i Lund.

Vid det första försöket att inslä hvalf i den färdigbyggda, för platt tak arrangerade östra delen af långhuset (fig. 47 *a*) har man till de redan uppförda, östligaste hufvudpelarna fogat pilastrar i hörnen mot midtskeppet samt till de näst östligaste hufvudpelarna pilastrar med halfkolonner framför. Pilastrarna voro afsedda att uppbära hvalfvet och halfkolonnerna den angränsande gördelbågen (fig. 47 *b*).

Samtidigt har man i södra sidoskeppet börjat utbyta (det måhända endast planerade) trätaket mot hvalf. Den östligaste gördelbågen sammanföll med den redan befintliga breda hvalfbågen mot tvärskeppet och behöfde ej förändras. Vid dess södra ända, längst inne i hörnet, ställdes framför hörnpilastrarna en kolonn på en hög bas för att mottaga sydöstra hvalfsvickeln¹. De därpå följande gördelbågarna fingo på södra sidan utgå från halfkolonner, anbragta framför pilastrar, hvilka äro ganska kraftiga, enär de san-

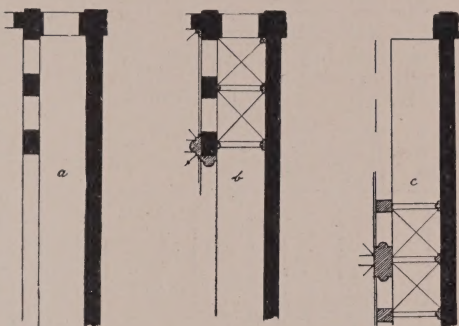

Fig. 47. Den flattäckta plananläggningen är tecknad svart, den af hvalfslagningen betingade streckad: *a* den äldsta (östra) anläggningen; *b* densamma, sedan hvalf inbyggts; *c* det fullt genomförda hvalfsystemet längre västerut.

¹ Man hade måhända ej varit i stånd att fullt utnyttja de innanför kolonnen befintliga hörnpilastrarna, ej heller hade man förstått att använda sköldbågar som utgångslinie för hvalfvet, såsom fallet var i det något yngre norra sidoskeppet. Att kolonnens entablement kom så högt upp berodde kanske därpå, att man ej ville kollidera med det bredvidliggande lejonet. Den omständigheten, att den angränsande gesimsen och kolonnens täckplatta förete samma profil, visar, att kolonnkonstruktionen ej gärna kan vara yngre än hvalfslagningstiden.

nolikt ej från början uppförts i ett med sidoskeppsväggarna. För gördelbågarnas norra anfang kunde de redan färdigbyggda pelarna ej erbjuda tillräckligt stöd på sina smala gesimser. Det var för att afhjälpa detta, som en anläggning med halfkolonner (knappast konsoler) planerades och påbörjades längs första bipelarens och den väster därom belägna hufvudpelarens södra sidor, analogt med förhållandet i de stora rhenska katedralernas sidoskepp. En kvarleva af denna konstruktion utgör det förut omtalade, å den sistnämnda pelarens sydsida kvarsittande, halffärdiga kapital (fig. 45 a), som omhuggits till konsol och ännu bär sin båge¹.

Innan den sydöstligaste bipelaren ombyggdes af Zettervall, kunde man, såsom redan anförts, skönja en liknande anläggning

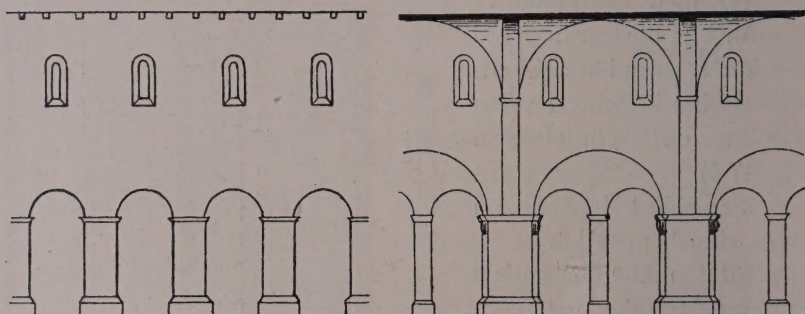

Fig. 48. Sektion visande, till vänster: den äldsta anläggningen; till höger: det fullt genomförda hvalfsystemet.

där, i det att gördelbågen gick tvärs öfver pelargesimsen och slutade konsolartadt å pelarens södra murlif. Å fig. 49 kan man ännu iakttaga, huru ett af de stora sandstensepitafierna når ända upp till pelargesimsen, och det förefaller ej osannolikt, att epitaftet varit skulden till att stödet till större delen borthuggits, ett förhållande hvartill man kan se analogier i sidoskeppen till dômen i Mainz, hvarest på flera ställen större delen af halfkolonnen borthuggits för att lämna plats för en minnesvård (se fig. 50). Att afhuggningen skett grundligare här i Lund kan med lätthet förklaras af det förhållandet, att systemet med halfkolonner som stöd åt sidoskeppens

¹ Att kapitalet aldrig varit fullt avslutadt är mycket sannolikt. Liksom på kapitalet å den tredje (från öster räknadt) södra hufvudpelarens västra halfkolonn har endast abakus blifvit färdigmejslad. Sin nuvarande skarpkantiga form torde det ha fått långt senare. Att man från början tänkt sig konsoler och icke kolonner som hvalfstöd är knappast sannolikt.

gördelbågar snart blifvit öfvergifvet, då hvalfslagningssystemet förändrades i enlighet med den nya, antagligen af Donatus' efterträdare utarbetade metoden, och därför har man sedermera sökt utplåna så mycket som möjligt af denna första anläggning, isynnerhet

Fig. 49. Interiör från 1834, visande huru de närmaste gördelbågarna i södra sidoskeppet (till vänster å bilden) anslå på konsoler.

som den ej hunnit tillämpas mer än i södra sidoskeppet och där endast på dessa båda ställen.

Äfven den gördelbåge, som, med utvidgad bas och ringa djup nedtill, anslår på tredje hufvudpelaren från öster, kan endast

med svårighet få plats på sin gesims, och vittnar om, att man ännu icke fullt behärskat hvalfslagningstekniken.

I norra sidoskeppet tyckes man ej hafva hunnit så långt med hvalfslagningen under den första osäkra ledningen, ty där finnas inga spår af halfkolonner framför pelarnas norra sidor, ej heller förekommer någon bärande kolonn i nordöstra hörnet. Detta sammanhänger synnerligen väl med det redan nämnda förhållandet, att å två af de med djurmotiv försedda väggkapitälerna förekommer en krans af akantusblad nederst, hvilket liksom förebådar

Fig. 50. Dömen i Mainz, norra sidoskeppet. De närmaste halfkolonnerna äro till större delen afhuggna för att bereda plats åt epitafer.

den vegetativa ornamentikens fullständiga öfverhandtagande längre västerut. Därjämte förete kapitälens gesimser en ornering, som, låt vara obetydligt, afviker från den i södra sidoskeppet förekommande — bl. a. saknar den mellersta listen tandsnitt, hvarjämte orneringen ej blifvit utsträckt till hela pilastergesimsen, såsom fallet är i södra sidoskeppet.

Att norra sidoskeppet kommit i andra hand öfverensstämmer också med det faktum, att samtliga de fyra västligaste väggkapitälerna äro halffärdiga, och att endast ett af hufvudpelarnas korintiska knektkapitäl fullbordats. I södra sidoskeppet däremot finnes endast ett halffärdigt

väggkapitäl, medan hufvudpelarna vid samma sida fått två fullbordade korintiska kapitäl och dessutom ett påbörjad.

Som ännu ett bevis för att de första försöken till hvalfslagning gjorts i södra sidoskeppet och icke i norra, måste det faktum räknas, att södra sidoskeppens hvalf sakna sköldbågar längs väggarna, medan sådana förekomma i hela norra sidoskeppet¹.

Den man, som genomförde hvalfslagningen i kyrkan, fick

¹ Att denna olikhet skulle vara en följd af hvalfombyggnaden efter eldsvådan 1234 förefaller mindre sannolikt.

aldrig se sitt verk fullt afslutadt. Nio af hufvudpelarnas kapital och fem af väggkapitälerna i sidoskeppen äro ännu ofullbordade. Den sannolika orsaken härtill torde ligga i byggmästarens för tidiga död. Att söka förklaringen till dessa halffärdiga skulpturer däruti, att ornamentsbildhuggarna tagits från sitt arbete i kyrkan för att uppföra de båda västtornen, kan knappast vara riktigt. Ornamentiken i tornpartiet har intet gemensamt med långhusets utsmyckning. Däremot har mästaren, efter all sannolikhet Regnerus, komponerat den antagligen för västra fasaden afsedda baldakin, som nu är uppsatt kring nordösta kapellet i tvärskeppet. Dess utsmyckning öfverensstämmer nämligen till karaktären med den i midtskeppets västra partier förhärskande (jmf. kapitlet VI).

Såsom längre fram skall visas, förefaller det fullt riktigt att hänföra hvalfvens inslagning i östra delen af kyrkan till tiden före invigningen 1145. Huru denna datering ställer sig till analoga, i den samtida hvalfslagningens historia förekommande tidsbestämningar utomlands, framgår af följande kortfattade resumé.

Den konstruktiva revolution inom kyrkobyggnadskonsten, som resulterade i den hvälfda basilikan, måste tillskrifvas de lombardiska mästarna. Tidiga exempel härpå se vi i kyrkorna Santa Maria e San Sigismondo i Rivolta d'Adda och Sant' Ambrogio i Milano, hvilka fullbordades, den första under Urban II:s pontifikat (1088—1099) och den andra omkring 1098¹. Dessa båda kyrkor äro äfven från den synpunkten intressanta i förhållande till Lundadömen, att midtskeppsväggarna liksom där bäras af olika stora pelare, icke af kolonner. Dessa senare användas endast såsom halfkolonner för att uppbära diagonalbågar eller, analogt med förhållandet i Lund, såsom stöd för arkadbågar².

Så småningom tog hvalfslagningen större fart, och vi finna, att bland andra de med Lunds domkyrka besläktade Paviakyrkorna täckts med hvalf under 1100-talets första tredjedel.

Om man betraktar förhållandet norr om Alpena, visar det sig, att den med Lundakatedralen likaledes besläktade dömen i Speier enligt Rivoiras åsikt blifvit försedd med hvalf efter branden 1137 och före år 1146, då den helige Bernhard predi-

¹ RIVOIRA, *anf. arb.* II, s. 594.

² Jmf. plan och afbildningar i RIVOIRA, *anf. arb.* II, s. 190 och I, pl. V.

kade korståg inom dömens murar¹. Detta antagande bestyrkes af ornamentiken å de hvalfbärande partierna.

Ofvan anförda exempel från Italien och Tyskland strida sålunda icke mot antagandet, att den färdiga, östra delen af Lunds domkyrka varit täckt med hvalf före invigningen 1145.

Är den äldsta triumfbågen i hufvudsak bevarad?

I sin förut omnämnda skildring af nordisk arkitektur påstår Seesselberg², att nedre delen af samtliga gördelbågarna i midtskeppet äro eller åtminstone före ombyggnaden 1868—69 utgjordes af rester af de äldsta, romanska gördelbågarna, hvilka öfverlevvat branden 1234. Denna sin åsikt grundar han därpå, att gördelbågarna i fråga uppvisa samma egendomliga form af »Rundspitz-boegen», som karaktäriserar triumfbågen.

Hvad triumfbågen åter beträffar, så ingå visserligen delar af den äldsta triumfbågens nedre partier i densamma, hvilket här nedan skall visas, men Seesselberg menar, att dessa den äldsta triumfbågens nedre delar oförändrade ingått i den nuvarande bågen, och att man efter branden, i fortsättning på dessa, uppfört den nya bågens öfre, något spetsiga hjässa. För detta sitt påstående anför han tre olika skäl.

Det första skälet är, att ifrågavarande gördelbåges kontur består af en tillspetsad rundbåge, eller med andra ord, att hvarje båghalfva icke utgör del af en cirkel utan af två olika. Nedre tredjedelen är sålunda, enligt Seesselberg, ett segment af den mindre halfcirkel, af hvilken den äldsta triumfbågen bestått, medan de öfre två tredjedelarna bilda ett segment af den större, efter branden nyinslagna bågen (jmf. figg. 301—302 hos Seesselberg). Denna brist på enhetlighet i konstruktionen skulle utgöra första beviset.

Beviset n:r 2 skulle vara, att S. funnit spår af smält bly på den nedre rundbågiga delen af triumfbågen. Dessa blyspår måste ha tillkommit under eldsvådan 1234; följaktligen skulle, enligt S., byggnadspartiet i fråga ha existerat före nämnda brand. På hvilken sida af triumfbågen blyet iakttagits, nämnes icke.

¹ RIVOIRA, anf. arb. II, s. 593.

² Anf. arb. s. 109.

Slutligen påpekar S.¹, att han på en af de mot öster vettande öfversta stenarna å den norra båghalfvans rundbågiga parti, funnit ordet GAMLI (gamle) innejsladt. Han medger visserligen, att det icke är troligt, att en byggmästare låtit inhugga detta ord för att eftervärlden skulle få veta, hur högt den äldsta bågen sträckt sig, men han anser, att detta ord skulle ha tjänat som märke, »zur Bezeichnung der Hoehe, bis zu welcher bei allen Gurtboegen gleichmaessig die alten Rundbogentheile beibehalten werden sollten».

Seesselbergs ofvan anförda trenne bevis för triumfbågens ålder äro emellertid icke tillfyllest. Vid noggrann undersökning visar det sig, att den ursprungliga triumfbågen äfven vid basen varit mindre än den nuvarande. Dess läge och storlek angifves af (den otydliga) halfcirkeln å fig. 10. Å samma bild ser man, att den nuvarande triumfbågen, i det tillstånd den var före restaureringarna (bilden är tecknad omedelbart före denna tid), å norra sidan

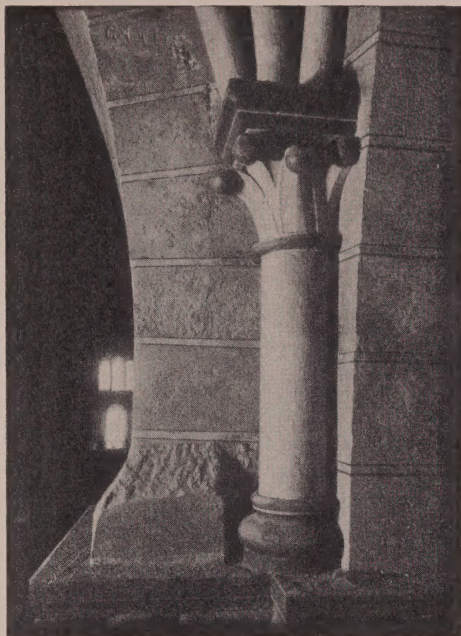

Fig. 51. Triumfbågens nedre norra del sedd från öster. Högst upp synes en otydlig inskription.

utgick från en insvängd fot, hvilket hade till följd, att bågen blef betydligt större, än om den gått rakt upp från fotens allra nedersta del. Saken blir åtskilligt tydligare, om vi granska fig. 51, efter en nyligen tagen detaljfotografi. Här ser man liksom å den följande figuren, att det basliknande partiet utgöres af bågens nedersta kvaderskifte, hvars öfre hälft skråhuggits å södra och östra sidan, medan den västra lämnats orörd.

Orsaken till denna oregelbundenhet är ej svår att finna.

¹ Anf. arb. s. 110, not 88.

Man har velat göra triumfbågens öppning större, och till följd häraf har den gamla bågens insida afskalats, hvarvid det nedersta kvaderskiftet fått kvarstå som ett slags sockel. Omhuggningen har måhända ytterligare motiverats af den omständigheten, att de efter branden kvarstående, nedre partierna af den gamla gördelbågen varit betänkligt eldskadade.

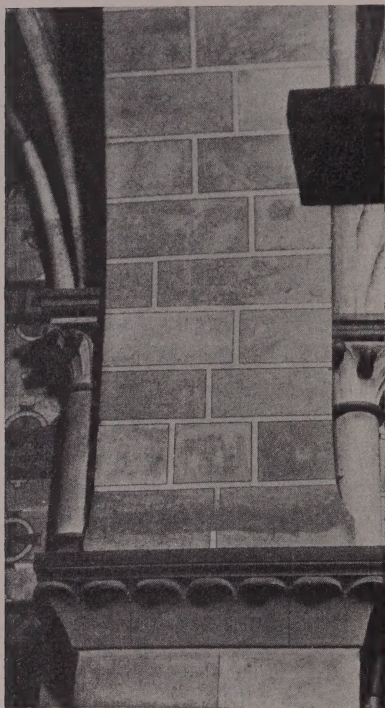

Fig. 52. Triumfbågens norra del; bilden visar, att östra (högra) konturlinien är buktig.

Men bilderna visa, att man ej endast huggit bort partier af triumfbågens insida, hvarigenom bågöppningen vidgats. Man har också indragit bågens östra sida, med undantag af nedersta delen af undre kvadern. Denna kvarstår skråhuggen, liksom på bågens insida, utom det parti, som gränssar intill tvärskeppets närmaste gördelbåge. Där har man huggit bort ett så stort stycke, att den som stöd för tvärskeppets midthalf tjänstgörande kolonnettens bas kunnat anbringas i tomrummet (fig. 51).

Att det verkligen är mera än nedersta kvaderskiftet af den ursprungliga triumfbågen, som, fastän omhugget, är i behåll, framgår bl. a. af fig. 52. Här kan man följa bågens östra (högra) kontur ganska högt upp. Det visar sig då, att denna linie är långt ifrån rak. Från det som en

sockel framspringande nedersta kvaderskiftet fortsätter konturen med en svag böjning inåt (emot vänster) för att därpå bukta utåt, särskildt i fjärde skiftet, hvarpå konturlinien svänger inåt igen, till dess den, ungefär från sjunde skiftet, stiger alldeles rakt uppåt.

Denna ojämna konturlinie tyder gifvetvis på en omhuggning af förhandenvarande mur, särskildt framgår detta vid jämförelse med triumfbågens västra (vänstra) kontur (fig. 53), som snörrät stiger uppåt och visar, att bågens västra yta ej berörts af någon omhuggning.

Beträffande ordet »GAMLI», som Seesselberg anser vara inmejsladt på den sjunde bågkvadern å östra sidan (se fig. 51), så är hans hypotes, att detta »ord» tjänat som märke för de murare, hvilka skulle uppföra de öfriga gördelbågarna och att det visat, till hvilken punkt de gamla bågarna skulle stå kvar, föga tillfredsställande. Vid närmare granskning af bokstäfverna visar det sig också tydligt (se fig. 54), att det ej står »GAMLI» utan något helt annat, och bokstäfverna kunna näppeligen kallas romanska. De ha heller icke inristats å gammal mur, utan å den nya yta, som uppkommit, sedan murens afskalning ägt rum.

Inskriften har således ej haft något som helst med ombyggnaden 1234 att göra; men det är svårt att exakt precisera tiden för dess tillkomst. Det troligaste är helt enkelt, att ett par murgesäller i hvalfbågen inhuggit sina initialer under någon reparation i nyare tid, antagligen under restaureringen på 1800-talet. Det förefaller som om det stode C A, därefter något som liknar en 4, och slutligen L I.

Hvad triumfbågens södra hälft angår, så företer äfven denna en ökning af den gamla bågöppningen, men någon sockelansvällning har icke funnits på detta ställe. Å fig. 55, som visar dess nuvarande yttre, förekommer visserligen en liknande sockel, men denna företer inga spår af mejselhugg och visar sig vid närmare undersökning bestå af cement, som Zettervall ditsatt för att göra båda båghalfvorna symmetriska.

Däremot har äfven här triumfbågens östra yta afskalats och ryckts längre åt väster, så att den fått samma ställning på triumfbågens vederlag som på norra sidan. Analoga indragningar af

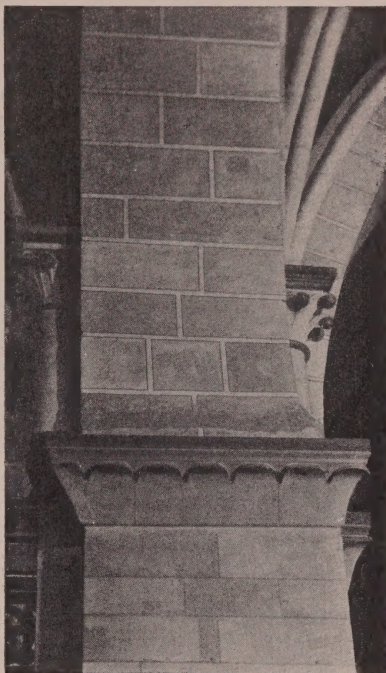

Fig. 53. Triumfbågens norra del; bilden visar, att västra (vänstra) konturlinjen är rak.

triumfbågen kunna således iakttagas, både å södra och å norra sidan, men beträffande den förra kan man ej med visshet konstatera, huruvida denna har sin orsak i fullständig ombyggnad eller, liksom den norra, endast i omhuggning af partiet i fråga.

Då Seesselberg påstår, att blyspår ännu äro, eller på hans tid voro, synliga å triumfbågen, så kunde detta således endast varit på triumfbågens västra muryta, hvilken ej berörts af förändringen efter 1234 års brand.

Af ofvanstående framgår alltså, att nedre delen af norra triumfbågshalvvan och möjligen äfven af den södra härröra från den äldsta triumfbågen. Men denna är icke, såsom Seesselberg antager, orörd, utan afskalad på två sidor. Orsaken till att bågöppningen förstörats — medan de bärande pilastrarna stå orörda kvar

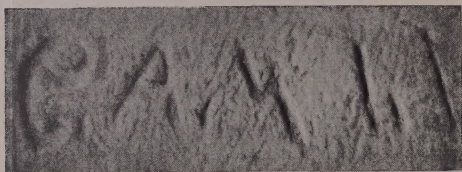

Fig. 54. Ordet »GAMLI».

— ligger, kan man säga, i tidsriktningen. Den gotiska stilen, som föredrog luftiga, vida bågar framför de trängre romanska, har öfverallt satt sin prägel på hvalfombyggnaden i Lunds domkyrka efter 1234 års brand.

Det återstår emellertid att förklara hvarför äfven triumfbågens östra sida »afskalats» vid ombyggnaden ifråga. Såsom redan påpekats, skjuter nedre delen af understa kvaderstenen ut som en sockel vid bågens norra bas, och ett stycke af denna »sockel» har borthuggits för att lämna plats för hvalfkolonnetten i hörnet (se fig. 51). Om icke detta östra parti af triumfbågsmuren afskalats, så hade den hvalfbärande kolonnetten 1) å fig. 56 A måst flyttas ut ända till den streckade konturen vid 2) och hade då delvis kommit utanför den gördelbåge a—b å fig. 56 B, som går tvärsöfver tvärskeppet. Ännu längre ut hade motsvarande kolonnett i söder kommit vid denna förflyttning (jmf. fig. 55). Och, hvad viktigare är, själfva midtkvadratens hvalf samt den enkla hvalfribsa, hvilken åtföljer nämnda gördelbåge, hade kommit allt för nära gördelbågens kant. Försåvidt man ville fasthålla vid systemet med hvalfkolonnetter, hade man knappast annat val än att, på sätt som skett, minska triumfbågsmurens bredd.

Vi skola också finna, att t. ex. gördelbågen b—c, å fig. 56 B, som motsvarar triumfbågen a—d, är förtunnad på liknande

sätt å den mot triumfbågen vända, västra sidan. Att ifråga-
varande båges östra sida ej undergått samma behandling, beror
helt enkelt därpå, att hvalfkolonnetterna på den sidan ej äro an-
bragta mellan två gördelbågar, utan mellan en sådan båge och
en vägg. Längs den sistnämnda hade såväl hvalfkolonnetten
som det hvalf och den hvalfribba, hvilka uppbäras af kolonnetten,
plats att breda ut sig hur långt som helst, hvadan gördelbågen
ej behöfde göras tunnare på denna sida.

Vid noggrann undersökning af samtliga gördelbågar framgår
det också, att dessa äro »afskalade» endast på de ställen, där de an-
gränsande hvalfkolonnetter-
na och hvalfven äro belägna
mellan tvenne gördelbågar.
Äro kolonnetterna däremot
anbragta mellan en gördel-
båge och en väggyta, har
någon »afskalning» ej varit
behöflig, enär hvalfvet där
har en hel väggyta att
breda ut sig på, om så skulle
vara nödigt. Endast ett un-
dantag från denna regel fin-
nes, nämligen gördelbågen
c—d, fig. 56 B, som vid c

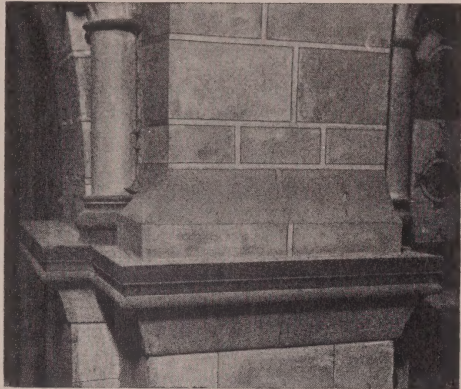

Fig. 55. Triumfbågens nedre södra del.

är så smal i sig själf (och utgår från en lika smal pilaster), att den
ej tålt vid någon afskalning. Vid d har samma smala gördelbåge
anbragts nästan midt på den ansevärt bredare pilastern. Af denna
omständighet torde man med ganska stor sannolikhet kunna draga
den slutsatsen, att gördelbågen ifråga helt och hållet instörtat vid
branden, så att den måst ombyggas från grunden — då man
samtidigt varit i tillfälle att gifva hvalfkolonnetterna behöflig plats
— medan de öfriga bågarna endast behöft repareras och påbyggas.

Tvärskeppets hvalf.

I tvärskeppet göra svårigheter sig gällande vid utforskandet
af det system, som från början användts för dess öfvertäckande.
Sannolikt är, att det ursprungligen varit afsedt för platt trätak

(möjligen öppen takstol?) liksom långhuset. Att gördelbågarnas pilastrar på tvärskeppets sidor gå så långt ut, att de till en afsevärd del icke hvila på kryptmuren, utan antingen hänga alldeles fritt eller stödja sig på hvalfven, tyder möjligen på en förändring i den ursprungliga byggnadsplanen, men det finnes ingen säkerhet för, att denna konstruktion tillkommit för hvalfslagningens skull. Ty dels torde dessa pilastrar ha funnits, äfven om transeptet varit flattäckt, och dels äro sådana missförhållanden långt ifrån ovanliga i större kyrkobyggnader.

I norra tvärskeppsväggens båda hörn finnas tresprångiga

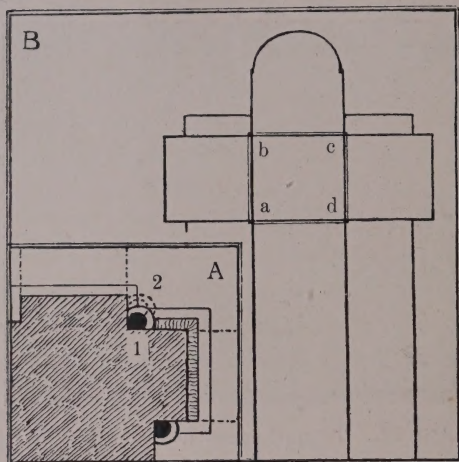

Fig. 56. A, hvalfkolonnetternas ställning å triumfbågens norra vederlag; B, skematisk plan af kyrkan.

pilastrar — endast den mellersta går nu obruten upp, de öfriga stanna halfvägs, en förändring, som vidtagits antingen efter branden 1234 eller, ännu troligare, i början af 1500-talet under den stora reparationen i koret — hvilka motsvarats af liknande i södra väggens hörn. De sistnämnda hvalfstödets yttersta pilastrar voro nedtill rundade i genomskärning, men då dessa stöd jämte hela gavlarnas reparerades af Zettervall, bibehölls endast den mellersta, fyrkantiga pilas-

tern. Hörnpilastrarna tyckas vara uppförda med förtagningar i angränsande murar, en omständighet, som skulle tala för deras samtidsighet med dessa. Men å andra sidan kan det ej ha varit svårare att uppföra tvärskeppspilastrarna än åtskilliga andra sekundära pilastrar, som tillkommit för hvalfvens skull, t. ex. de, hvilka fogats till de östligaste hufvudpelarna i midtskeppet. Efter den fullständiga ombyggnad, som södra gaveln undergått genom först van Dürens och sedermera Brunius' och slutligen Zettervalls restaureringar, samt den lika grundliga förändringen af motsvarande norra gavelvägg år 1524 och därefter på 1800-talet, är det icke möjligt att med visshet afgöra frågan, huruvida dessa hörnpilastrar varit samtida med de äldsta omgifningsmurarna eller

yngre än dessa¹. Det sannolikaste är gifvetvis, att de ej funnits från början, utan att tvärskeppet ursprungligen varit beräknadt för platt trätak liksom midtskeppet.

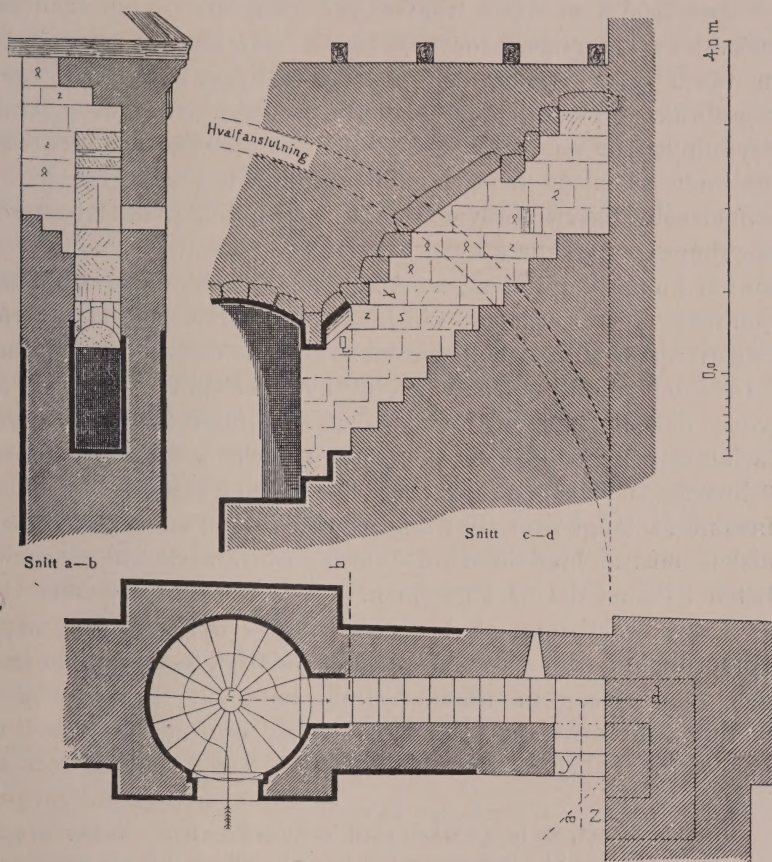

Fig. 57. Trappans öfre lopp i norra korsarmen; efter Seesselberg.

Å båda korsarmarnas västra murar finnas såväl ut- som invändigt breda pilasterliknande partier, hvilka sträcka sig nästan lika högt som yttermurarna. De härigenom bildade förkroppningarna innesluta hvar sin (nu igenmurade) vindeltrappa, hvars läge (jmf. fig. 57) enligt Brunius' åsikt skulle tillfullo bevisa, att kyrkan

¹ Den mängd cement, som öfverallt täcker de gamla kvaderytorna och framförallt fogarna, lägger därjämte svåra hinder i vägen för dessa undersökningar.

anlagts med tanke på hvalf. Han förutsätter äfven från början hvalf i hela kyrkan, liksom sedan Seesselberg. Denne senare anser emellertid icke trappornas läge fullt bevisande.

Den södra af dessa trappor var igenmurad långt före Brunius' tid — antagligen för att styrka tvärskeppets mur — och den norra fylldes under Zettervallska ombyggnaden med tegel i cementbruk. Seesselberg lät emellertid uthugga det öfversta partiet af fyllningen ur denna trappa och kunde då visa, att den del af densamma, som är belägen mellan spindeln och dörren in mot hvalfsvickeln, blifvit ombyggd under gotisk tid, hvilket bestyrkes af stenhuggaremärkena å kvadrerna (se fig. 57, snitt a—b och c—d). Man har kunnat konstatera, att Adam van Düren, den westphaliske byggmästare, som arbetade vid Lunds domkyrka under 1500-talets första tredjedel, utfört detta arbete. Det var denne konstnär, som år 1524 ombyggde norra tvärskeppshvalfvet (jmf. kap. VII) och prydde detsamma med många gotiska siror å hvalfstrålarna, hvarjämte han nedtog och återuppförde hela öfre partiet af norra tvärhusväggen och en stor del af den angränsande västra, åtminstone så långt som till trapp-pilastern. Det ännu kvarsittande gotiska fönstret bredvid denna vittnar fortfarande om mästarens arbeten i denna del af korsarmen.

I sin beskrifning af domkyrkan anser Brunius, att trappan är ursprunglig, och, enär den mynnar i själfva hvalfsvickeln långt under den nivå, som trätaket skulle haft, om det hvilat på de nuvarande murarna, så är han öfvertygad om, att hvalf varit beräknade från början¹. Brunius har emellertid alldeles förbisett

¹ Samma åsikt, att hela kyrkan varit beräknad för hvalf, uttalar Brunius i anf. arb. 2 uppl. s. 74. Sedermera har han visserligen (i Berättelse om förbättringar å Lunds domkyrka, Sthlm 1861, s. 13) ändrat mening därhän, att tvär- och midtskeppet från början haft platt trätak. Men sistnämnda uppfattning stöder han på det fullständigt felaktiga antagandet, att van Dürenska fönstret i södra tvärskeppsgafveln föregåtts af ett ursprungligt, som varit 10 fot bredare (d. v. s. inalles 27 1/2 fot) och, som han antager, »måhända något högre» (än 33 1/2 fot). Enär en gafvelmur med ett så stort fönster (hvilket, enligt B., motsvarats af ett liknande i norra tvärskeppsgafveln och ett i västgafveln) »ej kunnat motstå påtryckningen af takhvalf med 40 fots spännvidd», så måste den hafva uppburit trätak och icke hvalf. »Då kyrkan efter den stora eldsvådan 1234 fick tio stora takhvalf», fortsätter B., »ha troligtvis fönsterne å gafvelmurarna blifvit för beredande af nödiga murförstärkningar på ofvanberörda sätt förminskade». En något liknande uppfattning om ett stort ro-

den omständigheten, först påpekad af Seesselberg¹, att om det öfre trapploppet fortsatt ett par meter in i norra tvärhusväggen (se fig.), så hade man med lätthet kunnat komma upp ofvanför murlifvet och ofvanpå ett eventuellt befintligt, platt trätak. För öfrigt kan man äfven tänka sig, att vindeltrappan från början gått högre upp. Detta senare bestrides af Seesselberg, som anser sin undersökning bevisa, att vindeltrappan aldrig gått högre, enär öfvergångspartiet från denna till det öfre, raka, gotiska trapploppets (jmf. fig. 57, c—d) början uppförts under tidig medeltid. Han tager ej med i räkningen den svåra branden 1234, då så godt som alla hvalf i den öfre kyrkan förstördes, och då tvefvelsutan äfven det öfre trapploppet ramponerades. Det är sålunda möjligt, att detta förändrats och fått ett utseende, som påminner om det nuvarande, omedelbart efter denna eldsvåda, således ännu under romansk tid. En dylik förändring kunde äfven ha skett vid det tillfälle, då trätaket under själfva byggnadstiden utbyttes mot hvalf.

I hvarje fall finnes det intet, som hindrar möjligheten af att den öfre delen af trappan förlängts i sin nuvarande riktning, vikit om gafvelhörnet och på detta sätt kommit ofvanför det flata takets nivå. Då hade den också mynnat betydligt bekvämare i den norra tvärhusväggen i stället för i den västra. Den förra väggen

manskt gafvelfönster, som sedermera förminskades, uttalar L. Weibull, anf. arb. s. 70.

Upphofvet till denna fönsterteori ligger däruti, att Brunius vid södra tvärskeppsgafvelns ombyggnad påträffade rester af fönsteromfattningar fem fot utanför det stora van Dörenska fönstrets (jmf. ofvan anf. Berättelse s. 12). Dessa omfattningar hade ungefär samma profil som de båda ursprungliga fönster, hvilka då ännu voro bevarade, nämligen det östligaste i norra sidoskeppet och det västra i södra korsarmen (det sistnämnda finnes ännu kvar).

Då Brunius antager, att de af honom påträffade fönstersmygarna tillhörde en och samma ljusöppning, är detta ett grundligt misstag, enär ett så beskaffadt fönster omöjligen kunnat uppföras där under en så tidig period. Smygarna ifråga ha utan tvefel tillhört icke ett utan tvenne fönster, antagligen af den ungefärliga storlek som de båda nuvarande, af Zettervall utförda, fastän de suttit på längre afstånd från hvarandra (måhända på grund af den invändiga altarnischen i tvärskeppsgafvelns midt), liksom fallet t. ex. är i den besläktade dömen i Speier, m. fl. ställen. Ännu en möjlighet är, att dessa båda fönster i stället varit något mindre, af samma storlek som det ursprungliga i korsarmens västra vägg (de sutto på samma höjd som detta) och haft ett liknande, tredje fönster emellan sig.

¹ Anf. arb. s. 113.

har nämligen en hög gafvel, hvori en dörröppning med lätthet kunnat anbringas ofvanför trätaket. Seesselberg förkastar emellertid själf denna hypotes, enär han från början utgår från det felaktiga antagandet, att hela kyrkan ursprungligen byggts för hvalf.

Ännu en förklaring skulle kunna lämnas på det förhållandet, att öfre delen af ofvannämnda trapplopp ej är ursprungligt, nämligen att tvärskepp och kor från början varit lägre än nu. Man skulle vara frestad till antagandet, att den murförtunning, som ännu kan skönjas rundt större delen af korpartiet, skulle förorsakats af en påbyggnad på ursprungligen lägre och tjockare yttermurar. Såsom längre fram skall visas, torde emellertid muraafsatsen ha tillkommit af annan orsak. Men äfven om så är fallet, finnas likväl andra skäl, som kunna tala för att dessa byggnadsdelar från början varit så mycket lägre, att trappans äldsta parti kunnat förmedla trafiken upp på vinden. På samma gång måste man medgifva, att det varit vida bekvämare, om trappan mynnat i den angränsande, betydligt högre norra tvärskeppsmuren.

Visserligen saknas ej exempel på pelarbasilikor, som hafva flattäckt midtskepp och likväl hvalf i transsept och kor, t. ex. Liebfrauenkirche i Halberstadt¹ (vigd 1145, hvalfven uppförda efter stadens förstöring 1179) och klosterkyrkan i Königsutter² m. fl., men det troligaste är likväl, att tvärskeppet i Lunds domkyrka från början afsetts för trätak. De nuvarande hvalfven i tvärskeppet, som ej äro de ursprungliga, härröra från tiden efter branden 1234, utom det nordligaste, som inslogs af Adam van Düren år 1524. Sedan ha de alla i större eller mindre grad ombyggts eller reparerats af Brunius och Zettervall.

Absidens och högkorets hvalf.

Såsom regel är, täcktes absiden med hvalf redan från början, och så var sannolikt fallet äfven med den angränsande korkvadraten. Tyvärr finnes intet af dessa kvar i sitt ursprungliga skick. Branden 1234 förstörde samtliga hvalfven i öfre kyr-

¹ RIVOIRA, *anf. arb.* II, s. 649, fig. 652.

² DOHME, *Geschichte der deutschen Baukunst* (1887), s. 38.

kan med undantag af dem, som funnos i tornen samt i tvärskeppets och högkorets kapell och sakristior.

Hvad högkoret beträffar är det otvifvelaktigt, att ett tunnhalv anslutit sig till absidens ursprungliga halfkupol. Redan Seesselberg¹ påpekar, att den gesims, som går tvärs öfver norra och södra väggarna i högkoret från halfkupolen till hufvudkvadraternas östliga pilastrar, tjänat som vederlag för ett tunnhalv. Detta bestyrkes bl. a. däraf, att denna hvalfaffdelning ej är kvadratisk, utan betydligt kortare i öster och väster än i norr och söder². Därtill kommer, att ifrågavarande gesims har alldeles samma profil som de äldsta pilastergesimserna i tvär- och midtskeppet. Under branden 1234 förstördes emellertid tunnhalvvet och ersattes kort efteråt af ett korshalv. I gotisk tid, antagligen i början af 1500-talet, genombröts väggarnas och gesimsernas midtparti af tvenne fönster (jmf. afbildningar i kap. XI), men under restaureringen på 1800-talet igensattes dessa, den ofvan nämnda utvändiga murafsatsen sänktes till absidgalleriets golfnivå, och väggarna återfingo i öfrigt sitt forna utseende.

De undersökningar, som företogs i skilda delar af kyrkan samtidigt med gräfningarna 1910, berörde äfven yttersidan af norra kormuren. Därvid konstaterades, att bland de många från Brunius' restaurering härrörande stenhuggaremärken³, som kunde iakttagas på det ställe, där det igenmurade fönstret haft sin plats, förekom äfven det saxliknande märke, som kännetecknar en mängd stenkvadrer å tvärskeppets norra yttervägg. Enär denna vägg ombyggdes af Adam van Düren, måste stenhuggaremärkena där härröra från hans verkstad. Då detta karakteristiska märke åter-

¹ Anf. arb. s. 112.

² Under tidig medeltid täckte korshalvfen i regel kvadratiske rum. — En möjlighet vore att högkoret under en tidigare anläggning haft trätak, hvilket sedermera, vid en i samband med ombyggnaden af absiden (jmf. kap. IV) inträffad förändring af högkorets yttermurar, utbytts mot tunnhalv.

³ I Kyrkohist. Årsskrift, 1903, s. 93 ff., förekommer en uppsats af A. O. LINDFORS: »Om stenhuggaremärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor». De åtföljande afbildningarna från Lunds domkyrka (s. 107) äro tyvärr mindre tillförlitliga, enär ett stort antal af de märken, som där reproduceras, ej äro gamla, utan härröra från Brunius' tid. Denne hade så lefvat sig in i den medeltida åskådningen, då det gällde domkyrkans restaurering, att han lät gesällerna vid »byggnadshyttan» förse de af dem huggna kvadrerna med särskilda stenhuggaremärken. Ifrågavarande stenar kunna igenkännas på sin jämna yta och på märkenas raka, korrekta och grunda linier.

finnes i kanten af den forna fönsteröppningen å norra korvæggen (längst uppe till vänster å fig. 58), så måste upptagandet af korets båda gotiska fönster med all sannolikhet tillskrifvas

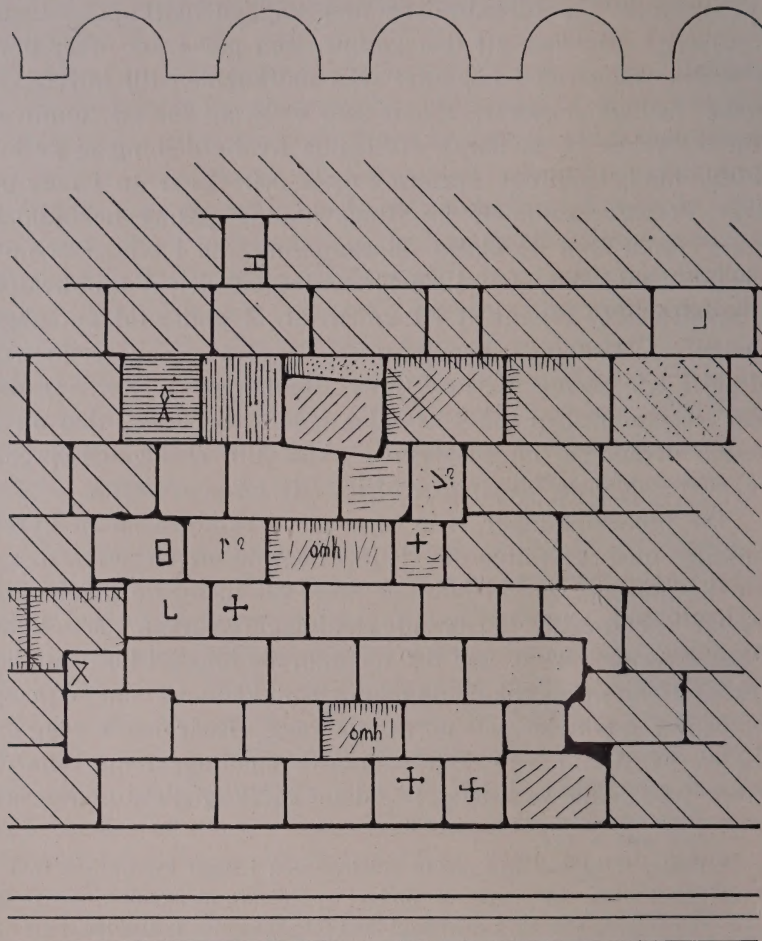

Fig. 58. Stenhuggaremärken å det igensatta fönstrets plats i norra kormuren. Endast det saxliknande märket i det öfre vänstra hörnet är med säkerhet gammalt. Flera af de öfriga märkena härröra från Brunius' arbetare. Efter teckning af T. Mårtensson.

mäster Adam, helst som dessa i afbildningar erinra om det fönster, som samme mästare omkring år 1524 bevisligen upptagit i norra delen af tvärskeppets västra vägg.

Halfkupolens nuvarande vederlag utgör en fortsättning af det forna tunnhvalfvets i koret, men har en yngre profil än detta. Från början voro säkerligen dessa gesimsprofiler lika, men medan korgesimsen efter branden 1234 lämnades orörd, ombyggdes absidgesimsen på samma gång som halfkupolen. Sålunda härrör den nuvarande absidgesimsen från tiden strax efter branden, fastän den arrangerats om af Zettervall såtillvida, att de fyra förkroppningar å densamma, hvarifrån hvalfribbor utgingo, borttagits. Den ursprungliga halfkupolen ersattes nämligen efter 1234 af en ny, som bestod af fem kupor, skilda af hvalfribbor. Dessa ribbor utgingo från de förutnämnda konsolerna och slogo an mot en halfeirkelformig hvalfring, som begränsade en öppning i hvalfvets hjäss. Detta 1200-tals-hvalf var mera högkupigt än det förra och förändrades därför af Zettervall, så att det fick halfkupolens form. Förändringen tillgick så¹, att ett nytt hvalf vid foten sammanmurades med det gamla hjälmhvalfvet, som hade så hög resning, att det nya hvalfvet kunde få plats under detsamma ända upp till hjässan, där båda åter sammanmurades. Ännu kan man högst upp, under den på detta ställe ganska tunna putsen skönja den gamla hvalfringen och öfre delen af de fem ribborna.

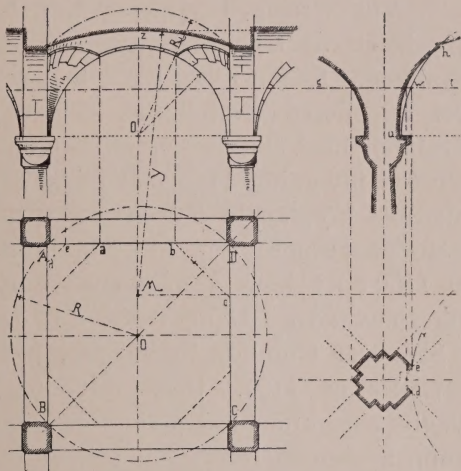

Fig. 59. Plan och sektion af kryptkupolen.
Efter Seesselberg.

Kupolhvalfvet i kryptan.

Kryptan har, som alltid i byggnader af detta slag, från början varit täckt med ribblösa korshvalf. Dessa äro ännu i behåll, utom centralhvalfvet, hvilket, beläget midt i västra afdelningen af kryptan, har en från de öfriga skiljaktig konstruktion. Det

¹ Enligt beskrifning och teckning i Zettervalls byggnadsjournal.

har formen af en tryckt kupol, som utgår från pendentiver af lös, grofhuggen sandsten (fig. 59). Midt i kupolen finnes en rund öppning af öfver en half meters diameter, omramad af sandstenskvadrer (delvis synliga å fig. 60). Denna går tvärs igenom hvalfvet och tillslutes numera helt och hållet af midtkvadratens golfläggning uppe i tvärskeppet. Före restaureringen på 1800-talet mynnade öppningen midt i tvärskeppets golf, och Brunius omtalar¹, att dess »förslitna» omfattning af honom utbyttes mot en ny, för att en »dragfri» lucka skulle kunna tillpassas (jmf. planen fig. 21 och figg. 24, 49 och 60).

Vid företagen undersökning har det visat sig, att kupolen är slagen af tegel och ej af tuffsten som alla de öfriga krypthvalfven. Redan olikheten i material nästan omöjliggör antagandet om deras samtidighet, och då man betänker, att samtliga hvalfven med största sannolikhet måste varit färdiga före hufvudaltarets invigning 1123 och i hvarje fall före 1131, då det tredje altaret i kryptan invigdes, så kan man vara viss om att kupolen i sin nuvarande form ej är ursprunglig. Först omkring midten af 1100-talet kom kännedomen om teglet till Danmark, där det först användes i Dannevirke, och det äldsta säkra minnesmärket i Skåne är Gumlösa kyrka, som uppfördes af detta material och invigdes år 1191. Dock förefaller det, som om hvalfvet ifråga slagits som kupol redan vid anläggningen och endast själfva hvalfkappan men ej bågar och pendentiver förändrats.

Man torde komma sanningen ganska nära, om man knyter förändringen ifråga till Adam van Dürens namn. I samband med de gudstjänster till Jungfru Marias ära, som ärkebiskop Birger i början af 1500-talet stiftade i kryptan, utfördes under ofvannämnde konstnärs ledning ett storartadt reparationsarbete i denna del af kyrkan. Ej osannolikt är, att den utvidgning af ett par kryptfönster, som kunde iakttagas före restaureringen på 1800-talet, härrörde från denna tid, liksom fallet var med de stora tvärskeppsfönstren i öfre kyrkan, och sannolikt har man vid samma tillfälle af belysningshänsyn omslagit kupolhvalfvet och upptagit den runda öppningen i dess hjässa. Dennas läge sammanfaller nämligen med kryptans mörkaste del, och otvifvelaktigt är, att åtskilligt ljus genom denna förändring måste kommit från det

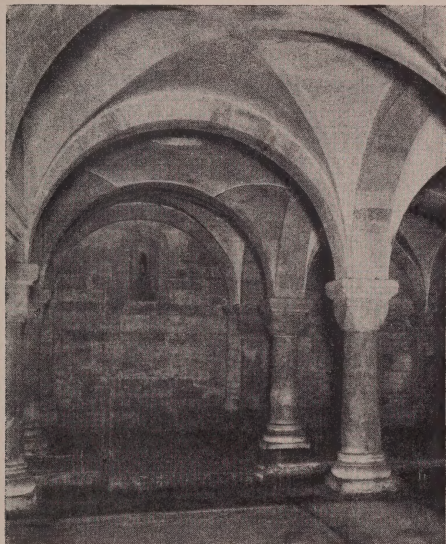
¹ Anf. arb. 1 uppl. s. 156.

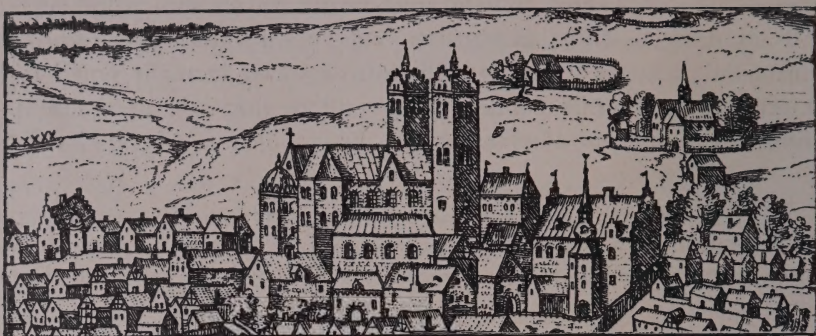
genom mäster Adams fönsterinbyggnader väl belysta tvärskeppet. Att öppningen ifråga åtminstone vid vissa tillfällen äfven kunnat förmedla ljus från kryptan till öfre kyrkan framgår emellertid däraf, att den gamla sandstensramen, som utgjorde dess omfattning, vid borttagandet befanns vara alldeles »öfversotad»¹ undertill².

¹ BRUNIUS, anf. arb. 1 uppl. s. 156.

² SEESSELBERG, som i sitt anf. arbete s. 111 aftecknar och omtalar kupolhvalfvet, anser att det har sin ursprungliga form och att öppningen förmedlat upphissande af brunnsvatten vid den högtidliga fottvagningen af de fattige!

Fig. 60. Kryptkupolen, med dess runda öppning synlig i hjässan.
I fondväggen ljusöppningen mot lekmanakorets altarnisch.

III. Tornpartiet.

Dess utseende och byggnadstid.

Frågan om tiden för uppförandet af de båda tornen och om västfasadens ursprungliga utseende hör till de problem rörande kyrkans byggnadshistoria, som äro svårast att lösa; en ganska naturlig sak, då man besinnar, att dessa partier numera äro ända från grunden nya och att endast ett fåtal skulpturdelar jämte enstaka afbildningar och Brunius' beskrifning vittna om deras tidigare utseende. Härtill kommer ytterligare, att de torn, som Brunius skildrar, voro i hög grad förändrade på grund af ombyggnader och reparationer, af hvilka den grundligaste utfördes af Adam van Düren i början af 1500-talet. Jämte noggrann kännedom om alla bevarade arkitekturdetaljer fordras det därför också stor försiktighet för att kunna lämna en pålitlig bild af tornkomplexets tidigare utseende.

Under de senare åren är det särskildt två författare, som berört denna fråga, Seesselberg och L. Weibull. Den sistnämnde har beträffande södra tornet förfäktat den åsikten, att detsamma, liksom det norra, haft »två kolonettgallerier ofvan huvudlisten, men det öfre af dessa omslöt ett åttkantigt, ej som det nedre ett fyrkantigt torn». — — — — »Såvitt man kan se har Adam

van Düren, i motsats till hvad man hittills ansett, lemnat det södra tornets nedre kolonettgalleri orubbat — först vid en större reparation 1636 synes det hafva bortbrutits. Den åttkantiga delen af södra tornet förändrade han däremot till fyrkantig, men begagnade därvid i möjligaste mån de murar, som redan förefunnos — rester af dessa påträffades också vid vestpartiets nedbrytande 1868». ¹

Det förefaller egendomligt, att en eljest kritiskt anlagd forskare som Weibull ej anfört något verkligt bevis för sitt påstående, att öfre delen af södra tornet skulle varit åttkantig. Ty som bevis kan ej gälla den åtföljande noten: »Efter meddelande af Helgo Zettervall». Ett yttrande af Zettervall i hans ålders höst torde ej få tillmätas alltför stor betydelse, då man besinnar, att i den byggnadsjournal, som han förde under restaureringen åren 1861—80, väl finnas angifna märkliga fynd och iakttagelser beträffande det norra tornet, bl. a. de i murarna påträffade ornamentsfynden m. m., medan det södra endast omtalas i förbigående. Man skulle möjligen kunna tänka sig, att Zettervalls uppgift om det upptill åttkantiga tornet blifvit missförstådd och att yttrandet afsett det åttkantiga hängtorn, som anbragts just i höjd med det supponerade öfre galleriet å södra tornets norra sida och hvilket inneslöt en vindeltrappa som ersättning för den spiraltrappa inne i tornmuren, hvars öfre lopp förstörts vid ombyggnaden på 1500-talet. På annat sätt än som en felaktig tolkning eller, från Zettervalls sida, ett djärft antagande, måhända baserat på jämförelser med besläktade byggnadsverk i Tyskland, torde det »åttkantiga tornet» näppeligen kunna förklaras.

Brunius, som visat sig vara synnerligen tillförlitlig i sin beskrifning af domkyrkan, omtalar nämligen, att södra tornets hela påbyggnad (från det listverk, som utgjort basen till dess nedrifna nedre galleri) bestod »till yttre och inre beklädnad af tegelsten i munkband, till kärnan af gråsten samt till inre hörnpilastrar och takhvalf af hallasten». Han visar dessutom, att ej blott hela öfre partiet från och med det supponerade nedre galleriet blifvit ombyggt, utan äfven sandstensbeklädnaden ända ned till marken, jämte sträfpelarna ². På ett annat ställe säger samme författare om van Dürens arbete: »Södra tornets öfra hälft

¹ WEIBULL, Studier i Lunds domkyrkas historia (1906), ss. 76 och 78.

² BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 240.

nedtogs och ombyggdes af tegelsten»¹. Ombyggnaden var så grundlig, att den t. o. m. sträckte sig till det vackra södra fönstret, hvilket betydligt förminskades och förenklades, fastän det sedermera,

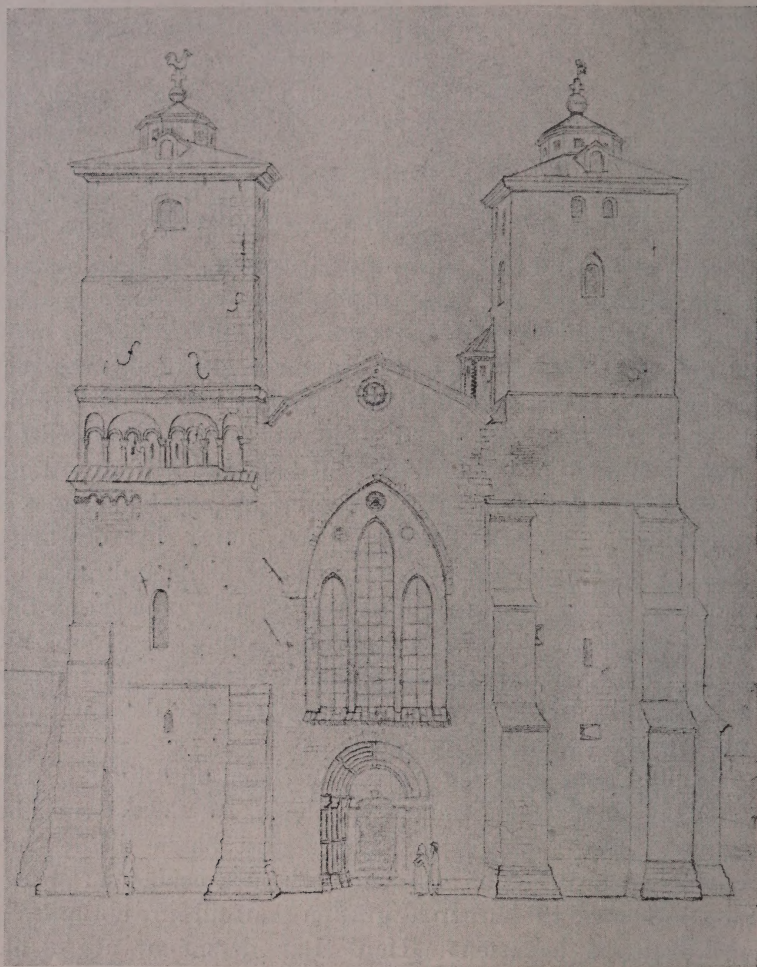

Fig. 62. Tornpartiet år 1860; efter teckning af Magnus Petersen i danska Nationalmuseets arkiv.

vid den af Brunius till 64 fots höjd företagna ommurningen af södra tornväggen, återuppförts af de i murkärnan kring ljusöpp-

¹ Berättelse om förbättringar å Lunds domkyrka (Sthlm 1861; ur Tidsskrift för byggnadskonst och ingenjör-vetenskap), s. 20.

ningen inlagda, ursprungliga omfattningsstenarna¹. Skulle man likväl vara hågad att betvifla den som praktisk konstarkeolog för sin tid synnerligen framstående mannens yttranden, så antyda de bilder, som finnas bevarade från domkyrkan kort före restaureringen, att Brunius haft rätt i sina påståenden. Det finnes sålunda en teckning af västfasaden, utförd af Magnus Petersen år 1860², hvilken tydligt visar, att södra tornet, från den punkt, där rundbågsfrisen under ett nedre galleri skulle funnits, är uppfördt af tegel (fig. 62). Samma iakttagelse kan göras på en fotografi, som tagits något senare (reproduktionen fig. 63 är något otydlig). Och då denna van Dürens grundliga ombyggnad, för hvars orsak längre fram skall redogöras, börjat från och med basen af rundbågsfrisen och Brunius sedermera fullbordat fasadomklädnaden från denna frisända ned till marken, så förefaller det gifvetvis omöjligt, att rester af ett åttkantigt torn skulle kunnat gömma sig högt uppe inom dessa samma murar.

Beträffande det andra påståendet, att Adam van Düren lämnat det nedre galleriet orub-

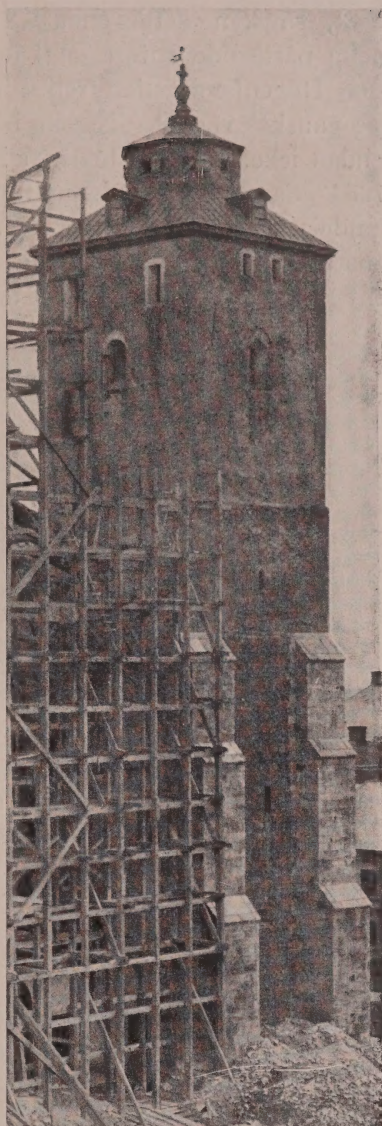

Fig. 63. Södra tornet under rifnigen. Ofvan sträfpelarna utgöres muren af tegelsten, fullt synlig å originalfotografen. Å fig. kan den svagt skönjas till vänster, kring dörren till det rifna, åttkantiga hängtornet.

¹ Berättelse om förbättringar å Lunds domkyrka, s. 9.

² I Nationalmuseets andra afdelnings arkiv, Köpenhamn.

badt, så kan detta endast vara en gissning. Att som skäl för detta påstående anföra en i detaljförhållanden så otillförlitlig bild som Hogenbergs stick från slutet af 1500-talet (öfverstycket fig. 61) är ganska vågadt. Någon beviskraft i nämnda hänseende äger bilden icke. Så är ej heller fallet med notisen om tornreparationen 1634. Sannolikt har denna reparation helt enkelt påkallats af bristande underhåll af tornen, särskildt det södra, hvilket måste lidit ansehliga skador, då den där upphängda, kolossala ringklockan enligt kungligt bref af d. 9 dec. 1564 blef nedtagen för att sändas till Köpenhamn.

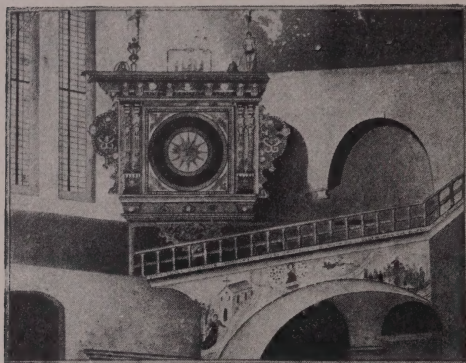

Fig. 64. Nordvästra hörnet af den efter 1234 i midtskeppet inryckta förhallen. Öfvanför och under den med balustrad försedda substruktionen till medeltidsorgeln synas hvalfbågar i två våningar = den gamla förhallens nordliga sköldbågar.

De undersökningar, som Seesselberg bedrifvit rörande tornpartiet, hafva delvis visat sig mera gifvande. Han har sålunda bl. a. sökt rekonstruera den förhall, hvilken före eldsvådan 1234 måste hafva upptagit mellanrummet mellan tornen¹. Grundmurarna till denna påträffades redan af Brunius², men upptäckten af själfva förhallen tillkommer Zettersvall, som i sin byggnadsjournal, s. 47, antecknat, att man vid rifningen

af västra gaveln gjort iakttagelser af stort intresse. »Man finner neml. att här ursprungligen ej varit någon vägg utan en öppen pelarhalle.» På denna upptäckt har Seesselberg byggt vidare och uppkonstruerat en treskeppig, öppen förhall i två våningar (båda våningarnas norra sköldbågar äro synliga å figg. 64 samt 33, de öfre afbildas dessutom af Brunius, anf. arb. 2 uppl. pl. III, medan de nedre beskrifvas, såsom nischer, i samma arbete s. 75) och med tre ingångar. Denna rekonstruktion, fig. 65, som låtit sig göra med stöd af Zettersvalls fotografi af norra ingångens norra sida (fig.

¹ Anf. arb. s. 126.

² BRUNIUS, Nordens äldsta metropolitankyrka . . . 2 uppl. s. 416.

66) samt en motsvarande af södra ingången, är tvifvelsutän i stort sedt korrekt.

Som bevis för riktigheten af sin hypotes om den treskepiga förhallen anför Seesselberg bl. a. ett mynt från Nils den gamles tid¹. På myntet synes en byggnad med tre fönster på fasaden och omgifven af en mur. Ganska egendomligt förefaller det, att Seesselberg i detta sammanhang kritiserar Brunius, som af ett ungefär samtidigt mynt kommit till den åsikten, att domkyrkan haft torn öfver midtkvadraten. Att af sådana schematiska bilder som de ifrågavarande draga några bestämda slutsatser angående Lunds domkyrkas äldsta utseende måste betraktas som

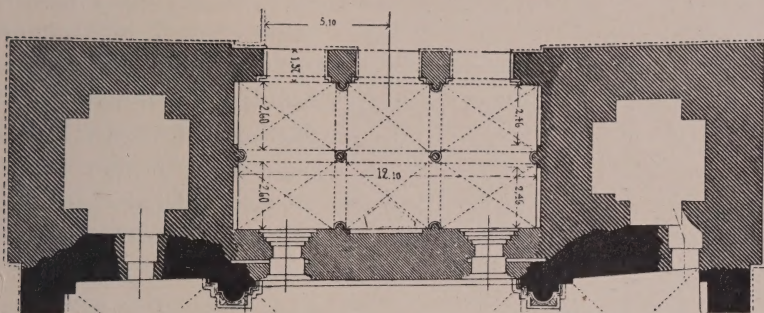

Fig. 65. Rekonstruktion af förhallen; efter Seesselberg. Läget af ingångarna från förhallen till kyrkan är osäkert, likaså stödens beskaffenhet.

djårft. Sårskildt gårler detta betråffande den Seesselbergska myntteorien.

Då Seesselberg i sitt ofta citerade arbete förutsårter, att tornens nedre parti så hõgt upp som t. o. m. rundbågsfrisen uppfõrts i ett med sjålfva kyrkan, medan de õfre delarna, med sina anglo-normandiska kapitål, hårråra från en senare period, så låmnar han intet giltigt bevis för detta sitt antagande. Den tidpunkt, »wann die in deutscher Bauweise begonnenen Thuerme in englisch-normannischem Stil weiter gebaut worden sind», anser han sig dessutom kunna »ziemlich genau» beståmma på fõljande sårtt: Fõre 1145 fanns intet normandiskt inflytande, sårger Seesselberg². Nu vet man, enligt bevarad inskription, att några kapitål i Trond-

¹ Anf. arb. s. 126—127, fig. 352.

² Anf. arb. s. 128 ff.

hjemms domkyrka just blifvit fullbordade strax före den 26 nov. 1161, och dessa liknade, enligt S., så påfallande flera sådana i Lunds domkyrkas torn, att man måste antaga »es hätte sogar ein und derselbe Steinmetz die Drontheimer wie auch die Lundischen Kapitäler gemeisselt». Häraf drager han den slutsatsen, att »die in Rede stehenden oberen Thurmparthieen in Lund muessen also bestimmt in der Zeit 1145 bis 1161 entstanden sein». Det förefaller dock själfklart, att man

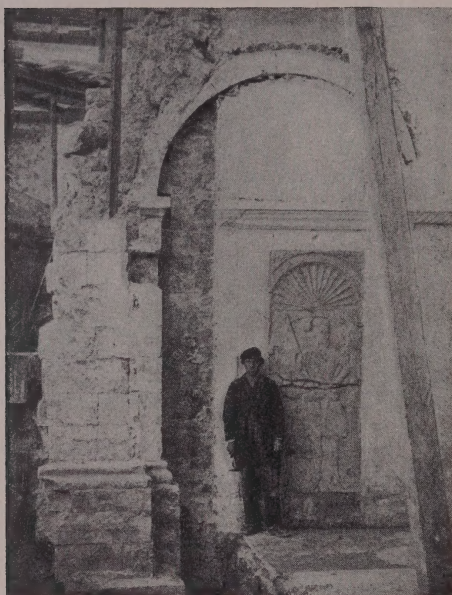

Fig. 66. Rester af förhallen, påträffade vid rifningen; efter fotografi. Till vänster (väster) synes norra sidan af norra ingången. I höjd med bågöppningens vederlag utgår åt öster (höger) en sköldbåge tillhörande förhallens bottenvåning.

ej kan våga påstå, att alla kapital af en och samma, icke ovanliga typ måste vara utförda af samme man. Ej ens om de påträffas i samma stad, långt mindre om de skiljas åt af sträckan Lund—Trondhjem. S. utgår därjämte från det fullständigt felaktiga antagandet, att större delen af tornkomplexet fullbordats före 1145.

Ännu längre fullföljer han emellertid sin »bevisföring» och bestämmer tidpunkten för tornens påbyggande på det noggrannaste. År 1152 kom den påflige nuntien Nicolaus Albanensis hit till Norden. Denne besökte först Norge, hvarest ärkesätet i Trondhjem nyinstiftades. »Es scheint sehr natuerlich» säger Seesselberg, »beinahe selbstver-

staendlich, dass man in Lund zu dieser Zeit, 1152, den deutschskandinavischen Bauleuten den Meissel schon aus den Hand genommen und ihn den englischen Steinmetzen uebergeben hatte, um eben jenem allgewaltigen Nicolaus — — — soviel wie moeglich zu gefallen.»

För att behaga denne Nicolaus, som var med om att rycka Norge från ärkesätet i Lund, skulle man således, enligt Seessel-

berg, afskedat den tyska ledningen och ersatt denna med landsmän till Nicolaus. På så sätt skulle öfre delen af tornen i Lund uppstått samtidigt med korsflygeln i Trondhjem. En ohållbar bevisföring från början till slut.

Innan vi gå vidare i beskrifningen af domkyrkotornen, torde det vara lämpligt att än en gång erinra om, hurusom södra tornet genom reparationer och ombyggnader till den grad förändrat sin ursprungliga karaktär, att man ej med säkerhet kan veta, huruvida det haft gallerier eller icke, ja, man har ej ens bevis för att tornet någonsin stått fullt färdigt i enlighet med den äldsta planen. Då man emellertid antager, att det, äfven före ombyggnaden på 1500-talet, varit lika högt som det norra och galleri-prydt liksom detta, så beror detta antagande dels på en allmän förmodan, att tornen varit i stort sedt symmetriska och dels därpå, att tornens nedre hälfter, såvidt man kan finna, varit hvarandra lika i anläggningen.

Således tyckas båda tornens nedersta rum varit täckta med tunnhvalf af tuffsten¹. Ifrån dessa kamrar ledde raka trappor af sandsten längs respektive (i norra tornet) norra och (i södra tornet) södra murarna till de två närmast följande våningarna, hvarifrån spiraltrappor af sand- och tuffsten fortsatte inne i murarna midt emot. Den rikt profilerade fönsteröppning, som prydde norra tornets norra sida, har äfven haft sin motsvarighet i det södra tornet. Visserligen omtalar Brunius², att det sistnämnda fönstret varit betydligt enklare, men vid en senare ombyggnad af södra tornets väggar hittade han, såsom redan omnämnts, ett femtiotal ornamentsstycken inmurade bredvid detta fönster, hvilka visade, att det samma efter allt att döma varit lika rikt prydt som det norra³. Man kan således anse för sannolikt, att båda tornen uppförts efter ungefär samma plan.

Huru tornens öfre del från början sett ut, är ej möjligt att med full säkerhet konstatera. Att två gallerier existerat är otvifvelaktigt, åtminstone hvad norra tornet angår, och det södra har sannolikt haft samma utseende. Det nedre galleriet å det förra tornet fanns, ehuru betydligt ramponerad, i behåll ända in på

¹ Enligt BRUNIVS, *anf. arb.* 2 uppl. s. 64. Södra tornets tunnhvalf hade dock nedrivits före Brunius' tid.

² *Ibid.*, 2 uppl. s. 64.

³ BRUNIVS, *Berättelse om förbättringar å Lunds domkyrka*, s. 8.

1860-talet, och af Brunius' och Zettervalls beskrifningar kan man finna, att rester af ett öfre sådant sutto kvar ännu på deras tid. Af detta sistnämnda öfre galleri kvarstod endast den inre, knappt halfmetertjocka muren, jämte delar af hörnpelare och tunnhvalf, hvilka stucko ut ur densamma¹. Huruvida bågarna i detta galleri burits af kolonner eller murpelare, kan svårigen afgöras nu; det förra förefaller mest antagligt. I hvarje fall är det troligt, att dessa öfre arkader varit högre och luftigare än de nedre, dels beroende på denna vånings större höjd och dels emedan de rundslutna genomgångarna från tornet till galleriet voro 2 1/2 m. höga, ett mått som öfverstiger de nedre arkadernas höjd¹ och som näppeligen kan hafva förorsakats af van Dürens ombyggnad. Seesselbergs antagande, att tornens arkader varit talrika², kan icke vara riktigt. Det är knappast möjligt att flera än högst tre existerat.

Med säkerhet kunna vi endast veta, att två något olikartade gallerier funnits³, och sannolikt är, att tornen ofvanför dessa afslutats med en huf, liknande den nuvarande. Detta öfverensstämmer också med Brunius' yttrande angående mästern Adams reparationer af norra tornet. Han säger där bl. a.: »Efter bortbrytande af de kolonner och bågar» (i öfre galleriet), »som uppburit takgesimserna, ha i deras ställe nya murar blifvit till 24 fots höjd uppdragna». Det är sålunda troligt, att endast två gallerier funnits på tornen, som på grund däraf icke på långt när haft samma imponerande utseende i förhållande till själfva kyrkan som nu. Äfven denna brist på harmoni mellan de olika byggnadsdelarnas proportioner öfverensstämmer synnerligen väl med antagandet, att tornen icke ingått i den ursprungliga byggnadsplanen.

Det har förut påpekats, att skulpturen inne i domkyrkan förefaller ganska enhetlig. En åtskilligt afvikande karaktär föredde de båda västtornens utsmyckning, innan de från grunden nybyggdes af Zettervall. Lyckligtvis finnas en stor del kapital (fig. 69) och listverk (fig. 71) från de nedrifna tornen i behåll, och dessa lämna en ungefärlig bild af ornamentikens utseende i tornkomplexet⁴. De många veckkapitälerna, den »fjällmönstriga» listen

¹ BRUNIUS, anf. arb. 1 uppl. s. 53, 2 uppl. s. 63.

² SEESSELBERG, anf. arb. s. 128.

³ Jmfr BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 239.

⁴ Tilläggas bör, att Zettervall på många ställen i de nybyggda tornen efterbildat de ursprungliga ornamentsmotiven.

mellan de delvis zig-zag-ornerade gallerierna samt de »roll-billet»-prydda partier, som utgjorde rundbågsfrisens hörn å norra tornet (jmf. fig. 71), peka på inflytande från ett helt annat håll än ornamentiken i den öfriga delen af kyrkan. Det anglo-normandiska draget däri är alldeles påfallande.

Till följd häraf måste man också räkna med ett bestämdt afbrott i byggnadsledningen och tvifvelsutänkt äfven i själfva arbetet. Inom den äldsta ornamentiken göra sig visserligen olika nyanser gällande ända fram i de nu förstörda nordvästra portalerna, således helt nära tornen. Men det är dock nyanser inom samma enhetliga motivgrupp. Skillnaden mellan denna och tornutsmyckningen är så påtaglig, att man t. o. m. frågar sig, huruvida tornen verkligen planerats, förrän hela den öfriga byggnaden stod färdig. Att de ej hade något att göra med det tidigare inflytandet från Norditalien är helt naturligt, bl. a. därför, att västtorn saknades i nämnda lands kyrkor, och äfven kyrktorn i allmänhet, om man undantager kampaniler, vanligen fristående, samt enstaka, sena torn, hvilka tillkommit genom påverkan norrifrån.

Naturligtvis vore det tänkbart, att den germanska inverkan på Lunds domkyrka, som märkes t. ex. i kryptanläggningen och senare i arrangemanget med hvalfstöden i öfre kyrkan m. m., äfven sträckt sig så långt, att västtorn planerats från början, fastän utförandet fördröjts. Man kunde också tänka sig, att planen till tornpartiet uppgjorts något senare, på samma gång som absiden blef omklädd (se följande kapitel) och midtskeppet öfverhvalfdt. I hvilket fall som helst skulle man likväl väntat, att i tornen, liksom i den öfriga delen af västpartiet, finna flera spår af den enhetliga utsmyckning, som fullföljts äfven på de ombyggda partierna. Visserligen förekomma antikiserande motiv äfven å en del kapital från tornbyggnaden, såsom akantusblad — somliga med däri instuckna människohufvuden — (nederst å fig. 69), men hela karaktären å dessa är fullkomligt skiljaktig från den tidigare ornamentiken. De på så sätt prydda kapitälerna äro också i afgjord minoritet.

Mest öfverensstämmande med här relaterade förhållanden torde därför vara, att tornpartiet blifvit byggt först under Absalons tid. Det förefaller också sannolikt, att domkyrkan under de första åren efter sitt färdigblifvande, låt oss säga emot slutet af Eskils archiepiskopat, hade tornlös västfasad, i likhet med sina italienska fränder. Det som funnits kvar af denna gamla fasad efter tor-

nens tillbyggande, måste till största delen ha förstörts vid och efter branden 1234. Efter denna eldsvåda borttogs nämligen den treskeppiga förhall, hvilken funnits mellan de båda tornen, och detta parti indrogs i själfva midtskeppet samt täcktes af ett enda smalt korshvalf. Den lilla återstod af den ursprungliga västfasaden, som möjligen ännu bevarats, förstördes under Zettervalls restaurering, då båda tornen nedrefvos till grunden och återuppfördes af nytt material. I och med denna ombyggnad har den sista möjligheten försvunnit att i detalj och med fullkomlig säkerhet rekonstruera västpartiets ursprungliga utseende.

På grund af dessa många förändringar kan man således ej å själfva byggnadsverket med säkerhet afläsa dess historia. Det är

Fig. 67. Kolonnettkapital från ett af de båda stora tornfönstren.

endast med hjälp af gamla teckningar och enstaka bevarade skulpturdelar, som en ungefärlig bild af det äldsta tornkomplexet kan framkonstrueras. Den rikedom af anglo-normandiska skulpturer, som prydt norra tornets öfre partier, tyckes icke hafva motsvarats af liknande i nedre hälften (så långt upp som till rundbågsfrisen), och det är antagligen på grund häraf som Seesselberg utan försök till bevis-

ning påstår, att nedre delen af tornen uppförts i ett med själfva kyrkan. Det är emellertid troligt, tvärt emot Seesselbergs påstående, att äfven tornens nedre delar uppförts under samma ledning som de öfre, enär de anglo-normandiska ornamentsmotiven ej med ens afbryta de tidigare, utan till en början uppblandas med dessa, för att först så småningom fullständigt dominera. Det tyckes, som om den enda prydnaden i detta nedre parti varit de båda rikt profilerade fönster, som i norr (norra tornet) och söder (södra tornet) brutit de enformiga murytorna. Ett skulpturfragment, som tillhört dessa fönster, har räddats undan förstörelsen (fig. 67). De skulpterade partierna å detta brottstycke utgöras af två små kolonnettkapital, på hvars ena sida en palmett och på den andra ett ornament af bågformiga, parallella linier

inhuggits. Af dessa båda motiv återfinnes palmetten — bortsedt från en enstaka sådan, inhuggen å en kvadersten i kryptans södra sakristia — endast i omfattningen kring södra kryptportalen samt å kapitäl från tornarkaderna. Det andra ornamentet förekommer icke å något annat ställe i kyrkan, men är antagligen en förvanskad form af akantusmotivet å norra kolonnettkapitålet vid tvärskeppets södra kapellöppning (fig. 68).

Emellertid är den enkla skulpturen å kapitålet ganska vårdslost utförd och påminner på intet sätt om arbetet af de skickliga handverkare, som varit verksamma i själfva kyrkan.

Ännu ett kolonnettkapitäl är bevaradt, hvilket antagligen tillhört ett af fönstren ifråga, och detta, liksom en fragmentarisk kolonnbas,¹ företer en från den äldre skulpturen än mera afvikande ornering.

Seesselbergs antagande, att de båda tornen börjat byggas i samband med själfva långhuset, men att arbetet afbrutits och sedermera återupptagits under ny ledning, torde således knappast vara riktigt. Att med bestämdhet afgöra, huru den verkliga byggnadsplanen varit och huru den i detalj utförts, torde också, såsom redan omnämnts, numera höra till det omöjliga, sedan båda tornen rifvits till grunden, utan att några iakttagelser gjorts angående deras äldsta tillblifvelsehistoria. Det som finnes bevaradt i ornamentsväg talar emellertid för, att tornpartiet fullbordats utan några afbrott och fogats till en redan färdig västfasad.

De enkla släta murmassor, som bildade tornens nedre hälft, endast afbrutna af oornerade ljusöppningar samt ett enda stort, profileradt fönster med antikiserande ornament, och som upptill afslutades af en rundbågsfris, någdt olik själfva kyrkans², tyda på, att de uppförts af en annan byggmästare än denna. Den sparsamma skulptur, som kommit till synes i ofvannämnda parti, öfverensstämmer ganska väl med de ännu bevarade antikiserande kapitäl, som funnos i torngalleriet högre upp, och hvil-

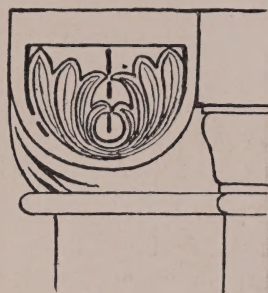

Fig. 68. Kolonnettkapitäl från tvärskeppets södra kapell.

¹ Om denna är från kyrkan, kan den endast ha tillhört förhallen.

² Enligt BRUNIVS, anf. arb. 1 uppl. s. 53: »till kragstenar och cirkelstycken — — — vida bättre arbetadt än å den öfriga byggnaden».

Fig. 69. Kapital från tornarkaderna visande de antikiserande kapitalens gradvisa öfvergång i veckkapitäl.

kas ornamentik öfvergår i och måste varit samtida med utsmyckningen å de kapital, hvori det anglo-normandiska draget var förhärskande.

Det konstnärliga värdet af den ornamentik, som smyckade tornpartiet, är afsevärdt mindre än själfva kyrkans. Särskildt å de gemensamma motiven, de antikiserande, är denna skillnad iögonfallande. Tornornamentiken erbjuder vida större likhet med skulpturer, som förekomma i västpartiet och (sekundärt) i vapenhuset till Dalby kyrka, hvarest ej blott antikiserande motiv kommit till användning, utan äfven anglo-normandiska. Mellan dessa båda byggnaders västra partier tyckes sålunda ett visst samband existera, äfven om de icke äro fullt samtidiga.

Det finnes alltså föga sannolikhet för att Seesselberg haft rätt i sitt påstående, att tornen från början räckte endast t. o. m. rundbågsfrisen. Redan i denna rundbågsfris, som skulle afslutat de Seesselbergska tornen, äro inryckta ornamentsmotiv (»roll-billets»), som ej förekomma å den kring hela kyrkan löpande fortsättningen af rundbågsfrisen och ej heller å kyrkan för öfrigt. Härtill kommer, att, såsom ofvan blifvit antydtt, någon bestämd skillnad i ornamentiken ofvanför och under denna rundbågsfris icke kan påvisas. De antika ornamentsmotiven, som till ett fåtal påträffats i tornens nedre delar, aftaga mer och mer uppåt och öfvergå så småningom i anglo-normandiska

för att slutligen helt och hållet uppslukas af dessa (jmf. fig. 69). Man måste därför antaga, att tornen byggts i ett sammanhang under allt mera öfverhandtagande anglo-normandiskt inflytande. Olikheten mellan skulpturen i tornen och i själfva kyrkan visar däremot, att tornen icke uppförts förrän kyrkan i öfrigt stod färdig. Detta utesluter väl ej möjligheten af att de varit planerade tidigare, men andra skäl skola framläggas, som bestyrka, att tornpartiet ej haft med den ursprungliga anläggningen att skaffa.

På grund af de data, som äro gifna för invigningen af kryptan och själfva kyrkan, måste man anse, att byggnaden, utom tornen, i stort sedt stod färdig mot slutet af Eskils archiepiskopat. Att dess andre byggmästare, sannolikt Regnerus, som efterträdde Donatus, aflidit redan dessförrinnan blir sannolikt af bl. a. den omständigheten, att sex sidoskepps- och sju midtskeppskapital lämnats ofullbordade i kyrkans västra del. Skulpturernas oafslutade tillstånd kan nämligen ej ha förorsakats däraf, att arbetarna dragits från detta arbete för att påbörja tornkomplexet, då dettas ornamentik var af helt annan art. Otvifvelaktigt bör man i denna provinsliellt efterblifna, anglo-normandiska stil se ett helt nytt inflytande af franskt ursprung.

Men ej blott i tornens ornamentik kan man spåra detta inflytande från Frankrike, utan äfven i deras grundplan. Visserligen förekommer i Tyskland redan tidigt exempel på en kyrka med västtorn och mellan dessa en förhall i två våningar, nämligen i Corvey vid Weser, men otvifvelaktigt är, att de liknande, med Lundakatedralens mera samtidiga tornanläggningar, som under 1100-talet uppfördes i Syd- och Västtyskland, direkt eller indirekt, via klostren i Hirsau och Limburg, äro påverkade från Cluny¹. Flera kyrkor i Elsass karakteriseras sålunda af en med tre genomgångar försedd förhall mellan tornen, t. ex. kyrkan i Maursmünster, hvars västfasad² i åtskilligt erinrar om Lundadöms.

Enär anglo-normandiska drag äro de mest framträdande å tornens ornamentik, och då den egenartade grundplanen därjämte pekar på inflytande från liknande håll, så tyder detta gifvetvis på, att tornkomplexet ej tillhör den ursprungliga, germanskt-italienska anläggningen, utan att det tillkommit genom senare

¹ DEHIO und BEZOLD, *anf. arb.*, I, ss. 211 och 577.

² Afbildad i W. PINDER, *Deutsche Dome des Mittelalters* (1912).

påverkan från Frankrike, förmedlad genom någon af de med nämnda land nära förbundne ärkebiskoparna Eskil eller Absalon.

Af dessa båda kyrkofurstar bör den sistnämnde säkerligen räknas som tornens egentlige upphofsman ¹. Hans intresse för tornbyggnader framgår redan däraf, att många kyrkor, som byggdes på hans initiativ,ingo antingen dubbeltorn, såsom Fjenneslev och Vä, eller enkla torn, såsom Gumlösa och N. Åsum m. fl., ett förhållande som är ganska märkligt i en tid, då landtkyrkorna i regel byggdes tornlösa. Man skulle därför vara böjd för antagandet, att tornfasaden vid Lunds domkyrka uppförts eller i hvarje fall fullbordats af denne mäktige kyrkofurste. Den berömde prelatens testamentariska föreskrift, att ärkedjåknen skulle gifva stenhuggaren Åke och tegelslagaren af samma namn en gåfva, tyder på att de användts i kyrkans eller klostrets tjänst. Att stenhuggaren haft att göra med tornbyggnaden är därför ganska sannolikt. Och då ärkebiskopen, i samma testamente (1201), gifver ärkedjåknen i uppdrag att låta gjuta en stor ringklocka, så måste tornen varit uppförda eller åtminstone nära sin fullbordan. Denna klocka anses ha varit färdig år 1215, och vid denna tid har åtminstone det ena tornet varit beredt att mottaga malmkolossen. Sannolikt är, att de afslutats redan ett par årtionden tidigare ².

Reparationen i början af 1500-talet.

Domkyrkans tornparti tyckes mot slutet af medeltiden hafva varit i hög grad bristfälligt. Den ständiga skakning, som klockringningen åstadkom, måste ha skadat särskildt det torn, hvori den väldiga »Maria Laura», den af Absalon donerade klockan, fått sin plats. Otänkbart är ej att detta tillstånd i någon mån förvärrats genom Karl Knutssons angrepp på Lund år 1452, då endast ärkebiskopshuset och domkyrkan kunde hålla stånd mot fienden. Måhända hade de medförda kärkebyssorna ramponerat särskildt de ställen, därifrån besättningen med utsikt till framgång

¹ Till samma resultat har HANS OLRİK kommit (Absalon, II, s. 184).

² Visserligen omtalas i *Liber daticus* under d. 3 okt. en »Thort, campanarius Sancti Laurencii», som af anteckningen att döma torde affidit vid midten af 1100-talet, men denna notis visar endast, att man äfven tidigare, såsom naturligt är, haft ringklockor i kyrkan eller klostret. (Jmfr *Nekrologiet* under 17 Mars: Sven Orms sun. Campanā dedit que ad primā pulsari solet.)

kunde angripa belägrarna, nämligen tornens arkader och absidens väktargång. Huruvida detta har något sammanhang med Brunius' berättelse, att en del kolonner fattades å sistnämnda ställe¹, är emellertid ovisst. Om torngalleriernas bedröfliga tillstånd före Zettervalls restaurering vittna både bevarade afbildningar och Brunius' ingående skildring af dessa skador. Hela yttre arkaden af öfre galleriet saknades jämte åtskilliga kolonner i det nedre². Hade ofvannämnda angrepp möjligen bidragit till tornens förändring, så torde emellertid en annan omständighet med säkerhet hafva varit den egentliga orsaken till själfva ombyggnaden.

Den af ärkebiskop Absalon skänkta, väldiga ringklockan synes i början af 1500-talet varit rämnad, och biskop Birger beslöt därför dess omgjutning. En bevarad anteckning af 1518³ omtalar, att så nyligen skett och att klockan samtidigt gjorts 4 1/2 skeppund tyngre. Dess sammanlagda vikt uppgick då till 215 centner (omkr. 9,140 kilo). När denna kolossala klocka skulle tagas ut ur norra tornet, där den sannolikt haft sin ursprungliga plats⁴, måste ett stort hål upptagas i dettas väggar för transporten ut. Tvifvelsutan få vi häri se orsaken till det vid denna tid verkställda borttagandet af norra tornets öfre galleri.

Ännu större utrymme måste emellertid klockan ha tagit efter omgjutningen genom sin ökade volym och sina efter 1500-talets mod afpassade, utåtsvängda former, då plats skulle beredas för densamma i södra tornet. Att klockans ovanliga vikt (öfver 9 ton) och storlek (2 3/4 m. i diameter och 2 1/2 m. i höjd) medverkat till, eller måhända helt och hållet förorsakat södra tornets ombyggande är säkert, och detta framgår äfven tydligt af den ovanligt kraftigt konstruerade stapel, som måst uppsättas inne

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 67.

² Ibid. s. 239.

³ Publicerad af L. WEIBULL, anf. arb. s. 102.

⁴ I Liber daticus nämnas ej sällan donationer till tornet — det talas endast om ett — liksom det upptecknats gåfvor i mängd till »pulsantes in turri» (möjligen olika benämningar för samma sak), medan Sanctuarium Birgerianum (SUHM, Samlinger til den Danske Historie, I, 3, s. 28) talar om »thet norrre clockethorn». Måhända bör man häraf draga den slutsatsen, att endast ett torn användts för klockorna. I hvarje fall utgör uttagandet af den stora klockan ur norra tornet den enklaste förklaringen på det faktum, att sagda torns öfre partier fullständigt ombyggdes vid tiden för klockans omgjutning.

i tornet för att bära densamma och som stod kvar ända in på 1800-talet. Det torde, såsom redan påpekats, kunna antagas, att detta torn före ombyggnaden varit snarlikt det norra. Ombyggnaden var emellertid nödvändig, ty utan denna hade klockan på grund af sin enorma tyngd aldrig kunnat göra tjänst i det skröpliga tornet.

Men man frågar sig onekligen, hvarför den omgjutna klockan skulle placeras i södra tornet, om den förut hängt i norra. Svaret härpå skulle kunna vara, att det södra tornet aldrig blifvit fullbordadt, men att man nu önskade se det färdigt till sin fulla höjd, och att det vid denna påbyggnad utan svårighet kunde byggas så starkt, som den kraftiga påkänningen kräfde, medan det norra åter med sina kolonnettgallerier var för svagt. Ett lika dristigt försök till lösning af denna fråga vore antagandet, att man ej under så lång tid, som reparationen och förstärkningen af norra tornet skulle tagit, ville undvara sin klocka. Denna tillskrefs rent af en undergörande verkan, hvilket framgår bl. a. däraf, att densamma, enligt Lambertus Alardus, af Valdemar Atterdag åkallades i dennes dödsstund¹; äfven i »Skemptan aff abotum allum» omnämnes den märkliga klockan². Men huru berömd den än var, är det säkerligen oriktigt att antaga, att man endast för att kunna använda den äfven under den tid, som åtgick till norra tornets reparation — omgjutningen i och för sig kunde ej taga så lång tid — skulle ombyggt södra tornet. Det torde ligga sanningen närmast, att södra tornet varit än mera bristfälligt än det norra och därför tarfvat fullständig ombyggnad (hvilket också göres troligt af de många reparationer, som det, äfven i senare tid, måst undergå) och att det af denna anledning samtidigt gjordes så starkt, att det kunde bära den nya, kolossala klockan.

Arbetet har sannolikt tillgått så, att man först förstärkt och påbyggt södra tornets murar och därpå nedtagit klockan ur norra tornet samt omgjutit och omedelbart härefter upphängt densamma i det konsoliderade södra. Att äfven norra tornet i sin ordning förstärktes, berodde troligtvis därpå, att väggarna skadats, då »Maria Laura» skulle tagas ut och att det, jämte två äldre ringklockor, skulle mottaga den icke oansenliga nya klocka, som ärkebiskop Birger låtit gjuta år 1513 och som ännu är i behåll.

¹ Jmfr WESTPHALEN, Monumenta inedita rerum German., I, s. 1816.

² Jmfr G. E. KLEMMING, Ur en antecknares samlingar, s. 60.

Otvifvelaktigt är, att om södra tornet haft likadana, klena gallerimurar som det norra, så måste dessa nu gifva vika för de släta, simpla tegelmurarna, därför att de förra ej skulle kunnat motstå malmkolossens svängningar. Att materialet blef tegel i st. f. sandsten berodde naturligtvis på det förras prisbillighet — tegel kunde man utan kostnad få från stadens förstörda kyrkor — och lätthandterlighet, hvilket under denna dekadansens tid betydde mycket. Tornens ombyggnad blef sålunda helt enkelt en nödvändig följd af ringklockans förflyttning och omgjutning.

Detta torde vara den enkla och naturliga förklaringen till det eljest egendomliga förhållandet, att norra tornets öfre galleri ommurats, och det ännu märkligare, att södra tornet uppförts af tegel från nedersta galleriets fot, med massiva väggar utan prydnader. T. o. m. dess rikt och vackert profilerade, stora fönsteröppning på södra sidan ersattes af en liten ljusglugg. Att bibehålla de forna gallerierna skulle säkerligen varit så godt som omöjligt utan fullständig omkonstruktion af tornen — och därmed följande enorma kostnader — enär de i hög grad försvagade murarnas bärkraft.

En motsvarighet till förstärkandet af södra tornet är det partiella igenmurandet af norra tornets nedre arkadöppningar och det fullständiga borttagandet af öfre galleriet, hvilket dessutom talar för, att »Maria Laura» varit placerad i den tornvåning, som motsvarade sistnämnda galleri. Under det konstens förfall, som — i trots af ett lifligt intresse för densamma — kännetecknade början af 1500-talet här i Norden, var man säkerligen nöjd med resultatet af ombyggnaden: den pånyttfödda »Maria

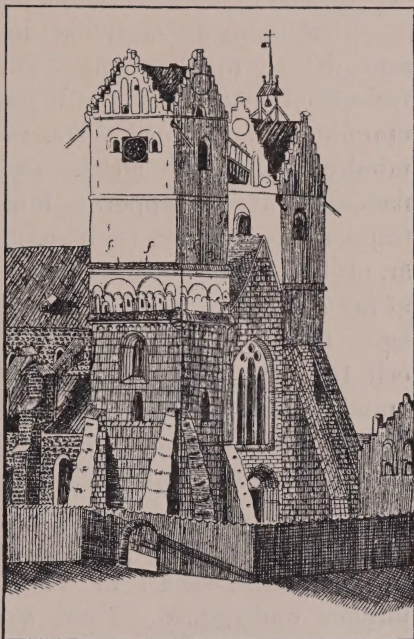

Fig. 70. Tornpartiets ungefärliga utseende efter reparationerna under mäster Adams tid. Efter Kastmans teckning af 1755.

Laura» kunde ånyo kalla de troende till S. Laurentii kyrka. Tornet höll.

Summan af alla dessa förändringar blir sålunda, att arkaderna å norra tornets öfre galleri borttagits och öppningarna igenmurats, så att endast den tunna innerväggen bibehölls, hvarpå utanför denna nya ytterväggar, till större delen af tegel, uppdrogos till öfver sju meters höjd. Samtidigt utbyttes bjälkloften mot korshvalf, hvilande på kraftiga hörnpilastrar. Tornet försågs med fyra tinnade och nischprydda rösten samt täcktes med bly.

Det södra tornet, hvilket man väl får antaga ha varit likadant som det norra före dettas ombyggnad, omkläddes nedtill samt nedrefs af mästern Adam till foten af det undre galleriet och återuppfördes därpå med släta, massiva murar af tegel till något mindre höjd än det norra. De på sina ställen af nya hvalfbyggnader tillslutna trapporna inne i murarna ersattes af vindeltrappor i ett hängtorn (se bl. a. fig. 62, södra tornet). Otvifvelaktigt är, att hela denna genomgripande förändring, hvars resultat framgår af fig. 70, som visar tornens ungefärliga utseende efter reparationen, ägde rum i början af 1500-talet, antagligen mellan åren 1512 och 1518. Att det skett vid denna tidpunkt visas genom den förut omtalade anteckningen af 1518, då den stora klockan nämnes såsom nyligen omgjuten. Därjämte nygöts år 1513 en ganska stor klocka af Johannes Fastenowe¹, och denna fick säkerligen sin plats i det norra tornet, där den ännu hänger. Dessa båda data tyda på att Mästern Adam, efter fullbordandet af kryptombyggnaden, senast år 1512² påbörjat det stora arbetet med tornens ombyggnad. Först det norra, som antagligen stod färdigt omkring år 1513, då Fastenowe-klockan var gjuten, och sedan det södra, som ombyggdes, medan »Maria Laura» omgöts. Omkring 1518 skulle alltså tornreparationen varit afslutad, hvilket också ganska väl öfverensstämmer med det faktum, att byggmästaren Adam van Düren befann sig i Stockholm år 1521, då staden belägrades af svenskarna³.

¹ Jmfr Stisonii beskrifning om Lunds domkyrkas monumenter år 1665, i CORYLANDER, Berättelse om Lunds domkyrka (utg. 1884), s. 105.

² Nämda år omtalas biskop Birgers grafmonument såsom färdigt (jmfr Sanctuarium Birgerianum och WEIBULL, anf. arb. s. 68), och troligen var kryptreparationen då afslutad, utom brunnen, hvars kar är dateradt 1513—14.

³ OTTO RYDBECK, Ålen och lejonen i Stockholms Storkyrka, Fataburen 1906, s. 171.

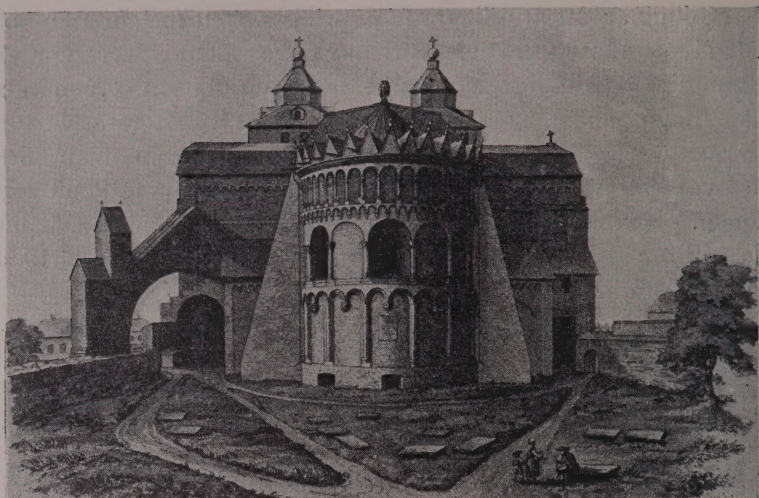
Möjligt är att ytterligare förändringar skett mellan åren 1564 och 1577, då den stora klockan, som ånyo befanns vara spräckt, på kunglig befallning nedtogs för att omgjutas till två mindre, hvilka fingo sin plats på Kronborgs slott¹. Åter måste tornmurarna sönderrifvas, och tänkbart är, att tornet än mera mistat i utsmyckning vid detta tillfälle och vid den därpå följande reparationen. Denna har troligen låtit vänta på sig länge, måhända ända till år 1636, då det omtalas, att man användt »2319 dlr mönt til domkircke taarnenis reparation»².

¹ BRUNIVS, anf. arb. 2 uppl. s. 241 ff.

² »Skånska Kommissionens handlingar», Landsarkivet, Lund. Omnämndt af L. WEIBULL, anf. arb. s. 103.

Fig. 71. Skulpturdelar från tornen: till höger »roll-billets» från rundbågsfrisens hörn, till vänster en del af listverket mellan de båda gallerierna, i midten bågsegment från (antagligen de öfre) arkaderna.

IV. Korpartiet.

Vid den sista stora ombyggnaden af domkyrkan påträffade Helgo Zettervall år 1878 gamla murpartier innanför den nuvarande korfasaden högt uppe i östra hörnet af både norra och södra yttermuren. Denna upptäckt beskrifves i byggnadsjournalen (s. 79 ff.) på följande sätt: »Vid de yttre ombyggnaderna af korkvadratens murar hafva vi funnit ytterligare spår efter kyrkans äldsta anordning. Såväl å norra som å södra sidan påträffades gammal kvadermur inuti väggarna, hvilket ganska tydligt visar, att den nuvarande korbredden och korrundelen icke äro ursprungliga, ehuru den senare är i ädlaste rundbågsstil utförd. Den nuvarande korrundelens fasad har sannolikt blifvit uppförd utanför den äldre, som var lågare och enklare samt möjligen utan fönster».

Sifferuppgifterna å de bifogade teckningarna från byggnadsjournalen (fig. 74) visa, att dessa åldriga kvadermurar befunno sig öfver 82 cm., således inemot en meter, innanför murarnas

Öfverstycke, fig. 72. Korpartiet sedt från Krafts kyrkogård år 1816; efter teckning af U. Thersner, stucken två år senare af C. Akrell.

nuvarande ytterlif samt obetydligt under gallerigolfvets nivå. Den på södra sidan påträffade murytan utgjordes af ansenliga kvaderstenar, fyra i bredd och till en höjd af två skift; på den norra åter blottades ända till tre skift. Murarna anträffades vid ombyggnad af Jakob Erlandssons klumpiga sträfpelare. Det är ej tänkbart, att ofvannämnda murytor tillkommit i midten af

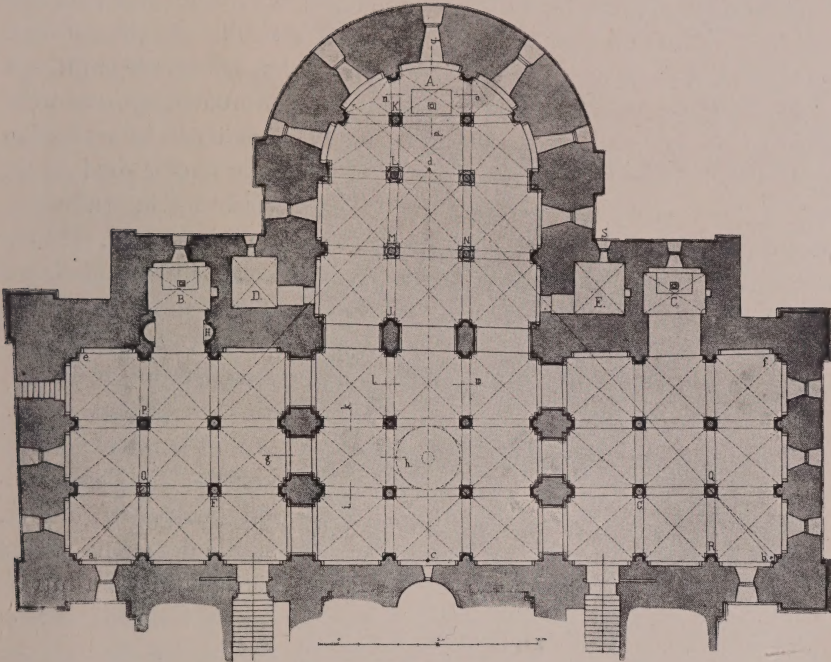

Fig. 73. Plan af kryptan; efter Seesselbergs teckning, något förändrad.

1200-talet, då sträfpelarna ifråga uppfördes i samband med förstoringen af norra sakristian. Ty vid byggandet af dessa behöfde man ej röra det egentliga korets murverk, utan endast åstadkomma förtagningar i den förut befintliga, klena sträfpelaren eller lisenen. F. ö. visar teckningen, att den inre murytan sträcker sig ett godt stycke väster ut från sträfpelaren. Ej heller kan man tänka sig, att dessa väl murade kvaderytor skulle ha uppförts vid det ödesdigra ombyggandet af absidens och korets yttermurar på 1780-talet¹. Så godt om sandstenskvader hade

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 393 ff.

Härtill kommer, att absidens och korets yttermurar äro så massiva nedtill, att äfven om den till nära en meter uppgående påklädnaden frändroges dem, så blefve de likväl vid socklarna ungefär lika tjocka som exempelvis de höga tvärskeppsgaflarnas sockelmurar (tjockare än den södra gavelns, något tunnare än den norras). Och äfven högre upp är denna skillnad i groflek betydande. Om man från den nuvarande absidtjockleken drager c:a 80 cm. eller det af Zettervall påträffade ytterskalets tjocklek, så skulle den ursprungliga absidmuren haft samma maktighet som sanctuariets och lavatoriets innerväggar i kryptan, hvilka utgöra en direkt fortsättning västerut af högkorets yttermurar (jmf. fig. 73). Tjockleken af dessa väggar bestyrker därför antagandet om en äldre absidmur, tunnare än den nuvarande. Så tyckes också den omständigheten göra, att högkorets yttre kvadermurar ej äro uppförda i förband med sanctuariets och lavatoriets yttermurar; men murytorna å högkoret hafva här en gång blifvit upprifna vid Jakob Erlandssons utvidgning af sakristierna samt vid sedermera skedda förändringar, och därför är det knappast riktigt att fästa för stor vikt vid detta förhållande.

Slutligen bör omnämnas, att båda väggarna i öfre kyrkans högkor äro åtskilligt tjockare än de ofvannämnda sanctuarie- och lavatorieväggarna, från hvilka de utgå, en omständighet, som möjligen kan stå i samband med absidförändringen. Man kan tänka sig, att murverket högre upp förstärktes, medan man försummat eller glömt af dessa båda väggar nere i kryptan, på hvilka det hela hvilade.

I det följande kapitlet skall visas, att äfven ornamentiken bestyrker antagandet om en äldre absid såsom föregångare till den nuvarande. En sådan förändring är f. ö. ej enstaka i konstens historia, enär motsvarighet härtill finnes i den med Lunda-katedralen besläktade dōmen i Speier¹. Slutligen företer absidens yttre en rikare och mera omväxlande arkitektur än fallet skulle varit, om den härrört från århundradets början, hvilket tydligt framträder vid jämförelse med likartade byggnadsverk i Tyskland och Italien. Åtskilliga fakta bestyrka således Zettervalls antagande, att den ursprungliga absiden blifvit omklädd under loppet af 1100-

¹ Jmf. afbildning i MEYER-SCHWARTAU, *Der Dom zu Speier und verwandte Bauten*, Berlin 1893. Omklädnaden ifråga anses enligt RIVOIRA, *anf. arb. II*, s. 591 hafva utförts af biskop Benno i slutet af 1000-talet.

talet. Möjligt är att detta byggnadsföretag haft sin orsak i korpartiets bristande stabilitet, men mera sannolikt förefaller det, att förändringen berodde på en önskan att försköna den gamla, enkla absiden och samtidigt bringa den till större öfverensstämmelse med den öfriga delen af byggnaden.

Denna omklädnad (utan tillräckliga förband?) var måhända en af orsakerna till, att absidens »yttre beklädnad» på 1780-talet var så »lossnad», att hela detta parti af kyrkan måste ombyggas¹. Visserligen blefvo alla ornerade delar omsorgsfullt numrerade vid nedtagandet, så att allt kunde återställas i sitt förra skick, men säkert är att skulpturen i allmänhet blef illa behandlad vid den »renhuggning», som åtföljde detta byggnadsföretag.

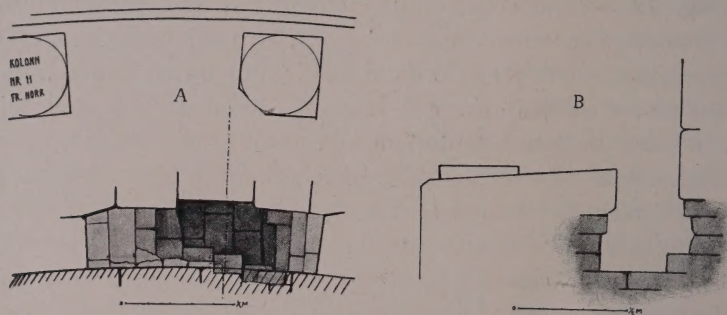

Fig. 75. Plan (A) och sektion (B) af murverket i absidgalleriets golf.
Efter teckning af T. Mårtensson.

I samband med reparationerna i kyrkans inre företogs år 1911 en undersökning af murverket under väktargångens (= kolonnettgalleriets) golf mellan kolonnerna n:r 11 och 12 från norr räknadt, för att upplysning skulle vinnas, om någon skillnad — reparationen på 1780-talet till trots — ännu kunde iakttagas mellan den äldre och yngre absidfasaden. Af undersökningen framgick att under golfstenarna lågo tegelstenar i minst fem skift, d. v. s. så djupt som schaktet upptagits (jmf. plan och sektion, fig. 75). Det visade sig sålunda omöjligt att på detta sätt konstatera tillvaron af en äldre absid bakom den nuvarande. Tegelmurningen härrör sannolikt från ombyggnaden på 1780-talet (eller möjligen från Zettervalls restaurering, då tyvärr äfven in-

¹ Jmf. BRUNIVS, anf. arb. 2 uppl. s. 391 ff. och Weduwars teckningar i domkyrkans arkiv.

gången till väktargången igenmurades), enär Domkyrkorådets protokoll utvisa, att tegelsten användes »till murfyllning»¹.

Om man betraktar öfre delen af korpartiets yttre, så finner man, såsom redan påpekats, i höjd med absidgalleriets golf en afsats, som markerar en indragning af högkorets och en del af tvärskeppets yttermurar (fig. 72). Man skulle till följd häraf kunna tro, att denna skillnad i tjocklek berott på, att murarna från början ej varit högre än till ofvannämnda gränslinie. Detta skulle öfverensstämma med antagandet, att kyrkan under en tidig period haft ett korparti, som varit lägre än nu och som i öster afslutats med en enkel absid, mindre än den nuvarande och utan väktargång.

Om man emellertid å äldre teckningar och fotografier (se t. ex. fig. 72 och Brunius, anf. arb. 2 uppl. pl. VI) söker återfinna denna gränslinie mellan den nedre tjockare och den öfre tunnare muren, så lyckas man visserligen häruti, men det visar sig, att linien ifråga ej går i samma nivå på norra och södra delen af tvärskeppet. Medan den å teckningarna är oförändrad på södra sidan, således parallell med väktargångens golf, så går den på andra sidan i nivå med kragstenarna ofvan kolonnetterna, alltså afsevärdt högre upp, hvarjämte indragningen fortfarande är betydligt större där än på södra sidan. Då härtill kommer, att afsatsen ifråga ej kan iakttagas på södra tvärskeppshalfvans västra sida, så förefaller det knappast troligt, att skillnaden i murtjocklek haft något med en äldre anläggning att göra.

Om denna murafsats icke förorsakats däraf, att ett lägre, äldre byggnadsparti förhöjts med tunnare mur, så kan den endast hafva tillkommit vid någon af de många reparationer, som yttermurarna undergått, då man ur bekvämlighetssynpunkt gjort murens öfre del tunnare. Säkert är, att då Zettervall igenmurade högkorets norra gotiska fönster (det södra hade borttagits före hans tid), så flyttades murafsatsen, som sannolikt från början gått ofvanom detta — af helt naturliga skäl, enär brytningen af murlifvet eljest skulle ägt rum midt i smygen — ned till absidgalleriets golfnivå, där den ännu kan iakttagas.

Rådfrågar man Brunius, så finner man, att år 1785, då såväl tvär- som midtskeppsmurarna visade »stark utåtlutning», ombyggde Jakob Lindskoug delar af södra korsflygeln, hvarvid »östra

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 394.

sidomurens yttre beklädnad nedtogs till hela längden och 23 fots höjd och uppfördes med 1 fots indragning»¹. Tio år efteråt omklädde Abraham Hennig norra korsflygelns båda sidomurar »till sina öfre delar»². Slutligen omtalar samme författare (s. 394), att i samband med absidens ombyggnad 1782—84 äfven »norra och södra sidomurarna» blefvo iståndsatta. Uttrycket sidomurar kan här endast hänföra sig till högkorets ytterväggar.

Ofvanstående fakta visa, att den afsatslinje, som kan iakttagas rundt större delen af korpartiet, snarare är en följd af illa utförda reparationer än ett bevis för att den äldsta anläggningens yttermurar endast sträckt sig till denna höjd. Fastän murafsatserna sålunda fått sin naturliga förklaring, förefaller det likväl ej oantagligt, att kyrkan från början haft ett lägre (måhända flat-täckt?) korparti, hvilket i öster afslutats af den lilla, enkla absid (af ungefär samma omfång som murkroppen innanför väktargången), hvilken faktiskt föregått den nuvarande. På grund af hvalfinslagning eller af annan orsak ökades sedermera kormurarnas tjocklek³, hvarjämte absiden omkläddes, sannolikt före invigningen 1145. Vidare höjdes den efter omklädnaden oproportionerligt låga absiden genom anbringandet af ett kolonnett-galleri öfverst, och möjligt är, att de till absiden sig slutande kormurarna till följd häraf något påbyggs⁴.

Det har ofta betonats, att absidpartiet i Lunds domkyrka, och särskildt dess kolonnett-galleri, icke kunnat vara färdigt vid

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 403.

² Ibid. s. 404. Att de af Zettervall påträffade murytorna skulle härröra från en dylik reparation är uteslutet. Dels sträckte sig ifrågavarande murytor för långt nedåt och dels var murförtunnningen (82 cm.) allt för anseelig. Absidens arkitektur och ornamentik bekräfta dessutom att ombyggnaden ägt rum.

³ Huruvida denna murförstärkning förorsakats af att högkorets tunn-hvalf, hvars spänning utåt förutsatte kraftiga yttermurar, inslagits först vid detta tillfälle, är en fråga, som ej med säkerhet kan afgöras.

⁴ Den frågan skulle då kunna framkastas, huruvida gördelbågarna och äfven de hvalf, som möjligen funnits redan då, skulle kunnat rymmas under de äldsta murarna, om dessa varit lägre än nu. Svaret härpå blir jakande. Samtliga gördelbågar i kyrkan blefvo efter branden 1234 byggda anseeligt högre, då de, från att vara rundbågiga,ingo spetsbågsform. Samma förändring skedde med hvalfven, hvilka höjdes bl. a. genom de vid detta tillfälle anbragta konsolkolonnetterna. Hvad tunn-hvalfvet och halfkupolen beträffar, så voro dessa så mycket lägre än de öfriga hvalfven, att de mycket väl kunnat få plats under ett betydligt lägre tak än det nuvarande.

kyrkans invigning, utan måste tillhöra slutet af 12:te århundradet. Detta på den grund, att inga liknande gallerier af så tidigt datum äro kända i Tyskland. Med anledning häraf torde det vara lämpligt att i korthet redogöra för dessa galleriers uppkomst och äldsta utvecklingshistoria¹.

De kolonnettgallerier, som karakterisera de lombardiska och lombardiskt-rhenska kyrkorna, leda sitt ursprung ur de små hvälfda nischer, som kunna iakttagas å lombardiska monument från 8:de, 9:de, 10:de och 11:te århundradet. Dessa nischer sammanställdes så småningom till loggettor, af hvilka den äldsta torde vara att finna å kupolen till den yngre kyrkan Sant' Aquilino presso San Lorenzo Maggiore i Milano, som uppfördes efter San Lorenzos brand 1071. I en ädlare form återfinnes loggettan å absiden till San Giacomo i Como (1095—1117), fig. 76, hvarpå den ytterligare utvecklades af mästare Lanfranco, såsom man kan finna af de långa gallerierna på dômen i Modena (1099—1106). Slutligen kommo dessa kolonnettgallerier till användning hos Paviamästarna, såväl på kyrkornas absider (fig. 77) som på fasaderna, t. ex. på den före 1132 uppförda San Michele Maggiore.

Fig. 76. Parti af absiden å San Giacomo i Como (1095—1117).

Genom lombardiska konstnärer blefvo dessa gallerier helt snart mycket vanliga i Italien. Så t. ex. förekomma de redan under Paschalis II:s pontifikat (1099—1118) å San Giovanni e Paolo i Rom (fig. 80) och något senare (1137), i förening med rikt ornerade absidformer, i kyrkan Santa Maria Maggiore i Bergamo (fig. 78), liksom ungefär samtidigt å kyrkan Santa Maria e Donato i Murano.

Det förefaller emellertid, som om de smakfulla rhenska kolonnettgallerierna i allmänhet vore åtskilligt yngre än de lombardiska, och man har velat anse arkaderna å den lilla

¹ Jmfr RIVOIRA, anf. arb. I, s. 260 och II, s. 594.

dubbelkyrkan i Schwarz-Rheindorf nära Bonn, uppförd 1149—1151, såsom det tidigaste exemplet härpå i Tyskland. Rivoira, som bekant specialist på lombardisk arkitektur, anser emellertid, att galleriet å absiden i Speier uppfördes strax efter eldsvådan 1137, och detta förefaller onekligen ganska sannolikt.

Visserligen har absiden i Lund att framvisa en betydligt rikare arkitektonisk utsmyckning än Speierabsiden, men detta förhållande kan också bero därpå, att den sistnämnda sannolikt

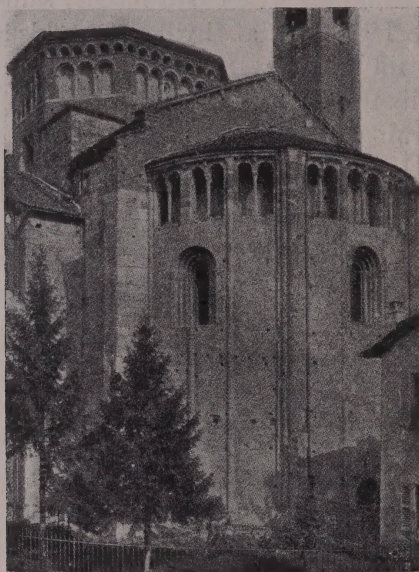

Fig. 77. Absiden å San Michele Maggiore i Pavia, byggd före 1132.

blifvit utvändigt omklädd redan under biskop Benno i slutet af 1000-talet, hvadan dess förändring efter branden 1137 hufvudsakligen bestod i att ett kolonnettgalleri tillfogades. I Lund däremot blef vid denna tid hela absiden omklädd på en gång, hvilket tillät byggmästaren att gifva densamma en mera rik och tidsenlig prägel. Sålunda anbragtes under fönsterarkaderna ett blindgalleri, som mera närmar sig utsmyckningen å de åtskilligt yngre kyrkorna i Köln. Den stora likheten med Speierabsiden kan dock icke bortförklaras. Kolonnettgalleriet och de därunder befintliga arkaderna med fönster i hvarannan

båge äro sålunda likartade på båda kyrkorna. I betraktande af den frändskap, som äfven i öfrigt finnes mellan dessa germanska katedraler, får det därför ingalunda anses som en omöjlighet, att den i Italien skolade arkitekt, som blifvit Donatus' efterträdare i Lund, kommit från det rhenska kyrkobygget till Skåne. Det bör ihågkommas, att biskop Otto, under hvilkens tid en vidtgående ombyggnad af Speierdömen afslutades, ej var obekant för ärkebiskop Asker¹. Och det är långt ifrån otänkbart, att den nye

¹ Jmfr Herbordi *Dialogus de Ottone episcopo Bambergensi* i JAFFÉ, *Bibliotheca rerum Germanicarum*, V, s. 822.

byggmästaren, antagligen Regnerus, hitkallats genom förmedling af den från Rhentrakten härstammande biskop Herman. I samband härmed bör äfven nämnas den viktiga omständigheten, att hvalfslagningen i Speier (åtminstone i långhuset) enligt Rivoiras åsikt ägde rum vid samma tillfälle som uppförandet af absidgalleriet, eller strax efter 1137, således äfven i detta hänseende analogt med förhållandet i Lund.

Huru härmed än må förhålla sig, kan från rent konsthistorisk synpunkt knappast något skäl anföras emot antagandet, att en med kolonnettgalleri försedd absid kunde varit färdig i Lund samtidigt med den i Speier. Därtill bidrager äfven det faktum, att de sydländska motiven

i allmänhet äro renare företrädade i den lundensiska skulpturen än i den speierska. Likaväl som lombardisk ornamentik importerats till Speier direkt från Italien, likaväl och lika snabbt kan detta ha skett till Lund. Äfven stilen å absidskulpturerna i den skånska dômen erbjuder icke något hinder för en sådan datering. Det kan därför ej vara oriktigt att antaga, att den nya absiden i Lund, åtminstone i stort sedt, stod färdig till kyrkans invigning 1145. Dock måste medgifvas, att vissa af väktargångens kolonnettbaser (fig. 79) förete en relativt sen prägel — i enstaka

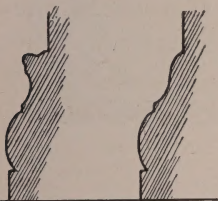

Fig. 79. Kolonnettbaser (omhuggna) från absidgalleriet.

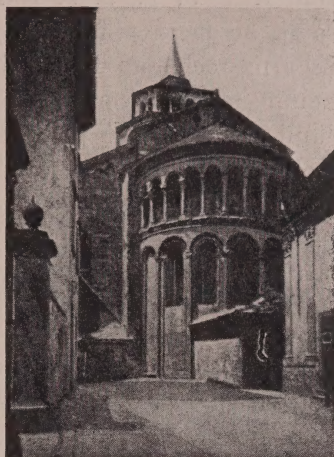

Fig. 78. Absiden å Santa Maria Maggiore i Bergamo (1137).

fall erinrande om de västliga bipelarnas socklar inne i kyrkan — om man vågar rätta sig efter de ofta omhuggna och i somliga fall t. o. m. nyhuggna profilerna där. Därför visar ornamentiken på kolonnetternas få ornerade kapital en påfallande frändskap med utsmyckningen å den nu igenmurade nordvästra sidoskeppsportalens tympanon. Huruvida den under galleriet befintliga rundbågsfrisen ursprungligen utgjort den nuvarande absidens afslutning uppåt, i hvilket fall kolonnettgalleriet skulle

vara en senare tillsats, torde dock få lämnas därhän. Mera sannolikt är, att den blott bör betecknas som ren dekoration, liksom fallet är på absiderna till katedralen i Modena (1099—1106) samt, än mera påfallande, å de något yngre absiderna till dömen i Parma och San Fedele i Como, där dylika friser samtidigt förekomma såväl öfver som under kolonnettgallerierna. Att galleriet skulle vara senare planlagdt än absiden i öfrigt, är således föga troligt, och den skulpturella skiljaktigheten beror sannolikt endast på det enkla faktum, att galleriet var det sista, som skulle byggas på denna del af kyrkan; det var en prydnadssak utan konstruktiv betydelse, med hvilken man ej behöfde brådska.

Fig. 80. Vy från öster af San Giovanni e Paolo i Rom. Absidens galleri härrör från Paschalis II:s pontifikat (1099—1118).

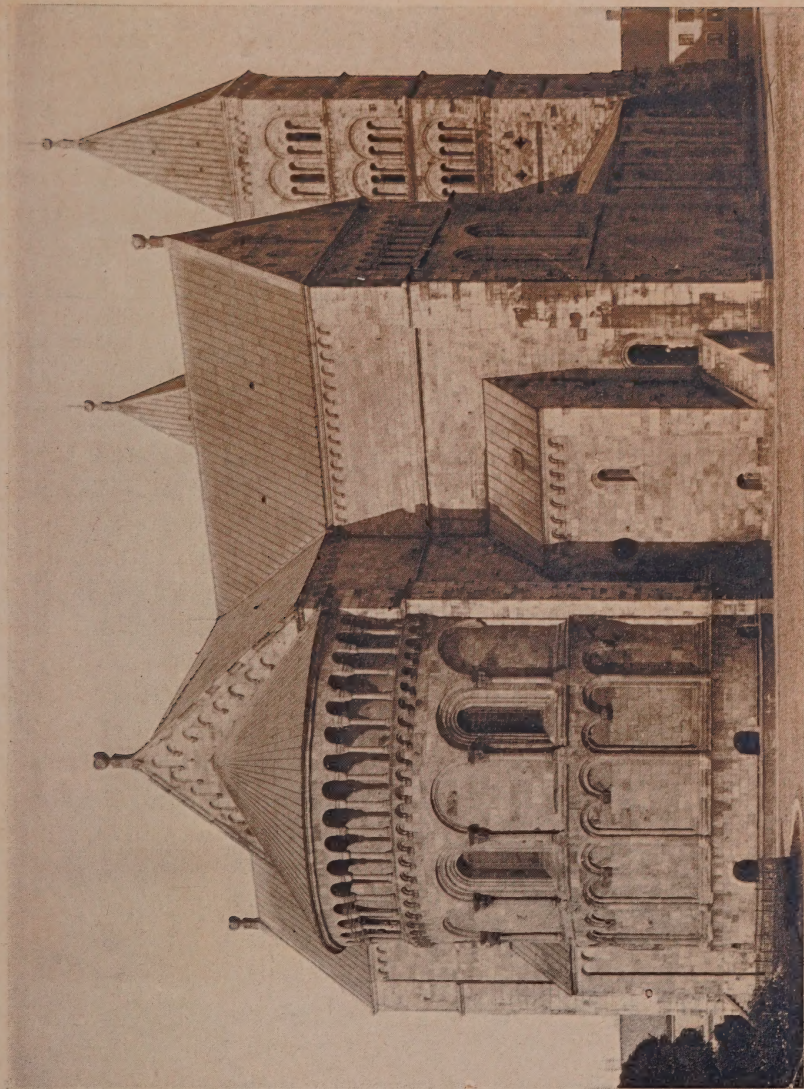
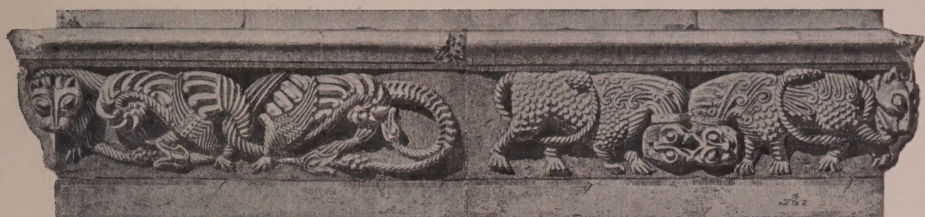

Fig. 81. Lunds domkyrka, sedd från nordost.

V. Olika nyanser inom figurornamentiken.

Äfven djurskulpturen visar, att absiden blifvit omklädd.

Om man undantager enstaka, på gränsen till lejon stående bestietyper och mindre, i slingor inväfda, svårbestämbara djurskepnader, kunna lejonfigurerna i den öfre kyrkan uppdelas i tre olika, mer eller mindre utpräglade grupper. Två af dessa förekomma endast i kyrkans äldre partier och tyckas vara samtidiga. De som höra till tredje gruppen, påträffas dels i kyrkans yngre delar, dels i dess äldre, men här på ett sådant sätt, att det förefaller, som om de icke vore ursprungliga, utan ditflyttade från yngre partier af byggnaden.

Lejontypen I är mindre än de båda öfriga, mera kattliknande än dessa, har rundadt hufvud, kloliknande tår samt större delen af kroppen täckt af lockar, delvis starkt krusiga, cirkelrunda (fig. 83). Typen ifråga uppträder ej som fullrund skulptur utan endast i relief, som dock kan vara ganska hög. Den förekommer vid norra nedgången till kryptan, där representerad af synnerligen väl skulpterade djur (se högra hälften af fig. 82), samt, mera naivt behandlad, i tvärskeppets nordöstra kapell som norra afslutningen af den yttre fönsterbården invändigt (fig. 94, h), vidare ofullbordad, som enkel konturteckning, vid södra basen af samma kapells bågomfattning bredvid två andra nästan

Öfverstycke, fig. 82. Djurfigurer å norra kryptportalens vederlag. Vänstra hälften från norra vederlaget, högra hälften från södra.

fullbordade djurskepnader (fig. 94, *e*) och slutligen, ofullbordad på två ställen och fullbordad på ett ställe (fig. 83), i smygen och omfattningen till den dörröppning, som leder till ärkebiskopens sakristia (norra förvaringsrummet) i högkoret. Typen I tillhör således uteslutande den öfre kyrkans äldsta parti.

Jämsides med ofvan anförda grupp I förekommer också en större, lugn och kraftig lejontyp, II (fig. 84). Den har föga gemensamt med den förra och liknar mera den tredje och yngre formen. Denna andra lejontyp skiljer sig från den första därtinnan, att den är större och kraftigare, dess ansikte är ej så rundt och kattliknande, fötterna påminna mindre om fågelklor,

Fig. 83. Lejonfigur af grupp I, från portalen till norra sakristian.

halsen har tilltagit i längd, hvarjämte hårbeklädnaden vanligen är inskränkt till halsen och ryggen samt behandlad som långa lockar, ej som inom den förstnämnda gruppen knollrig och täckande större delen af kroppen. Slutligen är den, liksom typ III, betydligt mera monumental i sin hållning samt förekommer så väl i relief som fristående. Medan den första gruppen fullständigt skiljer sig från de båda öfriga, stå dessa senare hvarandra sinsemellan

så nära, att man kan anse den ena typen vara en yngre form af den andra. De äro därför af stor vikt för dateringen och skola något utförligare behandlas här nedan.

Det kännemärke, som lättast skiljer typ II från den efterföljande gruppen (och äfven från den föregående) är, att dess ögon äro nästan ovala till formen, med ett rundadt hål i midten (se figg. 86, II och 87, II). Hålet har troligen huggits för att fyllas med bly och på så sätt gifva ögonen ett lifigare utseende — blyet är ännu bevaradt i ögonen på det största djurhufvudet på södra sidoskeppsingångens östra kapitälrad samt delvis å mansfiguren på den midtemot liggande norra ingångens tympanon. (Till detta förfaringssätt — att fylla ögonhålorna med bly — finnas f. ö. analogier ej blott bland utlandets, utan äfven bland Skånes öfriga tidigt medeltida djurskulpturer.) Den sista gruppen, III (fig. 85), har ögon af ett för stenskulpturer ganska egen-

domligt, och som det tyckes just för dessa lundensiska lejonfigurer säreget, kommaliknande utseende, hvars ursprung torde vara att söka i den samtidiga och äldre nordiska träskulpturen.

De båda gruppernas utseende och inbördes olikheter åskådliggöras bäst genom undersökning af hela materialet (figg. 86—87). Det visar sig då, att lejonen af grupp II förekomma: 1:o som stöd under nordvästra baldakinen i tvärskeppet (2 st.; dessa båda lejon äro illa skadade, förmodligen sedan eldsvådan 1234; det norra (*a—b* å figg. 87, II) har nosen afslagen och felaktigt rekonstruerad i cement, medan på det södra såväl hufvudet som större delen af halsen nyhuggits i öfverensstämmelse med det norra. Det är emellertid sannolikt, att lejonen redan från början varit likformiga). Vidare förekomma dylika lejonfigurer 2:o) som prydnad på södra vederlaget till bågen mellan tvärskeppet och södra sidoskeppet (figg. 84 samt 86, II *b—c* och 87, II *c—d*), 3:o) som dekorationsmotiv på första (2 st., figg. 86, II *e* och 87, II *e—f* samt 93; de båda lejonens kroppar äro delvis upplösta i slingor) och 4:o) tredje (2 st., figg. 87, II *g—h* och 88 *a*) kapitäl å de vid

Fig. 84. Lejonfigur af grupp II, från södra vederlaget till hvalfbågen mellan tvärskeppet och södra sidoskeppet.

väggarna anbragta halfkolonnerna i södra sidoskeppet, från öster räknadt; vidare påträffas denna lejontyp i åtskilliga exemplar på och invid norra sidoskeppets portal, dels 5:o invändigt (1 st., figg. 86, II *a* och 87, II *i—k*) som vederlag på dörromfattningens östra sida, dels utvändigt 6:o) å det västra af de båda kapitäl, som uppbära baldakinen (4 st., figg. 86, II *d* och 87, II *n—o*) och 7:o) å den nu borttagna kragstenen ofvanpå detta kapitäl (säkerligen 6 st., hvilkas kroppar upplösts i slingor liksom å södra sidoskeppets östligaste kapitäl — kragstenen, söndrig, bevaras nu i kryptan, jmfir figg. 119—120 — samt slutligen 8:o) å dörrfält, kapitäl (figg. 87, II *l—m*) och som »dörrvaktare» vid samma ingång ytterligare 7 sådana lejonfigurer eller hufvuden. Det finnes sålunda ett fjärdedels hundra lejonfigurer af typ II, och deras förekomst inskränker sig till några af den öfre kyrkans äldre partier: tvär-

skeppet, norra sidoskeppets ingångsportal och det parti af södra sidoskeppet, som är beläget öster om eller omedelbart intill södra ingången.

Lejontypen III skiljer sig från den föregående genom sitt mera fantastiska och smidiga yttre. Den långa, krökta halsen uppbär ett hufvud, som något påminner om vädurens och som starkt afsmalnar mot den vackert snirklade nosen. Allt detta i förening med de egendomliga, bågböjda och bakåt i en spets utdragna ögonen föra närmast tanken på den tidigt medeltida träskulpturens underdjur.

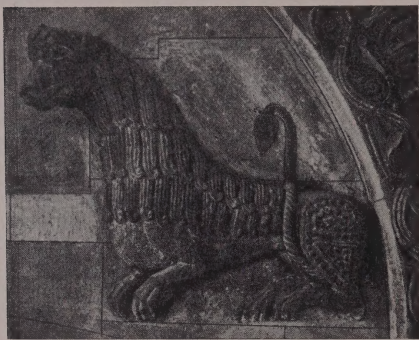

Fig. 85. Lejonfigur af grupp III, från nordöstra baldakinen i tvärskeppet.

Den ovanliga ögonformen är för denna lejongrupp ett rasmärke, hvilket afgjort skiljer densamma från öfriga typer och hvarpå man under inga förhållanden kan taga fel. I ett enda fall (figg. 86, III c, 87, III b) kan man på ett till denna grupp hörande lejon iakttaga ett hål i ögat, erinrande om det, som karakteriserar grupp II, men detta har förorsakats af en mista i stenen. Ett par af dessa lejon äro ännu starkt

polykroma, och det är troligt, att man på denna typ ersatt pupillen af bly med en sådan i färg.

Lejontypen III förekommer: utvändigt, å tvenne kragstenar, som uppbära blindarkaderna å absidens nedre del, 1:o å den längst åt söder belägna (1 st.), 2:o å den näst nordligaste (2 st., figg. 88, b och 87, III n—o) samt, antagligen (skulpturen är här skadad) 3:o på det kapital, som uppbär arkadbågen norr om absidens mel-lersta fönster (2 st.). De ståtligaste och bäst bevarade monumen-ten inom denna grupp finnas emellertid inne i tvärskeppet, där 4:o två äro inmurade ofvan nordöstra kapellet mellan dettas båg-öppning och den däröfver befintliga baldakinen (2 st., figg. 86, III b—c, och 87, III a—d), hvarjämte 5:o ytterligare två äro an-bragta i samma fält, under ängeln mellan de båda lejonerna (fig. 87, III e—h); slutligen 6:o är ett sådant lejon skulpterad utvändigt på norra sidoskeppet, å östra anfanget till bågomfatt-

inngen i det andra fönstret från tornet mot öster räknadt (figg. 86, III *d*, och 87, III *i—k*). Detta fönster utgöres af den af Brunius år 1833, efter Nyströms förslag, till ljusöppning förändrade nordvästra portalen till norra sidoskeppet (jmf. fig. 116).

Det södra sidoskeppet har haft en liknande portal, hvilken emellertid förstördes, då Peder Lykke på 1420-talet där uppförde sitt kapell, som enligt Brunius öppnade sig emot sidoskeppet medelst två stora hvalfbågar. Det förefaller troligt, att nämnda ingång varit prydd på liknande sätt som den norra, ty bland skulpturfragmenten i domkyrkans samlingar (nu i kryptan) för-

Fig. 86. Jämförelse mellan hufvuden af grupperna II (öfverst) och III (nederst).
Efter gipsafgjutningar.

varas 6:o öfre delen af en lejonfigur af samma utseende, som den å nordvästra portalen befintliga (fig. 86, III *e*, och 87, III *l—m*). Storleken är densamma, och listverket, hvarpå lejonet är anbragt, öfverensstämmer (som i kap. VIII skall visas) till alla delar med motsvarande parti å den förändrade nordvästra ingången¹.

Gruppen III sträcker sig sålunda öfver ett större område i kyrkan än grupp II. Medan denna senare är begränsad till byggnadens mellersta och östra parti, finna vi grupp III i östra, mellersta och västra delarna. På grund af dess uppträdande i nordvästra och sannolikt i sydvästra portalen, måste den vara yngre

¹ Skulpturen ifråga blef antagligen inlagd som fyllning i murarna till Peder Lykkes kapell. Då detta nedrefs 1812, torde lejonbilden åter hafva kommit i dagen. Ännu en fragmentarisk skulptur (äfven denna i domkyrkans samlingar), ornerad med delar af en ranka liknande den å nordvästra portalen befintliga, torde ha tillhört samma sydvästra portal.

än grupp II. Och om vi skärskåda läget af de längre österut befintliga lejonfigurer, som äro af samma, yngre typ, visar det sig, att de efter allt att döma äro tillkomna under en senare byggnadsperiod än de skulpturer, som tillhöra grupp II.

Olikheten mellan de båda grupperna kompletteras af den viktiga omständigheten, att skiljaktigheterna ej äro inskränkta till endast lejonfigurerna. Det visar sig, att alla de större djurbilder, såsom vädurar, gripar och fåglar, hvilka förekomma tillsammans med lejonerna af grupp II, hafva liknande ögon med hål i midten. Att de allra minsta djurbilderna ej bära samma kännemärken,

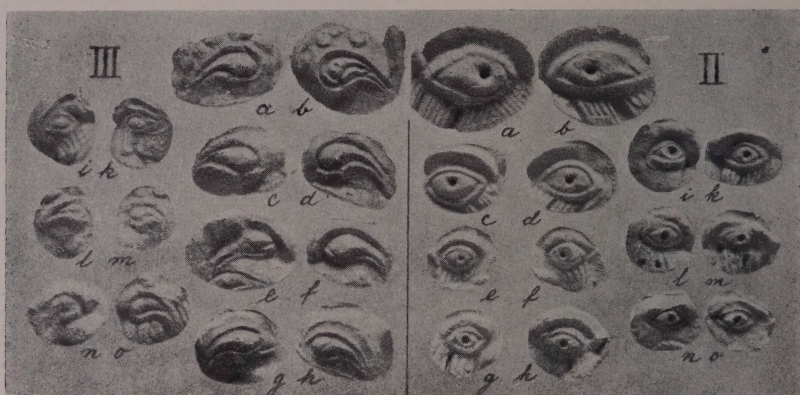

Fig. 87. Jämförelse mellan lejonögon af typerna II (till höger) och III (till vänster). Efter gipsafgjutningar.

torde helt enkelt ha sin orsak däri, att ögonen voro för små för en sådan behandling. I analogi härmed äro de djur, äfven de mindre, hvilka förekomma jämte grupp III, försedda med samma karakteristiska »komma»-ögon som själfva lejonerna¹.

I det föregående kapitlet har visats, huru man med en till visshet gränsande sannolikhet kan antaga, att den nuvarande absidasaden utgör en beklädnad ofvanpå en äldre, enklare sådan. Beviset härför lämna bl. a. de förut omnämnda, under slutet af Zettervalls restaurering inne i högkorets yttermurar påträffade kvaderytorna, tjockleken af absidmurarna samt absidens relativt sena former. Då härtill kommer, att den lejontyp III, som anträffas å absidens yttre, öfverensstämmer med den längst i väster

¹ Härifrån undantagas dock de genom vittring mutilerade och i senare tid vårdslöst uppretuscherade bilderna å den forna nordvästra portalens tympanon.

befintliga, medan intet enda exemplar af typ I eller II där kan påvisas, så kan denna olikhet ej bero endast därpå, att olika stenhuggare förfärdigat de olika typerna, utan den åsikten blifver yttermera styrkt, att dessa skulpturer och till följd däraf äfven absidbeklådnaden tillhöra ett något senare skede än kyrkans östra och mellersta partier i öfrigt jämte de där befintliga lejonbilderna af typerna I—II.

Men, frågar man sig, huru skall man då förklara befintligheten af de båda stora lejonerna af typ III och samtliga mindre lejon- och djurbilder tillhörande denna grupp, som äro anbragta i och under baldakinen ofvanför nordöstra kapellet i tvärskeppet?

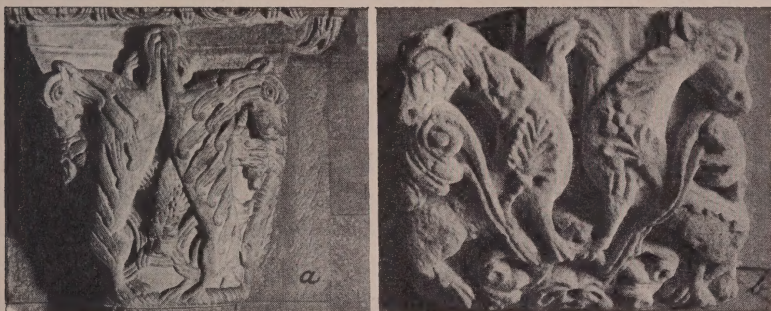

Fig. 88, *a* Lejongrupp, typ II, från södra sideskeppet (kapitålet närmast väster om portalen); *b* typ III från absidfasaden (den näst nordligaste kragstenen i nedersta afdelningen).

Redan för länge sedan har förf. bevisat ¹, att baldakinen ursprungligen ej har något att göra med kapellet i fråga, utan att den ditflyttats under en senare tid. Denna åsikt har i sin ordning bekämpats af en forskare ², hvilken i stället sökt förklara missförhållandet mellan kapellöppningens och baldakinens proportioner på följande sätt. Nordöstra kapellet, som i mynningen är c:a en meter vidare än det sydöstra, har ursprungligen haft alldeles samma form som det sistnämnda, och baldakinen ifråga hade då passat in som omramning åt kapellöppningen. »Behovvet af ökat utrymme för gudstjänsten» skulle, enligt nämnde förf., föranledt, att man utvidgat kapellet till dess nuvarande

¹ OTTO RYDBECK, Baldakinen öfver nordöstra kapellet i Lunds domkyrka. (Studier tillägnade Oscar Montelius 9/9 1903 af lärjungar s. 53.)

² L. WEIBULL, *anf. arb.* s. 38.

bredd. Baldakinen hade då till en början magasinrats och sedermera efter branden 1234 åter blifvit uppsatt på sin forna plats. Den var emellertid nu allt för smal för den utvidgade kapellöppningen och måste till följd däraf uppställas ofvanför denna, så som den ännu står. Vid samma tillfälle skulle lejonfigurerna ha placerats i fältet mellan bågöppningen och baldakinen.

Denna teori visar sig emellertid vid närmare granskning ohållbar. Såsom i nästa kapitel skall ådagaläggas, har kapellet med all sannolikhet från början haft sin nuvarande form. Baldakinen är ditflyttad, såsom förf. redan tidigare antagit. Dock är det troligt, att den ej haft sin plats vare sig framför lekmannanischen eller vid södra ingången, såsom förf. då ansåg möjligt. Antagligare är, att densamma från början omramat ingången eller en af ingångarna i väster. Då tornen sedermera tillbyggdes (eller möjligen då förhallen efter branden 1234 omvandlades till midtskeppets femte hvalfok) torde baldakinen jämte dithörande bilder ha flyttats till sin nuvarande plats. Så har sannolikt tillgått, och detta förklarar lejonfigurernas och hela baldakinens sena hållning.

Af det föregående framgår sålunda, att lejontypen I, som endast förekommer i presbyteriet, måste betraktas som den äldsta. Vidare att typen II, hvilken påträffas på samma ställen som den förra, men därjämte inom det, efter allt att döma, före invigningen 1145 fullt afslutade, östra partiet af långhuset, är dels samtidigt med typ I, dels något yngre. Slutligen att typ III, som endast finnes sekundärt i kyrkans äldre delar (å absidfasaden och nordöstra tvärskeppsaldakinen) och för öfrigt i de partier af långhuset, hvilka äro uppförda senare än de, hvori typ II förekommer, måste vara yngre än båda de föregående.

Att med absolut visshet afgöra, hvilken eller hvilka af domkyrkans byggmästare, som lämnat utkastet till de olika typerna, är naturligtvis ingalunda lätt. Man skulle emellertid gärna vilja tro, att Donatus, som uppgjort planen till hela kyrkan (utom tornen), äfven tecknat skisserna till dessa lejontyper. Hans efterträdare däremot tyckes i den dekorativa behandlingen hyst mera förkärlek för de vegetativa motiven, särskildt akantusornamentiken.

Den olikhet i utförandet, som gör sig gällande beträffande

typerna II och III — typ I, som är ungefär samtidig med typ II, bör på grund af sin reliefartade karaktär ej fullt jämföras med de båda öfriga — kan måhända förklaras på följande sätt. Lejontyperna I—II ha sannolikt ej blott tecknats af Donatus, utan äfven utförts under hans ledning. Typ III, som äfven denna skisserats af den äldre arkitekten, har efter Donatus' bortgång utförts under den nye byggmästarens, sannolikt Regnerus', öfverinseende. Först i de delar af kyrkans inre, som ligga väster om sidoskeppsingångarna, d. v. s. de partier, hvilka delvis omskapats i enlighet med det nya, sannolikt af Regnerus genomförda hvalfslagningsystemet, har den sistnämnde konstnären kommit i tillfälle att förverkliga sin förkärlek för klassiska motiv, hvilken tagit sig ett så vackert uttryck i halfkolonnernas korintiska kapital.

De iakttagelser, som kunnat göras beträffande ornamentiken i kyrkan, bestyrka således tillfullo de antaganden rörande tiden och sättet för arbetets fortskridande, hvilka redan framlagts eller komma att framläggas, och som, i öfverensstämmelse med de i minnesböckerna anförda invigningsdata, stödjade sig på de konstruktiva skiljaktigheter, hvilka framträda inom byggnadens olika delar.

Nordiska särdrag.

Den lombardiska stilens inflytande på Lundadömens ornamentik har redan förut påpekats¹. Mest märkbart framträder detta inflytande — utom å kapitalornamentiken — vid ingången till högkorets södra sakristia, på omfattningarna kring tvärskeppets kapell, särskildt det södra, och kring fönstren i dessa samt å trekvartskolonnetterna vid norra kryptnedgången. Renast möta oss likväl de sydländska dragen å södra portalens ornering (fig. 89), som utan någon förändring kunde vara hämtad direkt från en lombardisk kyrka.

Om man från denna södra portal vänder sig till den norra (fig. 90), så finner man, att en betydande frändskap existerar emellan dessa båda. Sålunda äro rankor och slingverk synnerligen likartade till sin anläggning, medan däremot djurtyperna, utom de allra minsta, i åtskilligt afvika från hvarandra. Å dessa djur-

¹ Jmfr E. WRANGEL, anf. arb.

bilder från den norra portalen och ej minst från den nu i kryptan förvarade, afbrutna kragstenen (figg. 120—121) till portalens västra baldakinkolonn återfinnes samma karaktär och samma smidighet i slingbehandlingen som å djurbilderna på södra sidoskeppets östligaste kapitel (fig. 93) och delvis på kapitalet närmast väster om södra ingången (fig. 88 a), liksom å de praktfullt sirade fantasidjur, hvilka smycka norra kryptnedgångens norra vederlag (jmf. fig. 82, vänstra hälften) m. fl. Den raffinerade teckningen, i förening med den starka stilisering, som utmärker de senast omnämnda

Fig. 89. Södra portalens ornamentik.

skulpturerna såväl som åtskilliga lejonbilder i öfrigt och äfven delar af nordöstra baldakinen i tvärskeppet, tyckes ej ha någon motsvarighet i länderna längre söderut, utan leder otvifvelaktligt sitt ursprung ur den tekniska skicklighet, som karakteriserar den nordiska djuornamentiken ¹.

Särkildt intressant är, att ej blott kropparnas mjuka linjer påminna om runstensdjurens slingor, utan formen på de hufvuden,

¹ I den lilla, halft förfallna kryptan till San Salvatore i Brescia förekommer visserligen å ett par af kapitäl en slingornamentik, som i smidighet och elegans något erinrar om den nordiska ornamentiken, men den är af helt och hållet vegetativ art och uppblandad med rent antika former.

som ornera kryptportalens ofvannämnda vederlag erinrar äfven om »drakhufvudena» (fig. 91 c—e) på nordiska runstenar från 1000-talet. De smala, utdragna och vid nosen något hoprullade käkarna, de nacktofsliknande öronen och särskildt ögonens teckning erbjuda ganska stor likhet med runstensdjurens. Det egenomliga med dessa ögon är, att de äro spetsiga och att spetsen är riktad framåt (jmf. fig. 91, öfverst till höger).

Redan den omständigheten, att ögonen äro utdragna i en spets, är egnad att väcka intresse. De bakåt utdragna, komma-

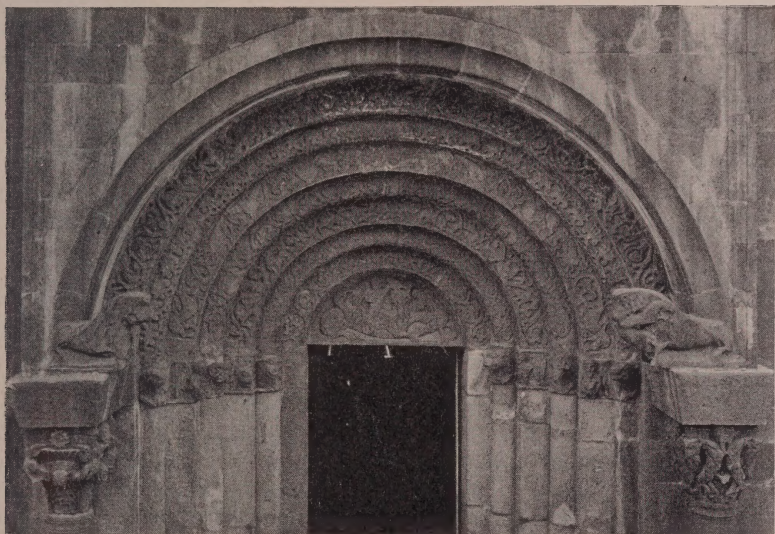

Fig. 90. Norra portalens ornamentik.

liknande ögon, hvilka karakterisera djurfigurerna ur stil III, kunna återfinnas inom den nordiska träskulpturen — det mjuka materialet, ur hvilket inga skärfvor springa, tillåter måhända lättare en sådan form, än hvad stenen gör¹ — men förekomma icke söderut. Otvifvelaktigt kan man redan på grund häraf konstatera ett nordiskt inflytande. Det framåt spetsiga, bakåt rundade ögat är en ännu sällsyntare form, som endast kan härledas ur inhemsk nordisk konst.

¹ Visserligen förekomma spetsiga ögon ej sällan inom runstensornamentiken, men det förefaller, som om man i så fall endast framställt dem på lätt bearbetade bergarter.

Senast anmärkta särdrag återfinnas ej blott på runstenarnas (jmf. fig. 91, *c—e*) och stafkyrkornas (t. ex. i Hörning, Danmark och Urnes, Norge) underdjur, utan äfven å de djurfigurer, som ornera metallföremål af olika slag under vikingatiden. Gemensamma egenskaper för dessa senare och Lundabilderna ifråga äro — utom det viktigaste, ögonens form — de klooliknande fötterna samt det förhållandet, att djurkroppens yta stundom så strängt stiliserats, att den uppdelats i afgränsade, mönstriga partier, olika för hvarje kroppsdel.

Å fig. 91 afbildas dels bakåt spetsiga ögon från djurbilder i norska stafkyrkor (*g—k*) jämförda med liknande ögon från lund-

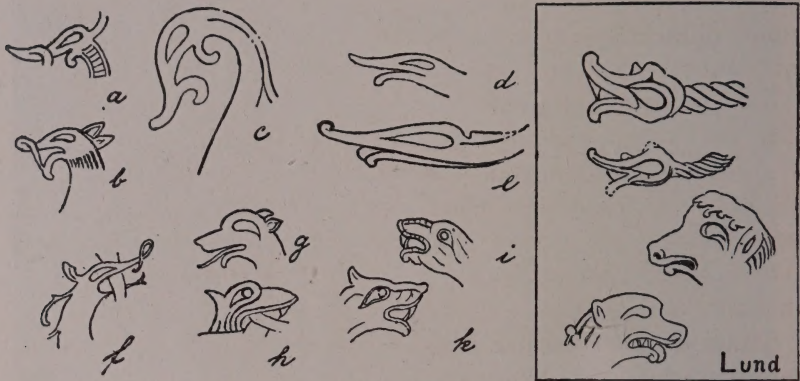

Fig. 91. Djurhufvuden med nordisk ögonform. Detaljer af: *a—b* bronsspännen från *a* Gotland, *b* Danmark och Skåne; *c—e* runstenar från *c* Vårfrukyrka (Upland), *d—e* Simris, (Skåne); alla från vikingatidens slut och med framåt spetsiga ögon; öfverst till höger två liknande hufvuden från Lunds domkyrka; *f—k* hufvuden från norska stafkyrkor i *f—g* Urnes, *h* Faaberg, *i—k* Sauland, med öfvervägande bakåt spetsiga ögon; nederst till höger två liknande hufvuden från domkyrkan.

densiska stenlejon (till höger å bilden) och dels den tidigare formen, framåt spetsiga ögon, från svenska, norska och danska djurfigurer, hvilka sammanställas med liknande från Lundaskulpturer. Äfven fig. 92 visar prof på båda ögontyperna, *a—c* från tidiga svenska träskulpturer (*a—b* på Kungsåra-bänken och *c* från Blomskogs kyrka), *d—e* från svensk metallornamentik (samtlige från föremål i Statens hist. museum). Särskildt intressant är djurhufvudet *d*, ur hvilket det yngre *e* leder sitt ursprung. Hufvuden sådana som *d*, funnet i Valbo s:n, Gästrikland, äro ej ovanliga och leda sitt ursprung ur förhistoriska, rent nordiska former. Den ifrågavarande pjesen härrör

från tiden omkr. 1100, och yngre exemplar af alldeles samma hufvud-typ ha hittats i Hejdebo s:n, Gottland och i Gatebo på Öland. Typen kan följas steg för steg framåt, och dess senaste utveckling utgör hufvudet *e*, hvilket i dubbla exemplar påträffats i Stånga s:n, Gottland, jämte en mängd andra föremål. De senare visa, att fyndet nedlagts i början af 1300-talet, och den runda medaljong, vid hvilken hufvudena varit kopplade, tyckes vara samtidig med nedläggandet. Då ett liknande smycke äfven förekommer i det sannolikt efter 1361 nedlagda Dune-fyndet, måste man anse, att dessa hufvuden verkligen härröra från 1300-talet. Att formen kunnat hålla sig så länge och på skilda platser (den förekommer i Danmark redan under 1000-talet) vittnar tillräckligt om dess rent nordiska karaktär.

Då dessa säregna nordiska former på åtskilliga ställen förenas med en fulländning i utförandet, som Fig. 92. Djurhufvuden med nordisk ögonkan mäta sig med det vackra form, *a—c* från svensk träskulptur, *d—f* från svenska silfversmycken.

ornamentik, som finnes i kyrkan, så kan man endast tänka sig, att, jämte de i lombardisk konst förfarna stenhuggare, hvilka den utländske arkitekten säkerligen själf fört med sig, äfven skickliga, inhemska yrkesmän (bl. a. skåningar och gotländingar, jmf. kap. XII) utbildats af »Donatus architectus», och att dessa män gifvit flera af hans sydländska mönster den personliga, nordiska detaljkaraktär, som präglar dem och som skiljer dem från alla andra ¹.

Vid jämförelse med de resultat, hvartill utländska forskare kommit under sina försök att utreda de olika inslagen i Lundakatedralens ornamentik, visar det sig, att det rent skandinaviska inflytandet icke tillräckligt uppfattats af dessa. Hvarken

¹ Att såväl vikingatids- som stafkyrkoornamentiken influerats söderifrån, särskildt i fråga om djurskulpturen, är gifvet. De nu påpekade karaktäristika äro emellertid sådana, som icke förekomma i sydliga trakter. Liknande särdrag kunna äfven påträffas i med nordisk konst besläktade iriska miniatyrer. Ett tekniskt förfaringssätt, som äfven tyckes ha tilltalat nordborna, är det flitiga användandet af djupa räfflor vid markerandet af kymatier å listverken och äfven flerstädes å band, som förekomma å figurskulpturen.

Seesselbergs delvis fantastiska teorier om ornamentikens gammal-germanska, med klassiska och orientaliska drag förstärkta karaktär¹ eller Dieulafoy's åsikt om en direkt persisk påverkan² äro sålunda tillfredsställande. Enlart, som, i saknad af närmare detaljstudier, icke skiljer mellan gammalt och nytt ifråga om domkyrkan, anser densamma — i likhet med Seesselberg — vara ett fullgodt och märkligt prof på germansk arkitektur, men hvad skulpturen beträffar, framhåller han endast dennas likhet med den lombardiska³.

Betecknande för den lundensiska ornamentikens egendomliga karaktär är Mohrmann och Eichweddes försök att definiera densamma⁴, en definition som upptagits af senare författare⁵. »Die Formengebung zeigt ein harmonisch verarbeitetes Gemisch von römischen Überlieferungen, norditalischer Technik, deutscher Ornamentzeichnung und nordgermanischer Fantasie», till hvilka egenskaper kommer (beträffande nordöstra kapellets fönsterornering) »ein entferntes Anklingen an die irisch normannischen Aufreihungen fantastischer Köpfe».

Af obekantskap med förhållandena här i Skandinavien har man sålunda ej varit i stånd att särskilja det främmande elementet såsom nordiskt. Det är visserligen sant, att den inhemska, utomordentligt konstnärliga djuornamentik, som under större delen af yngre järnåldern⁶ skiljer våra redskap och smycken från alla andra och som förutsätter synnerligen skickliga yrkesmän, visar tydliga tecken till förfall under vikingatiden. Men stafkyrkornas mästerliga träskulpturer vittna tillräckligt om de skandinaviska bildhuggarnas skicklighet ännu under den tid, som sammanfaller med byggandet af domkyrkan i Lund.

¹ Anf. arb. s. 17 ff.

² Revue archéologique, juillet—décembre 1913, s. 275. Visserligen förekomma i Lund jämte de klassiska motiven äfven orientaliska, men dessa ha ej kommit hit direkt, utan via Italien.

³ Histoire de l'art par ANDRÉ MICHEL T. I, 2, s. 532.

⁴ Germanische Frühkunst, I (1906), s. 4.

⁵ Jmfr LÜBKE-SEMRAU, Grundriss der Kunstgeschichte, II (1910), s. 216. Här har man äfven godtagit Seesselbergs uppfattning om Lundadömen som den äldsta (år 1145 fullbordade), efter ursprunglig plan fullständigt hvälfda pelarbasilikan.

⁶ Jmfr B. SALINS uttömmande arbete, Die altgermanische Thierornamentik.

De inom stenskulpturen enastående bildverken från den skånska katedralen (västpartiet undantaget) äro, såsom redan visats, till sitt ursprung mindre komplicerade än man utomlands förmodat. De utgöra helt enkelt produkter af italienska mönster och nordisk yrkesskicklighet. Af ornamentiken, som uppstått genom denna intressanta stilkorsning, finnes en rik efterskörd inom den romanska skulpturen i Skånes kyrkor (jmfr kap. XII).

Fig. 93. Kapitålet till den östligaste halfkolonnen å södra sidoskeppets södra vägg.

VI. Baldakinerna i tvärskeppet.

Nordöstra kapellet i tvärskeppet¹ och dess baldakin.

Såsom förf. i ofvan anförda skrift om baldakinen öfver nordöstra kapellet redan visat (och hvilket genast faller i ögonen) kan det ej vara möjligt, att bågbyggnaden (fig. 95), åtminstone i sitt nuvarande skick, ursprungligen varit afsedd att uppställas framför kapellöppningen. Att här ånyo uppräknade de skäl, som tala däremot, är onödigt. Det torde i stället vara behöfligt att närmare skärskåda en sedermera framkastad teori², att kapellet ursprungligen haft en något trängre mynning, hvars ombyggnad och utvidgning skulle ha medfört, att bågbyggnaden nedtagits för att, efter eldsvådan hundra år senare, åter uppställas i sin nuvarande gestalt. Det finnes emellertid intet hållbart skäl, som talar för

Öfverstycke, fig. 94. Reliefbilder från nordöstra kapellets omfattning a, b och c, från dess fönsteromramning d, f och h, från ingången till ärkebiskopens sakristia e och g (efter gipsafgjutningar).

¹ Benämningen nordöstra kapellet i st. f. norra kapellet har bibehållits, enär fordom ett »kapell» (ciboriealtare) funnits i norr och ett i söder.

² L. WEIBULL, *anf. arb.* s. 38 ff.

en sådan förändring. Som bevis för den supponerade ombyggnaden kan i hvarje fall icke tjäna, att den yttre hälften af kappellets södra vederlagskrans är olik den inre hälften så till vida, att det nedersta af dess tre kymatier huggits upp- och nedvändt. Denna omständighet talar lika mycket för slarf vid det ursprungliga uppförandet. Om man vid en ombyggnad sökt göra efter ett sådant listverk, hade man knappast gjort sig skyldig till ett sådant fel, som det ifrågavarande. F. ö. är äfven den motsvarande norra listens nedre kymation upp- och nedvändt, fastän det är likformigt hela vägen och något sirligare utarbetadt än det förra.

Från alla synpunkter sedt förefaller det otroligt, att man skulle rifvit den praktfulla baldakinen med alla dess tillbehör och genom utvidgandet och det fullständiga ombyggandet af den hvalfbåge, hvarpå hela det ofvanliggande partiet af tvärskeppsmuren hvilade, velat riskera denna väldiga murmassas instörtande. Och till hvilket ändamål? Jo, för att vinna ett utrymme af sammanlagdt mindre än en kvadratmeters yta vid hvarje sida och detta ej ens i det egentliga kapellet, utan i den dit ledande hvalföppningen.

Sedermåra skulle den nya omfattningen ha ornerats, och någon tid därefter skulle den under mellantiden magasinerade bågbyggnaden åter blifvit uppsatt. Det finnes ingen rimlighet i detta.

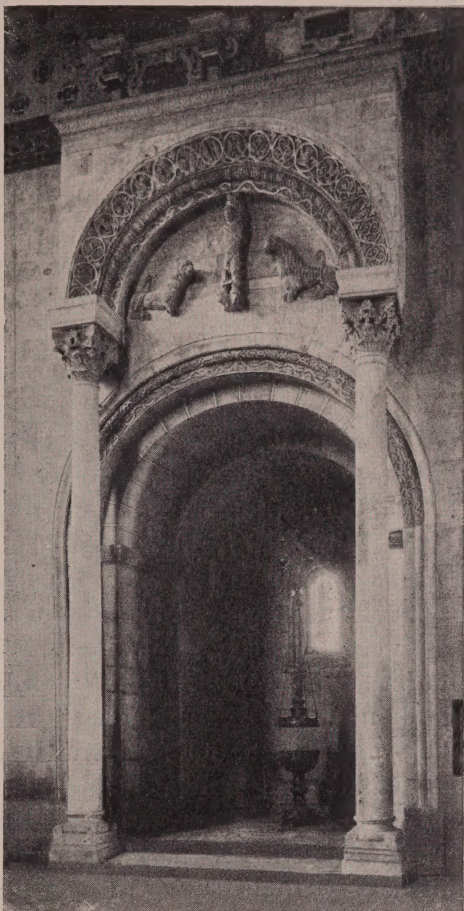

Fig. 95. Nordöstra kapellet och dess baldakin.

Skälet till att baldakinens samhörighet med kapellet från början blifvit bestridd, är dels disproportionen såväl mellan baldakinen och kapellöppningen som mellan baldakinens bärande partier inbördes — det södra kapitälet är sålunda betydligt större i omfång än det norra, och de båda vederlagen äro ej belägna på samma höjd — samt därjämte den omständigheten, att själfva kapellöppningen ej harmonierar med den i södra delen af korsflygeln befintliga (fig. 102).

Orsaken till olikheten i storlek mellan de båda kapellbyggnaderna är emellertid sannolikt följande. De båda underliggande kapellen i kryptan, på hvilkas murar de öfre äro uppförda, förete, såsom af bilden fig. 96, I—II framgår, en något olika grundplan därutinnan, att i de murpelare, som uppbära bågen till det norra kapellet, äro inbyggda tvenne egendomligt smyckade, i plan halfcirkelformiga nischer, hvilka saknas i det södra kapellet (liksom det vederlag, som går tvärs öfver de ifrågavarande murpelarna strax ofvanför nischerna). Den södra utaf dessa nischer är 94 cm. bred och 38 cm. djup, den norra är något större, 1,15 m. bred och 55 cm. djup. Höjden är ungefär densamma för båda, c:a 1½ m. (1,495 och 1,510 mm.). Båda nischerna täckas af halfkupoler. Om bågöppningen i öfre kyrkans norra kapell ej varit vidare än södra kapellet, så skulle, såsom bilden visar, det öfverliggande kapellet hvalfbåge, som hade att uppbära den ofantligt höga murmassan ofvanför, fått till en ej oväsentlig del stödja sig på de af nischerna genombrutna yttre murpartierna. Det är troligt att byggmästaren, för att undvika en alltför kraftig belastning af dessa till synes svaga partier, i stället gjort omfattningen till det ofvanför belägna norra kapellet just så mycket vidare, att densamma helt och hållet faller innanför de båda underliggande nischerna. Detta är en lika enkel som sannolik förklaring till nordöstra kapellet från det sydöstra afvikande plan och storlek.

Antagandet bestyrkes ytterligare däraf, att södra kapellet omgifningsmurar (streckade å I, fig. 96) äro så långt indragna i väster, att baldakinens kolonner hvila direkt på kryptans murverk, medan norra kapellet murar (streckade å II, fig. 96) nästan gå i lif med kryptans, så att baldakinkolonnerna måst anbringas utanför dessa.

Vi vilja emellertid gå ända till botten af frågan och med upptagande af den Weibullska teorien i en mera antaglig form fråga: är det ej möjligt, att man ursprungligen anlagt det norra

kapellet alldeles lika med det södra, med samma bågöppning och med den nuvarande baldakinen, och sedan, under arbetets gång, innan hela den väldiga tvärskeppsmuren blifvit uppförd, funnit detta vara ett tekniskt missgrepp och byggt om det hela, men likväl gifvit baldakinen sin från början bestämda plats, hvilken den ännu intager? Svaret härpå kan emellertid endast blifva nekande.

Om man jämför de ornaments- och figurmotiv, som finnas å baldakinen, med dem som äro huggna å kapellet båg- omfattning, kring fönstret inne i kapellet och å angränsande partier af tvärskeppet, så skall man finna, att dessa båda bildgrupper trots sitt gemensamma sydländska ursprung äro i väsentlig grad olikartade. Å baldakinens och kapellomfattningens inre stafvar afbildas sålunda samma motiv, en akantusranka i relief. Å baldakinen är rankan väl afvägd och går i en lugn, mjuk våglinje utom på ett ställe i midten, där hvalfstenarna äro illa hopfogade. Bladen fasthållas vid rankan med en enkel ring, och ytterflikarnas spetsar äro vackert spiralrullade. Kapellomfattningens motsvarande akantusranka förlöper i hög grad oregelbundet. Detta beror i någon mån på, att jämte bladen äfven drufklasas utgå från rankan, och att på några ställen äfven fåglar äro inblandade i densamma. Men det hela är betydligt otympligare gjort. Bladen äro huggna utan elegans, trubbiga och oregelbundna liksom själfva rankans linie, hvarjämte fåglarna ha föga likhet med dem, som förekomma i baldakinens yttre breda slingverk. Ej heller finnes någon som helst likhet mellan drakfigurerna i den sistnämnda baldakinrankan (fig. 97, *c—d*) och dem, som inhuggits vid basen af kapellöppningens södra hälft (fig. 94, *e*).

Däremot visar skulpturen kring kapellomfattningen en alldeles påfallande likhet med omramningen kring kapellet lilla

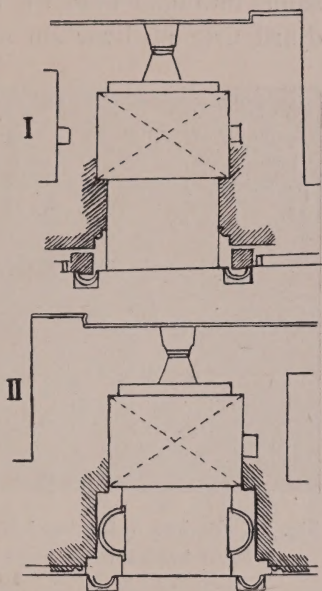

Fig. 96. Plan af: I södra kapellet, II norra kapellet i kryptan; de streckade ytorna beteckna de motsvarande kapellen i öfre kyrkan.

fönster. Å rundstafven innerst kring detta senare återfinnes sålunda alldeles samma ornament som å kapellomfattningens rundstaf, och den lilla fågel, som kommer till synes nederst vid fönstret, på rundstafvens södra hälft (fig. 94, c), är alldeles likadan som de, hvilka äro inhuggna i kapellomramningens yttre ranka (fig. 94, a—b). De hacka på hvar sin drufklase på alldeles samma sätt och äro hvarandra så lika, att de mycket väl kunde förväxlas med hvarandra, medan de afgjort skilja sig från fåglarna i baldakinrankan (fig. 97, a—b). Än mera, de båda egendomliga djurfigurer på hvar sin sida om kapellfönstret, från hvilka dettas

Fig. 97. Reliefer (afgjutna i gips) från nord-östra baldakinens yttre ranka.

yttre omgifvande ranka — f. ö. alldeles likadan som den inre med undantag af drufklasarna — utgår, återfinnas å basen till kapellomfattningens södra hälft. Den otympliga drakfiguren på södra sidan om fönstret (fig. 94, f) har således två alldeles likadana kamrater nedtill å omfattningen (fig. 94, e), medan det kattliknande lejonet norr om fönstret (fig. 94, h) har en lika karaktéristisk motsvarighet i en kon-
turteckning — bredvid de

nyssnämnda båda drakfigurerna å bågöppningens fot (fig. 94, e) — hvilken aldrig hunnit utfyllas, samt i en tredje lejonbild (fig. 94, g) från portalen till ärkebiskopens sakristia.

Slutligen finnes det ingen som helst likhet mellan baldakinrankans grip (fig. 97, d) och den af kapellskulpturernas mästare utförda gripen (fig. 94, d), hvilken, hörn om hörn med det ofvannämnda lejonet (fig. 94, g) bevakar ingången till ofvannämnda sakristia.

Det kan sålunda fastslås, att kapellomfattningens ornering är gjord af samma hand som kapellfönstrets och följaktligen har den icke tillkommit efter någon sedermera skedd ombyggnad. Samma frapperande likhet existerar mellan dessa skulpturer och öfriga väggfasta reliefbilder i närheten, och alla måste de vara

huggna af samma hand. Baldakinens ornering däremot har intet som hälst med kapellet att skaffa. Då härtill läggas de först anförda, rent tekniska skälen för det nordöstra kapellet från det sydöstras afvikande grundplan, så måste det anses till fullo bevisadt, att det ifrågavarande kapellet alltid haft samma anläggning som nu och att den där befintliga baldakinen från början varit placerad på annat ställe. Frågan om denna baldakins ursprungliga plats — troligen framför någon ingång i den äldsta, tornlösa västfasaden — skola vi nu närmare söka utreda.

Hvar har nordöstra baldakinen från början haft sin plats?

Det har redan påpekats i det föregående, att norra baldakinen genom sin ornamentik närmast hör samman med skulpturen på absidens yttre och i långhusets västra del. Om, såsom troligt är, en tornlös västfasad funnits, måste denna haft en eller möjligen flera ingångar, och det förefaller ej osannolikt, att den monumentala och rikt ornerade baldakin, som nu sluter sig till nordöstra kapellomfattningen, ursprungligen haft sin plats vid en sådan ingång. Hade tornen byggts i ett med kyrkan, kunde baldakinen däremot svårigen fått plats i väster, ty ingångarna där mätte knappast mera än c:a tre m. till hvalfvens anfang (emot för baldakinen behöfliga fem m.), om man får döma af de sköldbågar i förhallen, hvilka funnos kvar ända till Zettervalls restaurering.

Förut ha antaganden gjorts, att denna baldakin ursprungligen varit anbragt framför lekmannanischen eller vid södra sidoskeppsportalen¹. En annan teori², att den byggts för sin nuvarande plats, men nedtagits därifrån i samband med det dithörande kapellet ombyggnad, hvarpå den ånyo skulle uppförts på samma ställe, har redan visats vara oriktig. Äfven för de båda öfriga hypoteserna tyckas bevisen knappast vara tillräckliga, i hvarje fall icke för den förstnämnda. De nya undersökningar, som kunnat göras i samband med utgräfningen af den gamla tvärmuren under triumfbågen, tala nämligen bestämdt för att baldakinen icke haft sin plats där. Måtten stämma ej öfverens, enär

¹ O. RYDBECK, anf. arb. s. 60.

² L. WEIBULL, anf. arb. s. 38 ff.

bågbyggnaden är alldeles för hög för lekmannanischen (vid beräkning af den förras höjd frånräknas naturligtvis kolonnkraftens öfre, tillfogade delar). Ej heller förete de ornamentstycken, som påträffats vid utgräfningen af lekmannakoret (jmf. figg. 14 och 28), någon större samhörighet med skulpturerna på baldakinen. Det är därför knappast möjligt, att denna varit anbragt kring ifrågasvarande nisch.

Hvad den hypotesen beträffar, att bågbyggnaden skulle stått framför södra portalen, så förete de respektive måtten en bättre öfverensstämmelse. Dock är bågbyggnaden något för hög äfven för denna plats. Dessutom är muren omkring portalen ej arrangerad på samma sätt som kring den norra, där baldakin finnes. På

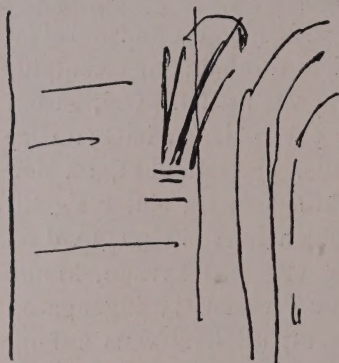

Fig. 98. Anfang för hvalf å lisenen väster om södra portalen; efter teckning af Zettervall.

det senare stället är murpartiet kring portalen så mycket tjockare, att det går i ett med de båda omgifvande lisenerna. Härtill kommer, att på den väster om södra ingången befintliga lisenen anträffades ett anfang för hvalf, då den framför stående sträpelaren refs i midten af 1870-talet. Zettervall beskriver detta i sin dagbok och säger, att ett hvalfsegment påträffats, erinrande om sidoskeppets hvalf eller om dem, som funnits i väster mellan tornen (hvarmed sannolikt menas den gamla förhallens hvalf, af hvilka rester kommit i dagen vid rifningen af västpartiet). Detta hvalf kunde tänkas ha utgjort taket i en baldakin, hvars främre sida bestått af bågställningen kring norra kapellet. Det ifrågasvarande hvalfanfangets befintlighet utanpå lisenen (jmf. fig. 98¹) visar emellertid, att det ej härör från den ursprungliga anläggningen, och följaktligen är det föga troligt, att det haft något som helst med baldakinen att skaffa. Det kan snarare ha tillhört ett mycket tidigt vapenhus eller ännu troligare en omgång kring en klostergård. En sådan omtalas i en af Lundakapitlets minnesböcker, Liber daticus vetustior, under d. 15 april 1315², där det heter, att Ubbes dotter Christina blef begrafven

¹ Efter teckning i ZETTERVALLS byggnadsjournal.

² Omnämndt af L. WEIBULL, Hist. Tidskr. f. Skåneland, II, s. 97.

»in ambitu ad austrum juxta quartam fenestram ab ecclesia» (i omgången på södra sidan, bredvid fjärde fönstret från kyrkan). Om en sådan omgång varit påtänkt ända från byggnadstidens

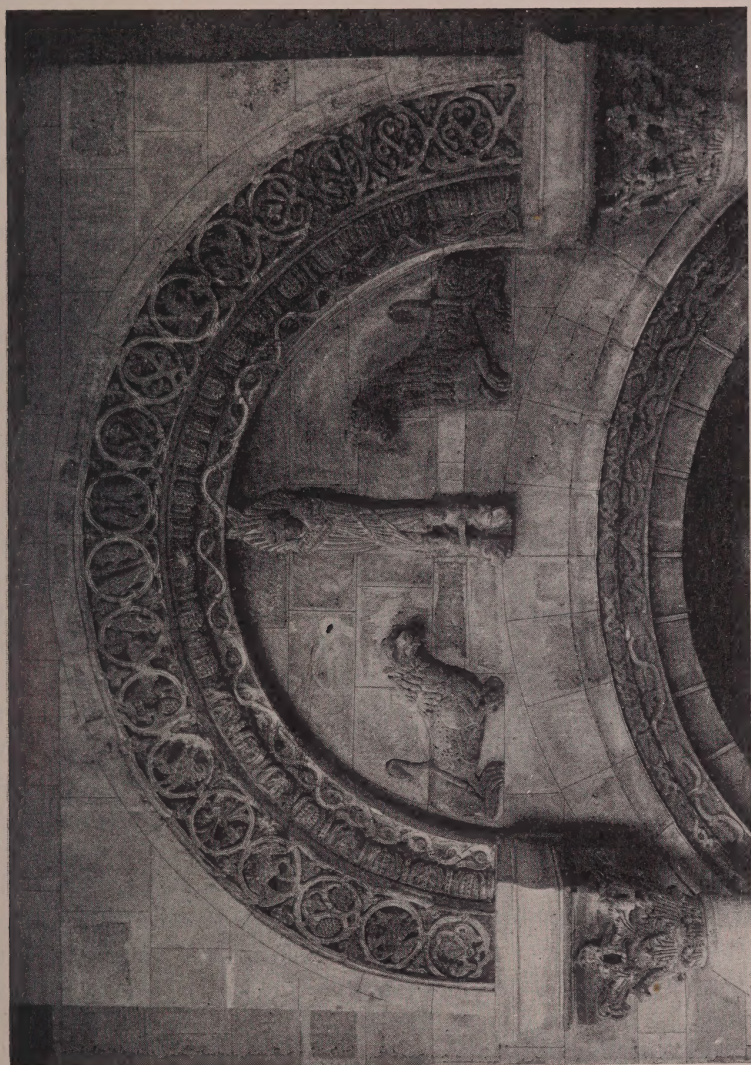

Fig. 99. Nordöstra baldakinens ornerade del.

början, hvilket är ganska sannolikt, så skulle detta förhållande utgöra en tillräcklig förklaring på frånvaron af en baldakin framför denna portal.

Men äfven om man från början tänkt anbringa en baldakin framför södra portalen, så kunde det näppeligen ha varit den, som nu har sin plats i norra sideskeppet. Ty, här kommer det viktigaste skälet, ornamentiken å portalen och å baldakinen ifråga äro ganska olikartade. Södra portalens omfattning är ungefär samtidig med eller obetydligt tidigare än den norras. Dörrfälten kunna ej vara yngre än omfattningarna och olikheten de båda portalerna emellan beror sannolikt endast därpå, att de utförts af olika bildhuggare. I hvarje fall äro de åtskilligt äldre än baldakinen framför nordöstra kapellet.

Bågbyggnaden i koret är däremot samtidig med de båda lejon, som sitta inmurade i fältet mellan kapellöppningen och baldakinen och som tillhöra typ III (fig. 99). De djur, som äro inflettade i det yttersta, breda ornamentbandet där, hafva liknande ögon och nosbildning som de större lejon. Kapitälerna på de båda kolonner, hvilka uppbära baldakinen, påminna icke om de kapitäl, som finnas i kyrkans äldsta partier, utan mera om dem, som inkommit i arkitekturen med hvalfslagningen i midtskeppet (fig. 46), således sedan de båda östligaste (nuvarande) sideskeppsportalerna blifvit färdiga.

Om man slutligen granskar alla de förhållanden, som röra baldakinbyggnaden, så styrkes man än mera i den åsikten, att denna icke är samtidig med byggnadens äldre, utan med dess yngre partier — tornen då ej medräknade. Baldakinen tillhör den byggnadsperiod, då lejontypen II efterträds af lejontypen III.

I anseende till baldakinens rika utsmyckning måste man, såsom redan påpekats, antaga, att den varit anbragt på en synnerligen viktig plats. Medan de öfriga baldakinerna, såväl inom som utom kyrkan, sakna annan ornamentik än en enkel profil i bågöppningen, så är denna försedd med tre olika, ornerade båglistor, af hvilka den yttersta är synnerligen ansenlig, tydande på att byggnadspartiet ifråga stått på ett särskildt iögonfallande ställe, t. ex., såsom redan påpekats, framför hufvudingången i väster. En annan möjlighet vore, att det tillhört ett tabernakel öfver högaltaret, en plats, hvarest dess rika utsirning vore fullt berättigad¹.

¹ På en predikstol kommer man knappast att tänka, enär baldakinen är allt för stor därtill; ärkeängeln under densamma skulle däremot passa som pulpethållare på en sådan; jmf. t. ex. predikstolen i kyrkan i Cugnoli, Italien, afbildad i VENTURI, *Storia dell' arte italiana*, III, fig. 658, m. fl. i samma arbete.

Det finnes intet i stilkaraktären, som hindrar, att baldakinen tillhört ett dylikt ciborium, ty detta behöfver ej tänkas utfördt, förrän större delen af kyrkan stod färdig. Skulpturen borde således, vare sig den haft sin plats i västfasaden eller i ett ciborium, kunna vara samtidig. Och att baldakinen på grund af sin form och sitt yttre i stort sedt kunde passat i ett dylikt tabernakel, detta visas bäst, om man jämför den-samma med italienska sådana t. ex. ciboriet i Sant' Ambrogio i Milano (fig. 100) m. fl. liknande¹. Dock måste påpekas, att en så rik profilering som på baldakinen ifråga näppeligen förekommer å altarciborier, medan den däremot är fullständigt på sin plats å en portalbaldakin.

Om man emellertid kunde tänka sig, att baldakinen, trots sin kraftiga bågprofilering, utgjort en sida i ett sådant tabernakel, så återstår att fråga, hvarför detta försvunnit. Någon annan orsak än branden 1234 torde knappast kunna upp-letas såsom vållande här-till. Men brandskador före-

Fig. 100. Ciborium från Sant' Ambrogio i Milano, sedt från koret.

komma icke på bågbyggnaden, om man undantar kolonnerna (skador, som numera äro afhjälpta med cement). Om ett ciborium funnits, skulle det stått i högkoret och måste då skadats eller rent af krossats af de vid branden instörtande kor- och absidhvalfven. Och äfven om det genom ett underverk räddats, hvart hade de öfriga sidorna tagit vägen; och hvarför skulle man tagit det isär och flyttat en del däraf till nordöstra kapellet?

Alldeles otänkbart är väl icke, att baldakinen ursprung-

¹ Jmfr afbildningar i VENTURI, anf. arb. II, figg. 376—382 samt i RIVOIRA, anf. arb. II, figg. 271—277.

ligen utgjort en del af ett tabernakel öfver högaltaret, och att densamma af någon orsak flyttats till sin nuvarande plats. Men om man objektivt skärskådar saken från alla sidor, så förefaller det gifvetvis mest antagligt, att dess ursprungliga uppställning varit vid dömens hufvudingång i väster, och stilen å skulpturerna öfverensstämmer med detta antagande, liksom det faktum att det norra lejonet aldrig blifvit fullbordadt (manen t. ex. är ej slutbehandlad). Det är sålunda sannolikt, att domkyrkans såväl norra som västra entré varit baldakinprydd, en utsmyckning, till hvilken man

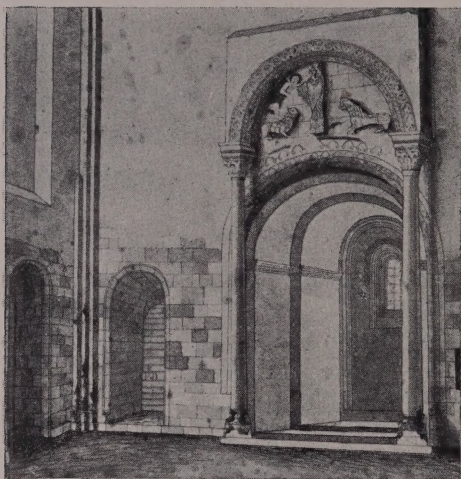

Fig. 101. Nordöstra baldakinen före restaureringen. I fältet mellan kapellet och baldakinens bågar synas rester af målningar.

ofta finner motstycke i det land, hvarifrån kyrkans arkitekt hämtatsina ornamentala motiv. Att äfven de ofvanför kapellöppningen inmurade lejonerna haft sin plats vid baldakinen är troligt, liksom de båda människor, hvilka, ridande på djurgestalter, anbragts dem emellan, och antagligen äfven den ofvanför befintliga ärkeängeln. De båda bärande bestierna förete samma ögonform som de stora lejonerna och härröra från samma tid. Huruvida ängeln alltid haft sin plats ofvanpå de båda

sittande människorna, är svårt att med säkerhet afgöra.

Om ett ciborium av sten existerat, torde måhända dit ha hört de stycken af en rätt grof, ljusgul eller hvitgul marmorkolonn, som enligt Zettervall funnits i jorden å den forna förhallens plats.

När bågbyggnaden ifråga flyttats från västra fasaden (om densamma, såsom antagligt är, från början haft sin plats där och icke utgjort ena gafveln till en omkring eller strax efter 1100-talets midt uppförd baldakin öfver högaltaret), kan ej vara svårt att säga. Det måste ha skett, då tornpartiet började uppföras, således troligtvis vid midten af 1100-talets senare hälft (möjligen först vid förhallens ombyggande efter eldsvådan

1234). De kalkmålningar, som varit anbragta i väggfältet mellan baldakinen och kapellöppningen och hvaraf en del ännu var i behåll före restaureringen på 1800-talet: bilden af en ängel och en bård rundt kapellöppningen (fig. 101), härrörde med all sannolikhet från romansk tid¹. Bården liknade påfallande den, som målats kring södra nischen i Jakob Erlandssons tvärmur i midtskeppet och som tillkommit vid midten af 1200-talet, efter förutnämnda eldsvåda².

Äfven om, såsom troligt är, de båda baldakinbärande kolonnkapitälerna (liksom själfva baldakinen) varit uppsatta i ett och samma byggnadsparti, således i väster, är det, såsom förut omnämnts, knappast sannolikt, att de tjänstgjort som verkliga pendarer. De hafva nämligen erfordrat kolonner af helt olika storlek. Medan det norra kapitälet nedtill har en diameter, som uppgår till 32,5 cm., är det södras nära $\frac{1}{3}$ större, nämligen 41,5 cm. Denna olikhet har man på kapitälens nuvarande plats sökt afhjälpa genom två olika insnörningar å det större kapitälets kolonnhal (således på det parti af det hopsatta kolonnskafte som upptill tillfogats det ursprungliga skafte). Skillnaden i kapitalstorlek iakttages också mindre nu genom bågbyggnadens ökade höjd, då kolonnskaftens proportioner förändrats. Från början måste det hafva tett sig ganska oharmoniskt, om det ena kapitälet varit nära 10 cm. bredare i basen än det andra, hvilket i sin ordning måste hafva inverkat på kolonnskaftens tjocklek. Härtill kommer, att det större kapitälet är färdighugget äfven på den mot väggen vända sidan, hvilket icke är fallet med det norra. Man måste därför tänka sig, antingen att baldakinen varit utbyggd och burits af fyra kolonner, af hvilka de båda främsta haft rundt om huggna kapitäl, och att det södra varit ett af dessa, eller också att det södra kapitälet ej från början tillhört baldakinen, utan haft sin plats på annat ställe t. ex. i en förhall, om en dylik funnits innan tornen uppfördes, eller å en annan västportal, försåvidt flera sådana existerat från början.

Att baldakinen kring nordöstra kapellet ej blifvit gjord för sin nuvarande plats, är sålunda ställdt utom allt tvifvel. Sanno-

¹ Dateringen är gjord efter en i domkyrkans ägo förvarad teckning, som utförts efter anvisning af Brunius.

² Afbildad i OTTO RYDBECK, Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor, s. 28, fig. 11.

likt är att den, jämte de bredvid densamma inmurade lejonen och ärkeängeln, varit uppsatt (eller afsedd att uppsättas) framför hufvudentrén i väster, innan tornen och den däremellan befintliga, nu förstörda förhallen varit påtänkta, samt att den, vid sist-nämnda byggnadsdelars uppförande, flyttats till nordöstra kapellet.

Fig. 102. Sydöstra baldakinen.

Öfriga baldakiner i tvärskeppet.

Då nordöstra kapellet från början ej beräknats för baldakinomfattning, så uppställer sig själfmant frågan, huruvida öfriga baldakiner i tvärskeppet äro ursprungliga. Vi vända oss först till den motsvarande baldakinen i söder (fig. 102). Redan i den förut omtalade skriften angående den norra baldakinen har förf. påpekat, att allting tyder på, att denna södra bågbyggnad är ursprunglig och orörd. En förnyad undersökning bekräftar denna åsikt. Från om-

dömet i fråga måste naturligtvis undantagas kolonnskaftens nedre delar samt baserna, hvilka nyhuggits af Zettervall på grund af eldskador, som uppkommit vid branden 1234.

Hvad själfva kapellomfattningen innanför baldakinen beträffar, så visar det sig här — liksom fallet var i norra kapellet — att bågstyckena försetts med ornering, redan innan de uppmurades. Så t. ex. kan man se beträffande de segmentpartier, som tillhöra den yttre ornerade stafven, att man t. o. m. lämnat en liten kant vid hvarje fog ohuggen för att underlätta tillpassningen

af bandslingan efter stenarnas uppsättning. Då bågen murats färdig, skulle de på hvar sin sida om fogen belägna bandändarna huggits samman, ett arbete som emellertid i allmänhet lämnats ogjordt (fig. 103).

Man kan alltså med bestämdhet fastslå, att orneringen af kapellomfattningen utförts samtidigt med själfva byggnadsverket, en omständighet, som är af största vikt, enär den rycker tiden för dessa ornamentspartiars utförande åtskilligt bakom åren 1145—1146, då

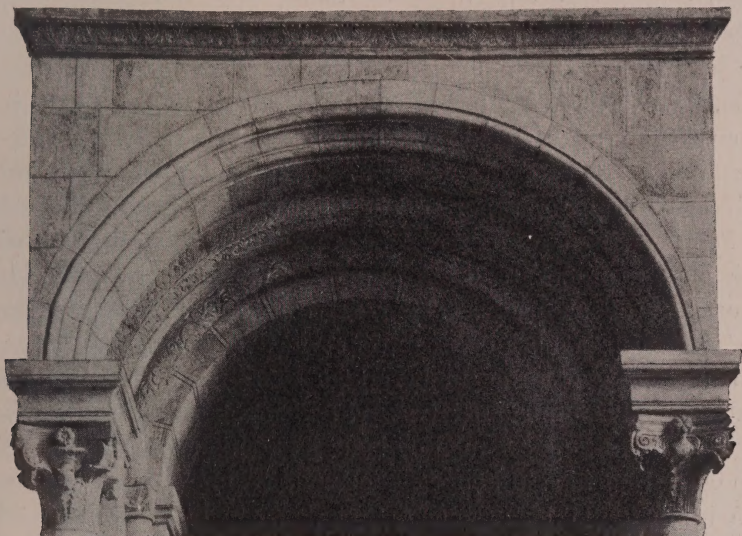

Fig. 103. Detalj af sydöstra kapellomfattningen; ornamentiken måste efter allt att döma härröra från 1130-talet liksom å motsvarande kapellomfattning i norr.

de båda kapellen fingo sina respektive altaren. Längre västerut i kyrkan, t. ex. å större delen af sidoskepps- och midtskeppskapitälén, har man endast grofhuggit ornamentspartierna före deras anbringande i byggnaden. Sedermera, efter uppsättningen, har man börjat utföra detaljarbetet, hvilket emellertid endast delvis medhunnits. Samma förhållande kan ännu iakttagas å fönsterarkadernas bågomfattningar på absidasfasaden, där enstaka ornamentskisser blifvit afsatta å bågarnas midtparti för att sedermera fullföljas. Måhända har denna skillnad i behandlingen af skulpturen på de partier af kyrkan, som utförts af Donatus och de, hvilka sannolikt böra hänföras till Regnerus, åtminstone i någon

mån sin orsak i olika uppfattning hos ledarna rörande det lämpligaste tekniska förfaringssättet vid byggnadsarbete af denna art.

Men vi återvända till själfva baldakinen. På densamma kan man intet se af de oregelbundenheter, som utmärka dess pendant i norr såväl i dennes förhållande till kapellöppningen som beträffande proportionen mellan dess olika delar. Kapitäl, kolonnskaft, kragstenar m. m., hvilka alla voro osymmetriska å den norra baldakinen, äro nästan fullkomligt korrekta i formen å den södra. De obetydliga olikheter, som förekomma, kunna endast anses vara en tillfällighet under en tid, då harmonien var mera bestämmande inom arkitekturen än symmetrien. Det enda, som skulle kunna misstänkliggöra antagandet om baldakinens samtidighet med det angränsande murverket, vore den omständigheten, att det norra af de båda kapitäl, som uppbära själfva baldakinen, något så när kopierats på den nordligaste af de kolonner, hvilka uppbära fönsterarkaderna utvändigt å absiden. Men ett liknande kapitäl förekommer äfven på den östra kolonnen i norra portalens baldakin, där det sålunda tillhör ett byggnadsskede, som är någorlunda samtidigt med sydöstra kapellet. Förhållandet ifråga torde få betraktas som ett af de fall, då äldre skulpturmotiv ännu fortlefvat vid utsmyckandet af byggnadens yngre delar — analogt med de båda likformiga, ofullbordade figurkapitälerna i norra sidoskeppet — eller då tvenne stilnyanser komma i så intim kontakt sinsemellan, att den ena utan egentligt afbrott fortsätter i den andra. Då tidsintervallen mellan de olika skulpturerna ej kan uppgå till mera än tio å femton år, blir detta förhållande lätt förklarligt.

Härtill kommer att de ifrågavarande kapitalens akantusblad till formen högst betydligt avvika från bladen å de kapitäl, som uppbära den nordöstra baldakinen, samt de i långhuset befintliga. De västliga af de sistnämnda kunna icke räknas till kyrkans äldre skulpturer, framför allt icke de, som höra till hufvudpelarnas halfkolonner, hvilka, såsom redan visats, icke kunna hafva tillkommit förrän efter det först planerade trätakets utbyte mot hvalf. Vidare får tilläggas, att djurhufvudena å sydöstra baldakinens norra kapitäl bära en afgjordt tidig prägel.

Det finnes slutligen särskilda skäl, som visa, att baldakinen är uppförd samtidigt med kapellets murverk. Om man granskar korväggens murlif under den kragsten, som på norra sidan upp-

bär baldakinen och siktar uppåt mot murlifvets ornerade fortsättning i bågen ofvanför kragstenen, så finner man, att murlifvet där plötsligt ryckts tillbaka c:a 4 cm. Om väggen uppförts i ett, utan baldakin, skulle en så pass betydande ojämnhet i murytan icke kunnat förekomma. Äfven på södra sidan finnes en afvikelse i samma riktning, ehuru ej så stor som vid den norra. Om baldakinen tillfogats efteråt och dess kragstenar inhuggits i det redan färdiga murverket, så vore en sådan förskjutning icke tänkbar. Härtill kommer, att denna baldakin är den enda, hvars vackert ornerade gesims är ursprunglig; och, hvad viktigare är, om man granskar detta listverk, finner man, att dess ornamentik till motivet öfverensstämmer med det bladverk, som är inmejsladt å södra sidan af tärningkapitålet till kapellöppningens väggfasta norra trekvartskolonn (fig. 68). Därtill kommer, att om baldakinens kragstenar blifvit infällda, sedan kapellomfattningens ornamentik varit fullbordad, så skulle denna skadats. Så har emellertid icke skett. Ornamentiken sluter sig på ett sådant sätt och så nära intill kragstenarna, att man endast kan tänka sig en fullkomlig samtidighet mellan kapellöppningen och baldakinen.

Dessutom har det redan i det föregående visats, att murlifvet kring kapellet ifråga är indraget så långt innanför den underliggande kryptmuren, att baldakinkolonnerna till stor del hvila på denna (fig. 96, I) — ett tydligt tecken till att man afsett denna

Fig. 104. Nordvästra baldakinen.

baldakin från början — hvilket däremot icke är fallet med kolonnerna kring motsvarande kapell i norr.

Då det således icke finnes någonting, som talar emot baldakinens samtidighet med kapellet, medan däremot vägande skäl ådagalägga, att de uppförts på samma gång, så måste man betrakta detta senare som faktum.

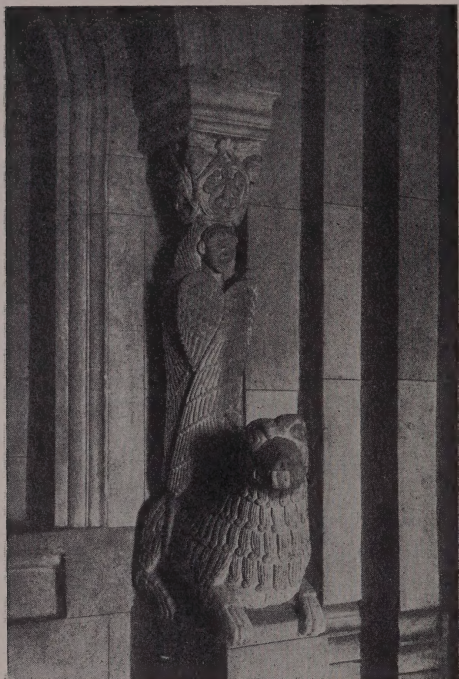

Fig. 105. Norra stödet å nordvästra baldakinen. (Till höger tre pilastrar för de äldsta hvalfven).

hvarpå de ärkeänglar hvila, som uppbära baldakinen, äro af den tidiga typ, hvilken i föregående kapitel betecknats som n:r II. De båda kolonn-änglarna förefalla också helt ålderdomliga, och det kapital — slingprydt med människohufvuden i hörnen — som uppbäres af den norra, är säkerligen samtidigt med stödet (fig. 105). Det södra är ett korintiskt kapital af helt annan typ. Visserligen påminner det om sydöstra baldakinens kapital, hvilka, efter allt att döma, äro samtidiga med denna del af byggnaden. Men det öfverensstämmer ännu mera med en kapitalform,

Om man från det ofvan beskrifna byggnadspartiet vänder sig mot korsflygelns västra vägg, mötes ögat af en tredje baldakin, fastän af betydligt blygsammare dimensioner och enklare form än den förra. Den motsvaras f. ö. i norr af en fjärde, föga större, men rikare ornerad. Båda äro placerade framför hvar sin prydligt profilerade blindnisch, och det förefaller, som om de utförts för sin nuvarande plats. Åtminstone gäller detta beträffande den norra (fig. 104). De delar, hvaraf denna består, äro nämligen efter allt att döma, med ett enda undantag, ungefär samtidiga med angränsande parti af byggnaden. De båda kolossala lejon,

som representeras af ett halffärdigt kapital på sydvästra baldakinen samt af ännu ett, äfvenledes ofullbordadt, utvändigt i absidens galleri. Dessa sistnämnda kapital måste vara yngre än nordvästra baldakinen som helhet. Det förefaller därför ej omöjligt, att äfven det färdiga, korintiska kapitälet på denna senare tillkommit efter uppförandet af själfva baldakinen. Vid den undersökning, som förf. företagit å kapitälet ifråga, har det också visat sig, att öfvergångspartiet mellan kolonnen och kapitälet blifvit utfyllt med påklistrad cementfyllning, afsedd att dölja en afsats på kolonnhalsen. Denna afsats, som tillhuggits ganska vårdslöst å kolonnens framsida, aftager och försvinner åt båda sidorna, så att den helt och hållet saknas baktill. Afsatsen har synbarligen tillkommit för att kapitälet, som egentligen var för litet för kolonnskiftet, skulle kunna passa samman med detta. Denna vårdslösa tillpassning, hvilken ägt rum på framsidan men ej på baksidan, där den lätt kunnat döljas, talar också afgjort för, att kapitälet ej från början hört dit.

Att fastställa den tidpunkt, då förändringen ifråga skett, är ej heller omöjligt. Hela baldakinen bär starka vittnesbörd om en mycket svår skadegörelse, som näppeligen kan förläggas till annat tillfälle än eldsvådan 1234. Bland liknande skadade — nu reparerade — partier å densamma kunna antecknas följande, af hvilka en del äro synliga å de förut omnämnda, för kannedomen om Lunds domkyrkas historia ytterst viktiga teckningar, som utförts före Brunius' restaurering.

Postamenten till de båda lejonen äro illa ramponerade. Det södra lejonets hufvud och hals äro nyhuggna i sandsten med det norra som förebild och dess framtassar äro utförda i cement. Det norra lejonets nos, som afslagits, har ersatts med cement, likaså dess högra framtass. Den södra ängelns ansikte är af samma material liksom öfre delen af kroppens framsida. Den norra ängelns näsa och ena öra äro likaledes af cement¹, äfvensom nässpetsarna å kapitälets fyra hufvuden. Det är således stora skador, som tillfogats alla delar af baldakinen, och äfven å öfverstycket förekomma cementlagningar. Å kapitälet ofvanför södra bildkolonnen finnas däremot inga sådana. Detta, i förening med kapitälets

¹ De båda figurernas läge i förhållande till kolonnerna är f. ö. så osymmetriskt, att man kan fråga sig, om de från början varit afsedda till pendants eller om den södra ängeln ursprungligen härrör från något annat byggnadsparti.

vårdslösa tillpassning och något olikartade karaktär, talar således för, att det ersatt ett annat, som förstörts under branden 1234. Dock härrör det tillpassade kapitälet på intet sätt från tiden efter 1234,

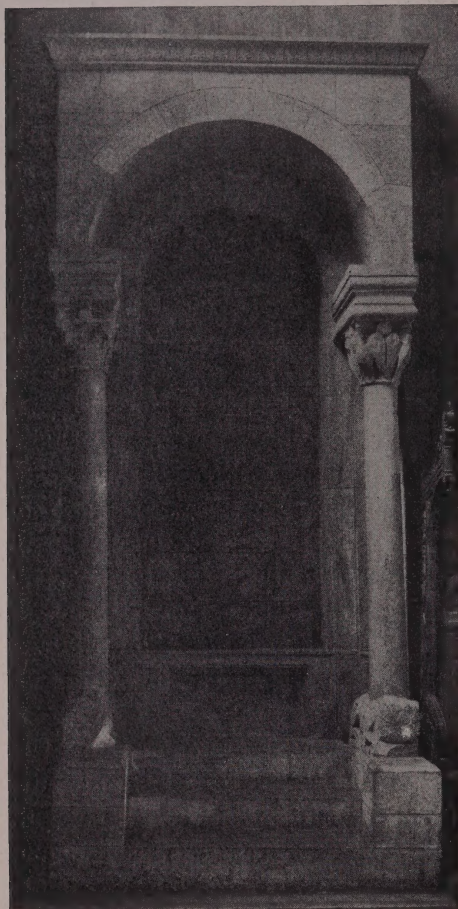

Fig. 106. Sydvästra baldakinen.

utan har säkerligen lånats från något genom branden eller genom de förändringar, som efter denna vidtogos, skadadt eller öfverflödigt byggnadsparti af relativt tidig karaktär. Den fris, som afslutar baldakinen upptill, är alldeles ny liksom den motsvarande å baldakinen i söder.

Denna södra baldakin (fig. 106) förefaller, såsom redan omnämnts, senare utförd än den förra. Det är mycket möjligt, att den huggits för den plats, som den nu innehar, men i betraktande af den sena hållning baldakinen intager i denna tidigt uppförda del af kyrkan, låter det också tänka sig, att den flyttats dit från något yngre byggnadsparti. Den omständigheten, att bågbyggnaden ej är så väl inpassad mellan trapppilastern och hörnpelaren, som fallet är med den norra (beroende på nischens osym-

metriska läge i muren), antyder möjligen, att man ursprungligen icke tänkt sig någon baldakin här. För dess relativt sena ursprung tala flera förhållanden. Öfverbyggnadens hvalfbåge saknar listverk (måhända delvis en följd af bristande utrymme mot trappilastern till), medan de tre öfriga baldakinerna äro rikt profilerade. Därjämte ha dess kragstenar en form, som afviker

från de öfrigas och endast återfinnes utvändigt å absidens yngsta parti, väktargången. Men ej blott kragstenarna ha sina motsvarigheter däruppe, äfven de ofullbordade och skadade kapitälerna visa fullständigt samma karaktär som två af gallerikapitälerna. Härtill kommer slutligen, att de båda halffärdiga och sönderslagna lejon, hvarpå kolonnerna hvila, äro af en typ, som ej öfverensstämmer med öfriga i kyrkan befintliga¹. Det är sålunda antagligt, att baldakinen utförts först efter det 12:te århundradets midt, troligen som motsvarighet till den redan existerande norra.

Äfven korsflygelns norra och södra väggar hade ursprungligen baldakinprydda nischer. Dessa förstördes af branden 1234 och utvidgades sedan till kapell, hvarpå de slutligen nedrefvos under 1800-talets restaurering (jmf. kap. VII).

För hvilket ändamål de båda baldakinerna i tvärskeppets västra vägg ursprungligen uppförts, är svårt att afgöra. De trenne trappsteg, som leda upp mellan södra baldakinens lejon, skulle kunna tyda på, att inbyggnaden ifråga varit afsedd att användas som sittplats (ståtliga biskopsstolar af sten finnas på många ställen utomlands, särskildt i Italien). Härför kunde också tala de i murytan omedelbart under nischerna anbragta, försänkta fyllningarna med deras enkla profil. Visserligen saknar den motsvarande baldakinen i norr numera trappsteg, men mellan dess norra postament och hörnpilasterna finnes ett murparti ännu kvar, hvilket före restaureringen fortsatte åtminstone en fjärdedels meter inåt mellan de båda lejonerna och på andra sidan motsvarades af ett lika högt, men kortare utsprång, förmodligen resterna af det nedersta steget. Cementöfverdraget å postamentens insidor och mellan dessa på tvärskeppsmuren i postamenthöjd döljer en ilappning med tegel, som i sin mån tyckes styrka trapp teorien. Men de båda nischernas ringa djup samt än mera deras läge i tvärskeppets yttre hörn misstänkliggöra likväl antagandet, att de tjänat som sittplatser, och då tvärmurarna tillkommo i midten af 1200-talet blef läget ännu sämre. Det är därför ej sannolikt att trapporna tillhöra den ursprungliga anläggningen.

Att nischerna med sina baldakiner gjort tjänst som tabernakel öfver hvar sitt altare, förefaller föga troligare, ty i ingen af dem skulle altarbordet lämpligen kunnat anbringas.

¹ Snarare erinra de om två i Dalby kyrkas förhall befintliga kolonn-bärande lejon.

Så var däremot fallet med de båda redan omnämnda baldakinprydda nischer, hvilka ursprungligen varit anbragta midt på tvärhusets norra och södra vägg, och som förstördes af eldsvådan 1234 för att sedermera uppstå i förändrad form¹. Men så voro också dessa nischer anseeligare än de förutnämnda.

Det förefaller mera sannolikt, att de båda utbyggnaderna i väster tillkommit i rent dekorationssyfte, men möjligt är, att de därjämte — genast eller efter någon tid — äfven tjänat ett annat ändamål. Ej sällan beteckna nämligen liknande monument platsen för namnkunniga personers grafvar. Exempel härpå äro kända ej blott från kontinenten, där de finnas i stort antal, såväl väggfasta som (i ciborieform) fristående, utan äfven från de nordiska länderna. En illustration härtill är att finna på mycket nära håll. År 1228 begrofs ärkebiskop Anders Sunesson i hvad man kallade »S:ta Marthas kapell», hvilket var beläget vid midten af norra tvärskeppsgafveln inne i Lunds domkyrka, således blott ett par meter från en af baldakinerna ifråga. »Kapellet» utgjordes endast af en nisch i muren, hvilken begränsades af den förut omnämnda, vid branden 1234 förstörda baldakinen. Denna inbyggnad hyste ännu på ärkebiskop Karls tid († 1334) S:ta Marthas altare, och det är otvifvelaktigt, att pendanten vid södra väggen tjänstgjort i liknande syfte. I slutet af medeltiden uppfördes t. o. m. kapellmurar kring dessa altarbord (figg. 21 och 114). Vi se således här, alldeles intill de båda vid kyrkans västra tvärhusvägg uppförda baldakinerna, två snarlika sådana, hvilka under senare delen af medeltiden gjort tjänst som fond åt altaren och, åtminstone det ena, därjämte som grafgömma. Det är därför mera sannolikt, att de båda återstående tjänat liknande ändamål, än att de användts som sittplatser.

Ett analogt exempel på en baldakingraf är att finna i den närbelägna och med Lundakatedralen besläktade Ribe domkyrka. I denna ståtliga byggnad, till hvilken det hufvudsakliga af såväl anläggning som material hämtats från Rhentrakten, finnes i tvärskeppets östra vägg tvenne stora baldakinomgifna altarnischer, hvilka likvisst mera erinra om Speier än om Lund, enär de inneslutas i tvärskeppsmuren och sålunda ej äro synliga utvändigt. Helt nära den nordligare af dessa altarnischer, längs norra gafvel-

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 182.

väggen i tvärskeppets nordöstra hörn, är en låg, enkel baldakin anbragt, som omsluter en med bottenplatta försedd nisch, såsom fig. 107 visar. Denna baldakin är enklare än de närmast förut beskrifna lundensiska och krönes af ett triangulärt gafvelfält, i analogi med de större baldakinerna och med den stora portalen i söder. Nischgolfvet i den lilla baldakinen, som ännu vid förf:s besök i kyrkan visade spår af romansk målning, täckes af en stenplatta med sockelliknande profil, troligen en gammal grafsten, enär den är bredare i ena ändan än i den andra.

Detta byggnadsparti har sedan gammalt ansetts vara ett grafmonument öfver Erik Emune ända till år 1830, då en omsorgsfull undersökning af detsamma gjordes. Sedan täckstenen aflägsnats, blottades ett mindre, oregelbundet rum, »næppe stort nok til et Barn paa tolv Aar», hvori lågo några ben, som tillhört minst två personer¹. Därjämte påträffades tre små, ovala blyplattor, på hvilka mer eller mindre tydligt stodo inristade namnen på tre af Ribes biskopar från elfte och tolfte århundradet. Den yngste af dessa var »Ascerus», som beklädde biskopsstolen 1134 —c:a 1142.

Då vi här, i den under Lunds ärkebiskop hörande Ribe domkyrka, hafva ett baldakinprydt grafmonument från romansk tid, och då det dessutom inom själfva Lundadömen finnes ett alldeles analogt exempel i Anders Sunessons graf, så förefaller det ej osannolikt, att någon eller några af våra äldre ärkebiskopar, t. ex. Asker, kyrkans grundläggare, o. a. fått sin sista hvilostad i de båda baldakinprydda nischer, hvilka hafva sin plats vid tvärskeppets västra vägg. En med kolonnburen baldakin försedd nisch, mindre än såväl de i Lund som i Ribe och på en betydligt anspråkslösare plats, är ännu att se i Dalby kyrkas södra sidoskepp i Skåne. Måhända kan äfven denna ha tjänstgjort som grafgömma.

Om vi granska förhållandena i mellersta Sverige, skola vi se, att äfven där finnas grafmonument af liknande slag. Ett sådant är den bekanta grafnischen öfver fru Ramborg Vik i Västeråkers kyrka i Uppland². Nischens botten täckes af en ståtlig, graverad kopparhäll bärande året 1327. Ett tidigare exempel på en sådan minnesvård är att se i Sigtuna dominikanerkyrka.

¹ J. HELMS, Ribe Domkirke, Köpenhamn 1870, s. 50 ff.

² Afbildad i HILDEBRAND, anf. arb. III, s. 461.

I dess östra korvägg har Ekhoff blottat en nisch, hvars af målningar sirade båge har en grafskrift öfver den år 1255 aflidne ärkebiskop Jarler i Uppsala. Måhända har den af samme forskare såsom sittnisch i koret till Barlingbo kyrka på Gotland omnämnda baldakinen (uppförd af delar utaf en slopad portal) tillkommit i liknande syfte¹.

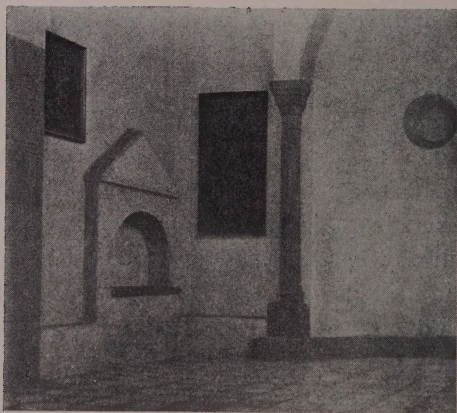
Monumentet i Sigtuna (hvilket afbildas i Fornvännen 1906²) är så mycket mera intressant, som dess orientering öfverensstämmer med de båda lundensiska. Man kunde eljest anmärka, att grafbaldakiner af sistnämnda art, hvilkas längdriktning är norr till söder, vore olämpliga som monument öfver kistor, som ligga i öster och väster. Fyndet i Ribe visar emellertid, att sådana grafrum kunde vara mycket små och, åtminstone i ifrågavarande fall, mera att betrakta som ossuarier åt stoffet af för länge sedan aflidna, heliga män.

Naturligtvis kunna de båda västliga baldakinerna med tillhörande blindnischer i Lunds domkyrka hafva uppförts i rent arkitektoniskt-dekorativt syfte. Men, såsom ofvan visats, är det möjligt, att de därjämte fått till uppgift att tjäna som minnesmärken öfver personer, hvilkas välgärningar kyrkan på detta sätt velat hugfästa.

¹ Bidrag till Gotlandskyrkornas kronologi, Fornvännen 1913, s. 98. (Hildebrand, anf. arb. III, s. 317 omnämner nischen såsom en f. d. piscina.)

² E. EKHOF: Tvenne medeltida epitafier . . ., Fornvännen 1906, s. 20.

Fig. 107. Grafbaldakin i Ribe domkyrkas tvärskepp.

VII. Senmedeltida förändringar i tvärskeppet.

Adam van Düren ombygger norra korsarmen.

Tvärskeppets nordligaste hvalf har redan af Brunius ansetts vara ett verk af Adam van Düren. Dess egendomliga form samt hvalfribbornas ornering har gifvit anledning till detta fullkomligt riktiga antagande. Att närmare precisera dess tillkomst än till perioden c:a 1510 till c:a 1530, d. v. s. den ungefärliga tid mäster Adam arbetat vid domkyrkan, har emellertid ej varit möjligt förrän 1911, då det blef konstateradt, att hvalfvet uppförts år 1524. Med kännedom om att van Dürens egentliga arbete vid domkyrkan börjat med iståndsättandet af dess östra parti, särskildt kryptan, har man tidigare varit böjd för att sätta dess tillkomst i samband med mästarens första tid i Lund. Den sträfpelare, som uppfördes till stöd för tvärskeppets sydöstra hörn, torde sålunda ha tillkommit före år 1513, konung Hans' dödsår. Denna sträfpelare var nämligen prydd med en sandstensrelief, nu inmurad invändigt

Öfverstycke, figg. 108—109. Kragstenar till tvärskeppets norra hvalf; den östra (vänstra), fig. 108, med året 6723 på pannbindeln, den västra (högra), fig. 109, med året 1524 (efter gipsafgjutningar).

i södra tvärskeppsväggen, å hvilken konung Hans' och drottning Christines vapensköldar voro afbildade.

Tvärskeppets nordligaste hvalf består af fyra eller, om man så vill, åtta kappor. Det är nämligen, liksom kyrkans öfriga hvalf, deladt i fyra kappor genom diagonalribbor, hvilka till skillnad från de öfriga ribborna äro försedda med reliefprydda sköldar (såsom fallet ofta var under slutet af medeltiden), hvarjämte samtliga kapporna äro brutna i midten, utan att dessa sista skiljebågar markeras af någon hvalfribba. Som stöd till de fyra hvalfsömmar, hvilka på detta sätt dela kapporna midt itu, äro rektangulära sandstensreliefer anbragta, burna af

kragstenar. Af dessa fyra reliefer föreställer den östra Kristi uppståndelse, och å den midt emot belägna västra synes en bild af fågel Fenix.

Under hvar och en af dessa båda sandstensreliefer tjänstgör ett människohufvud i nära dubbel naturlig storlek som kragsten. Det östra af dessa hufvuden (fig. 110) föreställer ett långskäggigt ansikte, å hvars pannbindel man redan tidigare kunnat medelst kikare afläsa talet 6723. Siffrornas karaktär tydde på medeltidens slut, således, som väntadt var,

Figg. 110—111. Kragstenarna i sitt läge, upp bärande reliefer föreställande,
fig. 110: Kristi uppståndelse,
fig. 111: fågel Fenix.

på mästern Adams tid, men i öfrigt föreföll det omöjligt att komma till klarhet om det mystiska talets verkliga innebörd. Brunius, som eljest kände och i sin beskrifning omtalade, man kan nästan säga allt i kyrkan, har fullständigt förbisett dessa bilder, antagligen enär de sutto så högt uppe på väggarna.

Vid undersökningarna i kyrkan 1910—1911 lät förf., för att kunna ofvanifrån fotografera utgräfningen af det gamla lekmannekoret, upptimra en hög ställning, som på rullar kunde förflyttas kring hela tvärskeppet. Tack vare denna blef det möjligt att taga ett flertal afgjutningar¹ och fotografier af högt upp belägna

¹ Med tillhjälp af dekorationsmålarna J. Berg och H. Erlandsson i Lund.

skulpturer och bland dessa äfven af de båda hufvudena under hvalfvet i fråga. Det visade sig då, att medan det östra hufvudets pannbindel, såsom redan omtalats, visade siffrorna 6723 (figg. 108 och 110), så kunde man å det midt emot sittande västra lika tydligt läsa 1524, skulpterade i relief liksom de förra (figg. 109 och 111).

Att de sistnämnda siffrorna skulle beteckna det årtal, då bilderna huggits och hvalfvet inslagits, därom kan näppeligen råda något tvifvel. Enär de båda hufvudena äro lika stora och anbragta som pendants, och siffrorna dessutom förete likartade typer på liknande pannbindlar, så måste man tänka sig, att de båda talen stå i någon relation till hvarandra. Det

antagande, som under sådana förhållanden ligger närmast till hands är, att det högre talet skulle betyda dateringsåret, räknadt från världens skapelse, medan det andra beräknades från Kristi börd. Kännedomen om den originelle skulptörens egendomliga inskriptioner i domkyrkan och äfven i andra byggnadsverk, som han skapat, föranledde att man redan från början tog för gifvet, att ett sådant antagande kunde vara med verkliga förhållandet öfverensstämmande.

I benediktinernas bekanta verk, angående konsten att tyda gamla data, finna vi följande underrättelse om det årtal, till hvilket åtskilliga medeltida författare förlagt tiden för världens skapelse och som man följt i det romerska martyrologiet¹. Det heter där: »La supputation d'Eusebe de Césarée varie dans les différens exemplaires manuscrits de sa Chronique: mais la leçon la plus autorisée place en l'an du Monde 5199 la naissance du Sauveur. C'est l'époque que plusieurs Ecrivains du moyen âge

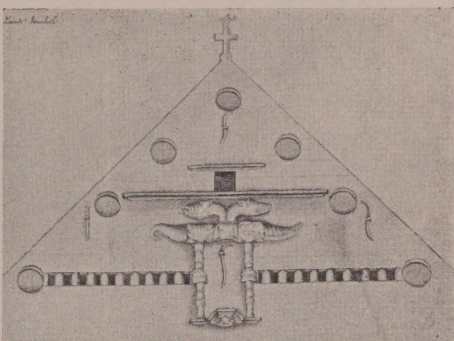

Fig. 112. Den af mästare Adam ombyggda norra tvärskeppsgavlenn (innan korsarmen år 1795 fick brutet tak); efter teckning i ant.-top. arkivet, Stockholm.

¹ L'art de vérifier les dates des faits historiques, des chartes, des chroniques et autres anciens monumens, depuis la naissance de Notre-Seigneur ... Nouv. éd., Paris MDCCLXX, p. XIII.

ont préférée, & qu'on a jugé à propos de suivre jusqu' à nos jours dans le Martyrologe Romain.»

Då således förläggandet af världens skapelse till året 5199 före Kristi födelse godtagits för det romerska martyrologiet, såsom ofvanstående notis gifver vid handen, är det själfklart att kändedomens därom varit ganska spridd, och man måste därför taga

Fig. 113. Anders Sunessons grafkammare, sedan det framföriggande ciborie-altaret undanröjts. Under fönstret synes stenkistan, liggande bakframvänd med hufvudändan åt öster. (Ofvanför kistan skymtar genom fönstret Consistorium ecclesiasticum.) I nischens hvalf äro språkbanden synliga, till vänster står: *Ista capella fūda...*, till höger: *Sub isto lapide jacet Andr...*

för gifvet, att just denna Eusebius' datering legat till grund för mäster Adams märkliga årtal. Om man adderar 5199 och 1524, så får man också mycket riktigt talet 6723.

Det är sålunda fullständigt bevisadt, att det norra tvärskeppshvalfvet blifvit uppfördt år 1524 e. K. eller enligt mäster Adams

och den medeltida världens uppfattning år 6723 efter världens skapelse.

Detta årtal gäller naturligtvis ej blott för angifvande af det ifrågavarande hvalfvets tillkomst. Det daterar äfven ombygandet af tvärskeppets norra gafvel (fig. 112) och de angränsande tvärskeppsmurarna, särskildt den västra med det däri belägna gotiska fönstret samt delar af den närliggande trappan, som från tvärskeppet ledde upp till vinden och slutligen, efter allt att döma, det S:ta Marthas kapell, som af Brunius raserades.

Två ciboriealtaren.

Den heliga Marthas kapell hade uppförts kring helgonets altare midt på norra tvärskeppsväggen. Altarbordet fick sin plats under en där befintlig baldakin (jmf. kap. VI), buren af pilastrar och halfkolonner, och innanför denna, i själfva muren under det lilla fönster, som upptog gafvelmurens midt, hade ärkebiskop Anders Sunesson († år 1228) fått sitt sista hvilorum¹.

Vid branden 1234 förstördes baldakinen ifråga, men rester af de sönderbrända pilastrarna och halfkolonnerna kunde ännu iakttagas af Brunius, då denne på 1830-talet nedbröt det framför grafkammaren befintliga kapellet². Detta hade en kvadratisk grundplan och täcktes af ett korshvalf (planen synes å fig. 21). I norr anslöt sig hvalfvet till tvärskeppets gafvelmur, i öster till en tegelvägg af hvalfvets bredd, som gick vinkelrätt ut från gafvelmuren, samt i söder och väster till hvalfbågar, som från de båda förutnämnda väggarna slogo an mot en kolonn, hvilken utgjorde tabernaklets sydvästra hörn. Att denna kolonn icke hade någon motsvarighet i det sydöstra hörnet, utan att hvalfvet där bars af en vägg, kan delvis bero därpå, att omedelbart på andra sidan om denna vägg fanns en nu igenmurad dörröppning (hvilken anses ha utgjort ärkebiskopens privata ingång till kyrkan). Det viktigaste skälet för konstruktionen ifråga torde likväl varit,

¹ Det vore i hög grad önskvärdt, om de delar af Anders Sunessons grafkammare, som finnas bevarade inne i tvärskeppsmuren, liksom den motsvarande vägnischen i söder, åter kunde komma till synes. Särskildt gäller detta den förstnämnda kammaren, som ännu innesluter ärkebiskopens kista.

² BRUNIUS, anf. arb. 1 uppl. s. 287 och 2 uppl. s. 182.

att altarbordet måst anbringas längs med denna vägg för att icke platsen kring Anders Sunessons graf skulle helt afstängas.

Då Hildebrand ej anser sig ha funnit rester af ciboriealtaren i mera än en enda kyrka, nämligen S:t Drotten i Visby¹ — utseendet af dessa är f. ö. ej i detalj känt, enär endast spår af hvalfförtagningar och grundstenen till en kolonn påträffats — så har han ej kommit att tänka på S:ta Marthas kapell i Lunda-dômen. Ty såväl detta som det motsvarande, äfvenledes raserade kapellet vid södra tvärskeppsväggen är att betrakta som ciborie-altare².

Hvad det norra ciboriealtaret beträffar, så kan man fråga sig, huruvida den tegelbyggnad, hvaraf detta bestod, verkligen var identisk med den baldakin, som ärkebiskop Karl († 1334) testamenterade till Anders Sunessons graf, samtidigt som han lämnade två gårdar till S:ta Marthas altare. Vid en närmare undersökning af de teckningar, som Brunius lät göra af grafkammaren i fråga (fig. 113), och samme förf:s ganska noggranna beskrifningar förefaller det emellertid knappast möjligt, att det af honom raserade ciboriet uppförts på 1330-talet. De språkband, som ännu kunna skönjas på den afbildade teckningen, hade tvenne inskrifter, af hvilka man kan urskilja på ena sidan orden: ista capella fūda... och på den andra: Sub isto lapide jacet Andr... Båda dessa inskriptioner, af hvilka den första icke omtalas af Brunius, äro framställda med minuskelskrift. Detta skriftsätt förekommer visserligen ej sällan under senare delen af 1300-talet, men så tidigt som på 1330-talet torde det icke ha användts här i Lund.

I målningarna i Stora Köpinge, Borreby och Snårestads kyrkor i Skåne, alla tillhörande samma skola och de sistnämnda daterade 1347, förekomma endast majuskler. Det äldsta kända fall af minuskler i svenska medeltidsmålningar härrör från Björsäters kyrka i Östergötland, hvars målningar kunna sättas till tiden omkring eller efter 1350, och här äro de blandade med majuskelskrift³.

¹ Anf. arb. III s. 266. I Lunds univ:s hist. museum förvaras krönet till en träpelare från S:t Olofs kyrka, hvilket sannolikt tillhört en altarbaldakin.

² Enär det kärl, hvari nattvardsbrödet förvarades, plögade nedhånga från ciboriets tak, har namnet ciborium sedan öfverförts på detta kärl.

³ A. LINDBLOM, Björsäters stafkyrka . . ., Fornvännen 1911, s. 67.

I St. Peders kyrka i Næstved, Danmark, där man målat en ståtlig åminnelsebild öfver Valdemar Atterdag († 1375) och hans drottning († 1374), är däremot uteslutande minuskelskrift använd¹.

Visserligen låter det tänka sig, att minuskelskriften i Lunda-kapellet tillhört en målning från slutet af medeltiden, fastän kapellet varit äldre. Det enligt Brunius högkupiga korshvalfvet med dess trestafviga ribbor skulle onekligen kunnat härröra från en 1300-talsbyggnad. Men den af samme författare skildrade vårdslösheten i utförandet talar mera för dennes åsikt om ett senmedeltida ursprung, och så göra onekligen äfven de bevarade teckningarna af det motsvarande kapellet i söder (se fig. 114).

Äfven om de båda ciboriealtarna icke helt och hållet uppförts af Adam van Düren, hvilket dock förfaller sannolikt, så hafva de åtminstone blifvit grundligt reparerade af honom. De kolonner, hvilka i ena hörnet uppbära byggnadernas hvalf, äro nämligen fullständigt omaka, såväl sinsemellan som med de byggnader de tillhöra. Det norra kapellets kolonn hade sålunda åttkantigt skaft med, enligt Brunius, »fyrkantig bas och likadant kapital». Någon teckning finnes tyvärr ej af denna detalj, men det södra kapellets kolonn kan lyckligtvis gifva en vägledning härutinnan². Om basen och kapitälet här säger nämnde förf., att de likaledes »helt och hållet liknade hvarandra» och att de »ofelbart varit i en äldre byggnad begagnade såsom kapiteler», medan skaftet, som var af gråsten, troligtvis var »vida äldre än bådaderna».

En bild af denna kolonn finnes lyckligtvis bevarad (se fig. 114), och den visar, att båda dessa fyrkantiga kapital (af hvilka det ena användts som bas) voro anglo-normandiska veckkapital. Enär det norra kapellets kapital och bas likaledes voro »fyrkantiga» och »likadana», är det sannolikt, att äfven dessa varit veckkapital, så mycket mera som denna form passar samman med det åttkantiga kolonnskäftet.

Det är uppenbart, att dessa sammanparade kolonnndelar ej kunnat vara huggna för de platser de intogo, vare sig kapellet uppförts på 13- eller 1500-talet. Men de äro af stort intresse därför, att såväl kapitälerna som det åttkantiga skäftet i allo

¹ Jmfr J. MAGNUS-PETERSEN, Kalkmalerier i danske Kirker, 1895, pl. XVII.

² Jmfr BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. ss. 181—183.

likna åtskilliga kolonndelar, hvilka förekommo i norra tornets arkader. Nu är det känt, att Adam van Düren under 1500-talets andra decennium reparerade norra tornet och ombyggde mer än hälften af det södra. Hvad är då naturligare än att han af de kolonner, som blifvit öfverflödiga vid denna tornreparation, användt därtill lämpliga delar till en om- eller snarare nybyggnad af de båda ciboriealtarna i tvärskeppet. Att detta byggnadsföretag sammanfallit med de öfriga förändringarna i tvärskeppet, således med tiden efter mästarens återkomst från sin vistelse i Stockholm hos Christian II¹, är tämligen säkert, så mycket mera som tornens fullbordande nätt och jämt torde föregått Stockholmsresan ifråga.

¹ Jmfr OTTO RYDBECK, Adam van Düren, i Kirkehist. Samlinger R. V, III, s. 625; Ålen och lejonen i Stockholms Storkyrka, Fataburen 1906, s. 171.

Fig. 114. Södra ciboriealtaret *a* från väster, *b* från norr. Å den senare bilden synes ej blott altaret utan äfven den bakomliggande, fönsterprydda nischen, som motsvarade Anders Sunessons grafkammare.

Efter teckning i domkyrkans ägo.

VIII. Sidoskeppsportalerna.

De förstörda, västliga sidoskeppsportalerna.

Liksom det är ett faktum, att den forna, år 1833 till fönster förändrade, nordvästra portalens dörröfverstycke (fig. 116) numera pryder ingången till norra tornet, så skulle man också vara frestad till antagandet, att det tympanon, som är inpassadt i södra tornets ingång, en gång tillhört motsvarande portal i sydväst. Seesselberg, som för öfrigt å samtliga planer felaktigt förlagt portalen ifråga, liksom dess motsvarighet i söder, till tredje fönstret från väster räknadt, i stället för till det andra, har också antecknat om detta södra tympanon, att det härrör från »einer ehemaligen Thuer des Domes zu Lund»¹.

Redan skulpturens hållning talar emellertid afgjort emot ett sådant antagande. Då härtill kommer, att Helgeandskyrkan i Lund, enligt Brunius, hade ett dörrfält, »hvilket pryddes med två lejon, som hade ett gemensamt hufvud och däröfver en ros», och då nämnde författare i första upplagan af sin domkyrko-beskrifning² t. o. m. omtalar, att dörrfältet ifråga tillhört »hospitalskyrkan» — så kallad enär den under senare tid användts som hospital — så kan man med visshet påstå, att ofvannämnda tympanon är identiskt med detta, särskildt som dess lejonfigurer

Öfverstycke, fig. 115. Skulpturer, fordom anbragta vid norra portalen.

¹ SEESSELBERG, anf. arb. s. 31 (fig. 102).

² BRUNIUS, anf. arb. 1 uppl. s. 96. I sin Skånes konsthistoria, s. 314, omtalar han därjämte, att detta tympanon hade sin plats öfver södra ingången.

till typen afvika från alla i domkyrkan befintliga. Helgeandskyrkan refs år 1834, just då Brunius börjat sin restaurering af domkyrkan, men dörrfältet tillvaratogs och fördes till »Lundagårds» (dåvarande gamla akademihusets) källare, där det förvarades (jämte domkyrkans altarpriydnad af år 1577)¹, till dess det upptäcktes af Zettervall och af honom anbragtes på sin nuvarande plats.

Seesselberg afbildar dessutom² en hälft af ett tympanon,

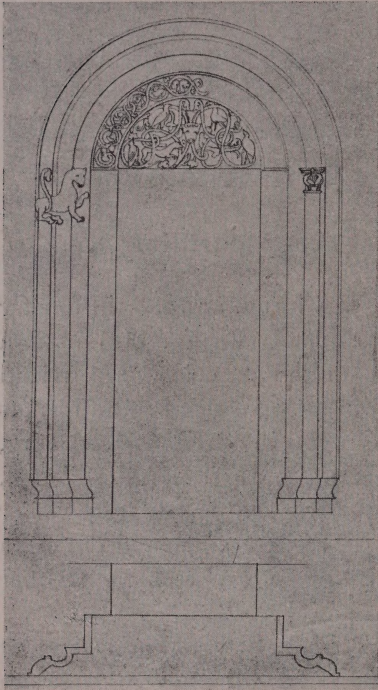

Fig. 116. Nordvästra portalen, år 1833 förändrad till fönster. Efter teckning af Axel Nyström.

som förvaras bland de många arkitekturfragment, hvilka tillvaratagits efter domkyrkans restaurering, och säger om detta, att det fordom tillhört Lundadömen. Vid första anblicken förefaller det ej osannolikt, att just detta gafvelfält intagit platsen öfver den forna sydvästra ingången.

Portalen ifråga torde, såsom i kap. V omnämns, hafva förstörts på 1420-talet, då ärkebiskop Peder Lykke byggde ett kapell utanför densamma. Tiden för dettas uppförande kan f. ö. närmare uppgifvas. I sitt den 1 dec. 1424 utfärdade testamente³ donerar nämnde prelat gårdar till detta kapell, »quam nuper de nouo edificare incepimus». Vid tillfället ifråga måste således gafvelfältet och tvifvelsutän hela portalen bortbrutits, enär Brunius omtalar, att kapellet öppnade sig

emot sidoskeppet med två stora bågöppningar⁴. Den tympanonhälft, som här åsyftas, är delvis täckt af kalkskorpa och kunde

¹ Zettervalls byggnadsjournal s. 54.

² Anf. arb. s. 36, fig. 129.

³ Lunds ärkestifts urkundsbok, utg. af L. WEIBULL, III, s. 37.

⁴ Om någon del af portalen möjligtvis undgått förstörelsen då, måste den ha tillintetgjorts, då kapellet nedrefs 1812 och slät mur uppdrogs i st. f. de hvalföppningar, som utgjorde förbindelsen mellan kapell och sidoskepp.

således ha varit använd som murfyllning i detta Peder Lykkes kapell. Framsidan visar i relief bilden af en ryttare med en falk i ena handen. Veckfallet å ryttarens dräkt företer en viss öfverensstämmelse med dräktbehandlingen på den manliga figuren å det sidoskeppskapital, som befinner sig näst intill och öster om den forna portalen, och dörrfältets mått äro endast obetydligt större än motsvarande tympanons i norr. Detta sistnämnda dörrfält har för öfrigt, hvilket en närmare undersökning gifver vid handen, haft något större dagyta än nu är fallet i norra tornets dörröppning.

Ännu ett skäl finnes, som borde tala för denna skulpturs samhörighet med kyrkan, nämligen att den endast är half. Att man till domkyrkan transporterat ett helt tympanon, det från Helgeandskyrkan, för att användas till tornportalens synes förklarligt, men icke att man skulle ditfört en så fragmentarisk byggnadsdel som den ifrågavarande, särskildt då det fanns så rikligt med stenmaterial under ombyggnaderna på 1800-talet, att man sedermera bortfört hundra-, ja, tusentals lass däraf ifrån kyrkan.

Hvem mannen med falcken föreställer är ej lätt att afgöra, ty motivet är ganska vanligt. Seesselberg, som afbildar dörrfältet (fig. 117) och uppgifver, att det fordom tillhört en portal i kyrkan, kallar ryttaren för konung Nils (1104—34) i anslutning till dennes falkprydda mynt. Mot Seesselbergs antagande att detta dörrfält tillhört domkyrkan talar emellertid den omständigheten, att kompositionen ej erinrar om de tre öfriga dörrfältens, vidare att ryttaren saknar krona och att konung Nils sannolikt afidit innan skulpturen i fråga utfördes. Härtill kommer att man »vid grundgräfnings i Lund» påträffat ett dörrfält, hvilket, enligt Brunius (Skånes konsthistoria, s. 472), återgaf bilden af en ryttare med »tygeln i venstra och en falk i högra handen». Detta tym-

Fig. 117. Söndrigt tympanon, som, sannolikt med orätt, ansetts tillhöra sydvästra portalen.

panon måste betraktas som identiskt med det ofvan omtalade och torde således knappast härstamma från domkyrkan.

Bland i kryptan förvarade skulpturdelar finnes däremot ett annat brottstycke, som säkerligen tillhört den omtalade sydvästra portalen. Det är öfre hälften af en lejonfigur af grupp III (figg. 118 och 86, III *e*), och den påminner i hög grad om den å motsvarande norra portalen (nu fönster) ännu bevarade (figg. 116 och 86, III *d*). Lejonfiguren är huggen ur en kvadersten, hvilken åt ena sidan afslutas med ett söndrigt listverk: en rundstaf och en fyrkantslist, af samma dimensioner som de, hvilka äro huggna i ett med det motsvarande lejonet å nordvästra portalen. Det är således sannolikt, att lejonskulpturen ifråga tillhört denna, nu fullständigt utplånade, sydvästra portal och att densamma varit anbragt å portalbågens östra vederlag.

Fig. 118. Fragment af en lejonfigur, som tillhört den förstörda sydvästra portalen.

Återfunna detaljer från norra sidoskepps-portalen.

På kyrkans numera enda portal i norr äro de båda kragstenar, hvilka uppbäras af baldakinens kolonner, synnerligen enkla till sin form med skråa, släta, nedåt afsmalnande sidor (se fig. 90). Ytbehandlingen på dem båda är emellertid olika. Den östra kragstenen visar en svart, porös och vittrad yta, med stora ojämna, gropiga mejseltag, medan den västra är ljusare till färgen och utförd i hårdare material samt omsorgsfullt huggen. På en fotografi, som togs af Zettervall, innan de båda sträfpelare, hvilka fordom begränsade portalen, nedrefvos i slutet på 1870-talet, visar det sig, att den sistnämnda kragstenen då hade en helt annan profil (fig. 119). Denna profil öfverensstämde fullkomligt med kragstenarnas å väktargången och å sydvästra baldakinen i tvärskeppet samt bestod af öfverst en platta och därunder tvenne vulster med en hålkål emellan. Profilens form måste emellertid väcka den misstanken till lif, att kragstenen ej vore ursprunglig, ty liknande

profiler förekomma, såsom ofvan anförts, endast å de partier, hvilka måste anses tillhöra ett byggnadsskede, yngre än det, hvartill norra portalen bör räknas. Den sålunda profilerade kragstenen har

Fig. 119. Norra portalen, innan de omgifvande sträfpelarna borttogos.

emellertid hitintills tagits för äkta, och Seesselberg, som afbildar portalen, har analogt därmed gifvit den östra kragstenen samma form som den förutnämnda¹. Det har t. o. m. beklagats, att

¹ SEESSELBERG, Die skandinavische Baukunst der ersten nordisch-christlichen Jahrhunderte, Berlin 1897, Tafel IX. Ett planschverk utgifvet jämte förut anf. arb.

kragstenen ifråga sedermera af Zettersvall skråhuggits till likhet med den östra.

Om man emellertid noga granskar den ofvannämnda, af Zettersvall tagna fotografien, så skall man finna, att vissa delar å portalen nyhuggits. Byggnadspartiet ifråga hade under 1800-talets restaurering visat sig synnerligen skröpligt, så att det delvis behöfde ersättas, och då sträfpelarna borttogos, förändrades äfven i någon mån formen på baldakinen. Å fotografien kan man ganska väl särskilja gammalt och nytt på grund af den olika färg, som de gamla, här i hög grad svartnade kvaderstenarna ha i förhållande till de nytillhuggna ljusa. Härtill kommer den omständigheten, att de nya delarna erbjuda fasta, rena linjer, i jämförelse med de äldre partiernas vittrade konturer.

Med ledning af sistnämnda förhållanden, kan man sålunda konstatera, att hela baldakinens karnisprydda båge är ny — eller omhuggen — med undantag af det nedersta segmentet jämte lejonet på hvarje sida. Å kolonnerna äro baserna nyhuggna (af granit) och likaså de med vulster och hålkålar profilerade ändstyckena vid kolonnhalsen, hvilka antagligen tillfogats på grund af kolonnskaftens vittring eller till följd af ändrade nivåförhållanden. Om man i detta sammanhang noggrannt granskar den västra kragstenen, finner man, att äfven denna nyhuggits, fastän den förvånande väl inpassats på den föregåendes plats. Då kolonnen borttagits vid portalens restaurering, har sannolikt den gamla, sköra kragstenen brustit tvärt af och af denna anledning måst ersättas. Ifrågavarande förändring kan ej ha skett, medan Brunius ledde ombyggnaden, ty på en teckning från 1860 af Magnus Petersen¹ finnes den ursprungliga, med den östra fullständigt analoga, skråa och vittrade kragstenen ännu på sin plats, och Zettersvall öfvertog ledningen af restaureringen just i slutet af nämnda år.

Det är således sannolikt, att Zettersvall först låtit hugga den nya kragstenen med dess åldriga profil och sedan, förmodligen med tanke på dess vilseledande form, föranstaltat dess förändring till likhet med den gamla östra kragstenen, hvars ornering försvunnit under den »renhuggning» af yttermuren, som på vederböran- des befallning utförts i början af 1800-talet.

¹ Originalet i Danska Nationalmuseets arkiv. Afbildadt i HANS OLBRIK, Absalon, II, s. 189, fig. 13.

Den östra, af restaureringen oberörda kragstenen bibehåller ännu sin ursprungliga totalform, men den skulptur, hvarmed dess yta varit prydd, bortmejslades under den ofvan omtalade »renhuggningen». Det har emellertid lyckats förf. att bland skulpturfragmenter i kryptan återfinna större delen af den nedbrutna västra kragstenen och på så sätt konstatera stenarnas ursprungliga form och ornering. Något tvifvel om dess äkthet finnes icke. Stenen har afslagits helt nära murlifvet och det är ytterstycket, som blifvit bevaradt. Det är trapez-formadt i genomskärning, liksom den gamla, släthuggna kragstenen i öster, endast ett par centimeter smalare. På undre sidan (fig. 120) synes tydligt konturen af det kapital (se fig. 119), som burit densamma, och denna kontur har uppstått genom bortvittring af de utanför kapitälet befintliga, för väta lätt tillgängliga stenpartierna. Af kragstenens sidoytor utgöres den ena af själfva brottytan, men på de tre öfriga finnas skulpturer bestående af på hvarje sida två med lejonhufvuden försedda drakfigurer, som omslingra hvarandra. På

Fig. 120. Den återfunna kragstenen till norra portalens västra baldakinkolonn, östra och norra sidorna, sedd något underifrån.

de båda sidor, som alltid stått fria, nämligen stenens norra och östra sida, äro dessa skulpturer ytterst rått omhuggna (se fig. 120), minnen från den förutnämnda »renhuggningen», men man kan likväl ännu se hufvuddragen af drakkropparna. På västra sidan däremot är skulpturen så godt som orörd (fig. 121). Det är endast vittringen, som något uppmjukat dess linjer. Förklaringen till att skulpturen på denna sida undgått förstörelsen, lämnar ofvan afbildade fotografi (fig. 119). Denna visar, hurusom den numera nedbrutna, angränsande sträfpelaren i väster stod så nära intill kragstenen, att det ej behöfdes någon »renhuggning» där, emedan man i hvarje fall ej kunde se, om stenens yta var svart eller hvit — orsaken till den fatala »renhuggningen» var nämligen, att den mörknade ytan skulle aflägsnas, så att stenen skulle förefalla som ny! Först då sträfpelaren refs, kunde man komma åt denna västra sida, och som nämndt är det troligt, att kragstenen blifvit

bräckt just vid detta tillfälle och att baldakinen på samma gång fått undergå den reparation, som ännu kan spåras å fig. 119.

Förklaringen till att den östra kragstenen alldeles intet har i behåll af sin gamla skulptur, således ej ens den motsvarande östra sidans, ligger antagligen däri, att denna sida varit något längre aflägsen från sträfpelaren än västra kragstenens motsvarande sida, ett förhållande, som kunde möjliggöra, att den förra »renhögs», eller också i det faktum att den slåthuggits sedermera, då sträfpelaren nedrefs och Zettervall ville ha alla tre sidorna lika.

Beviset för att arkitekturfragmentet haft sin plats här blii alldeles oomtvistligt, om man jämför »drakslingorna» och deras

Fig. 121. Kragstenens norra och (bäst bevarade) västra sida samt dess öfre yta med det bortvittrade partiet längs vänstra (norra) sidan.

hufvuden med de angränsande djurfigurerna i portalen. Hufvudena äro rena afbilder af de fyra lejonhufvuden, hvilka utgöra hörnen å det kapitel, som fordom uppburit stenen. De likna dessutom i hög grad det hufvud, som å portalens tympanon afslutar lejonets svans, och behandlingen af denna senare öfverensstämmer med tekniken å drakslingorna på kragstenen.

Slutligen kan nämnas, att längs hela kragstenens öfre, yttre kant går en urtagning c:a 10 cm. bred och hälften så djup (synlig till vänster å fig. 121). Denna urtagning är helt enkelt en förvittringskontur, som betecknar yttre gränsen för en af de båda stora, liggande lejonfigurer, som bevaka ingången. Om man undersöker den andra, ännu i sitt läge bevarade, gamla kragstenen, så visar det sig, att här finnes en alldeles likadan fördjupning (fig. 122). Denna har uppkommit på följande sätt. Kragstenens inre del, som skyddats af den öfverliggande, på en rektangulär bas hvilande, fastmurade lejonbilden, har ej tagit någon skada af vittring eller åverkan. Men det långsmala parti, som befinner sig utanför lejonets bas, har under århundraden varit utsatt för takdropp och vittring. När man sedermera, i början af 1800-talet, sökte förvandla den gamla stenen till ny, bort-

mejslades de utanför lejonfigurerna befintliga, starkt vittrade sandstenspartierna till flera cm:s djup. Det är denna åverkan, som ännu kan iakttagas å det nu hittade kragstensfragmentet, och som, jämte öfriga bevis, ådagalägger, hvar stenen ursprungligen haft sin plats ¹.

Det finnes ännu några skulpturer kvar, hvilka stå i ett visst samband med norra portalen. I kryptan förvaras sålunda trenne kvaderstenar, skulpterade i hög relief på framsidan samt mycket illa åtgångna genom vittring och synnerligen hänsynslös »renhuggning» (jmf. fig. 115). Denna sistnämnda misshandel gör, att man omedvetet kommer att tänka på de förut omtalade »renhuggna» kragstenarna till ofvannämnda portal, och bifogade fig. 123, utförd efter en gammal teckning af J. G. Liljegren ², visar, att skulpturerna verkligen haft sin plats där jämte en fjärde (afbildad längst till vänster, de öfriga synas i samma ordning som å fig. 115), som nu är försvunnen. Att denna plats icke varit den ursprungliga är möjligt, men så godt som säkert är, att stenarna i fråga suttit där sedan början af 1500-talet, ja förf. skulle hålla före, att de i hvarje fall haft sin plats vid norra portalen redan från början, äfven

Fig. 122. Den ursprungliga (»renhuggna») östra kragstenen å norra portalen.

¹ Ännu ett bevis för att den funna skulpturen utgjort en del af västra kragstenen lämnas af Brunius, som i första upplagan af sin domkyrkobeskrifning, s. 59, i förbigående omnämner, att »vestra bärstenen . . . tyckes å sidorna haft några djurfigurer».

² Teckningen förvaras i ant.-topogr. arkivet (Statens historiska museum) i Stockholm.

om det icke varit på alldeles samma ställe. Ej osannolikt är sålunda, att de ursprungligen varit anbragta invid portalen på samma sätt som fallet ofta är med skulpturer å besläktade kyrkor utomlands, t. ex. å bifogade afbildning från S. Michele i Pavia (fig. 124). Då sträfpelarna kring portalen på 1500-talet uppfördes voro skulpturerna i vägen och flyttades därför till den plats de intaga å Liljegrens teckning. Fig. 123 visar ej blott de förut omnämnda skulpturernas forna läge, utan äfven det ungefärliga utseendet af rundbågsfrisen ofvanför norra baldakinen, sådan den såg ut, innan sträfpelarna borttogos och baldakinpartiets öfre del förändrades. För att förklara teckningens ut-

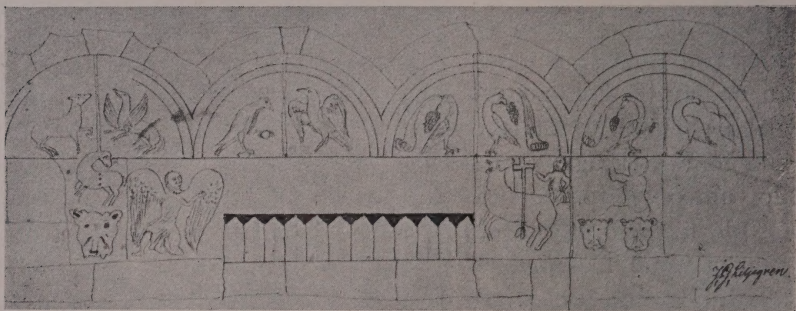

Fig. 123. Partiet öfver norra portalens baldakin före 1800-talets restaurering. Efter teckning af J. G. Liljegen.

seende måste man ha kännedom om, att baldakinen vid denna tid ej hade samma begränsning som nu. Af fig. 119 synes, att den åt sidorna gick ända ut till sträfpelarna, och dess nuvarande afslutningsfris upptill är Zettervalls verk.

En antydning om när partiet i fråga erhållit det utseende som bilden visar, ger oss den »sågsnittsfris», som är synlig strax under rundbågarna på ofvanstående skiss. Endast på ett ställe till å kyrkan förekommer en sådan, nämligen å tvärskeppets norra gafvelröste, hvarest en liknande fris går tvärs öfver röstet. Denna tvärskeppsgafvel ombyggdes, såsom i föregående kapitel omtalats, år 1524 af byggmästaren Adam van Düren — dess utseende efter denna ombyggnad åskådliggöres af fig. 112 — och det är sannolikt eller så godt som säkert, att samme man utfört förändringarna af partiet ofvanför norra portalen i samband med uppförandet af de angränsande sträfpelarna. Beviset för att

äfven sträfpelarna ifråga ny- eller möjligen ombyggts, lämnas i det följande.

År 1895 öfverlämnades af sterbhuset efter afidne domprosten Wetter i Vexjö till Lunds univ:s hist. museum tvenne bullor, d. v. s. blyaftryck af påfliga sigill¹. Jämte bullorna låg en handling, hvari omtalades, att dessa »tvenne (2:ne) medaljer — — — hittades bredvid några människoben och till största delen förmutnade yllelemningar under en af sträfpelarne vid norra sidoväggen af Lunds domkyrka, då Professor Brunius lät lägga en ny och fastare grund för denne sträfpelare. Stället ansågs vara ganska nära den plats i yttre norra sidomuren, där Erkebiskop Anders Sunesson blef begravnen». Domprosten Wetter, som köpt dessa

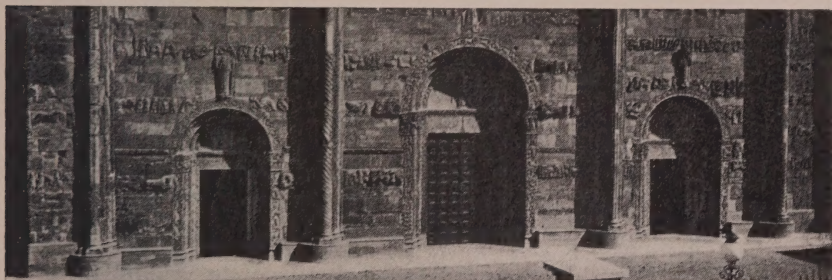

Fig. 124. Västfasaden å San Michele Maggiore i Pavia.

»medaljer» af en bland arbetarna, förordnade vidare, att de skulle skänkas till nämnda museum.

Den ena bullan (jmf. fig. 129 *b*) har tillhört ett bref, som utfärdades af det mot den missbrukade påfvemakten kämpande Baselkonciliet och måste därför till tiden falla inom åren 1431—1449, hvilket sistnämnda år konciliet upplöste sig själf. Den andra bullan (jmf. fig. 129 *a*) måste ha utgått från påvestolen något af åren 1492—1503, ty den bär på baksidan inskriften Alexander papa VI².

Den äldre bullan, Baselkonciliets, är i öfre delen försedd med

¹ Så småningom öfverfördes som bekant uttrycket bulla från sigillaftrycket till själfva påfvebrevet.

² En likadan bulla med tillhörande påfvebref förvaras i Statens hist. museum i Stockholm. Brevet är dateradt 1498 och ställt till Lunds domkapitel samt innehåller Alexander VI:s stadfästelse af Birger Gunnarssons val till ärkebiskop.

ett från båda sidor borraradt hål, hvars patina är lika åldrig som själfva bullans. Hålet visar sålunda, att föremålet burits af den affidne som en talisman eller relik. Den yngre bullan är också genomborrad, men hålet förefaller ganska färskt. Härtill kommer att det är anbragt i nedre delen af blysigillet, så att både inskriften och relieferna af S. Paulus och S. Petrus blifvit upp- och nervända, om bullan burits i detta hål. Mera sannolikt är, att den burits i det snöre eller band, som fasthållit densamma vid påfvebrefvet.

Hvem den döde varit är ej möjligt att säga, men då den yngsta bullan härrör från Alexander VI:s tid, kan personen

Fig. 125. Reliefbild — fåglar hackande på drufklasar — från (den äldsta) rundbågsfrisen ofvanför norra portalen.

ifråga ej ha blifvit begrafven förrän allra tidigast år 1492. Sträfpelaren, under hvilken den döde låg, måste alltså varit yngre än nämnda årtal. Det var, enligt Wetters uppgift, en contrefort, som haft sin plats vid norra sidoskeppsväggen, ej långt från Anders Sunessons graf. Denna beskrifning kan endast passa in på

en af de båda sträfpelare, som flankerade norra sidoskeppsportalen, antagligen den östra, och då det därjämte omtalades, att det var en af dem, som Brunius från grunden ombyggde, så stämmer detta synnerligen väl öfverens med den uppgift, som Brunius själf lämnar¹, att de sträfpelare, hvilka stodo jämte norra portalen, blefvo nedrifna till grunden och återuppförda enligt en lättare konstruktion. De längre västerut befintliga sträfpelarna hade f. ö. blifvit ombyggda redan år 1787.

Då man sålunda kan konstatera (under den, som det förefaller, helt sannolika förutsättningen, att fynduppgiften rörande bullorna är fullt korrekt), att åtminstone en af sträfpelarna blifvit uppförd efter år 1492 — att de voro mycket gamla, visar Brunius'

¹ Anf. arb. 2 uppl. s. 500.

beskrifning — och då man vet, att Adam van Düren nyuppfört eller reparerat sträfpelare, t. ex. den västra vid södra ingången (å hvilken mästaren anbragte en minnestafila skildrande drabbningen vid Lund år 1525), och då, såsom förut visats, härtill kommer, att hans »sågsnitt» kan igenkännas å Liljegrens teckning från norra portalen, så torde det få anses säkert, att mästern Adam utfört följande arbeten å och invid denna portal. Han har nyuppfört den ena och troligen båda de sträfpelare, som före restaureringen funnos vid portalen ifråga. I samband härmed har han låtit baldakinens öfverstycke växa ut åt sidorna ända till

Fig. 126. Reliefbild — syndafallet — från rundbågsfrisen ofvanför norra portalen, ditsatt af Zettervall; till vänster skymtar en båglinie, som visar, hvar den forna omfattningen gått.

sträfpelarna, hvarjämte han inmurat de fyra förut omnämnda skulpturerna på hvar sin sida om »sågsnittspartiet» (se fig. 123) under den stora rundbågsfrisen med fågelrelieferna.

Ännu en detalj återstår att tillägga beträffande orneringen öfver norra portalen. Å Liljegrens ofvannämnda teckning synas endast fyra stora rundbågar i st. f. nuvarande fem ofvanför baldakinen. Om man uppmäter afståndet mellan de båda omgifvande sträfpelarna, skall man också finna, att endast fyra kunde fått plats mellan dessa, hvilket visar, att Liljegrens teckning är korrekt.

Granskar man de nuvarande bågarne och de reliefer, som af dem omslutas, så finner man, att den mellersta reliefen ej hör samman med de fyra öfriga. Dessa senare, af hvilka en afbildas

(fig. 125), äro alla gjorda i två halfvor — samtliga fem äro f. ö. afsedda för betydligt mindre bågar och passa ganska illa i sina nuvarande ramar — samt föreställa, tre af dem: två mot hvarandra vända fåglar och den fjärde: tvenne på samma sätt placerade djur, af hvilka det ena har vingar. Emot dessa fyra enhetliga framställningar står den femte reliefen (fig. 126), som föreställer Adam och Eva ätande af den förbjudna frukten, ganska omaka: motivet har ej någon som helst samhörighet med de öfriga. En viktig olikhet gentemot de öfriga bågfälten är dessutom, att det ifrågavarande ej är deladt midt itu, utan består af ett enda stycke.

Fig. 127. Delar af den rundbågsfris, som antagligen haft sin plats öfver södra portalen. Syndafallsbilden fig. 126 har utgjort fortsättningen af vänstra delens bildfält, kunskapens träd.

Om vi emellertid jämföra ifrågavarande framställning med fig. 127, som visar delar af en liknande bågfris, hvilka för tillfället förvaras i kryptan, så skola vi finna, att den ursprungligen måste hört samman med just denna fris. Reliefen med syndafallet öfverensstämmer i ämnesvalet synnerligen väl med fragmentet till vänster (se fig. 127), som föreställer kunskapens träd, kring hvilket ornen slingrar sig (med äpplet på nosen!). Ja, det förefaller antagligast, att båda från början utgjort ett enda sammanhängande block, ungefär som de två bågfälten till höger å bilden härofvän.

Om man noggrannt iakttagert bågältet med Adam och Eva (fig. 126), så finner man nämligen, att den halfcirkelformiga listen till vänster om Eva ej är den ursprungliga omramningen kring figurgruppen. Den äldre omramningskonturen kan ännu skönjas

mellan den nyhuggna listen och Evabilden, ja, spår utaf denna äro äfven synliga på andra sidan, i högra hörnet ofvanför ilappningen. Den gamla konturen, som öfverensstämmer med båga-

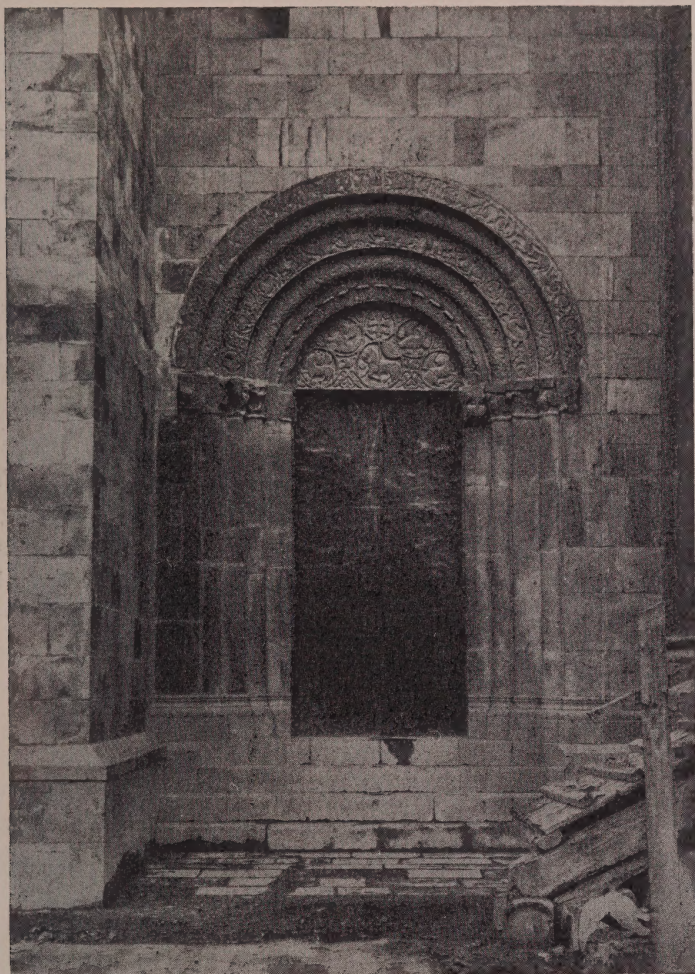

Fig. 128. Södra portalen, innan de omgifvande sträfpelarna rifvits (omkr. 1880). På sockeln till vänstra sträfpelaren skymtar Adam van Dürens inskription till minne af drabbningen vid Lund 1525.

fältens i kryptan, utgör mera än en half cirkel, medan de öfriga fälten ofvan portalen äro afsevärdt mindre segment af en cirkel. Längst nere i vänstra hörnet af syndafallsbilden, på den nyhuggna

ramen, förefaller det, som om början till en andra halfcirkelkontur (= ramen kring ett bågält till vänster om det ifrågavarande) kan iakttagas. Denna kontur markerar i så fall fortsättningen till ramen kring den i kryptan befintliga afhuggna reliefen, som föreställer kunskapens träd, och hvilken antagligen på detta sätt blifvit stympad af Zettervall, för att det ena bågältet, med Adam och Eva, skulle blifva fritt och kunna flyttas till portalen, så att en, enligt arkitektens smak, jämnare fördelning af rundbågarna ofvan baldakinen skulle komma till stånd. Detta blir nästan till visshet, då man i nedre vänstra hörnet å syndafallsbildens ram finner rester af en liknande konsolartad ansvällning, som kan iakttagas äfven å den i kryptan förvarade frisens rundbågsram, särskildt på det till höger å bilden befintliga blocket (fig. 127).

Hvar dessa omaka rundbågsält från kryptan jämte syndafallsscenen ursprungligen haft sin plats, är ej lätt att afgöra. Enär de bilda fyra rundbågar eller lika många, som ursprungligen funnits öfver norra portalen, kan man tänka sig, att de haft sin plats öfver motsvarande portal i söder (fig. 128). Partiet kring denna portal var starkt förstördt »och hade en påbyggnad af idel tegelsten»¹, måhända till följd däraf, att ett vapenhus och, tidigare, omgången där haft sin plats. Dock nådde vapenhuset ej upp till rundbågsfrisen, enligt hvad fig. 180 och Abildgaards bild från 1750-talet, fig. 181, gifva vid handen. Å andra sidan kan man ej heller å dessa teckningar märka, att bågfrisen på nämnda ställe är större än i öfrigt, ett förhållande, som dock torde böra skrivas på tecknarens räkning.

På tal om rundbågsfrisen kring domkyrkan säger nämligen Brunius, att »hvarje rundbåge består af ett cirkelstycke. Härifrån böra likväl de rundbågar, hvilka finnas öfver södra ingången och på södra kapellet, undantagas, ty de äro större och hvarje utgöres af trenne cirkelstycken».² Det väcker en viss undran, att Brunius icke samtidigt omnämnt den nyss beskrifna frisen öfver norra ingången med dess stora bågar. Förklaringen ligger sannolikt däruti, att han ej velat räkna densamma såsom hörande till den fortlöpande rundbågsfrisen på grund af de figurscener, som voro infattade i bågarna, eller att dessa fyra bågält måhända af mästern Adam placerats ett stycke nedanför takge-

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 501.

² Ibid. 2 uppl. s. 65.

simsten vid den ombyggnad af hela detta parti, som ägde rum i början af 1500-talet. På detta senare förhållande tyckes nämnde författares yttrande syfta, att takfoten ofvan norra portalen saknade de små rundbågar, som tillhöra takgesimsen. »Här finnes nu», fortsätter han, »blott en utspringande gesimslist . . . Mellan smygen» (= dörrsmygen) »och gesimsen märkes deremot 4 små rundbågar, som hvardera bestå af trenne cirkelstycken. I dem förekomma några fåglar» etc.¹

På grund af den likartade beskrifningen på de »cirkelstycken», hvaraf bågfrisen öfver norra och södra portalerna bestått, skulle man kunnat tänka sig en felskrifning af Brunius, så att han vid båda ofvan citerade tillfällen afsett norra portalen. Men äfven i första upplagan af sin domkyrkobok talar han om de stora bågarna öfver södra portalen och södra kapellet². På grund häraf måste man antaga, att en större rundbågsfris funnits äfven öfver södra portalen (såsom fallet är ännu i dag), innan detta parti ombyggdes af Brunius, och att de i kryptan befintliga bildfälten jämte den till norra portalen flyttade scenen med Adam och Eva fordوم varit inpassade i denna. Mindre sannolikt tyckes det vara, att dessa figurframställningar ursprungligen haft sin plats i den stora rundbågsfrisen öfver tvärskeppets södra kapell.

¹ BRUNIUS, anf. arb. 1 uppl. s. 59.

² Ibid. s. 52.

Fig. 129 *a—b*. Bullor, *a* (till vänster) från Alexander VI:s, *b* (till höger) från Baselkonciliets tid, funna i en graf vid domkyrkans norra portal.

IX. Myntfynd.

Huru sakta arbetet med kyrkans inredning fortgått, visar det myntfynd, som af Brunius år 1835 påträffades under nedersta steget till den undre, ursprungliga trappa, som från norra sidoskeppet ledt upp till tvärhuset. Fig. 7, hvarå tvenne trappkonturer äro synliga ofvanför hvarandra, åskådliggör nämnda trappas läge i förhållande till den efter branden 1234, i samband med korets utvidgning åt väster, något längre ut i sidoskeppet anbragta trappanläggningen. Detta myntfynd, som påträffades i Brunius' egen närvaro, utgjordes af femtiofyra stycken mynt, liggande i tre skilda högar under nämnda trappsteg ¹. Mynten voro af två olika hufvudtyper, de flesta eller enligt Brunius' beskrifning fyrtio stycken tillhörde Knut VI:s tid (jmfr fig. 131, *b*, efter Hauberg ² Tab. III fig. 1), och de öfriga fjorton voro präglade under Valdemar I (jmfr fig. 131, *a*, efter Hauberg Tab. II fig. 3). Man skulle således antaga, att fyndet nedlagts under Knut VI:s regering.

Om ett af dessa sistnämnda mynt säger emellertid Brunius, att det på båda sidorna företedde en något olika teckning. Egenomligt nog upptager Hauberg i sin förteckning öfver detta fynd

Öfverstycke, fig. 130 *a—c*; *a* (längst till vänster): mynt funnet under trappan mellan norra sidoskeppet och tvärskeppet (sannolikt från Knut VI:s tid 1182—1202); *b—c*: mynt från Knut VI:s tid. Alla troligtvis präglade i Lund.

¹ Brunius, *anf. arb.* 2 uppl. s. 456.

² Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241 (1906), s. 23.

femtiofem mynt i stället för femtiofyra, nämligen fjorton från Valdemar I:s, fyrtio från Knut VI:s och ett från Valdemar II:s tid. Uppgiften blir så mycket förtretligare, som man frestas att miss-tänka, att det af Brunius omtalade, till teckningen något afvikande myntet skulle vara identiskt med det af Hauberg nämnda femtiofemte myntet (fig. 130 *a*) och härröra från Valdemar II:s tid. I så fall skulle fyndet skjutas åtskilligt längre fram i tiden, ty Knut VI regerade i tjugo år, från 1182—1202, och det märkliga skulle inträffa, att fyndet omfattade mynt från tre olika regenter, och af dessa mynt måste åtskilliga ha präglats med allra minst tjugo års mellanrum. Detta förefaller föga troligt, och då man besinnar, att från den tredje regentens, Valdemar II:s tid, endast förekommer ett enda mynt, så skulle man kunna befara, att detta mynt af en tillfällighet efteråt kommit in i det af Brunius gjorda fyndet. Något sådant kan tyvärr ej betraktas såsom omöjligt, i betraktande af den brist på noggrannhet, som karakteriserade tillvaratagandet af myntfynd under förra århundradet, en sak som äfven framhållits af Hauberg vid förf:s förfrågan hos denne.

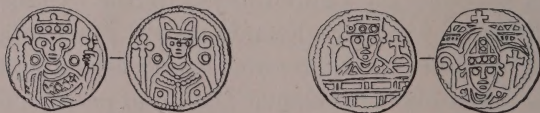
Om emellertid det omstridda myntet verkligen skulle ha tillhört fyndet från början, så kan detta förhållande möjligen förklaras på så sätt, att myntet ej tillhör Valdemar II:s, utan föregångarens, Knut VI:s tid. Visserligen passar det till sin allmänna habitus in bland den förstnämndes mynt, och naturligtvis finnas vägande skäl för att Hauberg, den synnerligen skicklige kännaren af Danmarks medeltidsmynt, gifvit det plats där. Men bland Knut VI:s mynt finnas flera, som stå detsamma åtminstone lika nära. Härtill kommer ännu en omständighet. Å reversen afbildas ett helgon, säkerligen S:t Laurentius. Bland alla till Valdemar II:s tid hänförda mynt finnes, utom det ifrågavarande, intet enda, som är försedt med bilden af ett helgon, då däremot bland Knut VI:s mynt tre sådana förekomma (n:r 2, 8 och 9 hos Hauberg, de båda sistnämnda afbildade ofvan, fig. 130 *b—c*), hvilka alla äro präglade just i Lund. Dessa förete såväl glorian och korsstafven som palmkvisten och därjämte, i ena fallet, ett halster (alltså är helgonet med säkerhet S:t Laurentius). Därtill kommer, att den fina släta rand, som å det ifrågavande myntet löper innaför pärlranden, återfinnes å det ena af konung Knuts Lundamynt. Visserligen kan man äfven bland Valdemar II:s mynt påträffa denna rand

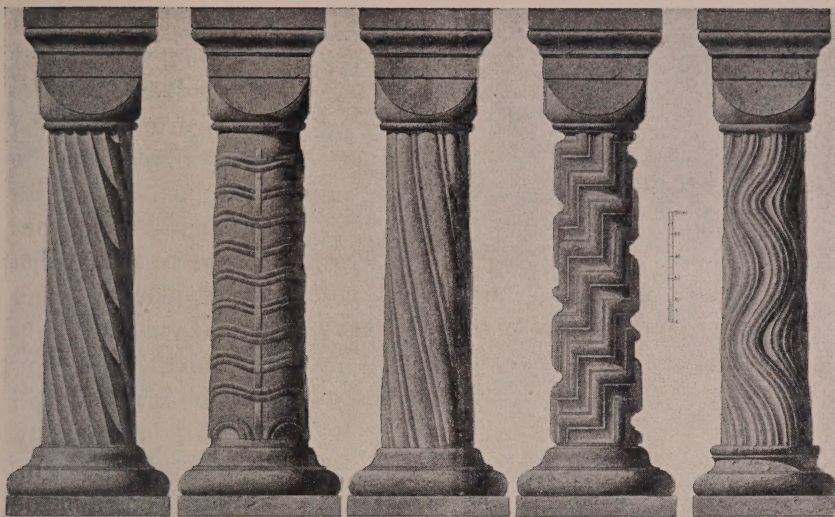
å flera mynt, men intet af dessa är slaget här i Lund. Härtill kommer, att bland de Valdemar II:s mynt, hvilka hafva figurframställningar å båda sidor, förekommer endast en enda kombination nämligen konung (på ena sidan) och biskop (på den andra). Bland alla de mynt, som tillhöra senare delen af 1100-talet och förra af 1200-talet, finnas endast fyra mynt med sammanställningen konung och munk (säkerligen S:t Laurentius). Det ena af dessa är det omtvistade myntet, de öfriga tre tillhöra Knut VI:s tid (jmf. afbildningen, fig. 130 *a—c*). Alla dessa anses slagna i Lund.

Tyvärr förekomma mynt af ifrågavarande typ eljest icke i något slutet fynd, hvadan det är svårt att med full säkerhet yttra sig om deras datering, men ofvan anförda skäl gifva dock vid handen, att myntet ifråga snarare bör hänföras till Knut VI:s än till Valdemar II:s tid, oafsedt dess förekomst i det ifrågavarande sammanhanget. Skulle däremot kommande fynd bekräfta, att myntet bör hänföras till Valdemar Sejr, så förefaller det onekligen sannolikast, att det af en händelse kommit att blandas in i det slutna fyndet. Det relativt stora antal af Valdemar I:s mynt, fjorton stycken, som påträffades jämte de fyrtio från konung Knut, talar nämligen för, att fyndet härrör från början af konung Knuts regeringstid.

Detta bestyrkes än mera af den omständigheten, att endast en mynttyp är företrädd bland Knut VI:s fyrtio mynt, om man undantager det omstridda myntet. Med anledning häraf torde man med ganska stor sannolikhet kunna hänföra fyndet till 1180-talet. Före denna tidpunkt har alltså trappbröstningen med säkerhet fått göra tjänst som trappa, — på samma sätt som den finputsade fyllningen ofvanpå krypthvalfven ursprungligen utgjorde golf i koret — ty på grund af den ifrågavarande trappans läge i förhållande till yttermuren låter det näppeligen tänka sig, att någon äldre funnits på detta ställe. Dock bör i detta samband nämnas, att det södra sidoskeppet påbörjats tidigare än det norra; till följd häraf är det möjligt, att man under en tid framåt nöjt sig med den i söder befintliga trappan.

Fig. 131, *a* mynt från Valdemar I:s, *b* mynt från Knut VI:s tid.

X. Kryptbilderna.

Bildernas plats och utseende.

Kolonnerna i Lunds domkyrkas krypta äro ur konstarkeologisk synpunkt synnerligen märkliga. De flesta af dem karakteriseras af en egendomlig ornamentik (se bilden härofvän och fig. 175), hvars egentliga blomstring infaller under senare delen af 1100-talet, men som äfven kan förekomma betydligt tidigare. Den omständigheten, att ifrågavarande ornamentik från teknisk synpunkt förefaller ganska primitiv, beror i någon mån därpå, att kolonnerna illa medfarits vid den slarfviga »renhuggning», som ägde rum år 1786¹; men en möjlighet är också, att kontakten med den nordiska träskulpturen kunnat bidraga till, att reliefen å kolonnerna fördjupats och gjorts kraftigare än eljest plägar vara fallet.

Öfverstykke, fig. 132. Ornerade kryptkolonner från Lunds domkyrka; ur MOHRMANN und EICHWEDE, anf. arb. (Jmfr fig. 175.)

¹ BRUNIUS, anf. arb. 2 uppl. s. 397.

Fig. 133. Norra bildkolonnen, sedd från sydväst.

Ett ovanligt och klumpigt yttre företer särskildt den nordvästligaste kolonnen i kryptan, med sina tre ofvanpå hvarandra anbragta »bolster» och sitt fyrkantiga kapital (fig. 175). Man frestas nästan till antagandet, att den endast blifvit färdig till hälften, ja den möjligheten har t. o. m. antydts, att alla de ornamentsirade kolonnerna till en början endast grofhuggets ute å verkstaden — på detta eller liknande sätt, något växlande efter de olika kolonnmotiven, — för att sedan färdigmejslas efter uppställningen inne i kryptan (analogt t. ex. med kapitälénåånghusets halfkolonner i öfre kyrkan). Denna hypotes skulle på ett bekvämt sätt tillåta hänförandet af kryptans egendomliga kolonnornamentik till den tidsperiod, dit man, vid jämförelse med flertalet utländska, särskildt tyska

analogier, helst skulle vilja förlägga densamma. De grofhuggna kolonnerna kunde mycket väl kvarstått oörnerade ända till långt fram i 1100-talet, då tillfälle till deras fullbordande erbjöds, utan att kyrkobygget därpå försenades ¹.

Denna teori lämnar emellertid den gåtan olöst, hvarför endast ifrågavarande kolonn lämnats ofullbordad och hvarför basen är kvadratisk, icke rund ². Därjämte förefaller det svårt att utreda, huru det ornament skulle varit beskaffadt, som erfordrat ett förarbete af ofvan anförda »bolster»-liknande art. Härtill kommer att kapitälets klumpighet betydligt mildrats, sedan förf. låtit borttaga den murbruksfyllning, som hitintills dolt insnörningen vid dess hals. Slutligen för-

¹ Lika sannolikt förefaller det då, att kolonnen ifråga skulle vara utförd af van Düren, mot hvars klumpiga, »barocka» skapelser den icke allt för mycket sticker af. Det låter tänka sig, att den ursprungliga kolonnen skadats under arbetet med uppsättandet af det angränsande brunnskaret (förfärdigadt af nämnde byggmästare åren 1513—14), och att det nuvarande stödet huggits i det förras ställe, bizarrt nog för att ställas vid sidan af de öfriga oörnerade kryptkolonnerna.

² Basen ifråga är visserligen nyhuggen, men man måste förut-sätta, att originalet haft samma form.

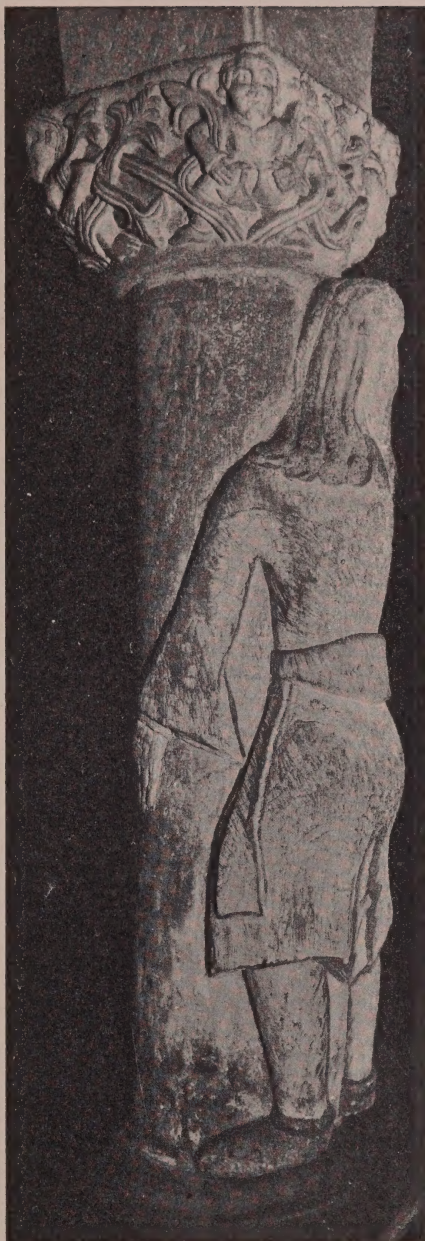

Fig. 134. Norra bildkolonnen, sedd från nordväst.

Fig. 135. Norra bildkolonnen, sedd från nordost.

tjänar betonas, att mejselföringen knappast tyder på, att man tänkt framställa ett mer eller mindre klumpigt förarbete, utan den är tvärtom ganska omsorgsfull, med sirliga kant- och ythuggningar liksom å den öfriga arkitekturen i kryptan. Riktigast är måhända, att kolonnen endast utgör en dålig efterbildning af den fyrkantiga kolonn typ med zig-zag-profil, som exempelvis förekommer på fasaderna till dömen i Ferrara. Huru härmed än förhåller sig, torde det vara sannolikt, att kolonnarkitekturen som helhet utförts före kryptans invigning, i öfverensstämmelse med analoga, daterade kolonner i andra länder.

Aldeles särskildt egenomliga äro de båda kolonner, som ha sin plats närmast ingångarna i väster. På deras skaft har den medeltida konstnären huggit tre figurbilder i hög relief, och det är dessa, som folkets mun döpt till jätten Finn, jättegumman och barnet (figg. 133—137, 152, 157). Vid den norra kolonnen står Finn, (jmf den orienterande fig. 1) famnande om dess skaft för att störta kyrkan, och vid den södra hukar »jättegum-

Fig. 136. Södra bildkolonnen, sedd från väster.

man» med sitt »barn» i famnen, som om de förvandlats i sten vid munkens, S:t Laurentii ord. Så trodde man också fordom, innan forskningen afklädt bilderna sägnens hölje. Försök till tydning af de mystiska figurerna hafva icke saknats, och hypoteserna äro lika talrika som omväxlande.

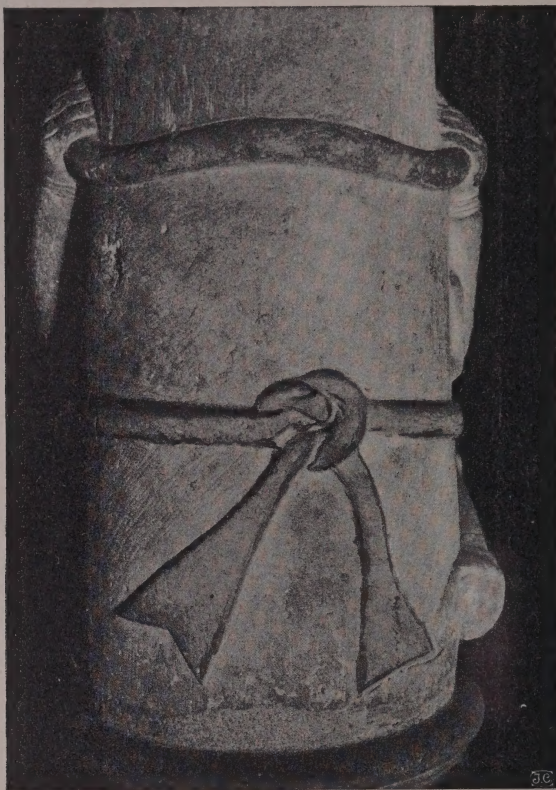

Fig. 137. Södra bildkolonnen, sedd från öster.

Innan vi öfvergå till redogörelse för dessa olika tolkningar, torde det emellertid vara lämpligt att med några ord beröra kryptbildernas utseende och deras förhållande till hvarandra, det sistnämnda enär det påståtts, att de ej skulle vara utförda vid samma tid ¹.

Fastän dessa märkliga bilder, särskildt den stående figuren, mycket illa behandlats vid den förutnämnda omhuggningen, gifva

¹ L. WEIBULL, anf. arb. s. 36.

de redan vid första anblicken intrycket af att vara förfärdigade af en och samme konstnär. De båda kolonner, vid hvilka de anbragts, äro något olikartade. Den södra af dessa, »Finngummans», har alldeles samma utseende och proportioner som de öfriga oornrade kolonnerna i kryptan, men den andra skiljer sig från denna såväl som från alla öfriga därutinnan, att skaftet är längre och basen lägre, hvarjämte kapitälet saknar abakus. Denna olikhet förklaras emellertid tillfullo däraf, att man velat gifva den vid skaftet skulpterade mansfiguren ett jättelikt utseende. För att ännu mera markera kolonnen, har dess kapitäl sirats med fyra människofigurer i hörnen, tre manliga och en kvinnlig, den sistnämnda naken, samtliga omslingrade af breda, kraftiga akantusrankor (fig. 145).

»Finngumman» och »barnet» äro anbragta vid en vanlig slät kolonn i en egendomlig position, den förra hukande, det senare liggande tvärs öfver kolonnen (fig. 136). På grund af sin hopkrupna ställning förefaller »gumman» betydligt mindre än den stående kolonnfiguren. Skillnaden är emellertid ej så betydlig som man kunde tro; upprätt skulle »gumman» motsvara inemot $\frac{3}{4}$ af jättens längd. Redan nu förefaller hon onekligen ganska klumpig i förhållande till den kolonn, vid hvilken hon är fäst, och om bilden fått samma storlek som den stående jätten, så skulle den blifvit rent af åbaklig. Här se vi otvifvelaktigt orsaken till att den ena figuren huggits mindre än den andra, hvilket således icke beror därpå, att man i den ena velat framställa en man och i den andra en kvinna.

Den dräkt samtliga figurerna (utom den nakna å Finnkapitålet) bära, förefaller i stort sedt likformig och utgöres af ett slags kjortel, som räcker ned öfver knäna och är försedd med sprund vid halsen. Jättens kjortel visar ett liknande, större sprund baktill, men något sådant återfinnes icke hvarken hos »gumman» eller »barnet» — den gamla benämningen å figurerna bibehålles tills vidare. Det förefaller emellertid, som om sistnämnda sprund ej vore lika gammalt som figuren i öfrigt. Det är ytterst groft tillmejsladt och saknar fasta konturer. Härtill kommer, att det klädesplagg, som skymtar fram genom sprundet, ej slutar rakt, utan i en snibb nedåt (fig. 133—134), i fortsättning af kjortelns undre kant. Då därtill kan läggas, att sprickor finnas i stenen just där sprundet anbragts (se figg.), så att t. o. m. en flisa sprungit

ur vid dess midt, och att huggningen af partiet i fråga är ganska vårdslös, så får man ett bestämdt intryck af att detta sprund icke är ursprungligt, utan att det tillkommit vid den förut nämnda omhuggningen af figuren för att söka dölja en mista i stenen och måhända för att borttaga en flisa, som hållit på att lossna just på detta ställe. Slutligen saknas hvarje spår af liknande sprund såväl å de öfriga Finnfigurerna som å den efter dessa kopierade Gråmanstorpsbilden (fig. 150) och likaledes å de båda analogt klädda figurer från Norge (figg. 166—167) och från kyrkan S. Salvatore i Brescia (figg. 168—169), hvilka afbildas längre fram. Beträffande jättens kjortel bör tilläggas, att ärmarna äro betydligt vidgade nedtill, ett förhållande, som ofta kan iakttagas å dräkter från denna tid, medan de äro snäva å de fem öfriga figurerna¹.

Samtliga bildernas kjortlar sammanhållas kring midjan af bälten. Å kapitälfigurerna utgöras dessa af stiliserade akantus-rankor, å Finnbilderna åter af vanliga bälten, som äro knutna framtill och försedda med långa nedhängande ändar. Baktill pryddas de å »jättegumman» och »barnet» med en rund, ganska stor platta, sannolikt afbildande ett spänne e. d., medan den stående figuren har bredare bälte, som vidgar sig betydligt på midten, men saknar egentlig platta. Troligt är dock, att denna olikhet har sin orsak i den förutnämnda grundliga omhuggning, som ägt rum 1786, efter Gustaf III:s besök i kryptan, och som tyckes ha kommit alla tre figurerna, men särskildt Finnbilden, till del². Att den senares midtparti varit utsatt för svår skadegörelse visar sig genast, om man iakttagert den egendomligt svängda rygglinjen och jämför den med »gummans». Det förefaller onekligen som om ifrågavarande parti varit så starkt vittradt eller på annat sätt skadadt, att man borthuggit ytan till flera centimeters djup och därefter gifvit det måhända förut spänneprydda bältet dess nu-

¹ Denna olikhet i en dräktdetalj kan emellertid ej föranleda till antagandet, att kolonnfigurerna skulle kunna utförts af olika mästare eller under olika perioder, ej heller kan den göra troligt, att den hukande figuren skulle vara af annat kön än den stående, ty de manliga bilderna å Finnkolonnens kapitäl, hvilka otvifvelaktigt huggits af samme man, som utfört den till kapitalet hörande Finnkolonnen, hafva alldeles likadana armar som »gumman».

² Jmfr murmästaren Petter Lundstens räkning till domkyrkan af d. 17 Juli 1786. Stensnittet å kryptfigurerna påminner också lifligt om ytbehandlingens å de omedelbart förut omhuggna partierna af absidens yttermur.

varande utseende, sedan de ursprungliga konturerna vid huggnin-
gen utjämnats. Det torde eljest vara ganska svårt att förklara, huru
den nuvarande, mycket förvanskade bälteformen uppkommit.

Å samtliga tre kryptbilderna kan man iakttaga ett under-
plagg, förmodligen en skjorta, hvars linningar framsticka ur rock-
ärmarna. Dessa linningar äro, som så ofta under romansk tid,
rundtom sirade med tätt intill hvarandra liggande, parallella
räfflor, antagligen ett försök att i skulptur efterbilda en veckning
eller stickning å tyget¹. Å kapitalfigurerna kan man ej iakttaga
något underplagg. Antagligen har skulptören ansett sådana de-
taljer obehöfliga på grund af bildernas litenhet.

Hvad fotbeklädningen, vanliga sockor, beträffar, är den af
samma slag å de tre kapitalfigurerna, som å »jätten» och »jätte-
gumman». »Barnet» däremot har sirliga, urringade skor, knutna
med remmar öfver vristen (fig. 155).

Om man granskar anletsdragen å de figurer, som förekomma
på de olika kolonnerna, så finner man här lika stor öfverensstäm-
melse (eller i hvarje fall frånvaro af motsatsen) som beträffande
dräkten. Tyvärr är »jättens» ansikte nästan alldeles förstördt genom
den förut omnämnda »renhuggningen» och så är delvis äfven fallet
med »gummans», medan »barnet» lidit minst af de tre, och kapi-
tälfigurerna äro alldeles orörda. Det visar sig emellertid vid en
dylik granskning, att den egendomliga behandlingen af munnen
och partiet kring denna, som karakteriserar de fyra kapitalbilderna,
ännu kan spåras äfven å de större, stympade figurerna. Munnen
utgöres af en nästan rak springa, något vidgad vid mungiporna
och omgifven af en vulst rundt omkring samt med en grop i
kinden utanför denna. Det hela påminner om munbehandlingen på
många primitiva skulpturer i sten och äfven metall, t. ex. å bil-
der från Trydefunten, eller på mynt från tidig medeltid och på
guldbrakeater från folkvandringstiden. Denna egendomliga be-
handling af munpartiet och det stela grin, som kännetecknar
kapitalbilderna, återfinnes relativt föga förvanskadt hos »barnet» å
södra kolonnen, hvarjämte det förefaller, som om svaga spår däraf
trots omhuggningen kunna skönjas såväl å Finn som å »gumman».

¹ Då sådana räfflor äro anbragta å ytterärmen, är det möjligt, att de
endast skola efterbilda naturliga veck. Sådan naturlig, till stilisering nästan
frestande veckning kan t. ex. iakttagas å den hukande manliga figuren på ett
kapital i kryptan till San Zeno i Verona, hvilket afbildas längre fram, fig. 141.

Ganska karakteristisk är också behandlingen af ögonen å flera af bilderna, i det att hela iris är mycket kraftigt fördjupad, i motsats till förhållandet å de öfriga människofigurerna i kyrkan. På alla kapitalbilderna är denna detalj lätt att iakttaga, liksom på »barnet». »Gummans» och särskildt Finns ögon äro däremot så förstörda, att man har svårt att få någon bestämd uppfattning om deras ursprungliga utseende, fastän de otvifvelaktigt varit likadana som de förra (jmf. s. 214, figg. 159—160). Fördjupningen i ögonen har sannolikt varit fylld med bly, såsom ännu är fallet på ett af bestiehufvudena å södra portalen, hvarjämte spår af samma fyllning ännu kan iakttagas å mansfigurens ögon på dörrfältet öfver norra portalen. Äfven på andra ställen i provinsen, t. ex. på ett par kapitalbilder från Bösarps kyrka (i Univ:s hist. museum i Lund), och flerstädes i Italien, såsom på figurskulpturen å ambon i Sant' Ambrogio i Milano (fig. 161), kan man ännu finna fördjupningarna i ögonen fyllda med bly. Äfven hårbehandlingen å de olika Finnbilderna erbjuder vissa likheter i de detaljer, som ännu äro oskadade. Dock förefaller det, som om »barnets» hår å hjässan varit försedt med något slags hårprydnad (jmf. s. 212, figg. 156—157). Slutligen kan här till läggas, att öronen, som å samtliga bilderna äro synliga, hafva alldeles samma utseende. De sitta högt uppe, nära ögonen, hvarjämte de äro ytterst rätt huggna i form af en kringla (jmf. fig. 158).

Om man sammanfattar alla dessa iakttagelser, så kommer man till det resultatet, att alla de detaljer och särmärken, som ännu kunna urskiljas dels å kolonnfigurerna och dels å kapitalbilderna beträffande klädedräkt, bälten, skodon, öron, näsa, mun och ögon m. m. visa, att bilderna härröra från samma tid, och att de utförts af samme mästare ¹.

Olika tydningsförsök.

Sedan bildernas samhörighet blifvit fastslagen, torde det vara lämpligt att skärskåda de olika hypoteser, som under tidernas

¹ Redan förut af förf. framhållet, jmf. Fataburen 1907, s. 74. (Till denna åsikt hafva äfven anslutit sig C. W. v. SYDOW, Fataburen 1907, s. 74 och AXEL NILSSON, Fataburen 1908, s. 42.)

lopp knutits vid dessa egendomliga skulpturverk. Den äldsta har upptecknats af österrikaren Erik Lassota, som våren 1593, omedelbart efter sitt frigifvande ur den svenska fångenskapen, besökte Lund. I sin märkliga dagbok berättar han om kryptfigurerna i domkyrkan, att de fatta om sina pelare, som om de ville rifva omkull dem. Redan då ansåg man, »att de varit jättar, som icke ville tillåta, att man byggde kyrkan där på platsen, och därför straffats af Gud och blifvit till sten»¹.

Erik Lassotas beskrifning af kryptbilderna kompletteras af en sägenuppteckning hos Jens Lauritzen Wolf i dennes 1654 utgifna *Encomion regni Daniae*², en uppteckning, som tyckes ligga till grund för alla senare i tryck återgifna versioner af sägnen. Den innehåller i korthet, att bilderna skulle föreställa ett troll, som ville nedbryta kyrkan, samt trollets hustru och barn. Orsaken till deras förekomst vid kolonnerna skulle vara följande. Då Lunds domkyrka stod under byggnad, måste dess skyddspatron S:t Laurentius, som led brist på penningar och material, ingå kontrakt med ett troll om kyrkans skyndsamma uppförande »med saadan *Condition* oc Vilkaar / at S. Lauritz skulde sige hannem sit Naffn / oc hvad hand heed / hves hand icke det kunde giöre / skulle S. Lauritz forskaffe oc giffve hannem Soel oc Maane / oc dersom S. Lauritz end det icke kunde effterkomme / da skulle oc vilde Troiden sticke S. Lauritzses Öyne ud / det oc S. Lauritz samtöckte oc bevilget». Då kyrkobygget nalkades sin fullbordan, utan att trollets namn kunnat utrönas, blef S:t Laurentius mer och mer bekymrad. Ut i sådan ångest vandrade han en dag utanför staden, men blef trött och lade sig ned att hvila vid en hög. Då hörde han »Troidens Troid Unger oc Börn at skrige oc græde», hvartill deras moder svarade: »Tijg stille Sönnen min / i Stæd kommer Find Faderen din / och skal giffve dig Soel oc Maane at lege med / eller begge S. Lauritzses öyen». Glad skyndade S. Laurentius in till Lund, och då kyrkan nästan stod färdig, gick han dit. Trollet kräfde honom då på sin lön, men fick till svar: »Find / ingen Lön giffver jeg dig: Förend Kirken er færdig tro du mig». Då trollet hörde sitt namn nämnas, blef han så vred, att han störtade ned i kryptan och grep tag i kolonnen för att störta omkull byggnaden. Men helgonets

¹ Tagebuch des ERICH LASSOTA VON STEBLAU ..., herausgeg. VON REINHOLD SCHOTTIN, Halle 1866.

² S. 568—571.

makt var större och följden blef, att »Troiden med sin Troldinde oc Börn bleff paa Pilleren staaendes / som endnu er tilsiene».

En uppteckning, som i hufvudsak öfverensstämmer med Wolfs, men tyckes vara mera ursprunglig än denna, finna vi tretton år senare i en handskrift af dåvarande kyrkoherden vid Lunds domkyrka, Hans Ernstson Baden¹. Uppteckningen ifråga är återgifven i Fataburen 1908, s. 31.

År 1705 upptages Finnsägnen på nytt till behandling, denna gång af professor Andreas Stobæus i Lund. I en disputation, som utgafs nämnda år², söker han gifva en symbolisk utläggning af den gamla sägnen. Han menar där, att S:t Laurentius skulle föreställa kristendomen och trollet hedendomen.

Det är intressant att iakttaga, huru den kritiske forskaren Johan Corylander i sin utmärkta, på 1750-talet nedskrifna »Berättelse om Lunds domkyrka»³ tar afstånd från denna »makalösa legenda». Han säger där bl. a., att »fast man viste och hade i gamla Dagboken⁴ upptecknat, att byggmästaren hette Donatus och hvilke konungar om kyrckans anläggning och förfärdigande dragit försorg, har dock vidskepelsen gått så långt, att St. Lars, som lefde långt öfver 800 år, innan vår kyrckas grundval lades, och icke en gång kunnat drömma om Skåne, ändå måst taga skulden på sig at hafva anlagt kyrckan, och ett lika så oskyldigt troll at hafva varit dess byggmästare». Med dessa ord har Corylander för alla tider fastslagit omöjligheten af, att Finnsägnen skulle legat till grund för kryptfigurernas anbringande i Lunds domkyrka.

G. Sommelius, som skref samtidigt med Corylander, nöjer sig utan vidare med Jens Lauritzens tolkning⁵. Något nytt har hvarken Pehr Savarin, som 1795 beskref domkyrkan⁶, ej heller N. H. Sjöborg⁷ eller G. F. Ursin⁸ att komma med och ännu mindre

¹ Gamle graffschriffter oc andet mindeværdigt som vidis och findis ved domkircken oc ellers andre steder i Lund. I Vitterhetsakademiens arkiv, Stockholm.

² Disputatio philosophica de fabulis et mythologia, s. 25.

³ Utgifven af MARTIN WEIBULL, Lund, 1884 s. 11 ff.

⁴ Liber Daticus.

⁵ De templo cathedrali Lundensi, Lond. Goth. 1755, s. 18—21.

⁶ Kort beskrifning om Lunds domkyrka, Lund 1795.

⁷ Samlingar för Nordens fornälskare, (I—III, Stockholm 1822—1830) II, s. 180—182.

⁸ Reise i Sverrig, Aar 1838, Kbhvn 1839, s. 36 f.

senare författare, hvilka relaterat sängen, såsom Afzelius, Hofberg m. fl.

Brunius, som med rätta berömmar Corylanders arbete, avsluter sig likväl icke till honom ifråga om kryptbilderna. Den omständigheten, att Finn förbehöll sig sol och måne eller helgonets ögon i arbetslön, skulle enligt honom tydas så, att »hedningarne önskade att få ostörde behålla sina fäders tro, och de ville i annat fall utsläcka kristendomens ljus. Kyrkans helgon påhittade jättens namn och förvandlade honom samt hustru och barn till stenbeläten, d. ä. munkarne utfunno medel att förlama alla hedendomens försök att nedbryta den nya lärobyggnadens grundpelare»¹. Hans tydning af sängen går sålunda liksom Stobæus' ut på, att man i de handlande figurerna velat symbolisera hedendomens kamp mot kristendomen.

I Mandelgrens samlingar² förvaras en anteckning, gjord ett tiotal år senare, som innehåller en ny teori, med Fredrik Vilhelm Scholander till upphofsman. Den är daterad d. 8/s 1865 och lyder som följer: »Herr Zetterwall meddelar att Scholander i fjol, då han besökte kryptan uppfan verkliga historien om Jätten Finn till Simson och fruntimret till (entablementet) som skulle blifva en gängse saga och att den gamla var endast en falsk berättelse om kryptan och dess troll, för min del skulle det vara ett underverk om någon kan rubba en historisk sanning, som är endast klädd i allegorisk dräkt». Mandelgrens egen åsikt framgår af de följande raderna: »Trollet är hedendomen som har byggt kyrkan, men vill nu med släkt m. m. nedrifva den, men blifva krossade af densamma eller förstenade och till intejorda». Anteckningen är något oklar, beroende på att Mandelgren var klen stilist och att den renskrifvits af annan person, hvarvid felaktigheter kunna hafva insmugit sig. Man frågar sig sålunda, om det är möjligt, att ordet »entablementet» skulle vara felskrifvet för Delila och just på grund af sin svårtydbarhet satt inom parentes af renskrifvaren? I hvarje fall är det troligt, att han med »fruntimret» afsett Finngumman.

Att Scholander verkligen tänkt sig kryptbilderna föreställa såväl Simson som Delila, tyckes äfven framgå af följande

¹ Anf. arb. 2 uppl. s. 101.

² Donerade till Lunds universitet af tecknaren och kulturforskaren N. M. MANDELGREN.

rader, skrifna på baksidan af det papper, hvarå de förut citerade anteckningarna gjorts: »P. M. medelat af Scholander, att Jätten Fin i Lunds Domkyrka ej är denna sägen, utan föreställer Simson och E. som kullstörtade Templet och denna symbål på heden-
domen som vill störta Christendomen.» Det förefaller högst sannolikt, att »E.» skall betyda Delila, särskildt vid jämförelse med den först gjorda oklara anteckningen.

Scholanders tydning har emellertid legat gömd bland Mandelgrens papper ända till nu, sedan andra forskare, oberoende af honom, kommit till liknande åsikt.

Atskilliga nya teorier hafva emellertid uppstått under tiden, medan somliga författare, exempelvis A. D. Jörgensen¹, fortfarande bibehålla den efter Jens Lauritzen Wolf godtagna sägnen om jätten Finn.

I en 1875 utgifven skrift² häfdar sålunda fransmannen Alexandre Büchner en af Zettervall hyst uppfattning, att bilderna skulle framställa tvenne botgörare, mottagande kyrkans straff. Det är naturligtvis »jättekvinnans» hukande ställning, som gifvit anledning till denna hypotes, hvilken likväl ej tillfredsställande förklarar hvarken »gumman» eller bildframställningen i öfrigt.

Den teori, som Lorentz Dietrichson en gång framkastat i Nordisk universitetstidskrift (I, 1900—1901, s. 33 f.), att den vid kolonnen skulpterade Finnbilden skulle kunna föreställa Kristi gisslande, verkar lika litet öfvertygande som den förra och lämnar dessutom »kvinnan» och »barnet» alldeles ur räkningen. (Huru gisslingsscenen afbildas i skulptur vid denna tid, kan man t. ex. se hos Venturi, anf. arb. III, s. 265.)

Tysken Seesselberg, som ingående, om också ej alltid lyckligt, behandlat Lunds domkyrkas byggnadshistoria, tar fullständigt afstånd från »die anscheinend erst sehr spaet aufgekommenen Bausagen» och anser figurerna skola föreställa vrångbilder af de gamla, afdankade gudarna, en hypotes, som ej är mera sannolik än de båda föregående.

Redan 1895, alltså två år tidigare, hade Wibling, i anslutning till vissa af Seesselberg uttalade teorier, framlagt den åsikten,

¹ Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling, Kbhvn 1874—78, s. 901 f.

² La cathédrale de Lund et sa légende, Caen 1875.

³ Anf. arb. s. 118.

att liksom domkyrkan vore »uppbyggd på lämningarna af det forna afgudatemplet» i Lund, så skulle jätten Finn »vara att betrakta såsom en allegorisk hänsyftning på den hedniska grund, på hvilken den kristna kyrkan hvilar»¹.

Sedermåra har den danske konsthistorikern Francis Beckett, liksom förr Corylander, påvisat omöjligheten af Finnsåggen som orsak till framställningen af kryptbilderna, hvarjämte han klart och tydligt visar, att dessa icke äro »Spottebilleder» utan »Ærebilleder». Han framlägger därjämte en ny tydning, enligt hvilken bilderna skulle föreställa världsliga stiftare, representanter för den nordiska menigheten².

Det ligger en vacker tanke i denna tolkning, måhända dock för upphöjd för den tidens åskådning. Härtill kommer, att en annan forskare, till hvilken vi längre fram skola återkomma, sedermera visat, att den s. k. kvinnan icke är en kvinna, utan en man. Detta bestyrkes särskildt däraf, att man å dopfunten i Gråmanstorps kyrka i Skåne återfinner en framställning af »jättekvinnan och barnet», där den förra har skägg!

En helt annan ståndpunkt intager nästa uttolkare, L. Weibull. Hans åsikt utgör en kompromiss mellan ny och gammal åskådning. »Jätten Finn» är Donatus, kyrkans byggmästare, samtidig med kryptan. Allmänheten känner till Finnsåggen och tillämpar denna på jätten, men då man saknar de i såggen omnämnda »gumman och barnet», låta de andliga myndigheterna, för att tillfredsställa folkets kraf på dem båda, under loppet af 1100-talet uppsätta en ny kolonn, prydd med jättekvinnans och barnets gestalter³. Denna tolkning omöjliggöres först och främst af bildernas samtidighet och sedan af många andra omständigheter, bl. a. den, att den förmodade kvinnan är en man.

Innan Weibulls teori publicerats, hade förf. till denna afhandling i ett föredrag⁴, med anslutning till Becketts bevisning att figurerna icke kunde föreställa troll, framkastat, att de skulle kunna

¹ CARL WIBLING, Lunds domkyrkas grund, i Aarb. f. nord. Oldk. 1895, s. 217.

² Nogle Optegnelser om Lunds domkirke, i Hist. Tidskrift. f. Skåneland, II, s. 77 ff. Denna tolkning har äfven upptagits i nya upplagan af Nordisk familjebok, under rubriken Finn.

³ L. WEIBULL, anf. arb. s. 36.

⁴ Adam van Düren, tryckt i Kirkehistoriske Samlinger, 5 R., III, s. 625 f.

åsyfta byggmästaren samt dennes hustru och barn; detta i anledning af att man känner exempel på, huru medeltida byggmästare stundom låtit afbilda sig å en kolonnett, ett kapital e. d. Erkännas måste emellertid, att den plats, hvarå kryptfigurerna anbragts, är väl anspråksfull för ett sådant antagande. Såvida icke, såsom C. W. v. Sydow i »Studier i Finnsågnen och besläktade byggmästarsågnen»¹ håller för möjligt, dessa personer gjort tjänst som »byggnadsoffer» på sådant sätt, att bilder af offren trädt i stället för dem själfva. Den sistnämnda hypotesen låter måhända tilltalande, men då det torde vara svårt att skaffa säkra bevis för att analoga byggnadsoffer existerat, så måste äfven denna öfvergifvas.

I en uppsats benämnd »Kryptbilderna i Lunds domkyrka»² ansluter sig Axel Nilsson till åsikten om bildernas samtidighet, men angifver på samma gång en alldeles ny väg till deras tydande. Han anser sig nämligen af bildernas klädsel kunna draga den slutsatsen, att alla bära mansdräkt. Beträffande »barnet» tyckes han likväl ställa sig något tveksam. Tvifvelsutän har Nilsson rätt, då han antager, att de båda större figurerna äro manliga; den skäggiga bilden å Gråmanstorpssfunten (jmf. fig. 150) visar detta. Hvad »barnet» åter angår, så torde detta däremot vara en kvinna, ett förhållande, hvartill vi längre fram skola återkomma. Nilssons uppsats har i hvarje fall fört forskningen ett steg framåt på den rätta vägen.

Innan de senast nämnda teorierna sett dagen, hade emellertid den framstående franske forskaren Camille Enlart, i *Histoire de l'art*, utgifven af André Michel, tolkat bilderna som Simson och Delila. Han yttrar sig på följande sätt³: »L'un est un Samson, les pieds crispés sur la base de la colonne, qu'il étreint de ses bras; l'autre est une femme accroupie, qu'une corde lie par la taille à la colonne; peut-être est-ce Dalila, mais une légende toute différente s'est faite sur ces personnages». Enlart förklarar sålunda helt kategoriskt, att den ena figuren, Finn, »är en Simson», medan den hukande kvinnan »måhända är Delila». Om »barnet» har han intet att säga.

Vi återfinna här Scholanders uppslag, och vi skola se, huru

¹ Fataburen 1907, s. 78.

² Fataburen 1908, s. 42.

³ Anf. arb., I, s. 532.

samma idé ligger till grund för ännu en hypotes, hvilken tillkommit fullständigt oberoende af de förra och som distanserar alla tidigare tydningsförsök. Den har Hjalmar Holmquist till upphofsman och lyder i korthet så: Figurerna afbilda Simsonlegenden; figurgruppen vid södra kolonnen föreställer Delila (»barnet») tagande håret af den i hennes sköte hvilande Simson, som, kraftlös, af filistéerna bundits vid kolonnen; den norra figuren visar, huru Simson, sedan hår och skägg tillvuxit, med återvunnen kraft griper om kolonnen för att störta det väldiga huset öfver sig och de tre tusen filistéerna¹.

Genast då Holmquist meddelade förf. sin tydning — och än mera vid den därpå följande undersökningen — stod det klart, att denna vida öfverträffade alla föregående hypoteser. Vid den debatt angående de olika tolkningarna af kryptbilderna, som där-efter kom till synes i pressen, tog förf. därför till orda och för-svarade densamma².

Före skärskådandet af denna hypotes torde det vara lämpligt att med några ord beröra ännu ett tydningsförsök, som publicerats i December 1912³. Dess upphofsman är professorn i historia A. Koch i Heidelberg, och innebörden är, att bilderna skulle framställa representanter för »mänskligheten, föreställd genom mannen, kvinnan och barnet, sträfvande från jordens grus i kryptan till de himmelska boningarne ofvan». Figurerna skulle tänkas klättrande uppåt kolonnerna, och repet om gum-mans lif skulle illustrera vissa primitiva klättringsmetoder. Enär denna hypotes icke förut diskuterats, torde det måhända vara nödigt att något närmare ingå på densamma.

Den ställning Finn intager, med vänstra handen sträckt så långt nedåt som möjligt, kan knappast ha något med klättring att göra — fastän det var denna attityd, som gaf Koch uppslaget till den nya teorien. Hvad jättekvinnan beträffar, så påminner hennes placering i viss mån om en persons, som klättrar med tillhjälp af rep, men det är den stora skillnaden, att hon är fast-

¹ Publ. i Kristendomen och vår tid, 1911, s. 241.

² Den nyaste tolkningen af kryptfigurerna i Lunds Domkyrka i Sydsv. Dagbladet Snällposten d. 17 juli 1911 och Dagens Nyheter d. 18 juli samma år.

³ SAM CLASON, En ny hypotes om jätten Finn, i Sydsv. Dagbladet Snällposten d. 24 dec. 1912.

bunden om midjan och ej om fötterna. Det torde knappast vara möjligt för en aldrig så skicklig klättrare att röra sig uppför en trädstam, om det nedre repet är fastgjordt vid midjan och ej om fötterna och särskildt då det, som här är fallet, ligger i en S-formig snara kring figuren och kolonnen¹. För öfrigt måste den åskådning, hvilken antagits ligga till grund för bildframställningen, anses vara alltför modern för att kunna ha inspirerat vår tidiga romanska konst.

Simsonlegendens tillämpning på bilderna. Komparativa undersökningar.

Bland de många olika försök till tydning af kryptbilderna, som ofvan anförts², torde hypotesen om figurerna såsom illustrationer till Simsonlegenden utan gensägelse vara den rimligaste, och bland de tre olika tolkningar, som framlagts af Scholander, Enlart och Holmquist, har den sistnämndes det gifna företrädet, att den tillfredsställande förklarar alla tre bilderna. Den hukande figuren är ej Delila, som Enlart och sannolikt Scholander trodde, utan Simson, medan det s. k. barnet är Delila, som beröfvat sin make håret, hvari hans styrka låg förborgad. Att den stående figuren skulle föreställa Simson, härom äro alla tre ense³.

Vi öfvergå nu till att skärskåda, i hvad mån Simsonlegenden kan tillämpas på kryptbilderna. Det viktigaste är att tillse, huru-

¹ Därför plägar klättermetoden i fråga endast användas i tropiska länder för klättring i palmträd. I andra träd kan den icke vara till nytta. Sådana palmträd hafva aldrig funnits i Sverige, och i Italien, hvarest domkyrkans arkitekter gjort sina studier, förekommer visserligen dadelpalmen, men i hvarje fall har den där aldrig burit ätliga frukter. Då det just är frukterna, som varit orsak till uppkomsten af ifrågavarande klättringsmetod, så torde vidare diskussion angående den Kochska hypotesen vara öfverflödig.

² Den uppsats, som tandläkaren Eckerman publicerat i Sydsv. Dagbladet den 7 april 1913 rörande Finnbilderna, är af den art, att den icke behöfver upptagas till kritisk behandling.

³ Det torde i detta sammanhang kunna nämnas, att ännu en forskare, okunnig om alla dessa tolkningsförsök, kommit att tänka på jätten såsom Simson. Det är arkeologen professor Pfeiffer i Königsberg, som å den baltiska arkeologkongressen i Stockholm 1912 meddelade förf., att han på uppresan besökt Lunds domkyrkas krypta och där sett de s. k. Finnbilderna, hvilka han genast ansåg utgöra illustrationer till Simsonlegenden.

vida denna tydning tillfredsställande löser de problem rörande den södra figurgruppen, som hittills förefallit oförklarliga: 1) »barnets» grepp i »kvinnans» hår, 2) den senares fängslande vid kolonnen, 3) orsaken till att den fängslade figuren själfmant med ett rep håller sig fast vid kolonnen, 4) de båda figurernas egenomliga ställning i och för sig och i förhållande till hvarandra.

Beträffande moment 1) måste alla medgifva, att det mest karakteristiska i Simsons fängslande just är, att Delila tager håret af honom och därigenom förlamar hans kraft. Vi ha således här en utomordentligt tillfredsställande lösning på det eljest oförklarliga fenomenet, att »barnet» (Delila) griper i den hukande figurens (Simsons) hår. Nu skulle man visserligen kunna tycka, att Delila borde ha något redskap i handen för att kunna utföra hårklipningen, och en modern realistisk skulptör skulle antagligen framställt henne så. Men med den tidens konstuppfattning var detta långt ifrån nödvändigt, helst som Domareboken nämner, att Delila »tillkallade en man, som rakade af honom de sju

Fig. 138. Relief från S:t Restituta i Neapel, föreställande Simsons fängslande m. m.

flätorna». I den något yngre scen (midten af 1200-talet) med samma motiv från kyrkan S:t Restituta i Neapel, som afbildas här ofvan (fig. 138), förekommer visserligen en sax, men det är ej Delila, utan en af hennes medhjälpare, som beväpnats med denna; Delila åter håller de redan afskurna flätorna i handen. Att denna något vidlyftiga scen förenklats på sätt som skett i Lund, bör ej förvåna någon, som äger kännedom om den äldre medeltidens naiva bildkonst, särskildt om man tager i betraktande, att bilderna skulle framställas mot bakgrunden af ett kolonnskaff.

Så komma vi till punkten n:r 2, där det gäller att förklara, hvarför den hukande figuren fängslats vid kolonnen. Detta fängslande är helt enkelt det andra, nästan samtidiga momentet af Simsons oskadliggörande. Så snart Delila afklippt håret och, låt

oss tillägga detta, äfven skägget — nazirens styrka låg nämligen i bådadera — kommo filistéerna öfver honom och fängslade honom. Hypotesen ifråga löser sålunda äfven problemet n:r 2 på ett tillfredsställande sätt.

Att såväl håraftagningen som fängslandet afbildades så att säga inom samma ram får ej betraktas som något egendomligt, ty inom den medeltida konsten var det ganska vanligt, att olika handlingsmoment framställdes såsom samtidiga. Ett slående exempel härpå erbjuder den redan omtalade och afbildade reliefen från en gammal ambo i S:t Restituta i Neapel, där man inom samma ram afbildar hårklippningen (just avslutad), fängslandet och bländningen.

Fig. 139. Damspelsbricka från Bargello i Florens med Delila, som klipper håret af Simson.

Det 3:dje problem, som skulle lösas, gäller besvarandet af frågan, hvartill den repstump tjänar, hvilken den hukande Simson håller med båda händerna och som gifvit upphof till klättringsteorien? Man skulle kunna tänka sig, att den hän-syftade på Domarebokens 15:de och 16:de kapitel, hvori det omtalas, att Simson upprepade gånger varit utsatt för att fängslas, fastän han hvarje gång slitit sina bojor. Det rep, som han frivilligt håller mellan sina händer, skulle således kunna antyda,

huru, såsom Domareboken säger, »bojorna lossnade från hans händer». Möjligt är, att i repstumpen kan inläggas någon sådan betydelse. Men i hvarje fall har den i första rummet haft ett rent plastiskt syfte, enär den gifver de med kolonnen illa hopkomponerade figurerna ett bättre jämviktsläge. Analoga bilder från Italien tyda på, att detta varit den egentliga afsikten.

Innan vi inlåta oss på en slutlig redogörelse för dessa och därmed för det 3:dje problemet, torde det vara lämpligt att söka förklara frågan n:r 4 eller de båda figurernas ställning i och för sig och inbördes. Denna måste betraktas mot fonden af det tidiga 1100-talets primitiva konst. Bildhuggaren har haft den svåra uppgiften att framställa den jättelike Simson hvilande i skötet på Delila (eller omvänt), som tager af honom håret, och denna scen skulle

anbringas i relief på den rundade yta, som en kolonn erbjuder. Att problemet varit ytterligt svårt är lätt att förstå, åtminstone för den, som aldrig så litet sysslat med plastisk konst. Delila, som symboliserar det onda, borde, enligt den medeltida uppfattningen häruppe af storleksförhållandet emellan goda och onda varelser inom den bildande konsten, framställas relativt liten (liksom, för att taga ett närliggande exempel, på den relief från korstolarna i Lunds domkyrka, som föreställer S:t Laurentii martyrdöd, bödelsdrängarna äro betydligt mindre än helgonet). Särskildt gentemot den reslige naziren måste denna motsats framträda mycket kraftigt. Det var därför ej möjligt för konstnären att afbilda Delila sittande med den storvuxne Simson hvilande i sitt knä, så som denna scen är framställd i den redan omnämnda, på en plan yta utförda ambo-reliefen (fig. 138). Ty i så fall måste Simson på grund af sin längd slingrats ett par gånger rundt kolonnen, om båda figurerna skulle ha framställts i en proportion, som ej varit alltför omaka till kolonnen samt till den vid kolonnen i norr stående jättelike Simson och till dem själfva inbördes.

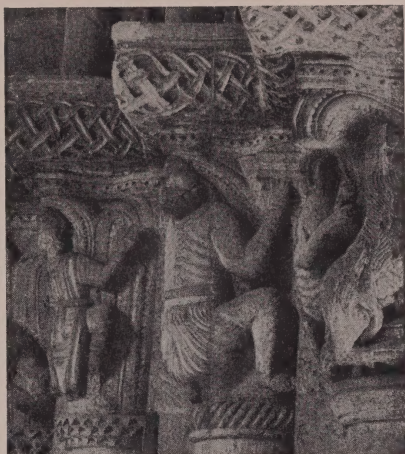

Fig. 140. Kapitälfigurer från katedralen i Genève.

Detta naturligtvis under den gifna förutsättningen, att man önskade föreviga scenen just vid en kolonn, som en monumental pendant till den stående Simson. Dessutom hade nazirens fängslande varit svårare att tydliggöra, om han afbildats i liggande ställning och Delila i sittande, än som nu blifvit fallet.

Om man tänker sig reliefgruppen från Neapel vänd så, att Simson får en mera upprätt ställning, så kommer Delila att placeras på tvären på ungefär liknande sätt som i Lund. Från den kristne konstnärens synpunkt kunde det också vara riktigare att framställa Simson, det godas representant, upprätt och skökan Delila liggande, och man kan f. ö., fränsedt berätt-

telsens bokstafliga ordalydelse, lika väl tänka sig Delila i Simsons armar som omvänt.

Visserligen kan man med fog invända mot de båda figurernas ställning, att den icke är naturlig. Men om man granskar texten i *Vulgata* (*Liber iudicum, caput XVI*), så finner man, att det står »at illa dormire eum fecit super genua sua», ett uttryck som måste varit svårt att tillfredsställande illustrera. Detta framgår också med tydlighet af bifogade bild med samma motiv

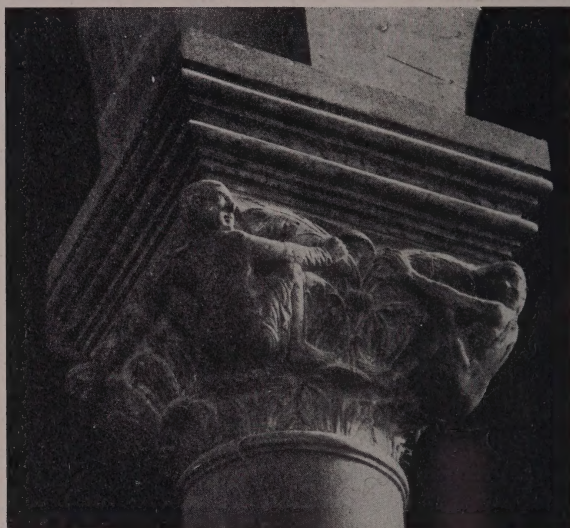

Fig. 141. Kapitälfigurer från långhuset i San Zeno, Verona.

(fig. 139, tecknad efter en i elfenben skulpterad damspelsbricka från 1100-talet, enligt uppgift skandinaviskt arbete), som förvaras i Carrands samling i Bargello i Florens och vid hvars förfärdigande man tyckes ha följt texten bokstafligen. Man har således äfven i vanlig planrelief haft ganska svårt att framställa scenen ifråga.

Sedan Simson-Delila-figurernas inbördes ställning sålunda blifvit belyst, kan man fråga sig, huruvida inom den samtidiga romanska bildkonsten inga som helst analogier förekomma till den egendomliga, hukande ställning, som Simsonfiguren intager? Jo, sådana finnas inom kapitälskulpturen, och det lider intet som helst tvifvel, att icke motivet till framställningen hämtats just från denna.

Längre fram skola vi också finna exempel på att scener ur Simsonlegenden äfven förekomma just å kapitel. En sådan förklaring blir ej heller långsökt, om man tager i betraktande, att konstnären måste ha studerat just kapitälskulptur för att kunna åstadkomma kapitalet med de fyra hukande människofigurerna å den norra »Finnkolonnen». Figurernas ställning där erinrar f. ö. något om »Finn gummans», fastän deras front vändes mot åskådaren, i motsats till hvad fallet är med »Finn gumman». Mera lik den sistnämnda är en kapitelfigur från Saint-Pierre, den gamla katedralen i Genève (fig. 140)¹. Kapitelbilden påminner i hög grad om Finn gummans, men har här en bärande ställning, hvilket icke är fallet i Lund. Det finnes emellertid åtskilliga figurprydda kapitel, hvilkas bilder med afseende på hållningen ännu mera erinra om »Finn gumman». I en af Nord-italiens märkligaste kyrkor, den ståtliga San Zeno Maggiore i Verona, har förf. sålunda påträffat kapitelfigurer, hvilka så påtagligt erinra om »Finn gumman», att de måste vara utförda efter alldeles ensartade förebilder.

Fig. 142. Kapitelfigurer från kryptan i San Zeno, Verona.

Redan i långhuset möter oss på södra sidan ett med akantusblad siradt kolonnkapitel, i hvars hörn fyra mänskliga figurer, en kvinna och tre män, sitta nedhukade, med ryggarna utåt och hufvudena vända åt sidan (fig. 141). Och hvad mera är, för att behålla denna sin ställning sträcka de armarna framåt, alldeles som den hukande »Finnfiguren», och gripa med händerna tag om de öfversta, mot kapitälhörnen utböjda akantusbladen, hvilka af denna orsak gjorts långa och smala. Konstnären har låtit figurerna fasthålla om det långsträckta akantusbladet på samma sätt som »Finn gumman» håller i det kring kolonnen spända tåget, och detta har

¹ CAMILLE MARTIN, *Monographie de Saint-Pierre, ancienne cathedrale de Genève*, Genève 1909—1910.

skett i rent plastiskt syfte alldeles som i Lund, för att bilderna skulle få ett bättre jämviktsläge.

Ännu större likhet med Lundabilden förete emellertid några kapitälfigurer i samma kyrkas krypta. Detta rymliga byggnadsparti, som bäres af en mängd kolonner och ett par grofva pelare, visar en rikedom af olika slags kapital, ornerade med akantus- och kalkliknande blad, med hufvuden, med fåglar, samt i flera fall med människofigurer. Ett af dessa senare, beläget ungefär midt i kryptan, på södra sidan af midtgången (från väster till öster räknadt) frapperar i hög grad genom figurernas likhet

Fig. 143. Kapitälfigurer från kryptan i San Zeno, Verona.

med den hukande »Finn-
gumman» (fig. 142—144).
Kapitålet, som är ganska
naivt skulpterad, t. o. m.
enklare än Lundabilden, af-
slutas i hörnen med fyra
mänskliga figurer (tre män
och en kvinna liksom kapi-
tälet i den öfre kyrkan och
Finnkapitålet i Lund), hvil-
kas hållning nästan fullstän-
digt öfverensstämmer med
»Finn-
gummans», naturligt-
vis om man bortser från
det s. k. barnet, som lagts
i »Lundagummans» armar.
Enda skillnaden är, att de
nästan sakna kläder, att un-

derbenen ej äro riktade fullt så långt framåt — beroende därpå att utrymmet ej medgifver detta — och att de »repstumpar» eller hvad man skall benämna det, som figurerna hålla i handen, ej gå rundt kapitålet, utan förena sig nedåt i en gemensam stam midt på hvar och en af kapitälets fyra sidor. Om man tänker sig, att en bildhuggare skulle kopiera en af dessa figurer för att anbringa densamma kring en kolonn, så måste kopian få alldeles samma ställning som »Finn-
gumman», om man blott läte rep-
stumparna förena sig kring kolonnens skaft, hvarigenom dessutom intrycket af fängslande ytterligare skulle skärfas, på samma gång som figurens jämviktsläge bättre iakttoges. Den hukande Simson-

figurens till synes egendomliga hållning har på detta sätt fått sin naturliga förklaring.

Härmed är ej sagdt, att Lundabilderna direkt kopierats efter kapitalfigurerna i San Zeno Maggiores krypta. Lika så väl kan idén ha hämtats från kapitälet i San Zenos långhus eller från hvilket besläktadt kapital som helst. Men det visar sig i hvarje fall, att skulpturer alldeles liknande »jättegumman» verkligen finnas inom den samtidiga bildkonsten och att hennes till synes egendomliga ställning kan härledas på ett mycket naturligt sätt.

Som bevis på, huru stor skillnaden kan vara mellan original och kopia, förtjäna omnämnas de båda ofvannämnda syskonkapitälerna i S. Zeno, hvilka måste utförts efter en och samma ritning,

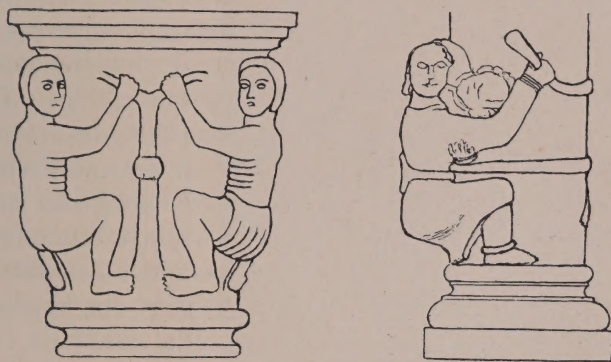

Fig. 144. Teckning visande kapitalbilderna från kryptan i San Zeno, Verona och södra figurgruppen i Lundadömens krypta.

såvida icke kapitälet i kryptan rent af kopierats efter det i långhuset befintliga. Men långhuskapitälet är ett litet konstverk och kryptkapitälet en ganska barbarisk skulpturprodukt, beroende på att det förra utförts af en fulländad konstnär, det senare af en i figurskulpturen föga bevandrad stenhuggare. De bladknippen, som ofvan den undre akantuskransen skjuta upp mellan hörnfigurerna å långhuskapitälet liksom från en stängel, ha å kryptkapitälet sammandragits till trädliknande, liksom flätade stammar med förkrympta sidoskott — dessa senare äro en efterbildning af de utvecklade akantusbladen å det större kapitälet — och från denna stam utgår en stor, repliknande gren åt hvarje hörn, analogt med långhuskapitälets föga omvandlade öfversta akantusblad. Det är i dessa svagt volutformade akantusblad och respektive repliknande utskott

som de båda kapitälens hukande hörnfigurer gripa tag. Den manliga bilden å långhuskapitälet, som är iklädd en tunn, åtsittande tröja jämte kort, tunn kjortel, motsvaras å kryptkapitälet af en annan figur med ett otympligt skört kring länderna, medan de öfriga människobilderna, som i långhuset äro helt nakna eller, de två manliga, försedda med ett otydligt modelleradt skört — vid förf:s besök i kyrkan var detta svårt att förvissa sig om på grund af den svaga belysningen — sakna spår af kläder.

De båda långa, flata, liksom flätade hårlockar, hvilka hänga ned längs ryggen på den hukande kvinnan i långhuset, hafva

Fig. 145. Norra bildkolonnens kapital i
Lundadömens krypta.

efterbildats å kryptkapitälets kvinnobild så noggrannt, som det varit den naive konstnären möjligt. Den fullt påklädde mansfiguren (kvinnan är å båda ställena alldeles naken liksom i Lund) har i båda fallen fått plats till vänster om kvinnan, men de smakfulla veck, som nedtill afsluta dräkten å det större kapitälet, markeras i kryptan en-

dast af några primitivt gjorda, parallella fåror. Som förenklade efterbildningar af långhuskapitälets nedre krans af akantusblad, på hvilka bilderna tyckas hvila, få de flata konsoler räknas, hvilka stödja kryptkapitälets figurer¹.

¹ Om det icke föreföll osannolikt, att ett kryptkapital skulle vara förfärdigadt senare än långhuskapitälens, så skulle man af rent arkeologiskt-tekniska skäl vara böjd för detta antagande här. Omöjligt är väl ej heller, att så verkligen varit fallet. I kryptan finnas såväl yngre, figurprydda kapital som äldre korintiska, och de sistnämndas kolonnskäft sakna ofta bas samt tyckas härröra från en äldre byggnad. Om man tänker sig, att kryptan uppförts i början af 1100-talet af mästare Guglielmo (densamme som arbetat vid dömen i Modena 1099—1106, hvars kryptkolonner f. ö. påminna om S. Zenos och hvars kapitalfigurer ha dräkter som likna Finnbildernas) och att den, liksom så många andra byggnader, skadats af jordbäfningen 1117, så är

Vare sig kapitälet i San Zeno Maggiores krypta kopierats efter långhuskapitälet, eller, hvilket är mest sannolikt, båda utförts efter en och samma ritning, så har förhållandet blifvit detsamma, som då det figurprydda Finnkapitälet (fig. 145) i Lunda-dömens krypta kopierats å ett af kolonnettkapitälerna i absidens galleri (fig. 146). Vi ha således här ett tydligt exempel på, hvilka egendomliga särformer, som kunna uppstå, då en naiv och i figurmodellering oskicklig konstnär efterbildar en skulptur eller en teckning till sådan, men dels fullkomligt missförstår förebilden, dels söker förenkla den så långt, att det blir honom möjligt att utföra densamma.

Den konstnärliga nivå, hvilken kännetecknat Lundabildhugarens verk, höjer sig något öfver den nästan samtida mästars, som mejslat kapitälet i S. Zeno Maggiores krypta, och båda ha otvifvelaktigt haft så godt som samma komposition att gå efter vid utförandet af de till formen så besläktade, men till innehållet helt olika skulpturverken. Problemet nr 3, som söker förklara orsaken till att den hukande »Finnfiguren» själfmant fasthåller sig vid kolonnen, har genom jämförelsen mellan bilderna i Lund och Verona ändtligen fått sin lösning.

Det finnes f. ö. analogier till den hukande Lundabilden äfven på annat håll. Sålunda förekomma på en rundstaf å kampa-nilen till dömen i Spalato (fig. 147) romanska figurer i hög relief, hvilkas hållning i afsevärd grad påminner om densamma, en

det möjligt, att enstaka kolonner måst utbytas mot nya. Ett sådant exempel skulle ifrågavarande kolonn kunna vara, enär dess skaft är åttkantigt, hvarjämte den höga, likaledes åttkantiga basen och formen på dess abakus betydligt afvika från de öfriga kolonnernas motsvarande partier. På detta sätt skulle man kunna tänka sig, att kryptkapitälet direkt kopierats efter det i långhuset befintliga. (Enligt CORRADO RICCI, *Geschichte der Kunst in Norditalien* (1911) utfördes fasadskulpturerna på San Zeno år 1138, enligt RIVOIRA (1907) före 1139.)

Fig. 146. Figurprydt kapitäl från kolonnettgalleriet i Lund.

likhet hvilken gifvetvis framkallats genom figurernas anbringande vid en rundad yta.

Samma förhållande, bildernas placering vid en rundad yta, är äfven orsaken till att åtskillig likhet finnes mellan »jättegumman» och några svenska figurskulpturer. I Visby domkyrkas sydkapell, uppfördt omkr. 1350, finnes sålunda en liten, 21 cm. hög människobild (måhända en kopia af »Finngumman»), an-

bragt å en fönsterkolonnnett, i en ställning, som alldeles motsvarar »Finngummans» (figg. 148—149)¹.

Ungefär af samma storlek som Visbybilden äro tvenne sockelfigurer på ett par skånska dopfuntar från tidig medeltid. Den ena af dessa figurer, å Knislingefunten², intar en hukande ställning, med händerna uppåtsträckta och hufvudet doldt i ett odjurs gap. Den utan jämförelse märkligaste är emellertid den egenomliga skulptur, som finnes på foten till den intressanta dopfunten i Gråmanstorps kyrka.

Vid en kolonnliknande ansvällning har stenhuggaren anbragt en figurgrupp (figg. 150—151), som är en fullkomlig kopia af Simson-Delila-gruppen (»gumman» och »barnet») i Lund (fig. 152) och måste tänkas afhandla

samma ämne. Den egentliga skillnaden består däruti, att gruppen är betydligt sämre och råare i utförandet, hvarjämte »barnet»-Delila saknar kläder och armar, samt Finn-Simson ej är fastbunden vid kolonnen.

Det lilla format, hvori bilderna äro huggna, samt otympligheten i deras utförande förklara tillfyllest, hvarför armarna och

¹ Enligt välvilligt meddelande af Johnny Roosval. Fig. 149 är utförd efter en skiss af major E. Hellgren, Visby.

² Afbildad af L. TYNELL, Skånes medeltida dopfuntar, pl. XIV, fig. 7.

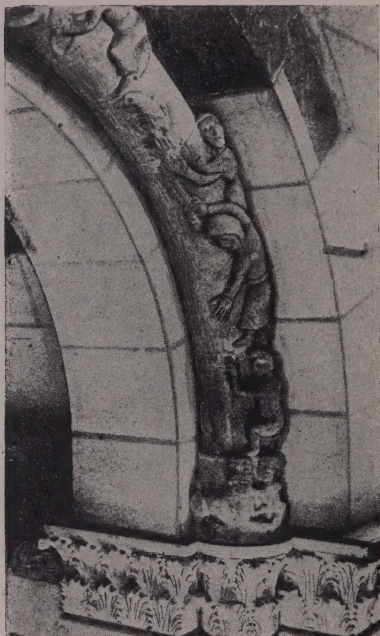

Fig. 147. Bilder från kampanilen till dömen i Spalato.

bältets fortsättning ej kommit med. Måhända ligga samma skäl till grund för att Delilas-»barnets» kläder utelämnats; såvida icke sistnämnda förhållande här sin orsak däruti, att Delila betraktades som en sköka och därför ej behöfde vara anständigt klädd. Ännu en förklaring är möjlig: att stenhuggaren ej känt till, hvad Lundabilden betydde, men likväl ur minnet afbildat densamma. Detta skulle äfven utgöra lösning på frågan, hvarför bältet ej dragits rundt kolonnetten. En enklare förklaring härpå är likväl, att konstnären ej vetat, hur han skulle afsluta detsamma, då kolonnetten ej står fri, eller att han ej kunnat erinra sig gruppens alla detaljer, utan endast kommit ihåg och afbildat det hufvudsakliga af densamma.

Den sistnämnda förklaringen är mest sannolik, ty det framgår med all önskvärd tydlighet, att gruppen är en sammanslagning af båda Lundaskulpturerna. Sålunda afbildas Simson i alldeles samma ställning som å den södra kolonnen, men hvarken håret eller skägget är afklippt. Att det

sistnämnda finnes, utgör f. ö. ett af de säkraste bevisen för, att den hukande »Finnfiguren» verkligen är en man och icke en kvinna, som man förut trott vara fallet. Medan håret på den hukande Gråmanstorsfiguren å ena sidan är lockigt och långt som å den stående Lundabilden och sluter sig tätt intill ansiktet, synes endast en liten flik däraf på andra sidan, och denna flik är upplyft från hufvudet, som om den tvärsöfver liggande Delila-figuren skulle gripit tag i densamma. Det förefaller onekligen, som om hårets läge här skulle ha samma symboliska betydelse som greppet i håret å Lundabilden — olikheten härutin-

Fig. 148. Bild från från en fönsterkolonn i Visby domkyrkas sydkapell.

nan har sin orsak däri,* att den liggande figuren i Gråmans-
torp saknar händer.

Uptill afslutas halfkolonnetten å dopfunten af en rad huf-
vuden, manliga och kvinnliga, sju till antalet. Dessa hufvuden
utgöra antagligen en reminiscens af figurerna på kapitälet å
den norra Lundakolonnen.

Den lilla otympligt utförda skulpturen från Gråmanstorp
tyckes sålunda utgöra en ur minnet gjord sammanslagning af
de båda Lundabildverken, och antagligt är att dess mästare förut
 varit verksam vid uppförandet af Lundadömen. Då Gråmans-
torpsgruppen sålunda är att betrakta som en kopia af Lunda-
bilderna, kan den ej hänföras till samma grupp af analoga skulp-
turer som de förut uppräknade.

Fig. 149. Skiss vi-
sande samma bild
som fig. 148.

Vi finna alltså, att Lundakonstnären, Dona-
tus, eller hvem det nu var, hämtat motivet till
den hukande Simsonfiguren från kapitälskulp-
turen — möjligt är naturligtvis att stenblockets
form varit en medverkande faktor härtill — och
att repet, som kan härledas ur en komposition af
samma art som San Zeno-kapitälens, haft till ända-
mål att, liksom fallet är i Verona, göra den hu-
kande figurens i och för sig egendomliga ställ-
ning mera plastisk och jämnt vägande samt öka
det intryck af fånge, som figuren får genom det
fängslande bältet.

Sedan den hukande Simsonfigurens till synes egendomliga
position sålunda fått sin förklaring, kan man fråga sig, om det inom
den romanska figurskulpturen äfven kunde finnas motstycken till
den ställning Delila intager, ehuru det onekligen förefaller, som om
denna endast vore hämtad ur konstnärens egen fantasi. På Natio-
nalmuseum i München förvaras emellertid ett par liggande ro-
manska lejonfigurer, hvilka tillhört San Zeno i Reichenhall, och
det ena af dessa lejon biter tvärs öfver en mänsklig figur, hvars
hållning och dräkt så afgjordt erinra om Delilas (fig. 152), att
förf. ej kunnat underlåta att afbilda skulpturen ifråga (fig. 153).
Det likhetsdrag, som särskildt frapperar, är kjortelns svängda
kontur samt bälteändarnas fall; hufvudet är tyvärr afslaget. Mo-
tivet, ett lejon, som biter öfver en liggande människa, är mycket
vanligt under romansk tid, ett sådant förekommer t. ex. å den

ofvannämnda Gråmanstorpsfunten, där en kvinna är offret samt, något varieradt, flerstädes i Lunds domkyrka. På samma gång som man måste medge, att det är ganska sannolikt att Lunda-skulptören själf uttänkt Delilas ställning, kan man likväl ej förneka möjligheten af att bland de många förebilder och skisser till dekorativa skulpturer, som tvifvelsutan stått honom till buds, det äfven kunnat finnas någon af samma art som den, hvilken tjänat den bayerske mästaren till modell, och att Donatus, eller hvad mästaren hette, måhända ur denna fått motivet till den egendomliga ställning Delila intager vid kolonnen i Lunds domkyrkas krypta.

Sedan problemet nr 4 ändtligen blifvit slutbehandladt, torde det vara lämpligt att, innan vi närmare ingå på beskrifning af den andra kryptfiguren, den stående Simson, först beröra några detaljer å Simson-Delila-gruppen.

Såsom redan anförts, afbildas Simson fängslad, medan Delila ännu håller honom i håret, hvilket är relativt kort, måhända därför, att det markeras såsom delvis afklippt. Skägget, hvilket för en nazir var lika karakteristiskt som håret, är redan aftaget. Visserligen är bildens haka något skadad, men man kan i alla fall se, att hvarken denna eller halsen och närliggande partier berörts af någon omhuggning. I yngre dagar, t. ex. då han dödade lejonet, afbildas Simson stundom skägglös eller med antydning till skägg; å fig. 154 från korstolarna i Lund

Fig. 150. Detalj af dopfunten i Gråmanstorps kyrka, Skåne.

(slutet af 1300-talet) har kinden gjorts småärrig, så att det tydligt synes, att man velat markera skäggfjun, men eljest framställes han alltid med skägg. Så är ju också fallet med den stående Simson i kryptan. På den hukande bilden däremot har, såsom ofvan nämnts, skägg aldrig funnits, en för Simsonteoriens bestånd

Fig. 151. Detalj af dopfunten i Gråmanstorps kyrka, Skåne.

ej oviktig detalj, enär det samma är fallet på motsvarande scen å reliefen från S:ta Restituta (fig. 138), medan Simsonbilderna på de öfriga fyra scenerna å nämnda relief (fig. 173) alla äro försedda med skägg.

Delila afbildas liggende tvärsöfver Simsons armar, med bröstet intill hans hufvud och hållande sig fast med ena handen, medan den andra griper tag i Simsons hår. Hennes kjortel är i stort sedt likadan som de öfriga figurernas, men halsprundet går måhända något djupare ned (jmf: den uringade Delila å fig. 138, hvars bälteändar och bälteknut dessutom äro likadana som de å bilden i Lund) och är

siradt med ett centimeterbrett bräm, en på åtskilliga skånska funtfigurer återkommande detalj, som äfven sträcker sig längs halslinningen och markeras af en enkel räffla. Mera iögonenfallande är fotbeklädningen, som utgöres af uringade, nästan sandalliknande skor (fig. 155), omsorgsfullt skurna och fasthållna rundt fotleden af en smal rem med nedhängande ändar liksom å bältet. Alla de öfriga klädda kryptbilderna, fem till antalet om kapitalbilderna inberäknas, hafva som fotbeklädning vanliga sockor,

slutande i en vulst kring fotleden, alltså samma slags skor, som voro vanliga vid denna tid såväl inom som utom Norden.

Fig. 152. Figurgruppen å södra bildkolonnen i Lund, sedd från nordväst.

En lika väsentlig åtskillnad finner man i hårbehandlingen. Båda Simsonfigurerna ha håret nedhängande i lockar, som utgå

från panna och hjässa. Så är ej fallet med Delila. Tyvärr är hjässpärtiet å denna bild nästan fullständigt omhugget, men man kan ännu iakttaga, att det höjer sig så pass mycket i förhållande till sidopartierna, att det måste varit försedt med någon hårprydnad, ett diadem e. d., analogt med det sätt hvarpå Delila afbildats i Neapel (fig. 138) och på åtskilliga yngre framställningar, medan bilden från Florens (fig. 139) är iklädd hufva. Under detta högre belägna midtparti ha lockar utgått åt båda sidor. Förhållandet åskådliggöres bäst af figg. 156—157, den förra en noggrann teckning af stenens konturer, den senare efter fotografi. Den å bilderna synliga bristen på full symmetri i hufvudets form har sin

Fig. 153. Figurgrupp från San Zeno i Reichenhall, nu i Nationalmuseum, München.

orsak i den liggande ställning figuren intager, hvilken gjort det svårt för konstnären att få proportionerna korrekta.

Det har sagts, att Delila-figuren skulle föreställa en man, enär klädningen ej är fotsid¹. Bildens liggande och krökta ställning omöjliggör ett exakt bestämmande af kjortelns längd, men om figuren stått upprätt,

kan kjorteln mycket väl hafva varit fotsid (analogt med München-figurens dräkt fig. 153). Äfven om så icke varit fallet, hade förhållandet ifråga likväl ej omöjliggjort antagandet, att bilden skulle föreställa Delila. Exempel på kvinnobilder med icke fotsida kläder förekomma nämligen under tidig medeltid. En sådan bild kan man t. ex. se på den med Lundadömen besläktade och ungefär samtidiga kyrkan San Michele i Pavia. Å sydportalen i väster finnes en skulptur föreställande en man och en kvinna vid ett träd, och medan mannens kjortel räcker något nedanför knäet, är kvinnans endast obetydligt längre. Samma förhållande kan iakttagas å en framställning af Adam och Eva på funten i Ö. Nöbbelöfs kyrka i Skåne².

Man skulle mot detta kunna invända, att man ej bör fästa för stor vikt vid det sätt, hvarpå de första människorna

¹ AXEL NILSSON, *Fataburen* 1908, s. 43 ff.

² TYNELL, *anf. arb.*, pl. XXXI fig. 4.

afbildades. Men å andra sidan var Delila en sköka, och tänkbart är, att detta i och för sig skulle kunna gifva anledning till att hon bure en kortare kjol (under tidig renässans framställes hon i hvarje fall ganska lätt klädd).

Flera tidiga exempel på den korta kjolen kunna emellertid framdragas. Å ett romanskt kapitel från en kyrka i Gironde¹ förekomma sålunda tvenne bilder af Salome, dels dansande och dels då hon bär fram Johannes Döparens hufvud på ett fat, och i båda fallen slutar hennes kjortel ett stycke upp på smalbenet, så att sockorna synas.

Det är således ej möjligt att med stöd af endast en dräktdetalj, som till på köpet är omtvistlig, bevisa, att »barnet» är en man. Tvärtom tala alla öfriga skäl för att vi här ha att göra med en kvinna och att denna kvinna är Delila.

Vid kryptans nordvästra ingång står den väldiga bilden af Simson, upprätt, med båda händerna famnande kolonnen. Hår och skägg ha vuxit ut efter tillfångatagandet, hans styrka har återvändt, och han griper med

Fig. 154. Simson och lejonet, relief från korstolarna i Lunds domkyrka.

båda händerna om kolonnskäftet för att störta Filistéernas tempel. Kolonnens bas har afsiktligt gjorts blott hälften så hög som de öfriga, och äfven kapitälets höjd är afsevärdt mindre än samtliga andra kryptkapitäl, hvarjämte dessutom abakus saknas. Detta har åstadkommit, att kolonnskäftet blifvit 35 à 40 cm. högre än de öfriga och att den människofigur, som famnar detsamma, fått en jättelik resning. Han räcker också från basen, på hvilken fötterna hvila, ända upp så långt som skäftet når, ja ännu en hårsman längre. Alla dessa omständigheter visa, att man hade för afsikt att afbilda en man af en jättes storlek.

¹ Afbildadt i *Histoire de l'art*, utg. af A. MICHEL, I, s. 626.

Håret är deladt i flätor, såsom man ofta ser på Simsonbilder, och om lockarna äro sex i stället för de sju, som Bibeln omtalar, så har detta intet att betyda. Möjligen kan det bero på »renhuggningen», men det visar sig å andra sidan på samtida Simsonbilder, att hårlockarnas antal endast sällan är fixerat till sju.

Ansiktet är nästan alldeles förstördt, och de enda detaljer man kan urskilja äro öronen och de stora, nära hvarandra belägna ögonhålorna, hvilka ofrivilligt föra tanken på den bländning filistéerna läto den fängslade naziren undergå. Ögonens utseende åskådliggöres af fig. 158. Den streckade linien ofvanför ögonhålans öfre, främre begränsning betecknar det högsta partiet af ögonhålans tak, som döljes af den nedskjutande ytter-

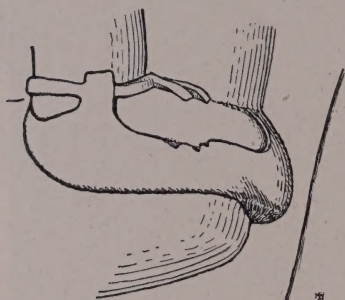

Fig. 155. Detalj från södra bildkolonnen: en af Delilas skor.

kanten (jmf. fig. 159, där detta äfven synes i profilsnitt). Man skulle, oafsedt bländningsteorien, vara frestad att tro, att ögonens nuvarande storlek vore i stort sedt ursprunglig, enär det vid närmare undersökning visat sig, att den djupt inhuggna kontur, som utgör gränsen mellan ögonhålans tak och dess bakre vägg, ännu håller spår efter hvittnings, hvilken man gärna ville antaga ha tillkommit innan den förutnämnda

»omhuggningen» på 1700-talet. Därtill kan läggas att i Badens förut nämnda uppteckning af år 1667 skildras bilden ifråga som »meget grum med store øyne».

Efter en omsorgsfull granskning af hithörande fakta, och trots det stöd Simson-teorien skulle erhållit om bländningen kunnat påvisas, håller förf. likväl för sannolikt, att »bländningen» ifråga ej är ursprunglig, utan att den tillkommit i senare tid.

Frapperande är sålunda, att ögonen sitta alldeles ovanligt nära hvarandra, så nära, att afståndet dem emellan ej är större än mellan de mycket mindre kapitälfigurernas. Om man jämför ögonens öfre konturhalvva å jättebildens med öfre ögonlockskanten å kapitälfigurerna, så öfverraskas man af att finna de båda konturerna nästan fullkomligt likformiga och anbragta proportionsvis lika nära näsroten.

Jättebildens nuvarande ögon ha därför utan tvifvel tillkommit så, att en okunnig och vårdslös stenhuggare vid den ofta omtalade omhuggningen 1786 låtit mejseln följa ögonlockets öfre fördjupade kontur och huggit in längs denna, så att själfva ögat blifvit förstördt och ersatt med en tom, gapande ögonhåla. Tänker man sig en af de oskadade kapitalfigurernas ögon utvidgade efter samma principer, så skulle de få alldeles liknande utseende och skiljas åt af samma smala näsrot.

En omsorgsfull undersökning visar också, att en fördjupad pupill i jättens ögon, analog med pupillen å kapitalälets bilder (fig. 160), icke skulle nått in till ögonhållans nuvarande bakre vägg, äfven om pupillens djuplek varit proportionsvis något större än å de oskadade ögonen på kapitalfigurerna (jmf. den streckade konturen å fig. 159). Att spår af denna pupill ej kunnat påträffas är således intet bevis för att jättens ögon ursprungligen varit olika de öfriga bildernas. Ej heller behöfver Badens ord om

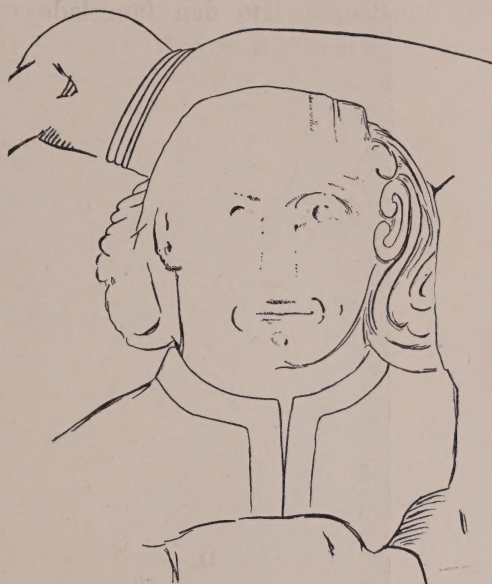

Fig. 156. Delilas hufvud, tecknad t rakt framifrån.

de »store øyne» innebära något, som strider mot antagandet om likformiga ögon på alla figurerna, ty äfven före utvidgningen torde Simsons ögon i likhet med kapitalbildernas ha förefallit ganska ansenliga. Slutligen kan tilläggas, att de djupt inne i ögat kvarsittande kalkresterna mycket väl kunna härröra från den 1786 företagna renoveringen af kryptan, då »alla pelarne och takvalfven afrappades och putsades samt trenne gånger hvitlimades och alla kolonnerne omhöggos»¹. Liknande kalkrester

¹ BRUNIUS anf. arb. 2 uppl. s. 397.

hafva f. ö. påträffats på andra ställen af Simsonbilden och äfven på den motsvarande figurgruppen i söder.

Undersökningen ifråga visar således, att Finnfigurens ögon sannolikt ej haft annan form än de öfriga bildernas. Den ute-

Fig. 157. Figurgruppen å södra bildkolonnen (sedd från söder) i Lunds domkyrkas krypta.

sluter visserligen icke en sådan möjlighet, men det troligaste är, att alla från början varit likformiga.

Figurprydda kolonner äro ytterst sällsynta inom den romanska konsten. Visserligen användas mänskliga gestalter ej sällan till

utsmyckning af hvalfbärande konsoler och kolonnetter e. d., hvarjämte de som karyatider kunna fullständigt eller delvis ersätta en pelare eller kolonn, men verkliga motsvarigheter till Lundabilderna äro ännu icke kända inom kolonnskulpturen. Till samma kategori kunna icke räknas de få med människo- och bestiefigurer öfverlastade pelare och kolonner, som finnas i t. ex. Freising (Tyskland), Souillac (Frankrike) och Lucca (Italien). Mera besläktade äro snarare de i hög relief huggna djurfigurer, som pryda halfkolonner och rundstafvar vid portalerna till de med Lundadömen befryndade kyrkorna Sant' Ambrogio i Milano och San Michele i Pavia. Snarast erinra de förut omnämnda, som det tyckes klättrande, figurerna på en rundstaf å kampanilen till dömen i Spalato (fig. 147), i sättet för deras anbringande på den runda ytan, om Lundabilderna.

Såsom förut påpekats, är den största likheten mellan kryptfigurerna och samtidiga alster af bildkonsten att finna inom kapitälskulpturen. Innan vi slutbehandla ämnet om kryptbilderna i Lundadömen, torde det därför vara lämpligt att tillfoga några rader om det figurprydda »Finn»-

kapitålet, hvars bilder på ett lyckligt sätt sammanknyta de större kolonnfigurerna, därigenom att de ännu ha i behåll detaljer, som gått förlorade å dessa senare. Till detta kapital finnas åtskilliga analogier utomlands. Dess ornering består såsom redan omtalats af fyra mänskliga figurer i hörnen (de genom sammanstörtandet tillintetgjorda filistéerna?), omslingrade af akantusrankor. Tre af figurerna äro manliga, klädda i samma dräkt som Simsonbilderna, utom därutinnan att bälteändarna ersättas af akantusrankor, medan den tredje, som saknar kläder, är en kvinna.

Fig. 158. Den stående Simsonfigurens hufvud, tecknad framifrån.

Kapital, prydda med figurer för hörn, äro helt vanliga inom den romanska skulpturen, och Lundadömen äger utom Finnkapitälet ytterligare ett, eller om man så vill, två sådana. Det ena, som redan omtalats, har sin plats i absidgalleriets södra del (fig. 146) och utgör en förvanskad kopia af kryptkapitälet (analogt med förhållandet i San Zeno i Verona). Det andra afslutar en af södra sidoskeppets halfkolonner, och figurerna där utgöras af en man och en kvinna, framställda i bröstbild. På alla dessa tre ställen är äfven det kvinnliga elementet representeradt, liksom å de båda förut afbildade kapitälerna i Verona (figg. 141—143), hvilka närmast af alla äro besläktade med Finnbilderna. Bland den mängd liknande kapital, som finnas, afbildar Venturi ett¹, hvilket i åtskilligt erinrar om Verona-kapitälet och hvars hukande figurer tyckas gripa hvarandra i hårlockarna. Ett alldeles analogt kapital med fyra hörnfigurer i samma ställning är att se på Ferraradömens sydfasad, något öster om midten, å den undre, mindre arkadraden; strax bredvid, å den arkad, som

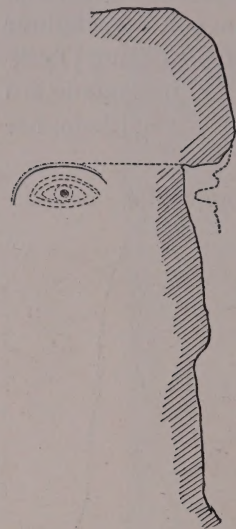

Fig. 159. Profil af den stående Simsonfigurens hufvud.

omfattar den föregående, finner man ett liknande tvåfigurigt halfkolonnkapital.

I de båda lombardiska kyrkorna Sant' Ambrogio i Milano och San Michele Maggiore i Pavia finnas flera skulpturer, som stå Lundakapitälet nära. Sålunda består den undre frisen å predikstolen i Sant' Ambrogio (fig. 161) af en utaf djurfigurer afbruten akantus-slinga, som genom sin groflek och sin form i hög grad erinrar om rankan å det skånska kapitälet². Ännu lifvigare påminnelse om detta får man genom det lilla kapital (fig. 162), som afslutar den näst sydligaste af de femkantiga halfkolonner, hvilka upp bära gesimsen på skranket mellan kor och långhus. Utmyckningen å detta lilla kapital består af en manlig gestalt,

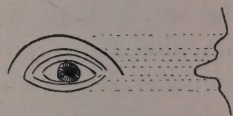

Fig. 160. Ögon från en kapitälfigur å norra bildkolonnen.

¹ Anf. arb., III s. 122.

² Samma iakttagelse har gjorts af J. Roosval, Ord och Bild, 1910, s. 421.

iklädd en dräkt, som påminner om Lundabildernas, men utan bälte. Denna figur griper med båda händerna om en akantus-ranka liksom kapitälbilderna i Lund, och rankans slingor förete samma karaktär å båda ställena.

I den något yngre och med Lunds domkyrka mera samtidiga Paviakyrkan finnas en mängd kapitäl med människofigurer, angripna af drakar eller omgifna af slingor. Den mest påtagliga likheten med Finnkapitälet i Lund förete emellertid tvenne kolonnkapitäl i den till ofvannämnda kyrka hörande kryptan. Det ena af dessa kapitäl återgifves här efter Bonomis lilla bok, »Le chiese di Pavia»¹ (fig. 163), det andra efter förf:s fotografi (fig. 164). Det intressanta är, att figurerna å Paviakapitälerna äro iklädda samma dräkt som Lundabilderna: kjortel med sprund vid halsen, sammanhållen kring midjan af ett bälte med ögla och med hängande ändar, samt sockor på fötterna. Ytorna mellan figurerna utfyllas visserligen ej af akantusrankor utan af ormliknande drakar, men drakarnas slingor äro anbragta ungefär på samma sätt som dylika rankor. Figurerna å det först afbildade kryptkapitälet från Pavia skilja sig från det senare kapitälets endast därigenom, att de ha spetsiga hufvor eller hattar på hufvudet, medan de sistnämnda sakna hufvudbonad.

Fig. 161. Ornamentsdetalj från ambon i Sant' Ambrogio i Milano.

Äfven i franska kyrkor äro kapitäl med hörnfigurer ganska vanliga. I kyrkan Saint-Austremoine i Issoire finnes sålunda ett dylikt kapitäl², hvars figurer bära samma dräkt som bilderna å Finnkapitälet och hvilka liksom dessa med händerna gripa i blad och rankornament. Allt tyder med bestämdhet på att kapitäl af denna art förekommit öfverallt inom den romanska konsten.

¹ Utgörande en del af den monografisamling, som kallas *L' Italia monumentale*.

² CAMILLE MARTIN, *L'Art roman en France* Paris, V, 1910—1912, pl. 14.

Vi finna således åtskilliga anknytningspunkter mellan de lundensiska »Finnbilderna» och liknande skulpturer på utländsk, särskildt norditaliensk botten. Somliga af dessa bildverk äro något äldre än kryptfigurerna i Lund, t. ex. Sant' Ambrogio-skulpturerna i Milano, andra äro ungefär samtida, eller möjligen något yngre, såsom bilderna i San Michele i Pavia, dômen i Ferrara och San Zeno i Verona. Det finnes emellertid ännu en kyrka i Lombardiet, San Salvatore i Brescia, bland hvars rika kapitalornamentik en figur förekommer, som med hänsyn till dräkten står i en viss relation till »Finnbilderna», och vi skola strax återkomma till detta förhållande.

Fig. 162. Kapital från korskranket i Sant' Ambrogio, Milano.

Redan tidigare har det framhållits, att vid den ofta omtalade omhuggningen 1786 den stående Simson-bildens dräkt blifvit illa förvanskad. Vid detta tillfälle måste det bakre sprundet ha tillkommit och bältet fått sina nuvarande konturer. Sannolikt är, att bältet ursprungligen i hufvudsak liknat de södra kolonnbildernas (således med en rund ryggplatta baktill) äfvensom den hukande figurens å Gråmanstorpsfunten — af den sistnämnda

framgår det tydligt, att ryggplattan varit ett spänne med koncentriskt räfflor. Ännu en figur med samma plåtprydda bälte finnes bland domkyrkans äldre skulpturer, nämligen den manliga (vänstra) af de båda människofigurer, som äro anbragta på ryggen af ett par bestier i bågältet mellan tvärskeppets nordöstra kapellöppning och den däröfver befintliga baldakinen (fig. 165).

Om man kan säga, att Gråmanstorpsfigurens klädnad måhända helt och hållet är en kopia af Lundabildernas och att dräkten ifråga ingalunda behöfver vara allmängiltig för Skåne eller Norden, utan att det t. o. m. skulle kunna vara möjligt, att den komponerats af en bildhuggare i Lund, så motsäges detta af den omständigheten, att ännu en romansk figurskulptur påträffats, iklädd en liknande dräkt (jmf. figg. 166—167). Den föreställer en skäggig man i knäböjande ställning, med händerna sträckta bakom

nacken, antagligen för att fasthålla något föremål, som varit nedstucket i ett hål på baksidan af halsen.

Bilden, som tillhör Kristiania Kunstindustrimuseum, dit den förvärfvats 1895 från Vaage i Norge¹, är af brons, 16 $\frac{3}{4}$ cm. hög, och har måhända gjort tjänst som fot till en ljusstake e. d. Det egendomliga är, att bronsfiguren bär alldeles samma dräkt som kryptbilderna i Lund. Kjorteln är af ungefär samma längd, med sprund vid halsen försedt med bräm liksom på Delilas dräkt. Nedtill afslutas den med en enkel fäll, är något veckad och saknar sprund baktill (ett förhållande, som f. ö. bestyrker antagandet, att den stående Simson ursprungligen saknat detta bakre sprund).

Det mest karakteristiska är emellertid bältet. Det har samma bredd som på figurerna i Simson-Delila gruppen, är fastgjordt med en alldeles liknande knut och har samma hängande, nedåt bredare ändar samt är baktill försedt med samma runda platta som de nämnda figurernas.

Under förutsättning att bilden är norskt arbete, förefaller det således, som om klädedräkten ifråga vore den i Norden brukliga under den äldre romanska tiden. Emellertid har förf. på Museo civico i Brescia påträffat en kapitälskulptur, prydd med en manlig gestalt (figg. 168—169), hvars klädsel fullständigt öfverensstämmer med Simsonbildernas — utom däri, att den bär en hufva, liksom bilderna å det ena Pavia-kapitälet (fig. 163) — och med samma karakteristiska ryggspänne. Kapitälet tillhör den med museet förenade kyrkan San Salvatore krypta och hänföres af Venturi² till midten af 1100-talet, således är det något så när samtidigt med de nordiska bilderna. Ifrågavarande kapitäl, liksom öfriga i San Salvatore krypta

Fig. 163. Kapitäl från kryptan i San Michele Maggiore, Pavia.

¹ Bernhard Salin har fäst förf:s uppmärksamhet på bilden ifråga, hvarpå direktör Grosch vid Kunstindustrimuseum i Kristiania välvilligt ställt fotografier af densamma till förf:s förfogande.

² Anf. arb. III, s. 222.

befintliga, behöfver icke på något sätt ha påverkat Lundafigurerna, men det visar, att Simsonbildernas dräkt icke är uteslutande nordisk. Man skulle lika väl kunna antaga, att densamma jämte Lundadömens ornamentik hämtats från norra Italien¹.

I detta sammanhang förtjänar också nämnas, att bälten, knutna på samma sätt som Lundabildernas och med liknande nedhängande ändar, äro ytterst vanliga i italiensk plastik och förekomma såväl inom den klassiska som den medeltida konsten. Sådana finnas, för att endast nämna några skulpturer, som stå

Fig. 164. Kapitäl från kryptan i San Michele Maggiore, Pavia.

Lundabilderna nära, å den flera gånger omtalade Delila-bilden i S:ta Restituta (Neapel), å en större manlig bild från dômen i Cremona², vidare å en kapitälfigur från katedralen i Modena³ samt å figurerna på de båda kryptkapitälerna i Pavia.

Om man således förut af kryptfigurernas dräkt velat draga den slutsatsen, att bildhuggaren varit en nordbo, så bortfaller nu detta skäl. Den sydländska karaktären å »Finnkapitälets» ornamentik strider

f. ö. mot en sådan hypotes, fastän mången, på grund af den bristande konstnärligheten i bildernas utförande, a priori skulle vara böjd för att instämma i densamma. Vid jämförelse mellan Lundabilderna och norditalienska figurskulpturer skall man bland dessa senare finna många, som äro lika groft eller ännu sämre gjorda. Detta framgår t. ex. af det förut afbildade kapitälet från kryptan i San Zeno i Verona (figg. 142—143).

I den gängse traditionen om den stående kryptfiguren som en jätte, hvilken söker störta kyrkan, finnes onekligen en viss

¹ Den möjligheten att figuren å Brescia-kapitälet vore afsedd att föreställa en nordbo, och att detta skulle förklara dräktens förekomst i Italien, torde ej vara att räkna med.

² Afbildad i VENTURI, anf. arb. III, s. 249.

³ En gipsafgjutning finnes på museet i Modena.

likhet med legenden om den starke Simson, som bragte hednatemplet på fall. Gemensamt för båda berättelserna är jätten, som söker störta templet, samt motivet med ögonen, medan själfva hufvudmomentet i handlingen utfaller helt olika. Vid den södra kolonnen åter se vi i ena fallet jättens hustru och barn, i det andra fallet, jätten och hustrun. Härmed är också likheten all, och det är knappast möjligt, att den ena legenden kunnat direkt öfvergå i den andra. Men de nämnda likheterna ha måhända i någon mån bidragit till, att den ena uppfattningen lättare kunnat uppslukas af den andra.

Af den härmed lämnade redogörelsen för kryptbilderna i Lunds domkyrka framgår med all sannolikhet, att de föreställa 1) Simsons fängslande och 2) störandet af filistéertemplet i Gaza.

Beträffande denna sistnämnda tydning af den stående Finnfiguren har man uppställt den frågan, huruvida det är troligt, att man verkligen velat afbilda Simson i sådan ställning, att det ser ut, som om han med sitt tag om kolonnen ville kullstörta kyrkan, ett kristet tempel.

Det är emellertid föga sannolikt, att man på 1100-talet ägnat en enda tanke åt en sådan invändning, för så vidt den då kunnat uppstå. Man får näppeligen betrakta de båda bildprydda kolonnerna som annat än den bakgrund, mot hvilken figurscenerna äro framställda, låt vara att fonden i ena fallet ryckts in i kompositionen; men detta kunde skulptören knappast undvika, ty att i relief på kolonnen afbilda Simson famnande en kolonn skulle förefalla egendomligt, såvida ej en hel följd af scener inkomponerats på kolonnskäftet, liksom t. ex. på pelaren i Freising. Men då hade kompositionen helt och hållet förändrats, figurerna hade blifvit betydligt mindre och lika väl kunnat anbringas på kolonnens kapital som på dess skåft.

Fig. 165. Figurgrupp under nordöstra baldakinen i Lundadömens tvärskepp. Figuren till vänster bär bälte med platta.

Om skulptören velat afbilda Simson-scenerna i stor skala vid de båda kolonnerna, så hade han knappast annat val än att framställa den stående Simson i den ställning denne nu intager.

Medeltiden älskade symboliska bilder på ett sätt, som nutidens realistiska och mera upplysta människor ha svårt att förstå. Då man såg Simsonfiguren stående vid sin kolonn, tänkte man säkerligen ej, huruvida det kunde se ut, som om han ville stöta

Figg. 166—167. Bronsbild från Vaage, Norge; nu i Kristiania Kunstindustrimuseum.

den kristna kyrkan, utan man såg honom i den situation, i hvilken han tänktes hafva befunnit sig, då han tillintetgjorde filistéernas (hedningarnas) makt; han var den hjälte, som förde tanken på den kommande Frälsaren. Man har sålunda ej velat direkt illustrera den handling, hvarigenom Simson tog hämnd på sina fiender, då han störtade byggnaden, utan man har helt enkelt afbildat honom, sådan han var att se i den tidens bilderbiblar, i sin traditionella ställning vid kolonnen som en symbol för kampen mot det onda och en förelöpare till Kristus.

Simson vid kolonnen har sålunda i viss mån samma raison d'être, som Kristus på korset, hvilken symboliserar återlösningen och icke judarnas mordgärning. Och lika litet som trabes (triumf-

korsbjälken), å hvilken krucifixet jämte dess sidobilder Maria och Johannes fastgjordes, i och för sig förde tanken på Golgata — särskildt under den aflägsna tid, då Kristus i alla bildframställningar intog en konungslig och icke en lidande ställning på korset — lika litet tänkte man sig, att kolonnen i Lund, hvilken Simson famnade, tillhörde ett afgudahus, eller att den kyrka, hvaraf kolonnen var en del, hade med hednatemplet att skaffa.

Att framställningar af scenen med Simson och kolonnen voro ganska vanliga och ej inskränktes endast till rent bibliska böcker eller bilder, visas bl. a. därutaf, att detta motiv förekommer i åtskilliga upplagor af Mandevilles resor. Bifogade trenne afbildningar (figg. 170—172) visa prof på, huru dylika profana framställningar tedde sig emot slutet af medeltiden ¹.

Fig. 168. Kapitel från kryptan i San Salvatore, Brescia, nu i Museo Civico därstädes.

Simsonmotivets innebörd och dess förekomst under medeltiden.

Förekomsten af Simsonmotivet i Lundadömens krypta är ej ägnadt att väcka förvåning. Redan Melito, biskop af Sardes, som verkade under andra århundradet, och därefter kyrkofadern Augustinus nämna Simson såsom förebild för den uppståndne återlösaren. Visserligen ställer sig den tyske forskaren F. X. Kraus kritisk mot denna uppfattnings tillämpning inom den äldre kristna bildkonsten, under påstående att tidiga bildverk med Simsonmotiv ej skulle vara att finna ². Härutinnan har

¹ Jmfr *The voyage and travayle of Sir JOHN MAUNDEVILLE*, utgifven af JOHN ASHTON, London 1887; afbildningarna äro hämtade från olika upplagor af det populära verket. C. W. von Sydow har fäst förf:s uppmärksamhet på boken ifråga.

² F. X. KRAUS, *Geschichte der christlichen Kunst* (1896—1908), I, s. 148.

emellertid Kraus orätt, och den modernare forskningen delar heller icke hans skepticism. Den franske ikonografen Måle påpekar sålunda, under fastslående af det typologiska förhållandet mellan Gamla och Nya Testamentet, huru exempelvis scenen med Simson, då han bär bort Gazas portar, bör uppfattas som en hänsyftning på Jesu uppståndelse. (Simson är Jesus och Gaza är grafven, hvori judarna trodde sig för alltid ha inneslutit Frälsaren. Men före dagbräckningen öppnar denne liksom Simson portarna och bär upp dem på ett berg, d. v. s. till himlen, för att visa, att han för alltid besegrat dödens makt.)¹ En annan

Fig. 169. Detalj af fig. 168.

specialist på samma område, Adolph Goldschmidt, anser, att Simson som sönderrifver lejonet förebildar Kristus »als Befreier von der Sünde»².

En liknande åskådning måste legat till grund för, att medeltida konstnärer äfven framställt andra scener ur Simsonlegenden, i hvilka naziren uppfattas som en Kristi föregångare. Befintligheten af Simson-motiv i en tidig Biblia-pauperum-handskrift (från omkr. 1300)³ tyder på samma uppfattning, liksom äfven den omständigheten, att Simsonmotiven i svenska medeltida kyrkomålningar ofta förekomma i koret, jämsides med scener, som skildra Kristi död och uppståndelse³.

¹ ÉMILE MÅLE, *L'Art religieux du XIII siècle en France* (1910), s. 178.

² ADOLPH GOLDSCHMIDT, *Der Albanipsalter in Hildesheim* (1895), s. 76. Denne förf. nämner bl. a. förekomsten af en skulptur med detta ämne från kollegiatskyrkan i Nivelles (nu i museet i Namur) vid sidan af andra scener ur Simsons lif.

³ Jmfr OTTO SYLWAN, *Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut*, ss. 27 och 44 (*Ant. tidskr. f. Sverige*, XIV). Utom i den nämnda Biblia-pauperum-handskriften (från Lyceumsbiblioteket i Constanzt) förekomma Simson-framställningar (Simson och lejonet samt Simson bär bort Gazas portar) bl. a. i originalen till följande reproduktioner: *Biblia pauperum*, Unicum der Heidelberger Universitäts-Bibliothek, herausg. v. P. KRISTELLER, Berlin 1906, pl. XXVI—XXVII; *Biblia pauperum*, deutsche Ausgabe, 1471, Weimar 1906; *Biblia pauperum*, Facsimile-Reproduction getreu nach dem in der Erzherzog. Albrechtschen Kunst-Sammlung Albertina befindl. Exemplar v. A. EINSLE, Wien 1896.

I anslutning till den gängse uppfattningen om Simson såsom föregångare till Kristus, hvarpå exempel redan lämnats, förefaller det sannolikt, att Simsons fängslande genom Delilas list skulle motsvaras af Kristi tillfångatagande genom Judas' förräderi — i båda fallen betalades lönen för förräderiet med silfverpenningar — och att Simson, som själfmant dog en våldsam död genom att störta templet öfver sig och filistéerna, uppfattats som symbol för Kristus, hvilken genom sin frivilliga död på korset nedslog det ondas makt.

På grund af denna uppfattning om Simson kan det ej förefalla egendomligt, att en mängd scener ur hans historia redan tidigt framställdes inom den äldre kristna konsten. En synner-

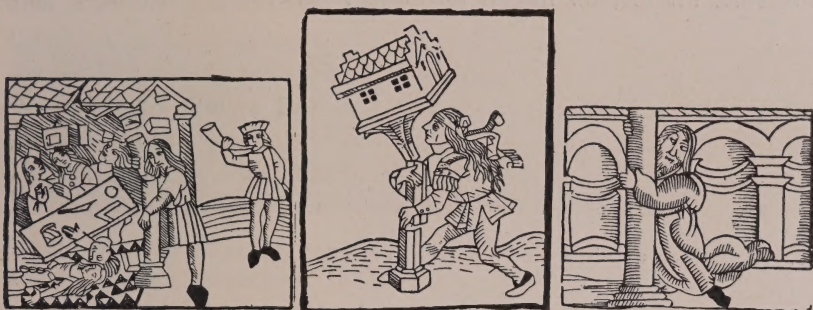

Fig. 170—172. Trenne framställningar af Simson störtande templet i Gaza, ur Mandevilles resor.

ligen intressant serie, dock ej tidigare än midten af 1200-talet, är sålunda att se i den förut omnämnda kyrkan S:t Restituta i Neapel, hvarest på bröstvärbet till en nu förstörd ambo e. d. afbildas (fig. 173): 1) Simson bär bort Gazas portar, 2) Simson och Delila, 3) Simson och räfvorna, 4) Filistéernas död i Gaza-templet, 5) Simsons bedrift med »åsnakindbågan».

Åtskilliga Simson-framställningar äro kända äfven från Frankrike. Michel uppger¹, att bilder med Simson störtande templet's kolonner förekomma i Auvergne, men vid undersökningar på platsen ha dessa ej kunnat återfinnas. Visserligen finnes i kyrkan S:t Nectaire därstädes en kapitälskulptur, som vid flyktigt påseende kan tagas för Simson vid kolonnen, men scenen har i själfva verket intet med denne att göra. Sannolikt är, att den måste hänföras till någon Ranulfuslegend, enär namnet Ranulfo

¹ Histoire de l'art, publ. sous la direction de A. MICHEL (1905—13), I, s. 604.

står ristadt på kolonnen¹. Intendenten Torsten Mårtensson, som utfört nämnda undersökning, har vid fortsatta efterforskningar, äfvensom vid förfrågningar hos personer, hvilka äro förtrogna med traktens arkeologi, såsom abbé du Ranquet, som känner alla kyrkorna i Auvergne, funnit, att Simsonfigurer ej förekomma i provinsen.

Camille Enlart, den framstående skulpturkännaren, har däremot meddelat, att han känner ett tiotal Simson-framställningar från 1100-talet i Frankrike. De föreställa i regel Simson och lejonet, någon gång Simson och Delila. Det enda bildverk, som nämnde forskare kunnat sätta i samband med »Finn»-Simson, är en kolonn på museet i Marseille, på hvilken det emellertid ej lyckats förf. att erhålla någon närmare beskrifning. Eljest äro alla

Fig. 173. Scener ur Simsons lif: parti af en relief från Santa Restituta, Neapel.

de franska Simsonskulpturerna fasad- eller kapitälfigurer, ett förhållande af stort intresse, i betraktande af att Simson-Delila-gruppens ställning, såsom redan påpekats, otvifvelaktigt tyder på inflytande från just kapitälskulpturen. Tyvärr har det ej varit möjligt att erhålla fotografier af dessa franska bildverk.

Paul Sébillot omtalar flera byggnadssägner från Frankrike, hvilka äro besläktade med Finnlegenden och äfven sådana, enligt hvilka kyrkor byggts af och helgats åt Simson². Särskildt nämnes om en utaf dessa, katedralen i Dol, att Simson icke kunde afsluta dess norra torn. Då man sedermera sökte fullborda det samma, lyckades detta aldrig, enär osynliga händer bräckte loss stenarna, så snart man sökte fastmura dem.

Äfven inom det tidiga medeltidsmåleriet utomlands förekomma Simson-framställningar, t. ex. i kapitelsalen i Brauweiler vid Köln, hvarest Simson framställles dödande filistéerna med

¹ Jmfr G. ROCHAS, *Les chapiteaux de l'église de Saint-Nectaire* (1910), s. 22, fig. 14 a.

² *Le folklore de France* (1904—07), I, s. 339; IV, ss. 22 ff., 57, 113, 125 ff. Uppgiften härom har välvilligt lämnats af Thorgny Segerstedt.

åsnekåken. De bildcykler med typologiska scener ur Gamla och Nya Testamentet, som sammanförts i »Biblia pauperum» och hvilka tjänade som förebilder för det medeltida monumentalmåleriet, upptaga, som ofvan nämnts, redan i en af de äldsta, från omkr. 1300 stammande handskrifterna scener ur Simsonlegenden. Ännu större inflytande på måleriet utöfvade mot medeltidens slut tryckta upplagor af denna »de fattiges bibel», och i bevarade exemplar af dessa afbildas såväl Simsons strid med lejonet som bortförandet af portarna i Gaza.

En följd häraf blir också, att i en mängd svenska kyrkor, särskildt i Mälartrakten, hvilkas målningar utförts med ledning af bildmaterial ur »Biblia pauperum», förekomma de båda ofvannämnda framställningarna. Men jämte dessa påträffas ganska ofta scener med Simson och Delila¹.

Detta förhållande antyder, att i andra, nu förstörda, upplagor af »Biblia pauperum» eller liknande blockböcker ännu flera bilder ur Simsons lif varit framställda.

Af dylika bilder förekomma sålunda de följande i kyrkorna på nedannämnda ställen¹: Simson och lejonet i Danmark, Film, Söderby och Dannemora (här är måhända äfven Delila afbildad); Simson och lejonet samt Simson med Gazas portar i Herkeberga, Odensala och Täby; Simson och lejonet samt Simson och Delila i Vänge och Tolfta; Simson med Gazas portar samt Simson och Delila i Floda och Kungs-Husby; Simson och lejonet, Simsons bländning samt Simson och Delila i Härnevi; Simson och lejonet, Simson med Gazas portar samt Simson och Delila i Dingtuna, Häfverö och Ösmo.

Vända vi oss till de senmedeltida kalkmålningarna i vårt grannland Danmark, skola vi däremot finna, att Simsonbilder

Fig. 174. Simson och lejonet, relief öfver västra ingången till klosterkyrkan i Dalby.

¹ Jmfr OTTO SYLWAN, anf. arb. s. 44 m. fl. ställen.

knappast existera där¹, och bland alla de yngre skånska målningarna är ingen enda sådan känd². Orsaken härtill är helt enkelt, att man i allmänhet haft andra förebilder än den »Biblia paupe-rum», som användts i de mellansvenska kyrkorna.

Däremot äro Simson-framställningar kända från danska skulpturverk. Sålunda förekomma bilder af Simson och lejonet på portalerna till Sörups och Munkbrarups romanska kyrkor i Sönderjylland³, och på korstolarna i Roskilde domkyrka från år 1420 finnas reliefer af Simson och lejonet och Simson med Gazas portar⁴. Den förstnämnda af dessa scener återfinnes f. ö. å de något äldre korstolarna i Lunds domkyrka.

De skånska Simson-framställningar, som hittills påträffats, äro begränsade till Lunds domkyrka och den närbelägna Heligkorskyrkan i Dalby, med undantag af skulpturen å Gråmans-torpsfunten, hvilken måste vara kopierad efter Lundabilderna. Kyrkan i Dalby, som varit nära knuten till systerkyrkan i Lund, har öfver västra ingången, hvilken torde härröra från tiden omkring 1100-talets midt, ett tympanon med en skulptur i låg relief, föreställande Simson och lejonet (fig. 174). Samma motiv förekommer, såsom redan påpekats, i Lunds domkyrka på de under senare hälften af 1300-talet utförda korstolarna (fig. 154). Därjämte finnes å det tympanon, som är anbragt öfver norra portalen (fig. 119), en reliefframställning, hvilken lifligt påminner om dessa bilder.

Den sistnämnda framställningen skiljer sig emellertid från den vanliga uppfattningen af ämnet därutinnan, att jämte lejon-dödaren och lejonet afbildas äfven en gumse, i hvilken vildjuret slagit sin klo. Man skulle med anledning häraf vara böjd för antagandet, att bilden snarare syftade på David, då denne dräper ett lejon eller en björn, som tog bort ett får ur hjorden (1 Sam. bok, 17 kap.), och så tolkas äfven framställningen af Friedrich Panzer⁵.

¹ Jmfr J. MAGNUS-PETERSEN, *Beskrivelse og Afbildninger af Kalkmalerier i danske Kirker* (1895).

² Jmfr OTTO RYDBECK, *Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor* (1904).

³ M. MACKEPRANG, *Sönderjyllands middelalderlige Landsbykirker*, i Aarb. f. nord. Oldk. 1914, s. 117.

⁴ Afbildade i J. B. LÖFFLER, *Reliefferne over Korstolene i Roskilde Domkirke* (1880), pl. VII, fig. 11.

⁵ FRIEDRICH PANZER, *Der romanische Bilderkreis am südlichen Choreingang des Freiburger-Münsters und seine Deutung*, i *Freiburger-Münsterblatt* 1906.

Emot denna uppfattning strider likväl den omständigheten, att den kämpande mannen har ett kraftigt skägg, hvilket ej öfverensstämmer med att David vid tiden för denna tvekamp endast var en yngling.

På ett reliquarium i Conches lär emellertid, enligt Panzer, en liknande scen finnas, och under denna står Davids namn. Därjämte måste medgifvas, att om det gäller att bortförklara ett af dessa attributer, skägget eller fåret — ettdera måste tillkommit på grund af misstag från konstnärens sida — så går detta lättare med skägget. David- och Simson- samt (i sydligare trakter) Herakles-framställningarna äro hvarandra ofta så lika, att de öfvergå i hvarandra¹, men hvad Lundabilden ifråga beträffar, är det mest sannolikt, att denna skall föreställa David.

Jämte framställningen å de gotiska korstolarna har ännu en Simson-bild (den ofvannämnda tympanonbilden medräknas ej) äldre än den förra och i hvarje fall från romansk tid, funnits i öfre kyrkan. I sin beskrifning af de romanska målningar, som prydde kyrkans tvärskepp, omtalar nämligen Brunius², att på södra sidan om södra korsarmens östra kapellöppning »framställdes en man med ett språkband, hvarå stod med urgamla bokstäfver: Samson». Tyvärr hafva dessa målningar för längesedan förstörts, men de afbildningar Brunius låtit göra finnas ännu i behåll och visa, att denne med rätta hänfört dem till romansk tid.

Då åtminstone två olika Simson-framställningar funnits i Lundadömens öfre kyrka och en tredje i det närbelägna Dalby, så frestas man till antagandet, att Simsonlegenden hållits särskildt i helgd i Lund (måhända skattades Simson som den personifierade styrkan högt af nordborna), och äfven ur denna synpunkt är det sannolikt, att »Finnbilderna» i kryptan utgjort illustrationer till samma legend, af hvilken således fyra scener skulle framställts på fyra olika ställen i kyrkan.

¹ Lättare går det att undvika förväxling med asprisryttaren, fastän åtskillig likhet finnes vid ett flyktigt påseende. Ryttarens ställning är densamma som Simsons, men lejonet ersättes å aspisbilderna af en drake med endast två fötter.

Den i Dalby befintliga tympanonbilden med Simsonmotiv kan knappast uppfattas som en afsiktlig kopia af David från Lundadömens tympanon; snarare förefaller det, som om man ansett den sistnämnda bilden vara en Simson-framställning; detta skulle förklara, hvarför vädursfiguren utelämnats.

² Skånes konsthistoria för medeltiden, s. 608.

Sedan nu de skäl framlagts, hvilka visa, att de märkliga kryptfigurerna med all sannolikhet utförts som bilder till Simson-legenden, bör det tilläggas, att två så framstående fackmän som konsthistorikern Camille Enlart, chef för »Musée de sculpture comparée» i Paris, och den erkände specialisten på det ikonografiska området Émile Mâle, båda förut omnämnda i detta kapitel, vid särskild förfrågan och efter noggrannt studium af fotografier från Lund — Enlart har dessutom varit i tillfälle att iakttaga bilderna på ort och ställe — samt efter jämförelse med liknande framställningar i Frankrike, förklarat sig öfvertygade om, att figurgrupperna föreställa:

- 1) »Samson prisonnier»,
- 2) »Samson ébranlant la colonne».

Fig. 175. Fyrkantig kolonn från Lundadömens krypta.
(Jmfr fig. 132.)

XI. Kyrkans äldsta byggnadshistoria.

Grundläggningen.

För en skildring af Lunds domkyrkas äldsta byggnadshistoria saknas icke fasta utgångspunkter. Härför ha vi hufvudsakligen att tacka två ännu bevarade minnesböcker, som varit knutna vid Laurentiiklostret i Lund: *Necrologium lundense*¹ och *Liber daticus vetustior*². I dessa båda urkunder, hvilkas äldsta delar härröra från 1100-talets förra hälft, meddelas sålunda noggranna uppgifter om invigningen af kryptans och den öfre kyrkans altaren. Man kan af dem finna, att hufvudaltaret i kryptan konsekkrerades 1123 och altarna i sidokapellen åren 1126 och 1131, hvarjämte öfre kyrkan, inklusive högaltaret och ena sidoaltaret, invigdes 1145 samt det andra sidoaltaret 1146. Ej blott årtalen äro angifna, utan äfven fullständiga data, och därjämte redogöres för de särskilda omständigheter, hvarunder dessa högtidligheter försiggått. Det torde också finnas få kyrkor, hvilkas tidigare öden äro så noggrannt kända som katedralens i Lund; på grund häraf kan denna t. o. m. tjäna som utgångspunkt vid bedömandet af åtskilliga utländska kyrkors ålder. De i bokens tidigare kapitel förebragta utredningarna visa likväl, att en detaljerad kännedom

Öfverstycke, fig. 176. Listverk, som kröner väggpilastern söder om nordvästra portalen i kryptan.

¹ Utg. af J. LANGEBEK i *Scriptores rerum Danicarum*, III, s. 422 ff.

² Utg. af densamme, *ibid.* III, s. 474 ff. samt senast af C. WEEKE i *Lunde Domkapitels Gaveböger* (1884—89).

om tiden för de olika byggnadspartiernas tillkomst stundom endast med svårighet står att vinna. Ej minst gäller detta i fråga om bestämmandet af tidpunkten för kyrkans grundläggning, ett spörsmål, som hittills icke berörts i denna skrift och till hvars behandling vi nu skola öfvergå.

I ofvannämnda minnesböcker omtalas visserligen kyrkans grundläggning, men i ordalag så affattade, att olika meningar kunnat uppstå om tiden för densamma. Sålunda nämnes Knut den helige († 1086) i nekrologiets konungalängd — hvilken ej kunnat införas senare än mot slutet af 1100-talets första tredjedel — ensam såsom kyrkans grundläggare: »Canutus sanctus qui nostram fundavit ecclesiam» (Knut den helige, som grundlagt vår kyrka), hvarjämte han tidigare, i den kort efter 1095 af en klerk i Odense författade »Passio sancti Kanuti»¹, får namnet »ecclesie constructor, pater et cultor» (kyrkans planläggare, upphofsman och främjare).

På ett annat ställe i nekrologiets äldsta anteckningar heter det emellertid om samme Knut, att han »primus hanc fundavit ecclesiam» (först grundade denna kyrka). Man förutsätter således en annan stiftare jämte den nyssnämnde. Äfven härom lämnar oss nekrologiet upplysning. Där omtalas nämligen, att den 5 maj (år 1137) dog biskop Asker »hujus ecclesie fundator et primus in hac sede archiepiscopus» (denna kyrkas grundläggare och detta ärkesätes förste innehafvare).

Det finnes äfven andra uppgifter om domkyrkans äldsta historia än de, som lämnas af minnesböckerna. Så säger Saxo, som skref sin historia hundra år efter Knut d. heliges död, att denne konung ej endast grundlagt, utan äfven invigt Laurentii-kyrkan och där förrättat sin andakt. Att taga detta för godt och på grund däraf tänka sig, att konung Knuts kyrka varit en oansenlig föregångare till den nuvarande och sannolikt belägen på annan plats, torde emellertid vara förhastadt. Ty Saxos uppgifter om Lunds domkyrka äro så få och så felaktiga, att man af dem endast kan draga den slutsatsen, att han aldrig haft någon befattning vid densamma².

¹ Utg. af M. Cl. GERTZ i *Vitæ Sanctorum Danorum* (1908—12), s. 34 ff. jmf. där s. 65.

² Jmf. C. P. PALUDAN-MÜLLER, *Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav?* (1861).

På grund af ofvan anförda, något oklara uppgifter om domkyrkans grundläggning hafva två skilda uppfattningar om tiden för densamma kommit till synes. Den ena af dessa, som framlagts af Lauritz Weibull, innebär, att Knut d. heliges kyrka icke

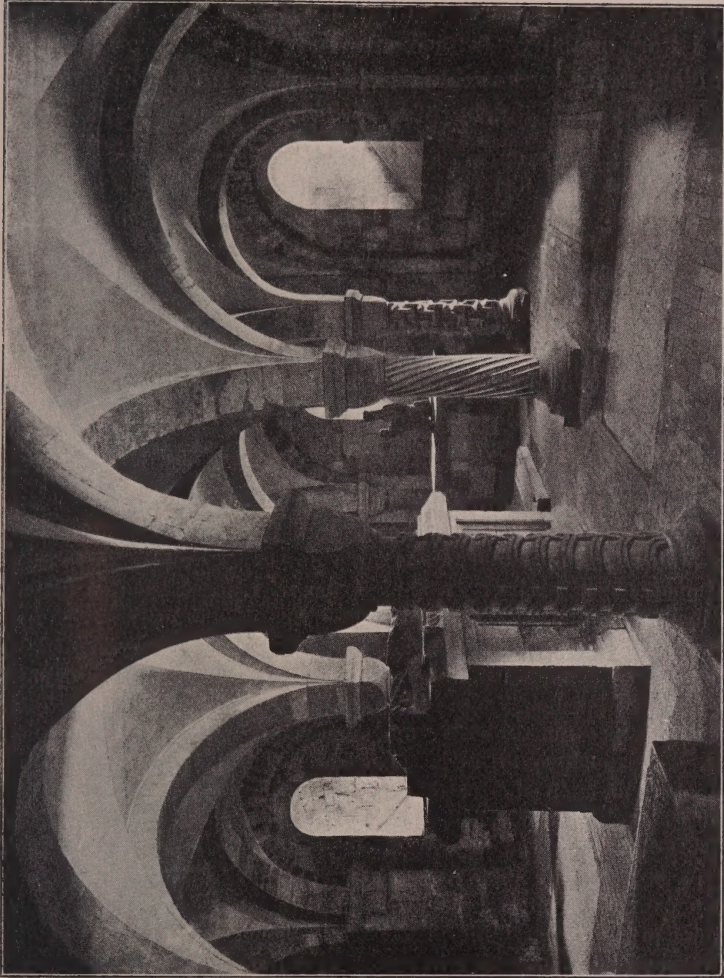

Fig. 177. Kryptans östra del sedd från väster. I förgrunden ärkebiskop Birgers grafmonument (fullbordadt 1512), längre åt öster huvudaltaret (i sin ursprungliga form invigdt d. 30 Juni 1123) och mellan dem båda biskop Hermans († 1146 eller 1147) grafsten.

skulle vara den nuvarande, utan endast en oansenlig föregångare till denna och uppförd samtidigt med det af nämnde konung stiftade Laurentiiklostret. Den andra uppfattningen, som har Theodor Wählin till hemulsman, gör däremot gällande, att det

är den nuvarande kyrkan, som blifvit grundlagd under konung Knuts regering ¹.

Den sistnämnda uppfattningen är den som bäst öfverensstämmer med minnesböckernas ord. Skulle Weibulls hypotes om en äldre Laurentiikyrka vara riktig ², måste man förutsätta, icke blott (hvilket för öfrigt torde vara sannolikt) att vissa notiser i nekrologiet, t. ex. den i konungalängden förekommande uppgiften att konung Knut grundlagt »vår kyrka», blifvit vid handskriftens uppläggande omkring år 1123 utan förändring öfverförda från en äldre minnesbok ³,

¹ Jmfr härom: L. WEIBULL, Studier i Lunds domkyrkas historia (1907); Studier i Lunds domkyrkas historia, ett genmäle (Kult och Konst 1907, s. 244 ff.). — TH. WÄHLIN, L. Weibull, Studier i Lunds domkyrkas historia, en granskning (Kult och Konst 1907, s. 60 ff.); »Observe autem» — — — Ännu ett ord angående hr Weibulls Studier i Lunds domkyrkas historia (Kult och Konst 1908, s. 64 ff.).

² Denna första kyrka skulle i så fall legat antingen inom den nuvarande dömens grundvalar, i hvilket fall en förväxling af de båda helgedomarna lättare kunde förklaras, eller också utanför dessa i närheten af klostret. De undersökningar, som gjorts i domkyrkan, dels 1890 af C. WIBLING och J. C. MOBERG, dels 1910 af förf., gifva dock vid handen, att en sådan kyrka näppeligen funnits innanför långhusets murar (under den gifna förutsättningen, att kyrkan varit af sten). Huruvida den kunnat ligga inom kryptans område låter sig ej konstatera, men det är knappast möjligt, att den fått plats där.

De gräfningar, som under årens lopp företagits rundt om kyrkan, hafva ej lämnat något positivt svar på spørsmålet, om Knut den heliges ifrågasatta byggnad kunde varit belägen utanför kyrkans område. Norrut kan den icke hafva legat, knappast heller västerut. Öster om kyrkan hafva enstaka grundmurar kommit i dagen, men dessa torde näppeligen haft med en tidigare kyrka att skaffa. Våren 1914 blefvo en mängd gravvar undersökta, sydväst- och västerut från det söder om domkyrkan belägna s. k. kapellet. Bland dessa, som uppgingo till öfver 30 och lågo c:a 3 meter djupt, fanns ingen enda stengraf, utan alla påträffade kistor voro af trä och ej mindre än fem af dessa utgjordes af urhålkade ekstockar. I en af de senare hittades ett litet halsband bestående af fyra glaspärlor, tre blå och en grå, ett fynd, som tyder på ganska hög ålder liksom skelettens läge i kistorna (armarna lågo ej sällan parallellt med kistan i st. f. att vara korslagda). Sannolikt ha vi här att göra med en begravningsplats från 1000-talet, och att den användts under ganska ansenlig tid, därom vittnar bl. a. gravvarnas talrikhet. Tyvärr tilläto icke omständigheterna att på långt när undersöka alla. Då gravvar under medeltiden om möjligt placerades söder och öster om kyrkan, är det troligt, att konung Knuts kyrka, om en särskild sådan hade funnits, skulle haft sin plats mellan det ofvan beskrifna graffältet och domkyrkan. En undersökning af detta område kunde därför vara af ett visst intresse.

³ Jmfr L. WEIBULL, Necrologium lundense (Hist. tidskr. f. Skåneland, IV, s. 259).

utan äfven att man med denna »vår kyrka» menat en föregångare till den nuvarande, d. v. s. den enda kyrka, som skulle existerat vid notisens första nedskrifvande. Men icke ens under denna förutsättning är den äldre kyrkans tillvaro bevisad, ty den ungefär tjugo år senare i Liber daticus meddelade, äfven i nekrologiet förekommande uppgiften om konung Knut, att han «ecclesiam hanc a fundamentis leuauit»¹ (lyfte denna kyrka från grundvalarna) låter sig näppeligen förenas med hypotesen i fråga, med mindre man söker bortförklara ordalagen som ett medvetet misstag af skrifvaren. Vi skola emellertid längre fram finna, att minnesböckernas ord mycket väl äro förenliga med en annan uppfattning af Laurentiikirskans byggnadshistoria, en uppfattning som icke är baserad på antaganden om felaktiga eller missvisande uppgifter i minnesböckerna, ej heller på Saxos otillförlitliga skildring af Knut d. heliges förhållande till Lunds domkyrka.

Den andra, af Wählin uttalade åsikten, att det varit den nuvarande domkyrkan, som grundlagts af Knut d. helige, öfverensstämmer i allo med urkundernas vittnesbörd. Äfven från rent konsthistorisk synpunkt torde i och för sig knappast något hinder möta för antagandet att en krypta, konstruerad som Lundadömens (figg. 1 och 177), kunnat uppföras i Norden under en så tidig period.² Visserligen erinrar kolonnskäftens ornering mera om slutet af 1100-talet än om slutet af föregående århundrade (jmf. s. 179 ff.), men motstycken till en så tidig ornamentik saknas icke fullständigt. Ett analogt fall utgör t. ex. kryptan till dömen i Canterbury,³ hvars kolonnskäft äro räfflade på ett sätt, som påminner om kryptkolonnerna i Lund. Det var italienaren Lanfranco (född i Pavia, hvars kyrkor äro beslätade med Lundakatedralen — å San Michele fasad, färdig före 1132, finnas f. ö. kolonnkannelurer erinrande om dem i Lund), som byggde denna krypta, sedan han 1070 blifvit ärkebiskop i nämnda stad. Ännu ett tidigt exempel i England på en krypta, dock af minimalt omfång, med egendomligt kannelerade men ensartade kolonner, förekommer i Repton³. I Klostrerath (Rolduc) vid Aachen, det kloster, hvilket den bekante biskop Herman (kanik i Lund på 1140-talet)

¹ Ordet »leuauit», som på grund af nötning är oläsligt i Liber daticus, suppleras efter nekrologiet, där samma uppgift förekommer.

² Jmf. RIVORIA, anf. arb. II, pl. IV.

³ Jmf. RIVORIA, anf. arb. II, s. 307.

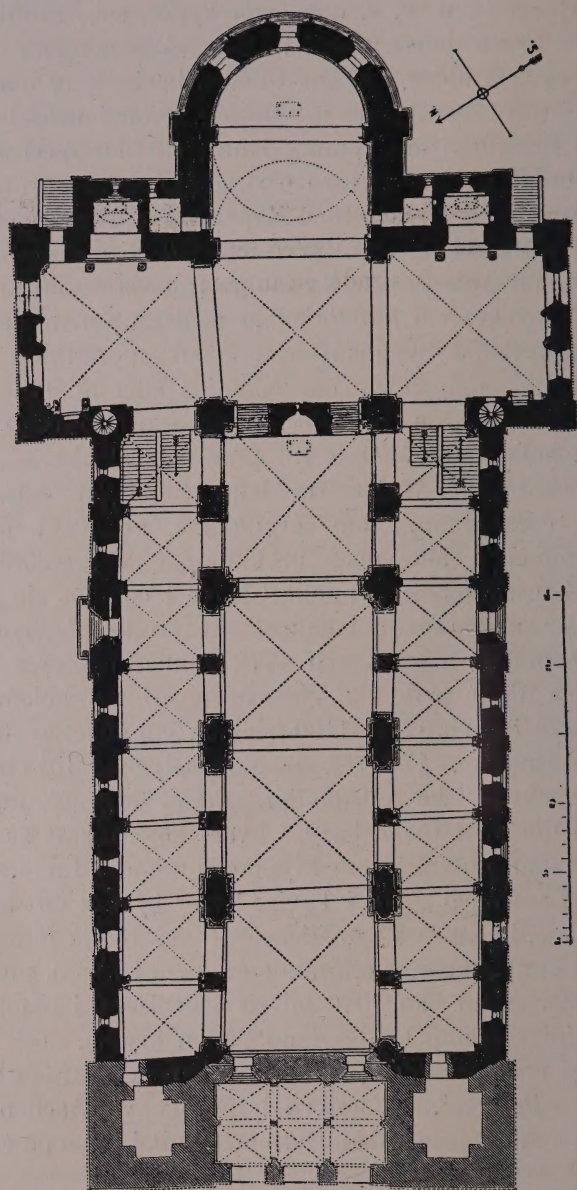

Fig. 178. Plan af Lunds domkyrka omkr. år 1200
(rekonstruktion).

tillhört, finnes en krypta med kolonner, hvilande på djurgestalter och hvilkas skaft äro ornerade dels med snoddmönster, dels med zig-zag-kannelurer. Denna började (enligt Lotz' konstopografi)¹ uppföras 1108 af broder Embrico, »schemate longobardico» (på lombardiskt sätt), och den förete en viss frändskap med kryptan i Lund, men ännu mera med förhallen i Dalby, som äfven visar prof på relativt tidig kolonnskafternering.

Det finnes således äfven på germansk botten, utanför ornamentikens dåvarande centra i Italien (och Frankrike), enstaka tidiga exempel på kolonnskaft sirade på ungefär samma sätt som de lundensiska, fastän dessa sistnämnda förete väl så stor omväxling och i regel äro djupare i räfflingen, en omständighet, som möjligen kan bero därpå, att de utförts af nordiska stenhuggare. Det är likväl knappast antagligt, att dessa kolonner, som på grund af sin kraftiga kannelering hafva ett primitivt-arkaistiskt yttre, härröra från Knut d. heliges tid. En proportionsvis lika djup reliefbehandling förete sålunda rankorna på Finnkapitälet, jämfördt med de samtida, sirliga akantusslingor, som förekomma å kryptkapitälet fig. 179, och med öfre kyrkans hela växtornamentik. Till en början skulle man, såsom redan framhållits, snarare vara böjd för att datera denna kraftiga och skiftande kolonnskafternamentik (jmf. figg. 132 och 175) ett halft århundrade längre fram i tiden. Fullt så sena äro likväl ej de ovanligt rikt sirade kolonnerna i Königsutter, hvilka tyckas utgöra en fortsättning af Ferrara-Verona-mästaren Niccolò's arbeten under förra delen af 1100-talet — låt vara att de icke härröra från Niccolò själf, utan att det varit arbetare ur hans verkstad, som låtit mästarens traditioner fortlefva på tysk mark² — och ännu något tidigare förekomma zig-zag- och snodd-ornerade halfkolonneter kring tvärskeppsfönstren i söder å den Lundadômen närstående katedralen i Speier, medan motsvarande kolonnornamentik blifvit vanlig i Italien redan under början af 1100-talet.

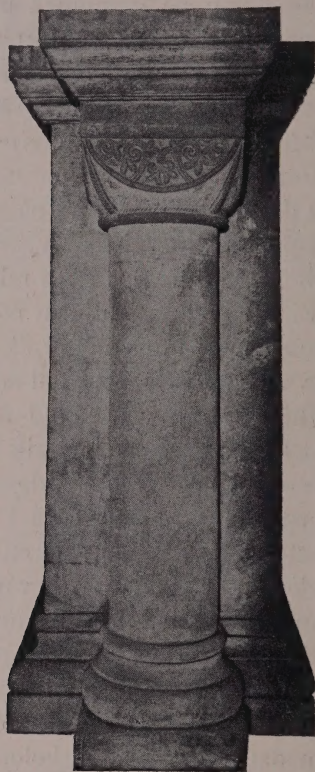
Fastän dessa i förbigående tagna exempel ej utesluta möjligheten af att Lunds domkyrkas krypta skulle kunna vara ett sent verk af 1000-talets konst, så finnes det likväl andra skäl, som tala emot en dylik datering. Det viktigaste af dessa är, att hufvudaltaret i kryptan ej invigts förrän 1123, medan de båda

¹ Jmf. MOHRMANN und EICHWEDE, Germ. Frühkunst (1905—07), II, s. 4.

² A. G. GOLDSCHMIDT, Die Bauornamentik in Sachsen im XII. Jahrhundert (i Monatshefte für Kunstwissenschaft, III, s. 308 ff.).

sidoaltarna fått vänta till åren 1126 och 1131. Och dessa ur de ännu bevarade minnesböckerna hämtade uppgifter äro fullkomligt ojäfbara. Med kännedom om den blomstring på det kyrkliga området, som utmärker Askers archiepiskopat, låter det ej tänka sig, att en under 1000-talet helt eller delvis färdigbyggd kryptkyrka fått vänta ett fjärdedels sekel eller mera på sin invigning. Härtill kommer, att Donatus, hvilken i minnes-

Fig. 179. Pelare från tärningkapitälet är si-
repstaforament samt

kryptans mellersta del;
ratt med akantus- och
fördjupade, plana band.

böckerna uttryckligen angifves som byggnadens arkitekt, ej tyckes hafva aflidit förrän efter kryptans invigning; åtminstone är hans dödsdag inskrifven i nekrologiet senare än de äldsta anteckningarna från år 1123. Visserligen vore det måhända tänkbart, att Donatus blef så gammal eller att hans namn förevigades i dödboken så många år efter dödsfallet, att han kan tänkas hafva påbörjat kyrkobygget redan under konung Knuts tid, men ett dylikt antagande förefaller föga sannolikt. Än mindre troligt är att en annan, af minnesböckerna ej omnämnd arkitekt, föregångare till

Donatus, uppfört kryptan. Emot en dylik hypotes talar framför allt befintligheten af alldeles likartad ornamentik såväl i hela detta byggnadsparti som i den öfre kyrkan.

Denna från Lombardiet influerade ornamentik förekommer både i kryptans östra och i dess västra partier. Den påträffas sålunda i högkoret å ett par kapital (i form af räfflade band och, fig. 179, akantusrankor), i södra sakristian å en kvadersten (en palmett), i norra kapellet i och omedelbart under södra altarnischen (ett gloriekors, fig. 189, och tvenne djurfigurer), i tvärskeppet dels å ett af »kupolkvadratens» kapital (ett flätornament), dels å Finnkapitälet (fig. 145) samt slutligen söder om nordvästra kryptportalen å det kymationsirade pilasterkapitälet (fig. 176).

Viktigare är emellertid, att man kan iakttaga, huru sinsemellan likartade ornament användts till utsmyckning af kolonner i helt olika delar af kryptan. Ett dylikt ornamentsmotiv: repstafvar rundt kolonnhalsen, hvilka fortsätta uppåt mot kapitalhörnen, förekommer sålunda på halfkolonner både vid väggarna i högkoret och vid de båda pelare, som skilja högkoret från tvärskeppet (se fig. 179), samt vid detta senares väggar på flera olika ställen. Vidare återfinnes alldeles samma repstafsornament å kapitalen till såväl fristående kolonner som till vid pelarna anbragta halfkolonner på flera ställen i tvärskeppet, hvarjämte den sär-egna kolonnskaftsornamentiken kommit till användning såväl i kryptans östra som i dess norra och södra parti.

Då fullkomligt ensartade, karakteristiska ornament genomgående förekomma i nästan alla delar af kryptan, äfven i de äldsta, kan man däraf endast draga den slutsatsen, att byggnadspartiet ifråga utförts i ett sammanhang af samme mästare.

Ännu en intressant skulpturdetalj kan följas öfverallt i kryptan. Det är jämbreda, plana, mycket svagt fördjupade band, hvilka påträffas ej blott på en mängd kapital i såväl de östra som de västra partierna af kryptan, utan äfven på kolonnernas socklar, skaft och abaker samt på kvaderstenarna i norra kapellets södra altarnisch. Denna försänkta bandörnering kan f. ö. iakttagas ej blott på kolonnernas abaker i kryptan, äfven de östligaste, utan därjämte i öfre kyrkan exempelvis på kragstenarna till nordöstra baldakinen i tvärskeppet. Då härtill komma alla de öfriga drag, som äro gemensamma för både kryptans och den öfre kyrkans

ornamentik ¹ — alldeles samma akantusranka påträffas sålunda på tärningkapitälet fig. 179 i kryptans östra del och på dörromfattningen till den ofvanför befintliga södra sakristian i högkoret — så måste däraf följa, att ifrågavarande byggnadspartier utgöra delar af en enda, enhetlig anläggning.

Fastän man på grund af urkundernas vittnesbörd skulle vilja anse, att den nuvarande domkyrkan till ej oväsentlig del uppförts af Knut d. helige, visar sålunda monumentet själf, att så ej varit fallet. Detta förhållande kan onekligen synas tala för antagandet, att den kyrka, som konung Knut grundlagt, icke varit den nuvarande utan en föregångare till denna.

Om emellertid byggnadsverkets ännu bevarade arkitektoniska och skulpturella detaljer oväldigt skärskådas mot bakgrunden af alla de omständigheter, som äro förknippade med frågan om domkyrkans grundläggning, särskildt notiserna i minnesböckerna, så kommer man till den slutsatsen, att uppgifterna om de olika stiftarna alldeles icke behöfva afse två olika kyrkor ².

Knut den heliges regeringstid blef kort, han var konung mellan 1080 och 1086, således endast i sex år. Men under denna korta tid skänkte han Laurentiikyrkan storartade rikedomar, hvilka donationer året före hans död sammanfattades i ett gåfvobref, samt gynnade densamma och klostret på allt sätt. Den del han tagit i kyrkans uppförande åskådliggöres troligtvis bäst af de redan anförda orden i minnesböckerna: »ecclesiam hanc a fundamentis leuauit» (han lyfte denna kyrka från grundvalarna).

Den man, som nedskrifvit ifrågavarande notis, torde härmed hafva menat, att Knut d. helige lagt grunden till domkyrkan och uppfört så mycket af densamma, att omgifningsmurarna börjat höja sig ofvan jord. Hade konung Knut verkligen uppfört en annan kyrka ³, så förefaller det sannolikt, att vederbörande »scriptor» skulle markerat detta genom att i minnesböckerna notera, att

¹ Att kryptan är ansenligt enklare dekorerad än öfre kyrkan är en helt naturlig regel, som gäller för alla kryptkyrkor.

² Att det vid Laurentiiklostret funnits en gudstjänstlokal långt före domkyrkans invigning är gifvet och framgår tydligt af nekrologiet, som på tal om invigningen af det högra kryptaltaret 1131 omnämner, att relikier togos från altaret i det gamla klostret, »de altare veteris monasterii». — På grund af denna notis skulle man f. ö. vilja tro, att Laurentiibröderna efter invigningen i fråga öfverflyttat gudstjänsten från klostret till kryptkyrkan.

³ Äfven WEIBULL tyckes i en senare skrift ha tagit afstånd från Saxos

konungen byggt den första Laurentiikirkan (på samma sätt som det i nekrologiet heter om Sven Estridsson, att det var han, som byggde den första kyrkan i Dalby). Om man tager i betraktande, att ifrågavarande notis nedskrifvits i den vid domkyrkan förda Liber daticus vid tidpunkten för kyrkans invigning och därjämte i nekrologiet, så vågar man knappast betvifla dess sanningsenlighet, så mycket mindre som den styrkes därigenom att i Knut d. heliges i sistnämnda minnesbok anförda donationsbref af år 1085 Laurentiikirkan nämnes såsom ännu icke fullbordad («nondum perfecta»).

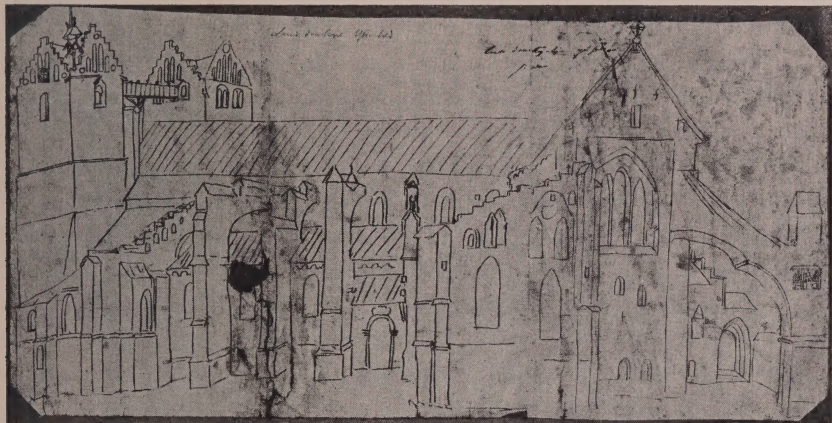

Fig. 180. Domkyrkan från sydost. Ärkebiskop Karls och Peder Lykkes kapell samt Adam van Dürens sträfpelare äro synliga. Efter pennteckning, sannolikt från midten af 1700-talet (före 1768). I ant.-top. arkivet, Stockholm.

Ärkebiskop Asker, hvilken jämte konung Knut omtalas såsom kyrkans grundläggare, blef biskop i Lund år 1089. Under hans tid upphöjdes staden till ärkebiskopssäte, och han själf blef den förste, som beklädde den nya kyrkliga värdigheten. Det var också Asker, som åren 1123 (d. 30 juni), 1126 (d. 22 juli) och 1131 (d. 11 jan.) invigde kryptans trenne altaren, och före sin död fick han se den öfre kyrkans murar resa sig till ansenlig höjd.

Då konung Knut, kyrkans förste »fundator», endast regerade i sex år, och då biskop Asker redan tre år efter Knuts död och således endast några få år efter kyrkans i konungens gåfvobref

uppgift, att Knut d. helige invigt denna. Jmfr därom Den skånska kyrkans äldsta historia, i Hist. tidskr. f. Skåneland V (1914), s. 125.

omnämnda grundläggning i följd af sitt ämbete måste öfvertaga ledningen af byggnadsverket, hvilken han innehade till sin död 1137, alltså i fyrtioåtta år, så förefaller det, såsom Wählin redan framhållit, ej mer än rimligt, att äfven Asker nämnes såsom »stiftare» jämte konung Knut. Härtill kommer, att han liksom den sistnämnde gjorde storartade donationer till förmån för kyrkan. Möjligt är t. o. m. att Asker, hvars fader var Knut d. heliges förtrogne vän, medan hans släkt räknades som en af Danmarks mäktigaste, redan före biskopsvigningen tillhört kapitlet och därför varit med om själfva grundläggningen. Att byggnadsarbetet ej under hela denna tid bedrifvits med samma kraft är en omständighet, till hvilken vi inom kort skola återkomma.

Troligt är, att den i nekrologiets konungalängd meddelade uppgiften om konung Knut såsom kyrkans grundläggare öfverförts i nekrologiet från en äldre minnesbok. Enär sedermera ärkebiskop Asker, vid den tid då anteckningarna i det bevarade nekrologiet började föras, alltså omkring 1123, inlagt så stora förtjänster om kyrkobygget, att äfven han kunde räknas som »fundator» — en titel, som likväl först efter hans död (1137) tillägges honom — så heter det där (på två skilda ställen) om Knut, att han »primus fundavit» (först grundade) denna kyrka. Den ena uppgiften motsäger icke den andra, och därför finnes från urkunds-synpunkt knappast något hinder för antagandet af både Knut och Asker, konung och biskop, som domkyrkans grundläggare¹.

Den åsikt, som gör gällande, att konung Knuts kyrka intet haft med den nuvarande att skaffa, och hvilken från dokumentarisk synpunkt förefaller mindre väl baserad, kan visserligen knappast vederläggas af monumentet själf. Ty i domkyrkans nuvarande skick, eller rättare, sådan hon tedde sig före 1800-talets restaurering, finnes intet, som med säkerhet tyder på 1000-talets konst. Men detta utesluter icke, att det långvariga arbetet med materialanskaffning samt schaktning och grundläggning blifvit igångsatt och att delar af byggnadens östra parti kunnat påbörjas

¹ Att konung och biskop medverkat vid uppförandet af kyrkor är en lika naturlig som vanlig sak och särskildt beträffande anseliga helgedomar finnas mångfaldiga exempel härpå. (Ett allmänt utslag af denna samverkan visar sig bl. a. i de bilder af en konung på ena sidan och en biskop eller prelat på den andra, som pryda triumfbågen i en mängd kyrkor — ett närliggande exempel härpå finna vi för Skånes vidkommande i Stehags kyrka.)

redan under Knut d. heliges tid. Sannolikt är emellertid, att den kyrka, som denne konung grundlade, af ärkebiskop Asker tämligen omedelbart fullföljts efter en utvidgad plan i samband med det nya ärkesätets förläggande till Lund.

Äfven om det förefaller som om Lunds domkyrka — med undantag af tornbyggnaden — vore ett enhetligt verk från 1100-talet, finnes det således knappast någon anledning att söka bortförklara minnesböckernas ord. På grund af de tydliga och, som det synes, ojäfbara anteckningarna i dessa vill man därför gärna antaga, att domkyrkan grundlagts på 1080-talet af konung Knut d. helige under Ricwalds episkopat. Hans regeringstid var emellertid så kort, att sannolikt föga mer än själfva grundläggningsarbetet till den af honom planerade dômen hunnit utföras eller påbörjas, hvilket också bestyrkes af urkunderna.

De sju år af krig och missväxt, de svåraste Danmark haft att genomgå, som hemsökte landet under konung Knuts broder och efterträdare, Olof Hunger, måste varit högeligen ogynnsamma för byggnadsarbetets fortgång. Först den yngre brodern Erik Ejegod (1095—1103) kan ånyo hafva sökt fullfölja byggnadsplanerna, och detta är så mycket troligare, som konung Erik var djupt fäst vid sin broder och det var han, som hos påfven utverkade, att Knut blef helgonförklarad.

Med den påfliga kurian underhöll Erik Ejegod lifliga förbindelser, och nekrologiet berättar, att han skänkte »quartam partem civitatis sancto Laurencio» (en fjärdedel af staden till Laurentiikirkan). Denna stora donation, jämte konungens utomordentliga intresse för kyrkan i allmänhet, gör äfvenledes troligt, att planerna på dômens fullbordande nu på allvar började återupptagas, så mycket mera som biskopsstolen kort förut bestigits af den driftige och kraftfulle Asker Svensson, densamme hvilken jämte konung Knut nämnes såsom kyrkans grundläggare.

Byggmästarna.

I de båda minnesböckerna har äfven antecknats namnet på kyrkans arkitekt, »Donatus, architectus operis hujus». Man kan, såsom redan påpekats, med fog undra, om denne Donatus, hvilken uttryckligen angifves som byggnadsverkets mästare, kom

mit till Lund så tidigt som under Knut d. heliges regering, d. v. s. 40 à 50 år före kryptaltarnas invigning (och öfver 60 år före kyrkans). Det skulle vittna om föga drift i arbetets ledning och förefaller omöjligt. Några särskilda förbindelser med Italien, om hvars direkta inflytande på kyrkan ornamentiken tydligt bär vittne, äro för öfrigt icke bekanta från denne konungs regering. Men vid den tid, då Erik Ejegod reser till detta land för att

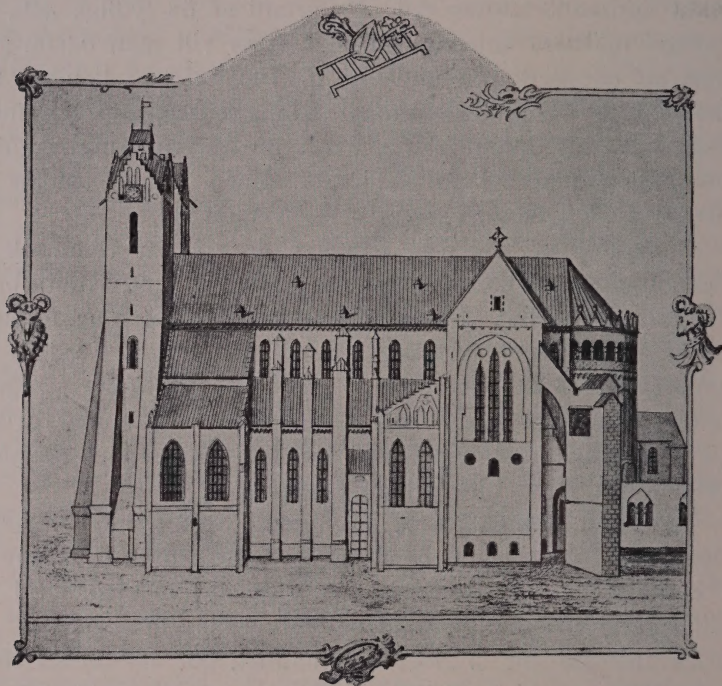

Fig. 181. Domkyrkan från söder år 1753. Efter teckning af S. Abildgaard.

hos påfven söka utverka, att den kyrkliga hegemonien öfver Norden flyttas från Hamburg-Bremen till en nordisk stad, och då ärkesätet (mähända redan på biskopsmötet i Odense 1101) tänkes förlagdt till Lund, vid denna tidpunkt är det sannolikt, hvilket äfven Wrangel¹ antagit, att frågan om kyrkobyggets fullföljande ånyo blifvit väckt på allvar.

Det direkta italienska inflytande, som satt sin prägel på Lundadömen, blir ännu mera förklarligt, om man tager i betraktande, huru man i Danmark längtade att frigöra sig från det

¹ Lunds domkyrkas äldsta ornamentik (Aarb. f. nord. Oldk., 1910, s. 101 ff.).

tyska inflytande, som, omväxlande med engelskt, under loppet af 1000-talet gjort sig i hög grad gällande på det kyrkliga området. I denna sin sträfvan efter frigörelse understöddes den nordiska kyrkan mot slutet af nämnda århundrade kraftigt af påfven Gregorius VII, som gjorde allt för att draga den nya kyrkoprovinsen till sig, hvilket äfven var fallet med hans efterträdare Urban II. Detta närmande till påfvestolen, jämte de direkta förhandlingarna med Italien om ärkesätets upprättande, utgöra den bakgrund, mot hvilken det förhållandet bör ses, att ett påtagligt sydländskt inflytande gjorde sig gällande vid uppförandet af Lunds domkyrka.

Många skäl finnas sålunda, hvilka bestyrka antagandet, att Donatus var en italiensk arkitekt, som just vid denna tid, således i början af 1100-talet, kommit till Lund, där han för alltid knutit sitt namn till dess ståtliga katedral¹. Att äfven namnet Donatus klingar italienskt, har förut anmärkts af flera forskare.

¹ Ofvan angifna data för domkyrkobygget öfverensstämma ganska väl med tiden för uppförandet af de kyrkor i Italien, hvilka närmast tyckas ha tjänat som förebilder för Lundakatedralen särskildt i fråga om ornamentiken (som det ofta är lättare att datera än själfva arkitekturen). Om den stora likheten i sistnämnda afseende har förf. kunnat förvissa sig genom jämförelser på ort och ställe.

Sant' Ambrogio i Milano har sålunda uppförts mellan åren 1088 och 1128, hvilket sistnämnda år »il campanile dei canonici» donerades åt kani-kerna af ärkebiskop Anselm IV från Pusterla. Själfva kyrkan måste dock ha varit färdig redan 1098 vid festen till Protasius' och Gervasius' ära. Införlifvandet af atriet med kyrkans nartex härrör från åren efter 1098 (RIVOIRA har i andra delen af sitt ofta anförda arbete — af år 1907, första delen utkom 1901 — korrigerat sina i första delen angifna data), hvilket också synnerligen väl öfverensstämmer med skulpturernas stilkaraktär.

Äfven den med Sant' Ambrogio ungefär samtidiga kyrkan Santa Maria e San Sigismondo i Rivolta d'Adda erbjuder likheter med Lundadömen (knektprydda pelare af växlande storlek uppbära mellanmurarna, liksom i den förstnämnda kyrkan), men lifligast erinrar dock ornamentiken i Paviakyrkorna (jämte utsmyckningen af atriet i ofvannämnda Sant' Ambrogio i Milano), hvilka beteckna den lombardiska stilens fulländning, om skulpturen i Lund. S. Michele Maggiore, den förnämsta af dessa och den hvars utsmyckning mest påminner om Lundadömens (långmurarna bäras äfven här af omväxlande hufvud- och bipelare), är föga yngre än Sant' Ambrogio. Dess återuppförande efter den fruktansvärda jordbäfningen 1117 skedde ganska hastigt, och redan efter ett tiotal år stod kyrkan färdig i sin nuvarande helgjutna gestalt. San Pietro in Ciel d'Oro invigdes 1132, kort efter den förra, och flera andra kyrkor i Pavia, som förete samma karakteristiska ornamentik, äro ungefär

I minnesböckerna nämnes också dödsdagen för en annan konstnär, »Regnerus lapiscida». Anteckningen härom har gjorts af en yngre hand än den, som nedskrifvit Donatus' namn, och därför ligger det antagandet nära till hands, att denne Ragnar stenhuggare efterträdte Donatus som byggnadsledare. Medan den senares namn talar för italienskt ursprung, är detta icke fallet med den förres¹; dock har man med fog satt äfven denne konstnär i samband med Italien. Ty ornamentiken visar fortfarande italienska drag (ej minst i fråga om de korintiska kapitälerna) i de delar af byggnaden, som man kan antaga att den nye byggmästaren utfört. Från hvilket land Donatus' efterträdare än kommit, säkert är, att ett påtagligt italienskt inflytande kan följas i hans smakfulla ornamentik. Men på samma gång visar det sig, att han på ett konstnärligt sätt förstått tillgodogöra sig och utforma germanska intryck, hvilket kommer till synes i t. ex. hvalf-systemet och absiden, om denna senare verkligen komponerats af honom ensam. Att med säkerhet afgöra, när den nye byggmästaren kommit till Lund, är omöjligt, men man kan med en viss grad af sannolikhet antaga, att det skett i följande sammanhang.

Under 1130-talets förra hälft kom från Köln till Danmark en man vid namn Herman², som 1134 eller 1135 blef kansler hos ärkebiskop Askers brorson och efterträdare, dåvarande biskopen

samtidiga med dessa. (Denna likhet har tidigare framhållits af E. Wrangel i ett föredrag: Lund och Pavia.) I en och annan detalj är emellertid Lunda-ornamentiken än mera antikefterbildande än de nämnda kyrkornas. Detta gäller särskildt beträffande de kymationprydda listverk, som öfverallt påträffas i Lund och hvilka i Italien tyckas vara allmännare sydväst och sydost om Lombardiet t. ex. i Lucca, Pisa och Ravenna, (samt själfallet längre söderut, där inflytandet från antiken varit ännu större) än inom landskapet själf. I fråga om denna detalj företer Lunda-ornamentiken större likhet med den äfvenledes besläktade dömen i Speier. Äfven de små rektangulära eller runda hål, hvilka i Lund förekomma på kymationlisterna och på smala släta band, som ornera figurskulpturen, tyckas vara sällsynta utomlands. Enstaka fall af sådan bandornering förekomma dock, t. ex. i kyrkan San Michele i Lucca.

¹ Att namnet Ragnar varit ganska vanligt i Lund visas däraf, att nekrologiet under d. 13 april nämner en viss Regnerus magister och under d. 6 April en präst med samma namn (dock stafvadt Regnarus, eller på samma sätt som man i Liber daticus skrifvit stenhuggarens namn).

² Jmfr SOFUS LARSEN, Det Lundske Ærkesæde och biskop Herman (i Aarb. f. nord. Oldk. 1899, s. 81 ff.) samt L. WEIBULL, Den skånska kyrkans älsta historia (i Hist. tidskr. f. Skåneland, V, s. 109 ff.).

Eskil i Roskilde. Då ärkebiskopen af Hamburg år 1133 af den nyvalde påfven Innocentius återfått protektoratet öfver den nordiska kyrkoprovinsen, sändes denne Herman, som var af förnäm släkt och fått en god uppfostran — i det nära Aachen belägna klostret Roda ¹, nu Klosterrath, där han två gånger varit nära att

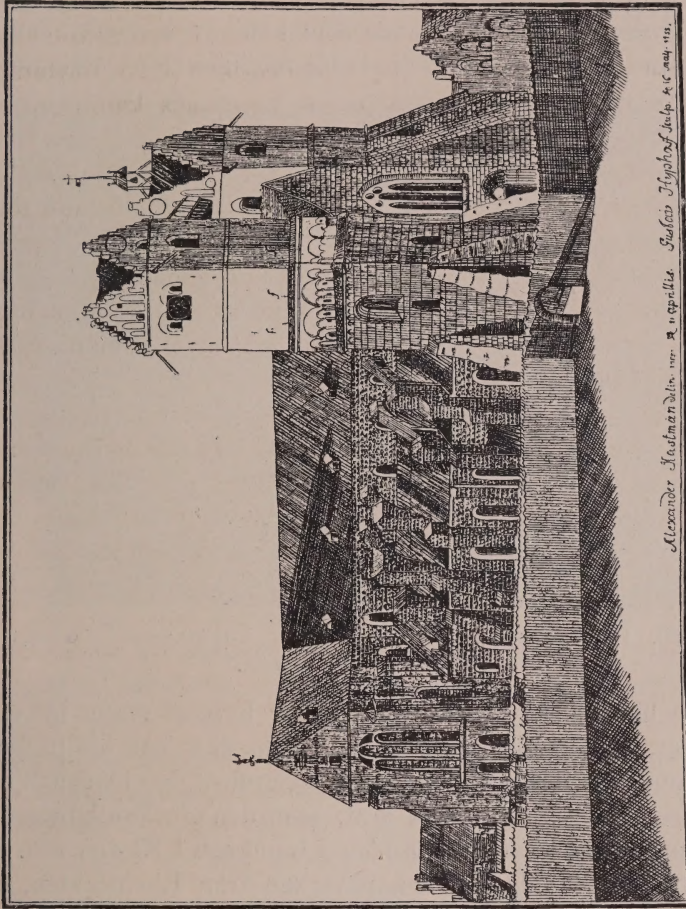

Fig. 182. Domkyrkan från nordväst; efter teckning af Alexander Kastman d. 21 april 1755, stucken af Gustav Hyphoff d. 16 Maj samma år.

uppnå abbotsvärdigheten — till kurian för att häfda det lundensiska ärkesätets rättigheter. Huruvida detta skedde medan Eskil

¹ En möjlighet vore, att denne Herman kunde hafva förmedlat ett inflytande från nämnda kloster till den kyrka i Dalby, af hvilken den nuvarande förhallen, enligt Th. Wählin's undersökningar, utgjort en del. Enlart påpekar också (i Histoire de l'art) likheten mellan den på lejonfigurer hvilande »knippepelaren» i Dalby och kolonner i Klosterrath.

ännu var i Roskilde eller först sedan denne efter Askers död 1137 blifvit ärkebiskop, kan ej med bestämdhet afgöras. På hemvägen gästade Herman sitt gamla kloster och återvände sedan till Danmark. Till lön för sitt väl förrättade värf blef han utnämnd till biskop i Slesvig, men blef fördrifven (sannolikt i början af år 1139), och en annan biskop utsågs. Herman drog sig då tillbaka till Lund, där han kvarstannade som kanik vid domkyrkan till sin död, som troligen inträffade 1146, möjligen först följande år.

Fig. 183. Domkyrkan från nordväst år 1782. I förgrunden Lilla torg.
Efter stick af Elias Martin.

Om biskop Hermans betydelse för kyrkan vittna bl. a. de förlänningar, han af Erik Lam fick mottaga, enär han hjälpt denne »under vanskliga förhållanden»¹, och icke minst den märklige minnessten, som lades öfver hans graf, samt den omständigheten, att hans namn inskrefs i annalerna både i Lund och i Klostrerath. Det förefaller ej osannolikt, att den påverkan från Rhentrakten, som kan iakttagas å kyrkan, direkt eller indirekt härrör från denne inflytelserike man. Måhända är det också han, som lyckats uppsöka den byggmästare, säkerligen Regnerus, hvilken sedermera fullföljt Donatus' arbete och som, möjligen med dennes eller biskop Hermans bistånd, därjämte omskapat Lundadömen till större likhet med katedralerna vid Rhen.

¹ Codex Esromensis, s. 91; jfmr SOFUS LARSEN, anf. arb., s. 108.

Huru härmed än förhåller sig, säkert är, att Donatus måste haft en efterträdare, hvilken utfört eller planlagt de byggnadsarbeten, som den förre ej medhunnit: absidomklädnaden och hvalfslagningen samt fullbordandet af långhuset, och det torde vara i hög grad sannolikt, att denne man varit just Regnerus.

Innan Eskil 1177 nedlade ärkebiskopsstafven, utsåg han sin frände Absalon till efterträdare. Vid denna tidpunkt var den då tornlösa kyrkan tvifvelsutan färdig och dess utsmyckning troligtvis afslutad, om man undantager enstaka detaljer, särskildt inom kapitälornamentiken, hvilka, sannolikt på grund af den ledande byggmästarens bortgång, förblifvit ofullbordade. Den nye kyrkofursten stod måhända oförstående för den gamla utsmyckningen och behovet af dess fullföljande. Han kände till de ståtliga, med västtorn prydda katedralerna i Tyskland och Frankrike — äfven Danmarks näst dören i Lund märkligaste äldre kyrkor, de i Ribe och Viborg, uppfördes med torn i väster — och sannolikt var det han, som nu befallde, att torn skulle uppföras för att öka byggnadsverkets ansenlighet. Det blef ett långvarigt arbete på grund af den massa kvadersten, som måste huggas till tornkolosserna. Då dessa tillbyggnader skulle anläggas och smyckas, skedde detta icke i enlighet med den gamla germansk-lombardiska anläggningen, utan efter nya mönster direkt eller indirekt hämtade från Frankrike.

Så har det troligen tillgått, och allt talar för, att kyrkans västra parti är Absalons verk. Dennes smak för tornbyggnader har redan påpekats, och tvillingtornkyrkor uppfördes af honom såväl i Skåne som i Danmark. Då Absalon i sitt testamente ålägger ärkedjåknen att anskaffa den kyrkklocka han påtänkt, voro tornen färdiga eller åtminstone nära sin fullbordan¹. I hvarje fall måste de uppförts före år 1215, hvilket år man anser att den åsyftade väldiga klockan Maria Laura blef färdiggjuten. Sannolikt är, att de afslutats redan tidigare.

Man kan med en viss grad af säkerhet utpeka namnet på den arkitekt, som utfört tornbyggnaden. I Absalons testa-

¹ Att äfven det södra tornet från början uppförts till hela sin höjd och ej fått vänta på sin fullbordan ända till Adam van Durens tid (jmf. kap. III) göres troligt dels, såsom förut framhållits, af Brunius' beskrifning m. m. och dels på grund där af, att å sigillet fig. 191, hvilket användes under domkapitlets diplom åren 1259 och 1262, är kyrkan försedd med tvenne torn.

mente¹ heter det nämligen: »Achoni magistro laterum et Achoni lapiscidæ præcepit, ut Archidiaconus benefaceret». Då ärkedjå-

Fig. 184. Tympanonrelief från Absalons förhall; efter branden 1234 insatt i den nya västportalen.

ännu till sina hufvuddrag romansk och tyckes vara befrindad med gotländsk skulptur. ROOSVAL anser (Utställningen af äldre kyrklig konst i Hernösand 1912, s. 20 ff.), att ett gotländskt inflytande föreligger äfven beträffande

nen af Absalon ålades att sörja för en gåfva åt tegelslagaren Åke och stenhuggaren af samma namn, tyder detta på att båda användts i kyrkanstjänst. Troligen är det denne Åke stenhuggare, som uppfört det tornkomplex i väster, hvilket betecknar slutet på Lunds domkyrkas äldsta byggnadshistoria².

¹ Script. rer. Danic., V, s. 423 ff.; jmf. Liber daticus vet., XII Kal. Aprilis.

² Stilkaraktären å de nybyggnader, hvilka blefvo en följd af den ödesdigra eldsvådan 1234, såsom den nya tvärmuren i långhusets östra del, och hufvudportalen i väster, är så olikartad tornpartiets, att den betecknar en helt annan period af kyrkans byggnadshistoria. Den tillsats af gotik, som i större eller mindre grad kännetecknar de nyuppförda partierna, kan endast bero därpå, att en följd af år legat emellan tornens fullbordande och branden ifråga. Skulpturen å portalen i Jakob Erlands-sons lektoriemur verkar

Kyrkans äldsta byggnadshistoria i sammandrag.

Huruvida Laurentiikirkan haft en föregångare eller ej, är för skildrandet af den nuvarande kyrkans byggnadshistoria i och för sig af ingen vikt. Ej heller är det nödvändigt att för detta ändamål känna namnen på de män, som åstadkommit det märkliga byggnadsverket. Det gäller i första rummet att så objektivt som möjligt taga reda på de olika epoker inom dess byggnadshistoria, som kunna särskiljas på monumentet själf och på de afbildningar och beskrifningar af detsamma, hvilka finnas bevarade, samt att sätta dessa skilda epoker i samband med minnesböckernas invigningsdata.

Det är emellertid frestande att till denna byggnadshistoriska stomme söka anknyta namnen på de personligheter, som man med västportalens figurreliefer (jmf. fig. 184), ett antagande, som ej är osannolikt.

Att såsom förut skett anse ifrågavarande tympanonreliefer vara utförda för den efter 1234 års brand nybyggda hufvudportalen i väster, som efterträdt de tre ingångarna till förhallen, kan ej vara riktigt, hvilket framgår af en jämförelse mellan relieferna ifråga och den nämnda portalens kapitalornamentik. Det är långt ifrån osannolikt, att den af Jakob Erlandsson på 1250-talet företagna utvidgningen af prästkyrkan medverkat till att man genom förhållens införlifvande med midtskeppet äfven förstorat lekmannakyrkan. Redan på grund häraf skulle man vara böjd för antagandet, att förändringen af västfasaden ej ägt rum förrän under 1200-talets senare hälft. Härtill kommer som ett faktum, att den ännu bevarade kapitälskulpturen å den samtidigt uppförda västra portalen har en prägel, som tyder på slutet af 1200-talet. Men till nämnda tidpunkt kunna de båda tympanonrelieferna omöjligt hänföras. Då det dessutom visar sig, att karaktären å relieferna ifråga mycket väl kan sättas till slutet af 1100-talet, men däremot alldeles omöjligt till slutet af nästa århundrade, så torde däraf framgå, att nämnda reliefer ursprungligen icke varit afsedda för den efter 1234 års brand utförda portalomfattningen, utan de måste hafva tillhört en äldre portal, från hvilken de tagits för att användas i den nya hufvudingången. Det dörrfält, af hvilket dessa reliefer utgöra en del, torde knappast hafva hämtats från den till Donatus' kyrka hörande västgafveln, ty dess hållning har intet gemensamt med de öfriga dörrfältens. Troligast är att det utförts för Absalons tornfasad, enär ingångarna till förhallen (jmf. s. 86 ff.) hade ungefär samma storlek som den efter branden 1234 uppförda portalen. Då denna nya portal fick ersätta de tre äldre ingångarna, tog man till vara ifrågavarande tympanon (hugget af »Acho lapis-cida») och gaf det plats i den nya portalen. År 1768 var det så sönndrigt att det måste nedtagas och fastmurades därefter i midtskeppets södra långmur, hvarifrån det vid restaureringen på 1800-talet nedtogs och jämte de till portalen hörande kapitälskulpturerna placerades nere i kryptan.

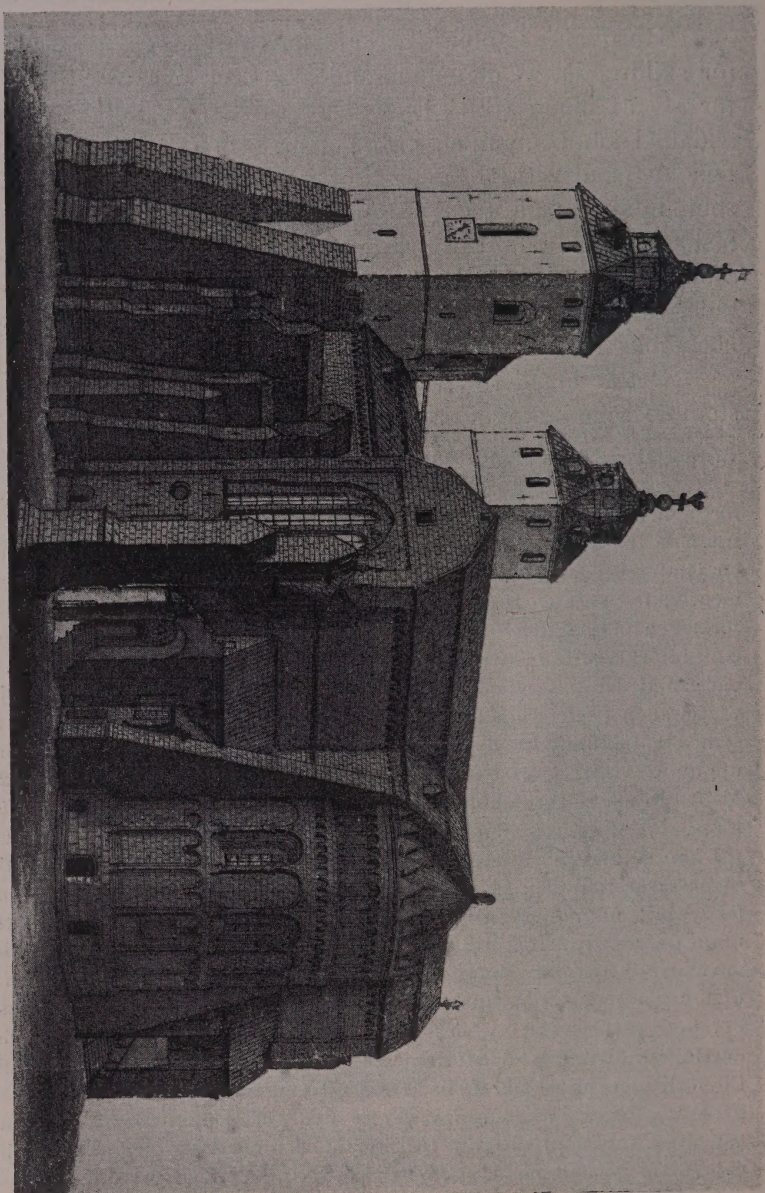

Fig. 185. Domkyrkan från sydost år 1836 efter färglagd teckning af A. E. Nielsen. Sidoskeppskapellen äro rifna, men stråfpelarna stå kvar, liksom den mellan högkorets contrefort och sydöstra tvärskeppskapellet af Jakob Erlandsson på 1250-talet utförda tillbyggnaden af södra sakristian samt »dörrskjulet» öfver sydöstra ingången till tvärskeppet.

större eller mindre säkerhet kan antaga hafva medverkat vid kyrkans uppförande. Särskildt gäller detta beträffande de konstnärsmän, hvilkas betydelse för domkyrkan varit så stor, att två af dem, Donatus och Regnerus, inskrifvits i både nekrologiet och

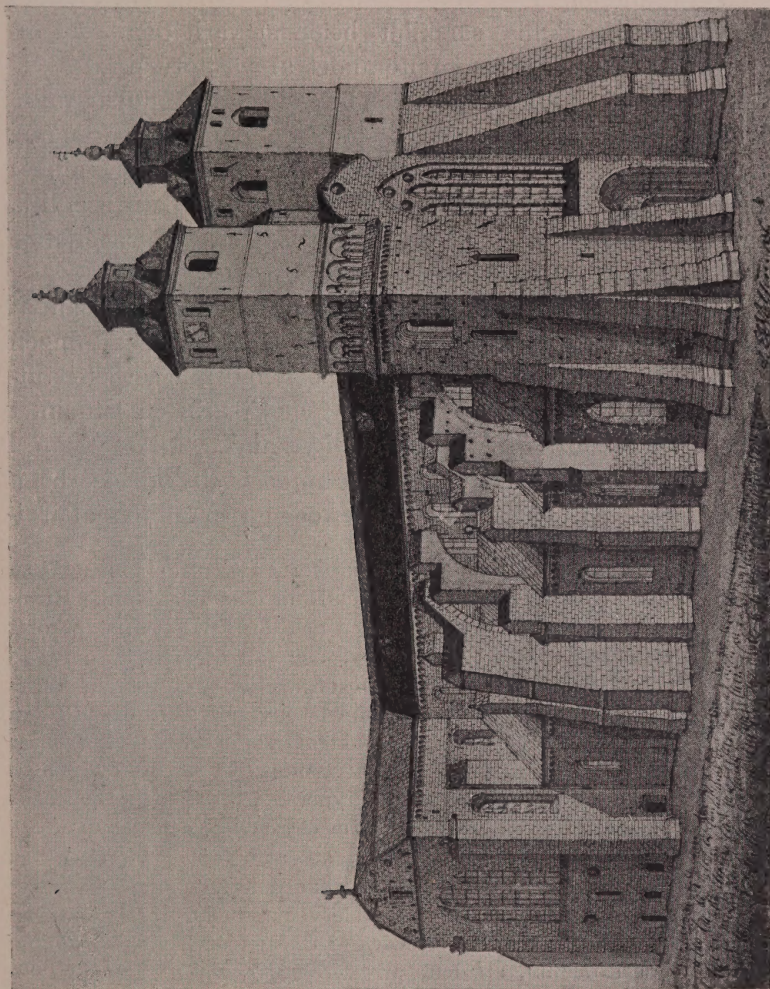

Fig. 186. Domkyrkan från nordväst år 1836 efter färglagd teckning af A. E. Nielsen. Nordvästra ingången har redan öfverdräts till fönster; eljest är exteriören oberörd af restaureringen.

Liber daticus — en enastående ära för lekmän, hvilka eljest plägade nämnas där endast i samband med donationer åt kyrkan — men äfven beträffande det tredje namnet, Åke, hvilket omtalas i Absalons testamente. Då sannolikheten af att dessa män i väsentlig grad medverkat vid kyrkobygget styrkes däraf, att en af dem,

Donatus, ovedersägligen nämnes såsom byggnadens arkitekt, så vill man gärna antaga, att Regnerus stenhuggare, som något senare än den förre fått sitt namn inskrifvet i minnesböckerna, efterträdt denne som byggnadsledare och att Åke stenhuggare (mähända tillsammans med Åke tegelslagare, hvilka båda enligt Absalons föreskrift skulle särskildt belönas) varit den, som avslutat byggnadsverket genom uppförandet af västtornen.

Om man på grundval af de olika tidsbestämningar (minnesböckernas vittnesbörd, Absalons testamente, myntfynden m. m.), som finnas att tillgå, söker inpassa dessa konstnärers verksamhet efter de olika stil- och byggnadsperioder, som man kan särskilja å kyrkan, så skulle monumentets tillblifvelse fördelas på följande epoker.

I. Konung Knut grundlägger Laurentiikirkan i början af 1080-talet. Under hans regeringstid torde materialanskaffningen hafva påbörjats, hvarjämte schaktnings- och murningsarbeten utförts i östra delen af byggnaden. Af dessa arbeten kan intet med säkerhet påvisas i den nuvarande kyrkan¹.

II. Efter en lång stagnation återupptages byggnadsarbetet i början af 1100-talet af ärkebiskop Asker och under ledning af arki-

¹ Enär det förut visats, att kryptan uppförts i ett sammanhang, kan ej ens östra delen af densamma härröra från Knut den heliges tid. Huruvida den äldsta, sedermera omklädda absiden och det därtill hörande koret tillkommit under nämnde konungs regering, återstår att afgöra. I hvarje fall kunde detta blott hafva skett under den förutsättningen, att grundmurarna till ifrågavarande byggnadspartier redan från början gått ända ned till den fasta leran, då det mähända hade varit tänkbart att förstärka dessa murar och bekläda innerväggarna med huggen sten, utan risk för att byggnaden störtade samman vid schaktningsarbetet till kryptan. Ett dylikt tillvägagångssätt förefaller emellertid lika äfventyrligt som osannolikt, och det finnes ej heller någon verklig grund för antagandet, att man försökt sig på ett så riskabelt byggnadsföretag. En absid sådan som den nuvarande kan lika litet vara uppförd under början af 1100-talet som under 1000-talet. Den äldsta, omklädda absiden behöfver således ej tillskrifvas Knut den helige; det är vida mera sannolikt, att den härrör från Donatus' ursprungliga anläggning, enär dennas tidsställning och karaktär svarar emot en åtskilligt enklare absid än den nuvarande. Snarare skulle man då kunna tänka sig, att de kannelerade kolonnskäften i kryptan huggits redan under Knut d. heliges tid för att anbringas i en kryptanläggning (som sedermera aldrig blifvit färdig). Detta enär alla öfriga kolonner i kyrkan äro okannelerade. Åtskilliga skäl, för hvilka redan i det föregående delvis redogjorts, tala emellertid emot ett dylikt antagande.

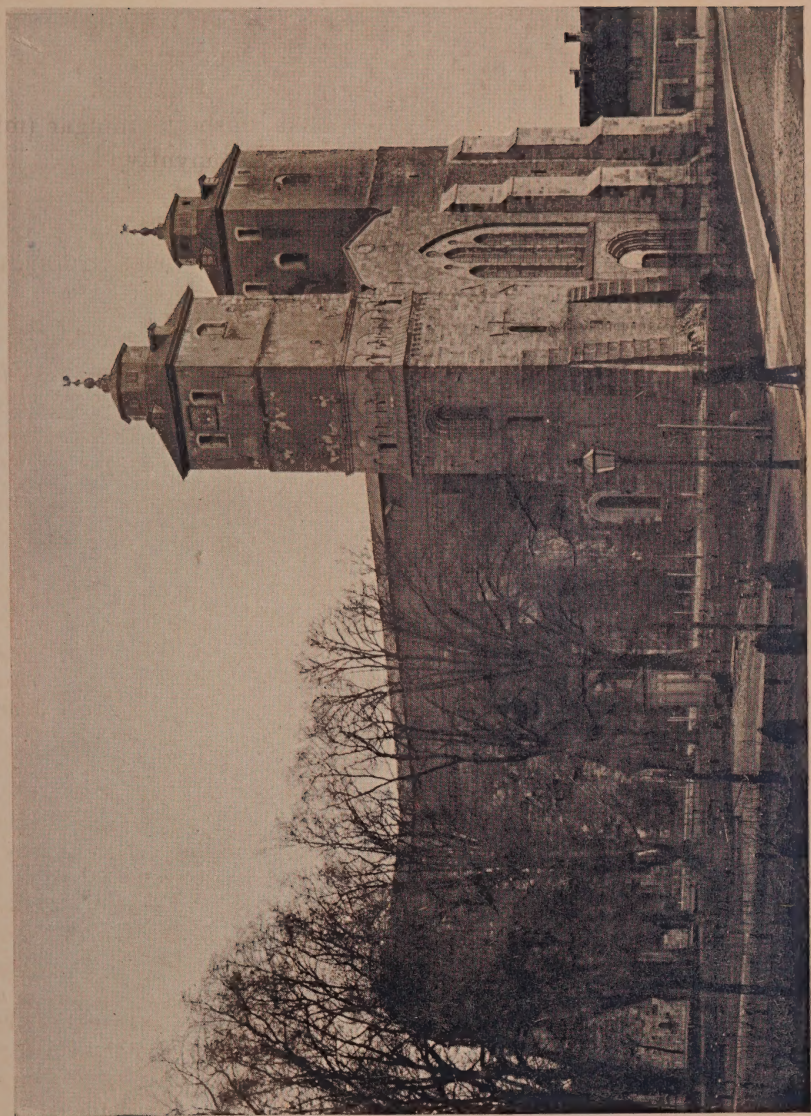

Fig. 187. Lunds domkyrka, sedd från nordväst; efter fotografi tagen innan Zettersvalls genomgripande förändring af exteriören hösten 1868 påbörjades.

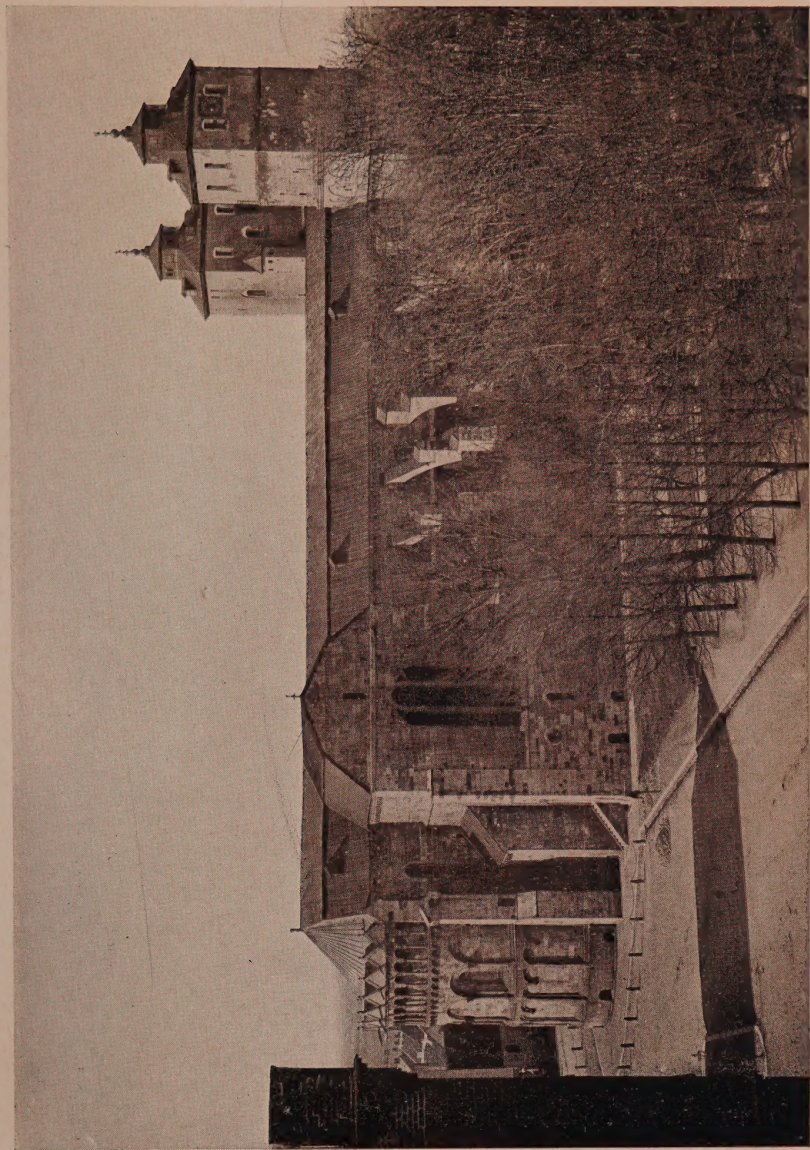

Fig. 188. Lunds domkyrka, sedd från nordost; efter fotografi tagen innan Zettervalls genomgripande förändring af exteriören hösten 1868 påbörjades.

tekten Donatus, som uppgör planen till hela kyrkan, utom tornen. Kryptan blir färdig på 1120-talet, sannolikt redan omkring 1123, då dess hufvudaltare inviges. (Kryptan är sparsamt ornerad, fastän rikare än eljest plägar vara fallet. Ornamentiken är i hufvudsak lombardisk, hörnblad å kolonnbaserna saknas, likaså stenhuggaremärken — utom de som huggits under Brunius' restaurering. Kolonnskäftens kannelering är egendomlig och omväxlande.)

Arbetet fortgår, äfven i öfre kyrkan, under samma ledning till Donatus' och Askers död. Vid den senares frånfälle 1137 har kyrkobygget sannolikt fortskridit ungefär så långt åt öster som till en linie dragen strax väster om de båda sidoskeppsportalerna. (Detta parti, som anlagts med tanke på tak utaf trä, äger en rik djur- och växtornamentik af lombardiskt ursprung, kolonnbaserna äro försedda med hörnblad¹, och stenhuggaremärken uppträda här och hvar å murarna².)

III. I denna östra del af kyrkan utföras viktiga förändringar under Askers efterträdare Eskil, måhända med biskop Hermans bistånd och sannolikt under Regnerus' ledning. Absiden får en ny, praktfull fasad, till hvars planläggande äfven Donatus möjligen bidragit, utanpå den gamla och (det måhända endast planerade) trätaget utbytes mot hvalf. Ifrågavarande parti af byggnaden, som troligen afslutats med en provisorisk vägg i väster, var utan tvifvel färdigt vid kyrkans invigning 1145.

IV. Under samma ledning fortsättes arbetet. Ett nytt och tillfredsställande hvalfssystem tillämpas i byggnadens västra delar. Kyrkan står sannolikt afslutad, i enlighet med den äldsta af Donatus uppgjorda planen — som dock modifierats genom hvalfslag-

¹ Enär hörnbladen förekomma redan i de äldsta delarna af den öfre kyrkan, medan de fullständigt saknas i kryptan, kan deras första uppträdande i Lund sättas till början af 1100-talets andra fjärdedel, ett förhållande som är af intresse för bedömandet af åldern på förhallen i Dalby, där kolonnbaserna äro försedda med dylika hörnblad. Sistnämnda faktum hindrar naturligtvis icke, att den kyrka, hvaraf Dalbyförhallen var en del, till sina östra partier kan hafva varit betydligt äldre. (Den nuvarande egentliga kyrkan är, såsom Th. Wählin påvisat, yngre än förhallen.)

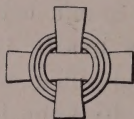
² Då största delen af den ursprungliga kvaderstenen i öfre kyrkan under Zettervalls restaurering utbytts mot ny och den bibehållna dessutom renhuggits, äro dylika märken numera knappast möjliga att finna. I tvärskeppet kunna sådana iakttagas på teckningar, som Brunius låtit utföra. Nämnde förf. uppgifver att stenhuggaremärken funnits nästan öfverallt både ut- och invändigt i kyrkan. Härifrån måste likväl kryptan undantagas.

ningen — mot midten eller slutet af Eskils archiepiskopat, låt oss säga före 1170, och efter allt att döma sedan Regnerus redan aflidit. (Ornamentiken är fortfarande lombardisk men af öfvervägande vegetativ art, hörnblad finnas, och antagligt är att stenhuggaremärken förekommit; bipelarnas sockelprofil är yngre än alla de öfriga pelarnas.)

V. Ärkebiskop Absalon låter utvidga kyrkan genom tillfogande af västtornen, som antagligen fullbordas omkring år 1200, sannolikt under Åke stenhuggares ledning. (Inflytandet kommer numera direkt eller indirekt från Frankrike, och ornamentiken är öfvervägande anglo-normandisk.)

Det under de fyra första perioderna förhärskande germanskt-lombardiska inflytandet på arkitekturen har, i förening med en i någon mån nordiskt påverkad, lombardisk ornamentik, skapat en ståtlig och rikt smyckad byggnad af harmonisk och enhetlig karaktär. Till denna fogades mot århundradets slut ett från Frankrike influerad tornkomplex, hvilket, så vidt man nu kan finna, såväl i fråga om proportionernas fulländning som beträffande utsirningen var vida underlägset själfva kyrkan.

Fig. 189. Glorietarnischen i kryptan

kors från södra altans norra kapell.

I öfverensstämmelse med dessa hufvuddrag af Lunds domkyrkas byggnadshistoria följer här nedan en något utförligare framställning af ämnet, hvilken ej i väsentlig grad torde afvika från händelsernas verkliga förlopp.

Sedan förberedande grundläggningsarbeten blifvit undan-gjorda och korpartiet måhända påbörjats under Knut d. heliges regering, har uppförandet af Lunds domkyrka, då nödåren under Olof Hungers tid gått till ända, åter upptagits på allvar i början af 1100-talet. Det var en flattäckt pelarbasilika, som då planerades, med enkelt dekorerad absid och, efter allt att döma, tornlös västfasad. Byggmästaren Donatus hade kommit från Italien, närmare bestämdt Lombardiet; åtminstone har han därifrån hämtat den rikedom på klassiska ornamentsmotiv, hvaraf kyrkan öfverflödar.

Först uppfördes den ståtliga kryptan, harmonisk till sin byggnad, men relativt låg i förhållande till andra kryptor af lik-

nande storlek. Den skiljer sig dessutom från de flesta italienska därutinnan, att hvalfven bäras af omväxlande pelare och kolonner, ej enbart kolonner, från arkitektens sida en gärd af undfallenhet för den germanska smaken. Dess utnyckning är sparsam utom å kolonnskaften, hvilka förete en rik och säregen ornamentik. Äfven om kryptans hållning är öfvervägande germansk, måste dess anläggning likväl tillskrifvas »Donatus architectus», särskildt i betraktande af att skulpturen företer afgjordt lombardiska drag och utförts i ett sammanhang.

Efter kryptan, som troligtvis stod färdig vid hufvudaltarets invigning 1123 eller kort därefter (sidokapellens altaren konsekrerades 1126 och 1131), följde byggandet af kor och tvärskepp i öfre kyrkan samt långhusets östra del. Dessa partier af kyrkan uppfördes sannolikt i ett sammanhang så långt mot väster som till och med de tre östligaste pelarparen i midtskeppet och motsvarande delar af sidoskeppen, eller rättare så långt som till och med halfkolonnen närmast väster om de båda ännu kvarstående portalerna.

Under arbetets fortgång ändrades den ursprungliga planen. Kyrkan skulle göras ännu ansenligare och praktfullare. Den äldsta absiden omkläddes utvändigt, analogt med förhållandet i Speier, och fick sitt nuvarande ståtliga yttre, hvarjämte hvalf inslogos i st. f. det måhända endast planerade trätaget. Huruvida kolonnettgalleriet — den del af absiden, som af naturliga skäl sist fullbordades — är fullt samtidsigt med den öfriga delen af absiden eller, som Beckett antager¹, yngre, torde dock kunna ifrågasättas. Visserligen förekommo sådana gallerier betydligt tidigare i Italien, men kolonnetterna i Lund förete detaljer, som öfverensstämman med kyrkans västligaste parti och knappast kunna vara utförda förr än under 1100-talets tredje fjärdedel. Emellertid visar skulpturen, att utkastet till detta galleri och till absiden i öfrigt utförts under samma ledning och tvifvelsutan i ett sammanhang.

Ornamentiken är fortfarande lombardisk, men oändligt rikare än kryptans. Å vissa skulpturdetaljer kan man skönja en elegans och en smidighet i linieföringen, som jämte andra särdrag erinrar om nordisk ornamentik och som tyder på att en infödd stenhuggareskola — dock med ledning söderifrån — börjat ut-

¹ Anf. arb. s. 91.

veckla sig. Dess verksamhet afspeglar sig längre fram i utsmäckningen af provinsens romanska kyrkor.

Den man, som fullbordat kryptan och lämnat utkastet till hela byggnaden (utom tornkomplexet), fortfor sannolikt till sin död att leda arbetet äfven i öfre kyrkan. Det förefaller emellertid, som om en ny ledare tillkommit redan före byggnadens invigning 1145. Man vill gärna tro, att Donatus' efterträdare var den Regnerus stenhuggare, som nämnes i minnesböckerna. Den nye mästaren fasthåller vid den gamla stilriktningen inom ornamentiken, och därför måste man tänka sig, att han liksom företrädaren studerat i Italien. De nya, från början ej projekterade delar af byggnadsverket, som fullbordades under hans ledning, hafva äfven de sina tidigaste förebilder i Lombardiet. Om man likväl delvis bör räkna dem som produkter af tyskt inflytande, så har detta sin naturliga orsak i den germanisering, hvaraf ifrågasvarande delar af kyrkan visa tydliga spår. En förklaring på detta inflytande lämnar måhända den vaga förbindelsen mellan Asker och Otto af Bamberg, den förutvarande byggnadsledaren i Speier, men framför allt det faktum, att den inflytelserike biskop Herman härstammade från Rhentrakten, samt den starka påverkan från dessa bygder, som i arkitektoniskt hänseende gjort sig gällande inom skilda delar af det danska väldet. Landets båda öfriga med Lundadömen besläktade äldsta katedraler, i Ribe och Viborg, äro sålunda uppförda efter rhenska mönster, och materialet till många kyrkobyggnader i trakten af Ribe hämtades från det vid Rhenfloden belägna Andernach.

Hermans vistelse i Lund torde något så när sammanfallit med tiden för utförandet af hvalfslagningen och fullbordandet af den del af kyrkan, som ligger öster om en linie dragen mellan de närmast väster om sidoskeppsingångarna befintliga halfkolonnerna. Här kan man mycket väl tänka sig en tillfällig afslutning af byggnaden, och det är i hög grad sannolikt, att detta parti stod fullt färdigt vid den högtidliga invigning af kyrkan, som ägde rum d. 1 sept. år 1145.

Såsom man bl. a. af de famlande hvalfslagningsförsöken i östra delen af långhuset kan finna, har arbetet på västra delen af samma byggnadsparti, med dess väl genomförda hvalfssystem, ej fullföljts omedelbart, utan det förefaller, som om man här kunde skönja ett afbrott efter vigningsåret. De västra bipelarnas socklar

förete dessutom en yngre profil än hufvudpelarnas, hvarjämte halfkolonnernas kapital till såväl motiv som form i åtskilliga detaljer avvika från de längre österut belägna. Under den tidsintervall, som kan iakttagas mellan uppförandet af kyrkans östra och västra partier, har sannolikt absidens omklädnad försiggått. Man vill gärna tro, att västra delarna af kyrkan, hvarest hvalfslagningsproblemet blifvit löst på ett tillfredsställande sätt, som betydligt avviker från de tidigare försöken, blifvit uppförda af den nye mästaren, »Regnerus lapiscida». Huruvida denne äfven ledt hvalfslagningen i långhusets östra del kan ej med säkerhet afgöras; möjligt är, att detta arbete utförts redan af Donatus.

Då den nye byggnadsledaren, som sannolikt var identisk med minnesböckernas Regnerus, kommit till Lund, torde hans första uppdrag varit att sätta hvalfslagningen i system och att omkläda absiden, hvarjämte arbetet å kyrkans västra del sedermera fullföljdes och afslutades. Ornamentiken å absiden med sin blandning af djur- och växtmotiv avviker endast i fråga om vissa detaljer från den å kyrkans äldre partier befintliga. Man skulle därför möjligen kunna antaga, att redan Donatus gjort utkastet till den nya absiden, fastän denna i hvarje fall af Regnerus fått sin slutliga af den rhenska konsten påverkade gestalt. Den prägel af fart och liffullhet i utförandet — jämte en bestämd olikhet beträffande djurtyperna — som karakteriserar absidskulpturerna till skillnad från de äldre bildverken, förefaller snarast vara beroende därpå, att de utförts under Regnerus' ledning och under ett tilltagande nordiskt inflytande.

Ornamentiken i kyrkans västra parti invändigt, hvilken hufvudsakligen består af växtmotiv, torde ha såväl komponerats som utförts af den nye ledaren — en ganska själfklar sak, då det gällde byggnadsdelar, hvilka uppförts i samband med det af honom själf genomförda hvalfssystemet. Undantag härifrån utgöra de troligen af Donatus skisserade — och af hvalfslagningen oberoende — portalerna i kyrkans västra del, hvilkas ornamentik visar en slapphet i linierna (om man frånräknar den sannolikt till hufvudportalen hörande baldakinen kring nordöstra kapellet i tvärskeppet), som möjligen tyder på, att de fullbordats först efter byggmästarens (Regnerus') bortgång. I tekniskt hänseende erinra de mest om absidgalleriets kapitälskulpturer samt om relieferna i rundbågsfrisen öfver (de östra) sidoskeppsportalerna.

Emellertid har utsmyckningen i denna västra del af kyrkan aldrig blifvit fullbordad. Många kapital, såväl i midtskeppet (där de sedermera förändrades till likhet med tärningkapital) som i sidoskeppen, sakna detaljorning. De ha fortfarande unge-

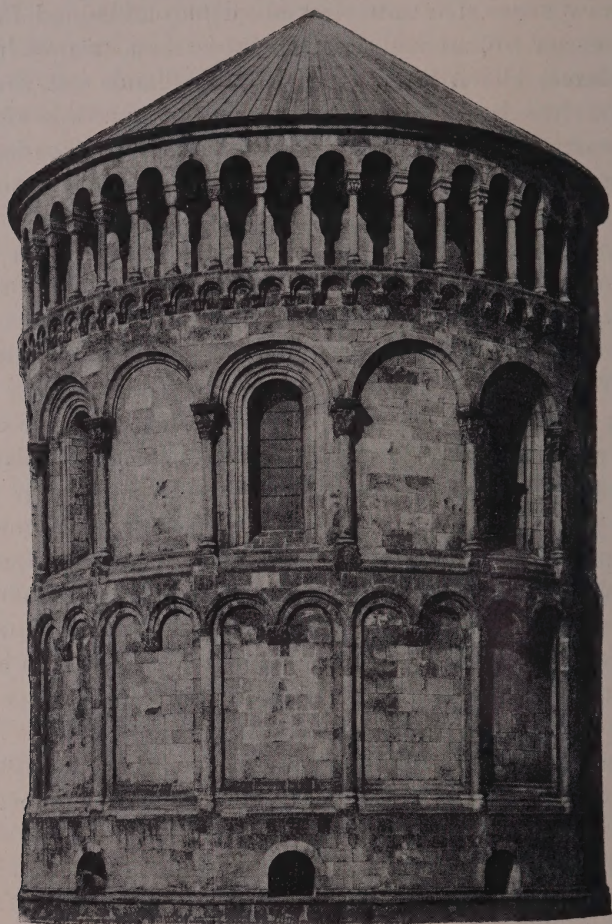

Fig. 190. Lunds domkyrkas absid, sedd från öster (år 1915).

fär samma halffärdiga utseende, som då de lämnade stenhuggarens verkstad för att fastmuras i byggnaden. Sedan blefvo de aldrig afslutade, liksom fallet tyckes hafva varit med kapitälerna å absidgalleriet. Den riktiga förklaringen härtill torde ligga däruti, att den ledande mästaren, Regnerus, dött, innan alla detaljer blifvit fullbordade. Härutinnan kan också ligga orsaken till att något

sådant kunnat inträffa, som att förbindelsetrappan mellan tvärskeppet och norra sidoskeppet ej blifvit färdig förrän under århundradets sista fjärdedel.

Långhusets västra del torde i stort sedt varit fullbordad mot midten eller slutet af Eskils archiepiskopat (1137—1177), då således hela kyrkan kunde tagas i användning med undantag af tornkomplexet, som först något senare tillfogades.

Af de gamla tornen, hvilkas anglo-normandiska ornamentik ej öfverensstämde med den lombardiska utsmyckningen i själfva kyrkan, jämte den mellanliggande förhallen finnas numera endast enstaka skulpturdetaljer, såsom kolonnettkapitäl, listverk och delar af ett tympanon, bevarade. Det var utan tvifvel Absalon, som lät uppföra dessa torn, och de stodo antagligen färdiga omkring år 1200. Då ärkebiskopen i sitt testamente nästföljande år föreskrifver ärkedjåknen att gifva stenhuggaren Åke och tegelmästaren med samma namn en gåfva, vill man gärna tänka sig, att dessa byggmästare användts i kyrkans tjänst, och sannolikt är, att den nämnde stenhuggaren eller möjligen båda tillsammans ledt arbetet vid tornbygget.

Att närmare ingå på en utredning af Lunds domkyrkas stilfränder ligger utanför ramen af detta arbete. De undersökningar, som utförts i detta sammanhang, gifva emellertid vid handen, att kyrkan icke kan betraktas som kopia af något bestämdt byggnadsverk, utan att hon uppförts under inflytande från såväl italiensk som germansk (rhensk-nordisk) konst. Framför allt må det betonas, att kryptan och absiden hvar för sig äro själfständiga skapelser af utomordentligt värde.

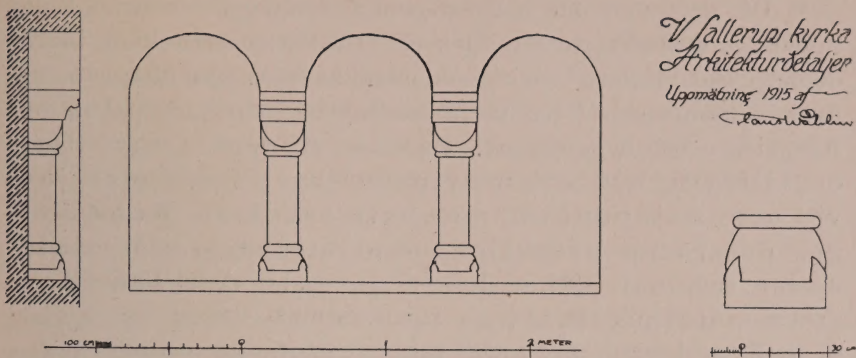
Kryptans enkla och väl afvägda arkitektur förenar i sig intrycket af lugna, måttfulla proportioner med en mäktig, bärande kraft, hvilket bättre motsvarar en sådan byggnads syfte än de höga, luftiga kolonnkryptor, som finnas i en mängd sydländska och åtskilliga rhenska kyrkor. Trots de »renhuggningar» och reparationer Donatus' krypta undergått, hvarigenom många vackra detaljer förvanskats, häfdar hon dock sin rang som ett synnerligen betydande konstverk.

Absiden med sin harmoniska fulländning och omväxlande ornamentik öfverträffas knappast i skönhet af något liknande byggnadsparti. Den förlorar icke på jämförelse med döm-absiden i Mainz, hvars ädla proportioner äro synnerligen tilltalande, och

öfverträffar densamma i fråga om den arkitektoniska utsmyckningens fulländning. Ej heller står den tillbaka för Kölnerkyrkornas rika, men mindre väl afvägda och mera lösligt komponerade absidfasader. Om den Zettervallska korgafveln, till hvilken absiden i Lund sluter sig, varit något resligare och bredare och om dess lutning mera öfverensstämt med absidtakets, hade helhetsintrycket af domkyrkans östra parti blifvit än mera imponerande än nu. Den beundransvärda skönhet, som utmärker själfva absiden, störes endast på nära håll af de förändringar den undergått på 1780-talet, då hela fasaden fullständigt nedtogs och återuppfördes, ett arbete, som ej endast skadat ornamentiken, utan äfven förvanskad de arkitektoniska liniernas renhet.

Fig. 191. »Dom Capitlets Sigill under Diplomata af åren 1259 och 1262».
Ur Corylanders Berättelse om Lunds Domkyrka.

XII. Domkyrkans inflytande på den kyrkliga konsten i och utanför Skåne.

Nordens äldsta metropolitankyrka (det namn, som Brunius gifvit domkyrkan i Lund) utgör till sin äldre anläggning en enstaka och synnerligen märklig produkt af den germanska arkitekturens kraft och den italienska ornamentikens rikedom. Visserligen måste medgifvas, att den germanska anläggningen i vissa fall, t. ex. i fråga om den ursprungligen tornlösa västfasaden eller de ofta förekommande baldakinerna, tagit intryck af den sydländska smaken, men till gengäld kan det ej heller förnekas, att äfven den lombardiska skulpturen, ehuru i ovanlig grad ren och lifskraftig för att vara omplanterad på främmande mark, i någon mån påverkats af nordisk konstskicklighet.

Det är visserligen sant, att den skånska katedralen i viss mån står helt isolerad häruppe, men på samma gång har såväl dess arkitektur som dess skulptur satt djupa spår i den samtidiga, eller snarare närmast följande kyrkliga konsten i Skåne, ja dess inflytande kan följas äfven utanför provinsens gränser.

Öfverstycke, fig. 192. Galleri i V. Sallerups kyrkas västra gafvelmur.

Då den mer än halfsekelgamla stenhuggareskolan i Lund upplöstes, sannolikt före midten af 1100-talets senare hälft, blefvo dömens stenhuggare¹ skingrade åt olika håll. En del stannade kvar i Skåne och fortsatte på landsbygden sin verksamhet som funtsnidare och byggmästare. Det kan knappast vara blott en tillfällighet, att provinsens kyrkliga konst just vid denna tidpunkt börjar byta karaktär. Man öfverger det forna bräckliga men lättbearbetade materialet trä, och söker i den varaktiga stenen skapa mera motståndskraftiga monument. Dessa nya kyrkor af sten med skulpturer och funtar² af samma material hafva bestått sitt prof. De, som ej förstörts med våld, stå ännu kvar månghundraåriga.

Man skulle visserligen tro, att det här i Skåne borde finnas åtskilliga stenkyrkor, som vore äldre än eller åtminstone samtida med katedralen i Lund³ liksom fallet är i det egentliga Danmark,

¹ Ett namn som »Carl stenhuggare» själf gifvit sig å Ö. Herrestads kyrkas tympanon. Äfven den i Västergötland verksamme bildhuggaren Harald kallade sig stenhuggare (jmf. HILDEBRAND, *anf. arb.* III, s. 420).

² Liksom föregångarna till våra stenkyrkor varit af trä — ett material, som gaf sig själf, enär det sedan gammalt användes till hus- och tempelbyggnader och var lätt att bearbeta — är det ej osannolikt, att äfven stenfuntarna stundom föregåtts af träfuntar. (En träfunt från Lockne kyrka i Jämtland är ännu bevarad och ännu en sådan finnes i behåll i Alnö kyrka, Medelpad. Den senare är, trots sin ålderdomliga ornamentik, af relativt sent medeltida ursprung och visar att träfuntar lefde kvar, äfven sedan man i regel upphört att bygga kyrkorna af detta material.) Visserligen förrättades dopet till en början endast i biskopskyrkorna eller i särskilda dopkyrkor — härmed torde sammanhånga förekomsten af brunnar i Lundadömens krypta och Dalby kyrkas förhall — men denna sed har sannolikt ej kunnat fullföljas öfverallt i våra bygder.

³ De äldsta danska stenkyrkorna tyckas hafva uppförts af ganska dåligt, men lättbearbetadt material, tuff- och kritsten. Tuffsten har äfven använts till de äldsta hvalfven i Lunds domkyrka och Dalby klosterkyrka. Den näst efter Lundadömen äldsta bevarade kyrkobyggnaden af sten i Skåne torde vara den s. k. förhallen i västra delen af Dalby klosterkyrka. Dock nämner nekrologiet, att Sven Estridsson (1047—1072) först byggt kyrkan där (antagligen i samband med upprättandet af biskopsdömet). Sannolikt är, att denna kyrka varit af sten — den i långhusets sydvästra pelare inmurade kolonnen har i så fall troligen hört dit. Möjligt är att den nuvarande förhallen fogats till denna redan färdigbyggda kyrka, men det torde likväl vara svårt att med visshet afgöra, huruvida anläggningen ifråga någonsin blifvit fullbordad, enär biskopsdömet i Dalby få år efter upprättandet (1060) indrogs, hvarvid kyrkan under-

där åtminstone enstaka sådana byggnadsverk äro kända. Men härvidlag måste man taga förloppet af den danska kyrkans utvecklingshistoria med i räkningen. De tidigaste uppgifterna om denna, hvilka återfinnas i Adams af Bremen på 1070-talet skrifna arbete, »Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum», gifva nämligen vid handen, att de tre jylländska biskopar, i Slesvig, Ribe och Aarhus, hvilka i midten af 900-talet ordinerades af ärkebiskopen i Hamburg, äfven skulle vårda sig om kyrkorna på Fyen och Sjælland samt i Skåne och Sverige. Den nordiska kyrkans tyngdpunkt låg sålunda från början på Jylland. Först så småningom upprättades biskopsdömen på öarna och i Skåne. I hvilken mån de från England komna biskoparna Gotebald, Bernhard och andra verkat i sistnämnda provins är ovisst, men tvifvelsutän får man ej räkna med något verkligt biskopssäte här förrän år 1060, då Sven Estridsson afsöndrade Skåne från Roskilde stift. Till en början upprättades tvenne biskopsdömen, ett i Lund och ett i Dalby, men redan efter några få år sammanslogos dessa båda stift till ett, hvars biskop fick säte i Lund. Af dessa uppgifter framgår således, att Skånes andliga hegemoni öfver Danmark börjar först med 1100-talet, d. v. s. vid den tidpunkt, då Lund blir säte för Nordens ärkebiskop. Otvifvelaktigt är, att den kyrkliga konsten dessförrinnan varit vida bättre representerad i det egentliga Danmark än öster om Öresund, där intet själfständigt biskopssäte tyckes hafva funnits före 1060¹.

Men från den tidpunkt då det mäktiga byggnadsverket i Lund, hvilket för provinsens innevånare måste tätt sig som ett af världens underverk, börjar nalkas sin fulländning, från denna tid blir förhållandet annorlunda. Allting tyder på, att den skånska domkyrkan i afsevärd grad varit orsaken till att man just under denna period började utbyta de gamla träkyrkorna mot sådana af sten, hvilka i all sin enkelhet afsågo att så mycket som möjligt

ordnades biskopen i Lund. I och med denna förändring torde Dalbykyrkans eventuella inflytande på Skånes kyrkliga konst hafva högst betydligt reducerats eller försvunnit. Att man i biskopsstaden Lund redan tidigt haft en eller annan stenkyrka förefaller i hög grad sannolikt. De rester af en stafkyrka af mycket tidig konstruktion, som för några få år sedan framgräfdes i hörnet af V. Mårtens- och Södergatorna, visa att äfven träkyrkor funnits.

¹ Måhända ligger här en af orsakerna till att äfven kyrkorna i det under Lundabispen hörande Bornholm äro af relativt sent datum.

likna den praktfulla förebilden i biskopsstaden¹. Till denna allmänna renässans af den kyrkliga konsten i Skåne, som kännetecknar senare delen af 1100-talet och den närmast följande tiden, har sålunda Nordens ansevärdaste romanska katedral varit en naturlig och i hög grad medverkande orsak, och sannolikt är, att äfven prästerskapet, från ärkebiskopen till den yngste lekbrodern, sökt verka för, att landsbygdens nya kyrkor skulle blifva så ståtliga som möjligt i anslutning till den praktfulla domkyrkan. Men jämte denna påverkan i stort kan man äfven spåra ett mera direkt och djupgående inflytande på åtskilliga landtkyrkor, som afvika från den vanliga typen och i vissa detaljer alldeles bestämdt peka hän på särskild samhörighet med S:t Laurentius i Lund².

En rent arkitektonisk påverkan från Lundadömen kan man — med frånräknande af det stora antalet med absid försedda kyrkor och dem, som byggts af välhuggen sandsten eller blifvit prydda med sirligt profilerade portaler — tvifvelsutan se i de landtkyrkor med dubbeltorn, hvilka under perioden ifråga uppfördes i bl. a. Hörup, Färlöf, Vä (fig. 193) och Simris. Den öppna, kolonnprydda förhallen och tornbottenvåningens åt långhuset vettande arkader i Färlöf samt den kapell-liknande tornkammaren i Vä och Simris, liksom galleriet i V. Sallerups kyrkas västra gafvelmur (fig. 192), torde säkerligen också kunna härledas från Lund. V. Sallerups kyrka har, enligt hvad förf:s undersökningar gifvit vid handen, byggts af stenhuggaren Mårten, förut bekant som funtsnidare, och det förefaller sannolikt, att denne vid dömbygget skolade byggmästare äfven uppfört andra, från Lund påverkade, skånska landtkyrkor.

Ett annat arkitektoniskt drag, som karakteriserar många af provinsens kyrkor, är förekomsten af tunnhvalf öfver koret. Medan detta särdrag är sällsynt i Danmark, påträffas det mycket ofta i Skåne — och på Bornholm, som lydde under ärkestiftet. Hvalfformen ifråga finnes eller har funnits i Vä, Jerrestads, Rengs, Löderups, Bjeresjö, Borrie, Stora Uppåkra, Häslöfs, Sjörups, Ska-

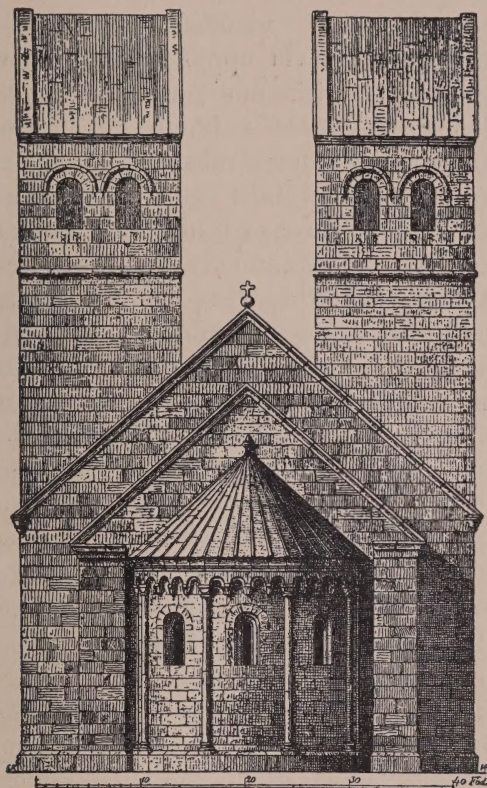
¹ En utredning af hvilka skånska kyrkor, som under romansk tid stått i närmare beroende af domkyrkan i Lund och af dess prästerskap, skulle säkerligen vara af stor vikt för den fortsatta behandlingen af Skånes medeltida konsthistoria.

² Att sådan påverkan kan existera ännu i vår egen tid visar ett lika färskt som löjligt exempel från Bjeresjö kyrka, där man för något tiotal år sedan till västfasaden fogat ett galleriprydt torn, en trogen kopia af de Zetterwallska tornen i Lund.

bersjö m. fl. kyrkor, och det förefaller onekligen mest sannolikt, att motivet lånats från biskopskyrkan i Lund.

Så är gifvetvis äfven fallet med utsmyckningen af vissa absider, särskildt de i Hör och Hammarlunda, hvilka, liksom förhållandet varit med absiderna å de nu rifna medeltidskyrkorna i Svalöf och Holmby, orneras af vackra blinda kolonnettarkader (figg. 194—195),

Fig. 193. Maria-
rekonstruktion

kyrkan i Vä;
af J. Kornerup.

samt absiden i Vä (fig. 193), hvars fönsterprydda yta brytes af lisener. Såväl lisener som särskildt rundbågsfriser äro ej ovanliga å skånska kyrkor, och troligt, är att man äfven häri bör se ett inflytande från metropolen i Lund. Åtminstone torde så vara fallet i Bjersjö kyrka, där en egendomlig, räfflad fris löper ofvanför rundbågarna, antagligen ett klumpigt försök att efterbilda den kymationprydda taklisten rundt domkyrkan. Huruvida motivet till de båda altarnischer, som förekomma på hvar sin sida om

triumfbågen i åtskilliga af våra äldre kyrkor, äfven i sådana som bevisligen influerats från Lund, möjligen hämtats från lekmannanischen under triumfbågen i Lundadömen, eller från de kapell och nischer som funnos uppe i tvärskeppet, torde vara svårare att afgöra. Visserligen hade Jakob Erlandssons lektoriemur tvenne liknande altarnischer, men då dessa härrörde från 1250-talet, kunna de knappast hafva tjänstgjort som förebilder i detta fall.

Det är ej endast drag ur Lundakatedralens arkitektur, som man sökt tillgodogöra sig vid uppförandet af de nya kyrkorna. Den blandning af lombardiska motiv och nordisk yrkesskicklighet, som karakteriserar skulpturen i Lund, har dessutom i många fall (ehuru i mer eller mindre vansläktad form) satt sin prägel på provinsens ornamentik under senare delen af 1100-talet¹.

Det är alster af denna rika ornamentik, som möta oss i de skulpturer med djur- och växtmotiv, hvilka pryda portalomfattningar, dörrfält och triumfbågarnas vederlag, samt icke minst i utsmyckningen af de många dopfuntar med akantus-, palmett- och djurframställningar, hvilka förekomma i en mängd af Skånes kyrkor. Denna mångfald af växlande motiv kan utan tvifvel till större delen härledas ur det rika mönsterförrådet i Lund.

Att här uppräknat alla de dopfuntar, som mer eller mindre direkt influerats från Lundaornamentiken, är ej förf:s afsikt. Som ett par slående exempel på ett sådant inflytande kunna emellertid jämte stenmästaren Mårtens funtar nämnas den förut omtalade, med »Finnbilder» ornerade funten i Gråmanstorps kyrka (figg. 150—151), vidare dopfunten i Saxtorps kyrka, hvilken torde huggits af samme mästare, som utfört det till stor del bevarade dörrfältet (fig. 184) till en af portalerna i Absalons tornfasad, samt slutligen Dalby klosterkyrkas funt, hvars skulpturer visa tydliga tecken till en omedelbar påverkan från stifts kyrkan. Liksom den sistnämnda funten äfven företer likhet med gotländska funtar, så visa de öfvervägande från Gotland påverkade dopfuntarna i östra

¹ Från denna påverkan bör måhända frånräknas tvenne sinsemellan lika skulpturer från Lund (en djurfigur inom rankverk), enär dessa i så hög grad erinra om domkyrkans ornamentik, att man skulle vara frestad att tro dem ursprungligen hafva tillhört denna. Den ena, förvarad å Kulturhist. museet i Lund (nr 12880), har funnits vid grundgräfnings i Skomakaregatan å fastigheterna n:r 92—93, den andra är inmurad vid västra basen till portalomfattningen i St. Peders Klosters kyrka i Lund.

Skåne tydliga lombardiska drag såväl ifråga om den vegetativa ornamentiken som beträffande de fantastiska djurfigurerna.

Äfven efter domkyrkans fullbordande kan man skönja inflytande från Lund i liknande riktning. I fråga om domkyrkans inventarier kan man således finna, att de långt senare i flera fall tjänat som förebilder vid inredning af kyrkor på Skånes landsbygd.

Vid den öfverblick af Skånes äldre byggnadsmonument, som forskandet efter domkyrkans inflytande på den romanska konsten i dessa trakter förutsätter, hafva företrädesvis tre skilda grupper af kyrkor, belägna i olika delar af provinsen, visat sig vara af särskildt intresse. Den ena gruppen koncentrerar sig västerut, strax norr om Lund, den andra i landskapets sydöstra del och den tredje i öster och nordost. En fortsatt undersökning af dessa grupper gifver bl. a. vid handen, att man till den förstnämnda af dessa med all sannolikhet kan knyta Mårten funtsnidares namn och till den andra Carl stenmästares, medan den tredje gruppen ännu saknar mästarens namn. Af utrymmesskäl kunna undersökningarnas resultat och de till dem knutna bevisen nu endast framläggas delvis och i största korthet.

Till en början utskilja vi den tredje gruppen, som omfattar dubbeltornskyrkorna i Simris, Färlöf, Vå m. fl., och till hvilken ansluter sig en samling kyrkor med kraftiga västtorn, hvilka kommunicera med långhuset genom tvenne hvalfbågar, i midten burna af en pelare eller kolonn. Ehuru dessa kyrkor, hvilka otvifvelaktigt influerats från Lund — åtminstone är detta fallet med dubbeltornskyrkorna — äro af stort intresse, kunna de af flera skäl (bl. a. på grund af i viss mån bristande homogenitet dem emellan) ej närmare beröras i denna kortfattade resumé, sedan deras allmänna påverkan från Lundadömen blifvit konstaterad. Vi öfvergå därför till de öfriga grupperna och närmast till Mårtensgruppen.

Det har redan påpekats att V. Sallerups synnerligen intressanta kyrka utförts af bildhuggaren Mårten, hvilken tidigare otvifvelaktigt varit anställd vid domkyrkobygget i Lund¹. Äfven den till kyrkan hörande dopfunten har förfärdigats och signerats af honom². Ej långt från V. Sallerup ligger Hör, en ort, som

¹ Att Mårten varit skåning är f. ö. sannolikt och bestyrkes bl. a. däraf, att inskriptionerna på af honom utförda dopfuntar ansluta sig till danska runinskrifter; jmf. L. WIMMER, Döbefonten i Åkirkeby Kirke (1887), s. 15.

² Jmf. L. TYNELL anf. arb. s. 48.

under 1100-talet haft synnerligen liflig förbindelse med Lund, enär massor af sandsten till domkyrkan tagits från stenbrotten där och i det närbelägna Vitseröd. Kyrkan i Hör är starkt påverkad från

Hammarlunda kyrka
Absidekorationen
Mått 1915 af H. Wählin

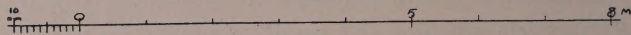
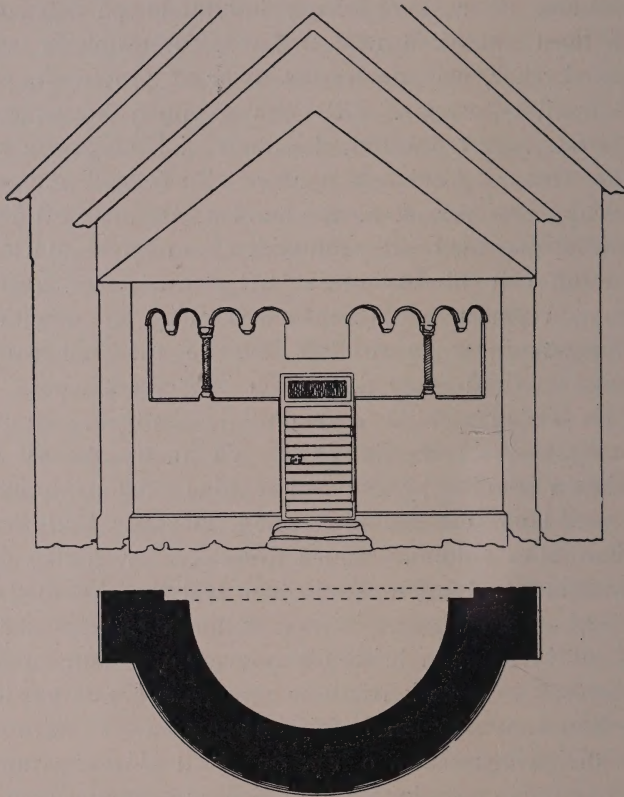

Fig. 194. Absiden till Hammarlunda kyrka; uppmätt af H. Wählin.

Lund, hvilket redan framhållits på tal om dess absid. I denna kyrka står en dopfunt af Mårten, signerad med runskrift. Af dessa och andra grunder, hvilka ej kunna relateras i detta sammanhang, förefaller det sannolikt, att byggmästaren ifråga uppfört äfven denna kyrka. Om så är fallet, måste han också ha byggt de båda när-

belägna, numera nedrifna romanska kyrkorna i Svalöf och Holmby samt den ännu kvarstående kyrkan i Hammarlunda (fig. 192), grannförsamling till den sistnämnda, enär dessa kyrkors absider ornerats på samma sätt som den i Hör (jmf. fig. 193). Hammarlundakyrkans dopfunt är ej af Mårtens hand (den är så liten, att den enligt Tynells åsikt knappast från början gjort tjänst som dopfunt), men ett påtagligt bevis för Mårtens verksamhet i trakten kan man finna af den omständigheten, att funten i moderförsamlingen Harlösa är en typisk, fastän osignerad Mårtensfunt. Det förefaller således i hög grad sannolikt, att såväl Hammarlunda som Hörs, Svalöfs och Holmby kyrkor byggts af Mårten, i likhet med kyrkan i V. Sallerup.

Hammarlunda kyrka har ett rundtorn i väster. Så är likaledes fallet med kyrkan i Hammarlöf. Gemensamt för båda byggnaderna är därjämte, att absiderna afslutas uppåt med en ovanligt stor rundbågsfris, hvilken dock, såsom nämnt, i Hammarlunda bäres af två prydliga kolonnetter. Dopfunten i Hammarlöf måste dessutom (liksom annexförsamlingen i V. Vemmerlöfs funt) härröra från Mårtens verkstad¹, om icke från hans egen hand. Så är äfvenledes fallet med de båda liggande lejonfigurer, hvilka, bitande öfver människohufvuden, äro anbragta på triumfbågens vederlag i Hammarlöf, ett motiv, som torde hämtats från Lunda-dömens norra ingång eller från bågen mellan södra sidoskeppet och tvärskeppet, hvilka bevakas af liggande lejon. En liknande prydnad finnes i V. Tomarps kyrka², dock med den skillnaden, att det ena lejonet utbytt mot en vädur. Lejonet siras med ett band, som går rundt halsen och kroppen och är orneradt med långsgående räfflor, på samma sätt som fallet är å en mängd lejonfigurer

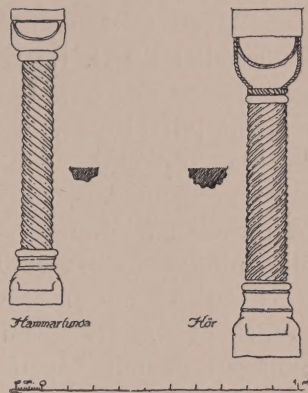

Fig. 195. Absidkolonnetter från Hammarlunda och Hörs kyrkor; efter teckning af H. Wählin.

¹ I en tredje rundtornskyrka (i Blentarp) finnes en dopfuntsfot, som tyckes vara påverkad af Mårtens arbeten.

² Då för omkr. femton år sedan romanska målningar aftäcktes under putsen i korpartiet därstädes, påträffade förf. fragmentariska djurskulpturer (sannolikt felhuggna pjäser) inmurade i väggen, under den gamla hvitningen.

i Lund. Äfven i annexkyrkan i Skegrie hafva, enligt Brunius¹, lejonfigurer varit anbragta såväl å södra portalen som på triumfbågens norra vederlag. Att vi i alla dessa kyrkors ornamentik böra se ett inflytande från Lundadömen är otvifvelaktigt, äfven om icke Mårten direkt ledt uppförandet af dem alla. Tydligt inflytande från dennes verkstad kan därjämte skönjas å såväl portal-skulpturer som funt i Oxie kyrka, hvilka utförts af en och samme man, samt å de rika skulpturerna (nu i Lunds univ:s hist. museum) från de gamla, numera nedrifna kyrkorna i Kvidinge och Bösarp.

Äfven Carl stenmästare, den konstnär som ristat sitt namn å dörrfältet till Ö. Herrestads kyrkas sydportal: »Carl stenmester scar thenna sten» (jmf. fig. 194), är afgjordt påverkad från Lund och har tvifvelsutan, liksom Mårten, arbetat vid domkyrkobygget. Om han förefaller mera själfständig än den förre byggmästaren, så beror detta därpå, att han vid ankomsten till Skåne, antagligen från Gotland, torde varit en skolad mästare, medan Mårtens hela utbildning sannolikt varit förlagd till Lund.

Carl stenmästares verksamhet har ej inskränkt sig till bygandet af Ö. Herrestads kyrka. Han har därjämte, själf eller möjligen genom någon lärjunge, uppfört kyrkan i Hedeskoga, hvars portal (fig. 195) påfallande erinrar om Ö. Herrestads. I den år 1895 ombyggda kyrkan i Öja, som före 1868 hörde samman med Hedeskoga, finnes en dopfunt, hvilken måste vara huggen af Hedeskogaportalens mästare, och från den närbelägna Söfvestads kyrka härrör en funtskål (förvarad i Lunds univ:s hist. museum), hvilken äfven bör räknas bland nämnde stenmästares arbeten².

¹ Skånes konsthistoria, s. 213.

² Det bör samtidigt framhållas, att kyrkan i Söfvestad, enligt meddelande af Th. Wählin, å sockelns hörn företer en säregen skulpturdetalj. Detaljen ifråga förekommer äfven å Löderups kyrka — hvars sockel därjämte har samma karakteristiska profil som Ö. Herrestads kyrkas, nämligen skråkant, platt, half rundstaf, platt — och kallas där af Brunius för »skåpfotsliknande» (Skånes konsthistoria, s. 124 ff). Dessa egendomliga detaljer i Söfvestad och Löderup böra ses i den belysningen, att dopfunten i Löderup, systerfunt till den i Tryde, är starkt influerad från Gotland, medan Söfvestadsfunten utförts af Carl stenmästare eller å dennes verkstad, samt att materialet till den sistnämnda funten efter allt att döma icke är hämtadt från Skåne. Enligt bestämning af prof. J. Chr. Moberg utgöres det sannolikt af s. k. knyckelkalk, hvilken i stora block förekommer å Ölands östra kust. Slutligen bör tilläggas, att äfven Valleberga kyrka och dess dopfunt förete en viss släktskap med ifrågavarande grupp af kyrkor och deras funtar.

Den rikt profilerade sockel, som karakteriserar kyrkan i Ö. Herrestad (och i Löderup), har enligt Brunius¹ haft en motsvarighet på Ingelstorps gamla (utom tornet) nedrifna kyrka. Nämnade förf. framhåller likheten mellan de båda närliggande helgedomarna

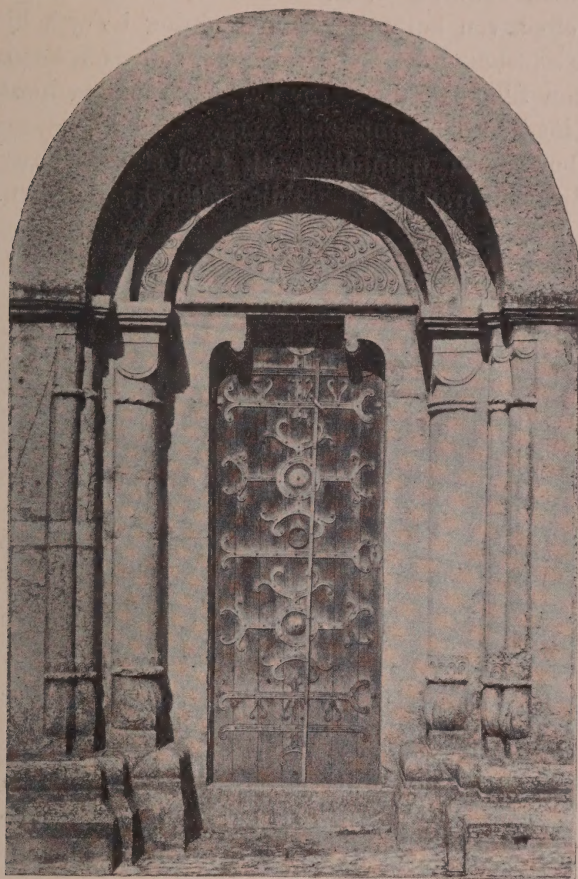

Fig. 194. Ö. Herrestads kyrkas sydportal. Kring dörrfältets midtrosett läses: Carl stenmester scar thenna sten.

och förutsätter samme byggmästare, ett antagande, som bestyrkes af karaktären å portalbilderna i Ingelstorp (delvis förvarade i Lunds univ:s hist. museum). Men mellan dessa och skulpturer från den namnkunniga, år 1160 invigda Tryde kyrka finnes

¹ Skånes konsthistoria, s. 167 ff.

äfven utprägladt släkttycke, mest, som naturligt är, i fråga om kalkstensskulpturerna, fastän åtskillig samhörighet kan spåras äfven mellan Ingelstorpsbilderna och de båda märklige sandstenslejonen från Tryde (äfven dessa i Lunds univ:s hist. museum). Därtill kommer bl. a., att den ofvan omnämnda karakteristiska sockeln äfven kommit till användning i Tryde kyrkas torn, analogt med förhållandet i Bjeresjö och Stora Herrestads kyrkor¹. Slutligen kan tilläggas, att Hörby kyrkas gamla sydportal är nära befreundad med Carl stensemästares verk.

Det har redan framhållits, att Carl stensemästares konst afgjordt skiljer sig från den samtidiga skånska i gemen. Förkla-

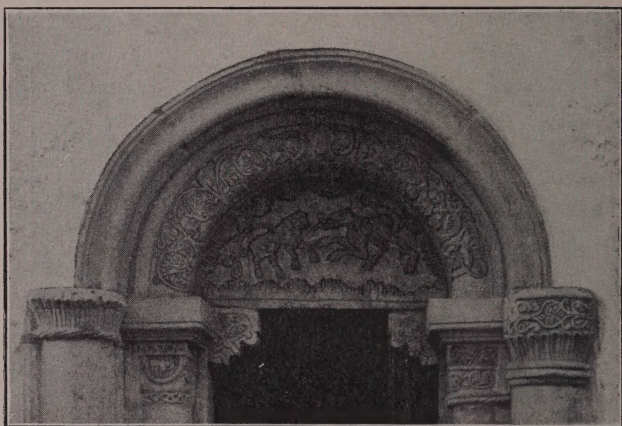

Fig. 195. Portalskulptur från Hedeskoga kyrka ; sannolikt utförd af Carl stensemästare.

ringen härpå torde vara följande. Alla af nämnde byggmästare uppförda kyrkor förete vissa skulpturella och äfven enstaka arkitektoniska egenheter, hvilka i mera utvecklade form kunna återfinnas å gotländska kyrkor af långt senare datum. De för oss främmande, antikefterbildande och orientaliska reminiscenser, hvilka påträffas i dessa Carl stensemästares skulpturer, kunna synnerligen väl förenas med det österifrån kommande inflytande, som påverkat den gotländska konsten. Betydelsen af denna kultur-

¹ Omöjligt är måhända icke, att de i Skåne stundom förekommande runda kyrktornen — särskildt gäller detta Bollerupstornet, hvilket har samma sockelprofil som de ofvannämnda kyrkorna — äro influerade från Gotland, där runda torn i form af fristående kastaler stundom finnas invid kyrkorna.

ström för den nordiska metallornamentiken har i flera arbeten påvisats af T. G. Arne, och samme forskare har äfven sammanställt de från Bysans influerade målningarna i Garda kyrka på Gotland med åtskilliga kyrkomålningar från trakten af Novgorod. Slutligen låter det sig enligt Johnny Roosvals åsikt konstatera, att en liknande påverkan äfven gjort sig gällande på den gotländska skulpturen.

Med det förutnämnda gotländska inflytandet på den skånska konsten kan mycket väl den omständigheten sammanhånga, att Carl stensemästare vanligen arbetade i kalksten¹, medan sandsten, det i Lund brukliga materialet, endast användes till enstaka skulpturer. Denna blandning af byggnadsmaterial, kalksten till själfva byggnaden och sandsten till vissa detaljer, förekommer nämligen enligt Roosvals utsago såsom regel i de gotländska kyrkorna. Det bör slutligen framhållas, att de märkligaste af alla skånska funtar påträffas just inom samma område som de af nämnde byggmästare uppförda kyrkorna, och dessa funtar bära alldeles omisskänneliga spår af gotländskt inflytande, äfven om endast ett litet antal utförts af Carl stensemästare eller på hans verkstad.

Det förefaller helt naturligt, att byggnadsledaren i Lund jämte de stenhuggare från Lombardiet, som han sannolikt medfört, och de skånska arbetare, hvilka kunnat uppdrifvas och utbildas, äfven använt sig af gotländska mästare. Tänkbart är dessutom, att enstaka stenhuggare från det egentliga Danmark och från mellersta Sverige, t. ex. Västergötland², varit anställda i Lund. På Gotland hade man, enligt hvad Ekhooffs undersökningar visat³, byggt kyrkor af sten redan under slutet af 900-talet, eller i hvarje fall under hela det följande århundradet, hvarjämte dylika kyrkor ännu under romansk tid bevisligen ombyggts och förstorats upprepade gånger. Då till detta vittnesbörd om tillvaron af en tidig stenkyrkoarkitektur kan läggas, att rent romanska, om uppdrifven yrkesskicklighet vittnande byggnadsdelar och skulpturdetaljer äro tillvaratagna i flera af de kyr-

¹ Naturligtvis sammanhänger detta äfven med det förhållandet, att man i denna del af Skåne hade god tillgång på kalksten.

² Ett visst samband kan måhända spåras mellan Carl stensemästares ornamentik och den i Västergötland på 1100-talet verksamme stensemästaren Haralds (jmf s. 264, not 1).

³ E. EKHOFF, *S:t Clemens kyrka i Visby* (1912); *Bidrag till Gotlands kyrkornas kronologi*, *Fornvännen* 1913, s. 28 ff. och 91 ff.

kor från 13:de och början af 14:de århundradet, hvilka sedermera aflöste nästan samtliga äldre, så måste man förutsätta, att på Gotland redan tidigt, antagligen under inflytande österifrån, utbildats en skola af dugliga, inhemska stenhuggare¹.

Den lucka inom den gotländska konsten, hvilken sålunda tyckes förefinnas mellan tiden för uppträdandet af de äldsta stenkirkorna — dessas tillvaro har med säkerhet kunnat konstateras genom utgräfningar — och den byggnadsperiod, då de ännu bevarade, ståtliga kirkorna från senromansk och tidigt gotisk tid började uppträda, torde alltså endast vara skenbar. Den förklaras ej blott genom förekomsten af ofvan omnämnda tidigt romanska kirkor samt af det fåtal byggnadspartier och skulpturer från dylika, hvilka inmurats i yngre byggnadsverk, utan sannolikt äfven af den omständigheten att gotländska stenhuggare fingo anställning vid dömbygget i Lund, efter hvars fullbordan de kvarstannade i provinsen för att uppföra kirkor af sten ute på landsbygden (äfven till andra sidan Sundet, ovisst ännu huru långt, tyckes deras verksamhet hafva sträckt sig), och att en med export förenad, storartad funtfabrikation florerade i Skåne och på Gotland under 1100-talet och början af 1200-talet.

Den omständigheten, att det i Skåne finnes en stor mängd konstnärligt arbetade funtar af gotländskt ursprung eller med påverkan från Gotland, behöfver icke betyda, att alla dessa funtar importerats hit. De ha sannolikt till stor del huggits af stensemästare, hvilka kommit till Skåne för domkyrkobyggets skull och sedermera stannat kvar där, äfven efter dömens fullbordan, som kyrkobyggmästare och funtsnidare. Förhållandet ifråga förklarar på ett tillfredsställande sätt den omständigheten, att gotländska funtar här i provinsen äro sirade med lombardiska detaljer. Hvad den tidiga gotländska funttypen beträffar, karakteriseras denna af en regelbundenhet i uppbyggnaden, som tyckes vara inhemska (jmf. t. ex. huru den af fyra figurer flankerade dopfuntsfoten till sin form erinrar om de små runda, dosformiga metallspännena från vikingatiden med deras korsvis anbragta förkroppningar), men så småningom uppblandas ornamentiken å denna funttyp med fantastiska djurfigurer och antikiserande bladmotiv, hvilka, åtminstone delvis, ej hämtats österifrån, utan från Lund.

¹ Jmf. J. Roosval, *Die Kirchen Gotlands* (1911).

Det helt naturliga inflytandet från den äfven utanför Sverige kända och verksamma stenhuggareskolan på Gotland — hvilken så småningom fick en mycket stor betydelse för särskildt Nordens medeltidsskulptur — har sålunda motsvarats af en påverkan i motsatt riktning. Också finner man i enstaka gotländska kyrkor sekundärt anbragta, från äldre byggnadsverk härrörande, skulpturdetaljer med lombardisk påverkan, hvilken näppeligen kan härledas från annat håll än från Lund. Ett typiskt exempel härpå utgör bl. a. den vackra nordportalen till långhuset i Hablingbo kyrka¹. Roosval har redan påpekat likheten mellan vissa gotländska funtar och reliefer jämte portalen i fråga å ena sidan och skulpturer från domkyrkan i Lund å den andra, äfven om han är något tveksam, huruvida detta lombardiska inflytande kommit direkt från Italien eller från Lund². I sin uppfattning af dessa skulpturers lombardiska karaktär har Roosval otvifvelaktigt rätt. Och lika sannolikt är, att deras förekomst på Gotland blifvit en följd af det utbyte, som under en stor del af 1100-talet existerade mellan domkyrkobygget i Lund och den tidiga kyrkliga konsten på Gotland.

Liksom den från Lunds domkyrka utgående konstriktningen satt tydliga spår å gotländska skulpturer under romansk tid, så förefaller det ej osannolikt, att densamma, fastän indirekt, i någon mån kan hafva påverkat dömbyggnaderna i Viborg och Ribe på Jylland, hvarjämte den tyckes hafva influerat på den samtidiga kyrkliga konsten på Sjælland³. Denna är i hög grad slätstruken, och de få mera intressanta portaler, som finnas, anses — jämte ett antal dopfuntar — af Mackeprang härröra från skånskt inflytande⁴. Den nämnde forskaren har säkerligen rätt häri; och det förefaller ganska troligt, att de ståtliga portalerna från Ejby (och måhända äfven Gladsakse) kyrka äro arbeten af en skånsk-gotländsk bildhuggare. Måhända torde de rosetter, som förekomma

¹ Ifrågavarande portal (afbildad hos ROOSVAL, *anf. arb.* pl. 44), som utförts för en äldre kyrka, har tillvaratagits i den nuvarande, till sin hufvudsakliga del från 1300-talet stammande kyrkan.

² *Anf. arb.* s. 104.

³ Ej osannolikt är att äfven Rydaholms med dubbeltorn prydda kyrka i Småland uppförts under påverkan från Lund.

⁴ Flera kyrkor på Sjælland hafva dessutom uppförts af skånsk sandsten. Jmfr M. MACKEPRANG, *Skaansk Indflydelse paa romanske Landsbykirker i Nord- och Østsjælland* (Aarb. f. nord. Oldk. 1914, s. 162 ff.).

å dessa bildverk och hvilka med rätta framhållas såsom bevis för deras samhörighet med skånska skulpturer, jämte sina motsvarigheter i Skåne böra sättas i samband med de rosetter, hvilka långt senare öfverflöda på de gotländska portalskulpturerna.

De i det föregående skisserade skildringarna af stensemästarna Mårtens och Carls arbeten som byggmästare och bildhuggare i Skåne äro ej afsedda att utgöra ett slutgiltigt svar på spörsmålet om dessa mäns konstnärliga verksamhet. Men äfven om en och annan jämkning eller, snarare utvidgning af ifrågavarande uppgifter torde blifva behöflig, står det fast, att såväl Mårten som tvifvelsutänkt äfven Carl haft anställning vid kyrkobygget i Lund och att de jämte sina lärjungar utfört betydande arbeten som kyrkobyggmästare och funtsnidare i Skåne.

Att tidigt uppförda, ansevärda katedraler utöfvat inflytande på kyrkor, som sedermera nybyggts inom samma stift, är en helt naturlig sak. Ett talande exempel härpå finnes bl. a. på så nära håll som i Jylland, där de romanska stiftskyrkorna i Ribe, Viborg och Slesvig påverkat en mängd närliggande landtkyrkor, medan t. ex. Sjællands kyrkliga konst är oändligt mera slätstruken. Af det föregående framgår, att domkyrkan i Lund väsentligen bidragit till höjandet af den kyrkliga konsten i Skåne i, som det förefaller, ännu högre grad än de jylländska katedralerna i sin landsända. Denna hastigt spirande renässans, hvilken omedelbart följde Lundadömens uppförande i spåren, torde, såsom redan påpekats, först och främst ha sin orsak däruti, att i den landsdel, där det mäktiga byggnadsverket reste sig, vid denna tidpunkt så godt som endast kyrkor af trä förekommo, och detta material ville man fortast möjligt utbyta mot den modernblifna, varaktiga stenen. Inom provinsen fanns riklig tillgång på sandsten, om hvilken man genom Lundabygget hade god och riklig erfarenhet, men äfven på kalksten och åtskilliga mindrevärdiga stensorter, medan man i Danmark antingen fick nöja sig med importeradt material eller hålla till godo med den lösa tuff- och kritstenen samt den svårarbetade graniten.

Härtill kommer den viktiga omständigheten, att Lund just under 1100-talet blef medelpunkten för hela Nordens andliga lif, hvarjämte domkyrkan, som skapats af en konstnär från det land, som var den kyrkliga maktens centrum, såväl i fråga om arkitekturen som beträffande ornamentiken var den mest storslagna,

mest omväxlande och för konstsinnet mest väckande af de ungefär samtida danska katedraler, som voro under uppförande. Vidare måste den långa byggnadstiden och den monumentala anläggningen med nödvändighet fordrat och äfven fostrat en mängd konstnärer och konsthandtverkare, och det är dessa män, hvilka efter domkyrkans fullbordande och under påverkan af henne pröfvat sin skicklighet vid uppförandet af de stenkyrkor och huggandet af de stenskulpturer, som i en hast växte upp öfverallt i hela provinsen, efterträdande de gamla arkitektur- och skulpturverken af trä.

Ofvan anförda, korta och delvis löst skisserade framställning af Lundadömens inflytande på Nordens och särskildt Skånes kyrkliga konst gör själfallet icke anspråk på att slutgiltigt utreda detta viktiga spörsmål. Men fastän en utförligare skildring däraf måste uppskjutas, torde likväl den ofvan lämnade summariska framställningen bidraga till att i sin mån skingra det dunkel, som hittills höljt den äldsta skånska medeltidskonstens historia utanför Lund.

Fig. 198. Skulpturdetalj från den af Mårten funtsnidare utförda och signerade dopfunten i Hörs kyrka.

Beiträge zur Baugeschichte des Doms zu Lund.

Zusammenfassung.

I. Das älteste Laienchor mit seinen Veränderungen in späterer Zeit.

S. 1—38.

Als im Herbst 1910 in den Lundenser Dom Centralheizung eingelegt werden sollte, entdeckte man unter der Treppe, die jetzt eine Verbindung zwischen dem Mittelschiff und dem Chore bildet, Überbleibsel von dem ältesten Laienchore mit einer Altarnische, vor welcher »altare inferius« seinen Platz gehabt hatte. Diese sorgfältig ausgehauene Sandsteinnische, die mitten unter dem Triumphbogen lag, war von einem Baldachin oder einer Mauerverkröpfung umgeben, durch welche das höher gelegene Querschiff (eine Krypta streckt sich längs unter der ganzen Chortour) noch mehr vom Mittelschiff getrennt wurde. Die Verbindung zwischen den beiden letztgenannten Teilen der Kirche bildeten zwei schmale, steile Treppen, welche die Altarnische umschliessende hohe Mauerpartie flankierten.

Eine verheerende Feuersbrunst im Jahre 1234 zerstörte diese ursprüngliche Quermauer. Aber nach einer oberflächlichen Reparatur, bei der die Altarnische mit Ziegel bekleidet wurde, wodurch ihr kleines Fenster, das mit der dahinterliegenden Krypta in Verbindung stand, zugemauert und nebst der sie umgebenden Mauer überputzt und mit Figurenmalereien versehen wurde (einzelne Spuren sind noch erhalten), stand das Laienchor binnen kurzem wieder fertig da.

Als im Jahre 1254 Jakob Erlandsson Erzbischof in Lund wurde, war das Chor seinem Ermessen nach zu eng. Die alte

Quermauer wurde abgebrochen, und eine neue wurde ein Stück weiter nach Westen im Mittelschiff zwischen den beiden östlichsten Nebenpfeilern aufgeführt. Der Raum zwischen den beiden Mauern wurde bis auf den Lehm ausgegraben und mit Gewölben bedeckt, auf welchen ein Fussboden in der Fortsetzung des Querschiffes angebracht wurde. Durch die Mitte der Quermauer (Lectoriummauer) führte eine Treppe hinauf zu dem neuerworbenen Chorgebiete, welches nördlich und südlich mit Mauern, in gleicher Höhe wie die Lectoriummauer im Westen, umgeben wurde. Diese Mauern im Norden und Süden streckten sich weiter quer über das Querschiff, und an ihren inneren Seiten, wie auch an der Lectoriummauer, wurden Chorstühle aufgestellt. In der letztgenannten Mauer führte eine Treppe hinauf nach der Plattform des Lectoriums, wo die Pulte ihren Platz hatten. Diese Plattform wurde später im Jahre 1626 zerstört, und eine grosse Orgel auf der Lectoriummauer gebaut. Diese ganze Einrichtung wurde bei der Restaurierung im 19. Jahrhundert beseitigt.

II. Die Einwölbung.

S. 39—81.

Von den grösseren Gewölben des Domes existieren keine älteren als die aus der Zeit gleich nach dem Brande 1234.

Einzelne sind ganz neu, datieren von der Restaurierung am Ende des 19. Jahrhunderts, bei welcher Gelegenheit die übrigen mehr oder weniger umfassenden Reparaturen unterzogen worden sind. Man hat sich bis jetzt mit allgemeinen, einander widersprechenden und nicht bewiesenen Behauptungen bezüglich der Beschaffenheit der ältesten Dachverhältnisse des Langhauses begnügt. Einzelne Verfasser meinen, dass es anfänglich mit einem Holzdach bedeckt, andere, dass es gewölbt war.

Es ist jedoch möglich, diese Frage klar zu entscheiden, wenn man nicht nur das Bauwerk in seiner jetzigen Gestalt an und für sich, sondern auch die vielen dasselbe betreffenden Zeichnungen sorgfältig studiert, die der erste Restaurator des Domes Professor C. G. Brunius vom Jahre 1833 an hat ausführen lassen, teils schon vor dem Umbau, teils während desselben. Besondere Verhältnisse, namentlich die von den übrigen abwei-

chende Grösse und Konstruktion der drei östlichen Pfeilerpaare, sowie der Umstand, dass die die Hauptpfeiler verbindenden Principalbogen in dieser östlichen Travée blind sind, zeigen, dass das Langhaus ursprünglich als flachgedeckt mit gleich grossen Pfeilern, die durch Arkadenbogen verbunden waren, angelegt worden ist.

Allem Anschein nach ist dieses System schon gegen das Jahr 1140 auf folgende Weise geändert worden. Das mittlere von den drei Pfeilerpaaren, die zu dieser Zeit fertig waren, wurde fast unverändert gelassen. An den Pfeilern des Triumphbogens wurden Eckpilaster zum Tragen von Kreuzgewölben angebracht, während die am westlichsten gelegenen von den drei Pfeilerpaaren mit Pilastern und Halbkolonnen zum selben Zweck versehen wurden. Im Anschluss an dieses System von grösseren und kleineren Pfeilern, von welchen die letzteren die Gewölbe der Seitenschiffe tragen sollten, die ersteren auch noch die Gewölbe des Mittelschiffes, erhielten die von Grund aus neu aufgeführten, westlichen Pfeilerpaare ein von den vorigen sehr abweichendes Aussehen, mit besonders hervortretendem Unterschied zwischen den wegen durchgehender Principalbogen wenig belasteten Nebenpfeilern und den dieselben an Grösse mehrfach übertreffenden Hauptpfeilern. Dieser Unterschied zwischen den östlichen und den westlichen Pfeilern ist leider bei der Restaurierung der Kirche im 19. Jahrhundert verwischt worden.

Die Veränderungen, die mit den Seitenschiffen bezüglich des Austausches von Holzdach gegen Gewölbe vorgenommen wurden, sind folgende. Längs den Innenseiten der Aussenmauern wurden Pilaster mit davorstehenden Halbsäulen angebracht und ähnliche Halbsäulen wurden vor den freistehenden, nach den Seitenschiffen hin gewandten Seiten der Pfeiler geplant und teilweise im südlichen Seitenschiff, wo Reste von solchen noch nachgewiesen werden können, aufgeführt, genau so wie bei den grossen Kathedralen am Rhein. Beim Fortschreiten der Arbeit gelang es jedoch die Konstruktion dahin zu vereinfachen, dass die Gürtelbogen und Gewölbeanfänge der Seitenschiffe auf den Pfeilergesimsen Platz hatten, wodurch die Halbsäulen als überflüssig fortfielen. Dieses vereinfachte System konnte schon im östlichen Teil des nördlichen Seitenschiffes angewandt werden, welches etwas später als das südliche aufgeführt wurde.

In seinem Buche »die frühmittelalterliche Kunst der germanischen Völker« hat Seesselberg zu beweisen versucht, dass die Wölbung des Triumphbogens, was die unteren Teile betrifft, von der ursprünglichen Anlage herrührt.

Da dieser Bogen, dessen obere Partien von dem Brande 1234 zerstört wurden, später wieder hergestellt werden sollte, geschah dieses nach Seesselberg von einer gewissen Höhe aus, welche durch einen der Bauleiter an einem Quaderstein, in den das Wort »GAMLI«, d. h. »alte«, eingeritzt war, markiert worden sei.

Genaue Untersuchungen haben jedoch dargelegt, dass die ältesten Teile von der unteren Partie der Wölbung des Triumphbogens, sowohl an der inneren wie an der östlichen Seite, nach dem genannten Brande »abgeschält« worden waren. Die Wandpfeiler, die den Bogen selbst tragen, sind indessen unbeschädigt. Man hat ungefähr einen Decimeter von der Mauerfläche weggehauen, teils auf der Innenseite, damit der Triumphbogen erweitert werden könnte (gemäss den Forderungen des modern gewordenen Übergangsstiles), teils auf der östlichen Seite, damit die Gewölbekolonnetten auf dem Pfeilergesimse Platz fänden. Das geheimnisvolle Wort »GAMLI« ist gerade auf der neuen östlichen Mauerfläche eingehauen worden (auf der nördlichen Seite des Triumphbogens) und besteht aus teilweise schwer zu deutenden Buchstaben, die wahrscheinlich bei der Restaurierung im 19. Jahrhundert eingeritzt worden sind.

Auch die übrigen Gürtelbogen, die das Gewölbe des Mittelquadrats tragen, sind auf der einen Seite in gleicher Weise verändert worden, um den Gewölbekolonnetten Platz zu machen. Die Veränderung ist an den Stellen geschehen, wo die Gewölbekolonnnette nicht an einer Wandfläche angebracht werden kann, denn längs einer solchen hat die Kolonnnette verlegt werden können, ohne dass das Pilastergesims hat abgehauen werden müssen.

Nach dem Brande 1234 wurden neue Gewölbe in das Querschiff eingespannt. Das nördlichste von diesen wurde 1524 gegen ein achtheiliges (vergl. Kap. VII) ausgetauscht und die übrigen sind im 19. Jahrhundert mehr oder weniger umgebaut oder repariert worden. Reste der ältesten Gewölbe sind somit hier nicht erhalten geblieben. Weil man das Langhaus

mit Hinblick auf ein Holzdach anzulegen begonnen hatte, muss man annehmen, dass auch das Querschiff von Anfang an flach gedeckt war (dass der Dachstuhl offen gewesen, ist nicht wahrscheinlich), aber dass die Gewölbe in Verbindung mit der Einwölbung im Langhause aufgeführt worden sind.

Die nach dem Brande im Jahre 1234 eingespannten Gewölbe im Hochchor und in der Abside existieren noch, das erstere ein Kreuzgewölbe, ist stark repariert, das letztere, ein fünfteiliges von einer glatten Halbkuppel gedecktes Helmgewölbe, ist von dem Restaurator der Kirche, Helgo Zetterwall, mit dem früheren zusammengebaut worden. Vor dem genannten Brande war das Hochchor von einem Tonnengewölbe bedeckt, dessen Kämpfergesimse noch existieren, während eine gewöhnliche Halbkuppel die Decke der Abside bildete.

Es ist anzunehmen, dass die Krypta (ihr Hochaltar wurde im Jahre 1123 eingeweiht) schon von Anfang an eine gedrückte Kuppel über dem Mittelquadrate hatte. Die, welche jetzt da ist, ist jedoch umgebaut, wahrscheinlich von Meister Adam von Dören, der im Anfang des 16:ten Jahrhunderts die Krypta gründlich reparierte. Es zeigt sich unter anderem, dass das Gewölbe selbst ganz oder teilweise aus Backstein aufgeführt worden ist, einem Material, das im Norden nicht vor der Mitte des 12. Jahrhunderts vorkam (die älteste datierte Backsteinkirche in Schonen wurde im Jahre 1191 in Gumlösa eingeweiht).

III. Die Türme.

S. 82—101.

Die jetzigen Westtürme wurden 1869—1874 (bei der durchgreifenden Restauration am Schlusse des 19. Jahrhunderts) von Grund aus durch Architekt Zetterwall umgebaut und erinnern nur teilweise an die alten. Diese (oder wenigstens der südliche, der nördliche Turm war im 16. Jahrhundert umgebaut worden,) hatten allem Anschein nach, anstatt der jetzigen drei, nur zwei Galerien, und diese Galerien waren von denen Zetterwalls etwas verschieden. Die Türme gehörten jedoch nicht zu dem ursprünglichen Bauplan, welcher von Donatus (*»architectus operis*

hujus», wie ihn zwei gleichzeitige noch erhaltene Handschriften nennen), einem in der lombardischen Kunst erfahrenen Meister, wahrscheinlich von Geburt Italiener, entworfen ist.

Die mit nordischen Elementen versetzte lombardische Ornamentik, die den übrigen Teil der Kirche auszeichnet, ist nämlich nicht im Turmkomplex zu finden. Weder Donatus noch dessen Nachfolger, ein in Italien wie auch am Rhein geschulter Steinhauer, wahrscheinlich jener Regnerus, der in den obenerwähnten Gedächtnisbüchern genannt ist, sondern ein dritter Baumeister dürfte die Türme begonnen und die schlecht ausgeführten antikisierenden Ornamentpartien ausgeführt haben, die sich an den unteren Teilen des Turmes befinden. Dieser entartete Ornamentstil wurde durch einen anglo-normandischen ersetzt, doch nicht plötzlich, sondern so, dass die antikisierenden Kapitäle nach und nach in Faltenkapitäle übergingen.

Es muss jedoch betont werden, dass die gemeinsame Charakteristik, soweit dieselbe die Ornamentik berührt, nur auf Beobachtungen an dem nördlichen Turm gegründet ist, weil der südliche in seiner oberen Hälfte vollständig umgebaut und dessen unterer Teil von Adam van Dürén im Anfange des 16. Jahrhunderts repariert wurde.

Da jedoch die unteren Partien der beiden Türme in ihrer Bauart eine wesentliche Ähnlichkeit zeigten, darf man annehmen, dass der südliche Turm, wenn er, wie wahrscheinlich von Anfang an fertig gebaut worden, auch in ganzen dem nördlichen ähnlich gewesen ist (eine Annahme, dass derselbe am oberen Teil achteckig war, ist unbegründet).

Es ist wohl weiter anzunehmen, dass die Türme fertig waren, als Erzbischof Absalon († 1201) in seinem Testamente Mittel zu einer mächtigen Glocke, Maria Laura, vermachte, die, wie man annimmt, 14 Jahre später fertig war. Diese kolossale Glocke wurde im Jahre 1519 umgegossen und bei dieser Gelegenheit der nördliche Turm, in welchem die Glocke bis dahin ihren Platz hatte, notdürftig repariert.

Der südliche Turm wiederum, in dem später der umgegossene und noch schwerer als vorher gewordene Erzkoloss aufgehängt werden sollte, muss dann ungefähr bis zur Mitte abgebrochen und später aus Backstein wieder aufgeführt worden sein, doch ohne die Arkaden, die denselben aller Wahrscheinlichkeit nach

einmal geziert haben. Das Gewicht der Glocke erforderte nämlich massive Mauern ohne Galerien.

Dass die Türme nicht gleichzeitig mit der Kirche selbst aufgeführt worden sind, geht nicht nur aus der anglo-normandischen Ornamentik, sondern auch aus dem Grundplan der Westpartie hervor. Die Vorhalle in zwei Wohnungen, die den Raum zwischen den Türmen in Anspruch nahm, deutet auch auf einen direkten oder indirekten Einfluss Frankreichs (Cluny) hin, eine Beeinflussung, die durch die Klöster in Hirsau und Limburg vermittelt, auch bei vielen deutschen Kirchen wahrgenommen werden kann.

IV. Die Chorpartie.

S. 102—112.

In dem bei der Restaurierung von Architekt Zetterwall im Jahre 1860—1880 geführten Baujournal ist erwähnt, dass er bei Reparaturen an den Aussenmauern des Hochchors ältere Mauerflächen ungefähr 80 ctm. innerhalb der jetzigen angetroffen hat. Man muss also damit rechnen, dass das Hochchor früher (wahrscheinlich während der flachgedeckten Periode der Kirche) dünnere Mauern gehabt hat, als jetzt. Da sich die Absidefassade in solcher Weise an das Hochchor anschliesst, dass eine Verschiebung der Mauerfläche des Hochchors von 80 ctm nach innen verursachen würde, dass der westliche Teil der Abside ausserhalb dieser zu liegen käme, kann man somit daraus nur die Schlussfolgerung ziehen, dass die Abside von Anfang an kleiner und einfacher als die jetzige gewesen (analog z. B. mit dem Verhältnis in Speier).

Wenn man die gegenwärtige Ornamentik der Abside untersucht, so findet man auch, dass dieselbe ein Gepräge trägt, das jünger ist, als das welches die übrige Skulptur in den östlichen Teilen der Kirche kennzeichnet, und dass dieselbe mehr mit dem Ausschmuck an den westlichen Partien der Kirche übereinstimmt.

Diese Fakta bestätigen Zetterwalls Annahme und beweisen, dass die jetzige Abside eine ältere kleinere in sich einschliesst. Man hat bemerkt, dass die Galerie, die das Äussere der

Abside nach oben abschliesst, nicht bei der Einweihung der Kirche 1145 fertig gewesen ist. Als Grund hat man angeführt, dass ähnliche Gallerien so frühen Datums in Deutschland nicht bekannt wären. Mit unrecht, scheint es, denn die Gallerie der Abside im Dome zu Speier fällt wahrscheinlich in die Zeit um 1137. Ausserdem kann hinzugefügt werden, dass man ebenso gut Vorbilder für die genannte Gallerie, die sich übrigens durch leichte, zierliche Arkaden auszeichnet, in Italien suchen kann, woher die ausserordentlich schöne und reichhaltige Ornamentik geholt ist. Dasselbst entwickelten sich ja sehr schnell ähnliche Gallerien, es kamen solche vollständig ausgebildet schon im Anfange des 12. Jahrhunderts vor.

Die bedenklich beschädigte Ornamentik an den Galleriekapitälen (die ganze Abside wurde am Schlusse des 18. Jahrhunderts heruntergenommen und behauen) stimmt jedoch mehr mit dem Ausschmuck an den westlichen Teilen der Kirche überein und deshalb dürfte mit aller Wahrscheinlichkeit das Entstehen der Absidegallerie in das dritte Viertel des 12. Jahrhunderts zu verlegen sein, also in die Periode, in der aller Wahrscheinlichkeit nach die ganze Kirche mit Ausnahme vom Turmkomplex vollendet worden ist.

V. Verschiedene Nuancen in der Ornamentik der Kirche.

S. 113—127.

In der Tierskulptur des oberen Teiles der Kirche kann man verschiedene Gruppen unterscheiden. Am deutlichsten treten dieselben bei den Löwengruppen hervor, die drei verschiedene Typen vertreten. Die älteste von diesen, Gruppe I, umfasst kleinere Löwenbilder von einem katzenartigen Äusseren, die nur im Relief vorkommen. Man trifft sie ausschliesslich an den ältesten Teilen der östlichen Partien der oberen Kirche an. Von grösserem Interesse sind die Gruppen II—III, welche sowohl im Relief als auch mehr oder weniger freistehend vorkommen. Sie sind am leichtesten dadurch zu unterscheiden, dass die Augen bei der erstgenannten Gruppe oval, mit vertieften Pupillen sind, während sich die letztgenannten durch gebogene, nach vorn gerundete, nach hinten spitze Augen auszeichnen. Repräsentanten der

Gruppe II gibt es nur in dem älteren Teil der Kirche, nach Westen bis einschliesslich der Seitenschiffsportale, während die Vertreter der Gruppe III sowohl im östlichen wie auch im westlichen Teil der Kirche anzutreffen sind. Sicher ist, dass die letztgenannte Gruppe als Ganzes jünger sein muss als die beiden anderen, weil sie sich bedeutend weiter nach Westen streckt. Es zeigt sich auch, dass deren Vorhandensein in den östlichen Teilen des Gebäudes, im Baldachin um die nordöstliche Kapelle des Querschiffes und in der Absidenfassade, sekundär ist, was darauf beruht, dass diese Partien später hinzugefügt worden sind. Somit hat der Baldachin (vergleiche folgendes Kapitel) wahrscheinlich ein Portal in dem von Anfang an turmlosen Westgiebel der Kirche umrahmt. Was die Absidenfassade betrifft, ist im vorhergehenden Kapitel hervorgehoben worden, dass sie ohne Zweifel auf einer kleineren, einfacheren Abside älteren Ursprungs aufgeführt worden. Diese Annahme wird in der Tat durch das Faktum bestätigt, dass die Löwengruppen (und auch andere Tierbilder), welche dieselbe ornieren, von einem Typus sind, der nicht gleichzeitig in den östlichen Teilen des Gebäudes, wohl aber in dessen westlichen Teilen auftritt.

Obgleich die Muster und die Wahl der Motive in der Ornamentik des Lundenser Domes lombardischen Ursprungs sind (mit Ausnahme von der Ausschmückung der später hinzugebauten Türme) kann man doch an mehreren Skulpturpartien Nuancen wahrnehmen, die nicht aus Italien herkommen können. So sind, wie schon hervorgehoben wurde, die Augen bei mehreren Tierfiguren stark bogenförmig, an dem einen Ende gerundet und an dem andern Ende in eine Spitze auslaufend. Diese Spitze ist in der Regel nach hinten gekehrt, wie auf vielen Bildern aus der Ornamentik der als Reiswerkbauten aufgeführten nordischen Holzkirchen (»Stabkirchen«), aber es gibt auch Beispiele von Köpfen, deren Augen nach vorn spitz sind, genau wie die an den Drachenköpfen auf Runensteinen und auf Metallstücken von anerkannt nordischem Ursprung.

Diese nordische Eigenart der Formen ist mit einer grossen Geschicklichkeit im Ausführen vereint. Darum muss man annehmen, dass ausser den in der lombardischen Kunst erfahrenen Steinhauern, die Donatus, der ausländische Architekt mitgebracht hatte, auch geschickte nordische Arbeiter von Donatus ausgebildet

wurden, und dass diese einheimischen Leute mehreren seiner ausländischen Muster den persönlich nordischen Detailcharakter, der dieselben auszeichnet und der sie von allen andern unterscheidet, verliehen haben.

VI. Die Baldachine im Querschiffe.

S. 128—150.

Der vor der nordöstlichen Kapelle des Querschiffes stehende Baldachin scheint schon beim ersten Blick für einen ganz andern Platz gemacht worden zu sein. Nicht allein dass die Bogenöffnung viel zu klein ist für die Umfassung der Kapelle und die unproportioniert langen Säulenschäfte, die in der Mitte zusammengesetzt sind, sondern die Kapitäle sind auch verschiedener Grösse, und das Listwerk des Bogens ist in der Mitte falsch zusammengesetzt. Dazu kommt, dass die Verzierung des Baldachins von einem jüngeren Typus ist als die der Kapelle selbst. Alles deutet somit darauf hin, dass der Baldachin von einer jüngeren Gebäudepartie dorthin geschafft worden ist. Am nächsten liegt die Annahme (wie schon erwähnt), dass derselbe ursprünglich vor einem Portal in der von Anfang an turmlosen Westfassade angebracht gewesen ist. Von da muss derselbe, entweder in der letzten Hälfte des 12. Jahrhunderts, als der Turmkomplex der Westfassade hinzugefügt, oder möglicherweise nach dem Brande 1234, als die Vorhalle zwischen den Türmen in das Mittelschiff hineingezogen wurde, weggeschafft worden sein.

Dass die nordöstliche Kapelle schon von Anfang an ihren jetzigen, von der südöstlichen etwas abweichenden Grundplan gehabt hat, und ohne Gedanken an einen Baldachin angelegt wurde, geht aus einem Vergleich mit der südlichen Kapelle hervor, deren Baldachin gleichzeitig mit dem umgebenden Mauerwerk aufgeführt worden ist. Diese beiden Kapellen sind auf zwei ähnlichen unten in der Krypta angebracht und die nördliche unterscheidet sich von der südlichen durch das Vorhandensein von zwei Nischen in den nördlichen und südlichen Mauerpfeilern. Ohne Zweifel ist es das Vorhandensein dieser beiden Nischen, das den Baumeister veranlasst hat, die darüber befindliche Ka-

pelle grade um so viel zu erweitern, dass die genannten Nischen frei von der Belastung der gewaltigen auf ihnen ruhenden Mauer-
masse geworden sind. Es zeigt sich auch, dass die Mauern der südöstlichen Kapelle im Verhältnis zu den darunter liegenden Mauern der Krypta um so viel eingezogen worden sind, dass auch der grössere Teil der Baldachinkolonnen auf denselben Platz findet, während die Mauern der nordöstlichen Kapelle fast vertikal mit den darunter liegenden laufen, so dass die Kolonnen ihren Sitz auf der Gewölbefüllung haben.

Alles deutet somit darauf hin, dass die nordöstliche Kapelle ohne Gedanken an ein davorliegendes Baldachingebäude aufgeführt worden ist. Die südöstliche Kapelle dagegen hat schon von Anfang an einen Baldachin gehabt, was nicht nur aus deren Grundplan hervorgeht, sondern auch aus der Beschaffenheit des Mauerwerkes und der Ornamentik, wozu noch der Umstand kommt, dass unter den Baldachinen dieser allein von einem ursprünglichen Fries abgeschlossen ist, der ausserdem in der Wahl des Motives Ähnlichkeit mit der Verzierung eines Kapitäls in der Umfassung der Kapelle zeigt.

Auch der nordwestliche Baldachin scheint gleichzeitig mit seiner Nischenvertiefung aufgeführt worden zu sein. Beim Brande 1234 hat derselbe bedeutende Schäden erlitten, welche jetzt mit Cement ausgebessert sind.

Dagegen scheint es, als ob der südwestliche Baldachin etwas jünger sei als die beiden letzt genannten, und seine unvollendeten Kapitäle erinnern am meisten an die der Absidengallerie. Dieser Baldachin dürfte somit wohl kaum eher als nach der Mitte des 12. Jahrhunderts aufgeführt worden sein.

In der Mitte der nördlichen und südlichen Giebelmauern des Querschiffes waren früher auch baldachingeschmückte Nischen vorhanden, deren ursprünglicher Zweck sich nicht bestimmen lässt. Später erweiterte man diese Nischen, deren Umrahmung im Jahre 1234 zerstört worden war, zu kleinen Kapellen. In der nördlichen Nische erhielt der Erzbischof Anders Sunesson († 1228) seine letzte Ruhestätte, und es ist möglich, dass auch ihr Gegenstück im Süden einen ähnlichen Zweck gehabt hat.

Was die beiden vorher beschriebenen baldachingeschmückten Nischen im Westen betrifft, ist nicht ausgeschlossen, dass die-

selben zu rein architektonischem, dekorativem Zweck aufgeführt worden sind. Es ist aber auch möglich, dass sie dazu bestimmt waren, die irdischen Überreste von Personen aufzubewahren, die sich irgendwie besonders verdient gemacht hatten und deren Andenken man besonders in Ehren halten wollte.

VII. Spätmittelalterliche Veränderungen im Querschiff.

S. 151—158.

Das achtheilige Kreuzgewölbe, das den nördlichen Kreuzarm im Querschiff bedeckt, ist von dem westphälischen Baumeister Adam van Düren gleichzeitig mit dem Umbau der nördlichen Giebelmauern und der daran grenzenden Mauerpartien aufgeführt worden. Früher hat man angenommen, dass dieser Umbau ungefähr in der Zeit 1510—1513 erfolgte, weil die darunter liegende Krypta zu dieser Zeit repariert wurde, und auch besonders darum, weil die entsprechende Giebelmauer im Süden vor 1513, dem Todesjahr von König Hans, umgebaut worden sein muss. Der Strebepfeiler, der jenen Giebel stützte, war nämlich mit einem Sandsteinrelief geschmückt, das den Schutzheiligen der Kirche und darunter die Wappenschilder von König Hans und seiner Gemahlin abbildete.

Es hat sich jedoch bei näherer Untersuchung gezeigt, dass die beiden Konsolsteine in Form von Männerköpfen, die unter dem höchsten Punkte an dem westlichen und östlichen Schildbogen des erstgenannten, nördlichen Querschiffgewölbes angebracht sind, auf ihren Stirnbinden die Ziffern 1524 und 6723 tragen. Die erste Zahl muss das Jahr bezeichnen, in dem das Gewölbe ausgeführt wurde, von Christi Geburt an gerechnet, das andere ist von dem Jahre an gerechnet, da man nach der meist verbreiteten Auffassung des Mittelalters annahm, dass die Welt geschaffen sei. Nach Eusebius von Cesaræa und der römischen Märtyrologie geschah dies 5199 vor Christi Geburt, und legt man die Zahl 1524 hinzu, so ergibt sich die Endsumme 6723. Es ist also zur vollen Evidenz bewiesen, dass der Umbau des nördlichen Kreuzarmes im Jahre 1524 stattgefunden hat.

Es ist wahrscheinlich, dass die beiden Ciborienaltäre, die vor der Restaurierung im 19. Jahrhundert die Mitte der nördlichen

und südlichen Giebelmauern im Querschiffe einnahmen, bei derselben Gelegenheit von Meister Adam neu- oder umgebaut worden sind. Hierfür spricht auch der Umstand, dass sowohl das Kapitäl wie die Basis der Eckkolonnen der Ciborie aus anglo-normannischen Faltenkapitälen bestanden. Diese waren wahrscheinlich während des von demselben Baumeister kurz vorher ausgeführten Umbaues der Westpartie von dem nördlichen Turm genommen, in dessen Arkaden sich solche Kapitäle befunden hatten. Innerhalb dieser beiden Ciborienaltäre waren in der Mauer selbst Nischen oder kleine Kammern, jede durch ein Fenster erhellt, und in der nördlichen der beiden Kammern hatte, wie schon vorher gesagt worden, der Erzbischof Anders Sunesson († 1228) seine letzte Ruhestätte.

VIII. Die Portale der Seitenschiffe.

S. 159—175.

Nebst den beiden Portalen, die noch erhalten sind, existierten im Mittelalter noch zwei Eingänge zu den Seitenschiffen. Diese waren etwas weiter nach Westen verlegt, wo die vorletzten Fenster nach Westen jetzt ihren Platz haben. In dem Bogen des auf der nördlichen Seite befindlichen Fensters sind noch Skulpturen von dem 1833 umgebauten, nördlichen Portale erhalten, doch mit Ausnahme von dem Tympanon, das nach einem neu-angelegten Eingang auf der nördlichen Seite des nördlichen Turmes verlegt wurde.

Das entsprechende südliche Portal wurde schon in den 30:er Jahren des 15. Jahrhunderts abgebrochen, als der Erzbischof Peder Lykke ausserhalb desselben eine Kapelle baute (geschleift 1812). Von den Skulpturen desselben sind nur eine verstümmelte Löwenfigur und vielleicht ein paar andere Ornamentstücke noch vorhanden.

Bei der Restaurierung im 19. Jahrhundert wurde der Baldachin um das noch existierende nordöstliche Portal verschiedenen Änderungen unterzogen. Der westliche Kragstein zerbrach bei der Reparatur, man hat jedoch die verzierten Teile desselben zwischen den bei der Restaurierung übrig gebliebenen Skulpturen wiederfinden können. Ausserdem konnten noch drei von diesen

Skulpturen, dank einer alten Zeichnung, identifiziert werden. Sie sind aller Wahrscheinlichkeit nach von Adam van Düren im Anfang des 16. Jahrhunderts unter dem mit Reliefbildern geschmückten Bogenfries eingemauert worden, der die Mauerfläche oberhalb des Baldachins zwischen den beiden flankierenden, jetzt abgebrochenen Strebepfeilern einnahm. Hier haben dieselben nicht von Anfang an ihren Platz gehabt, es ist aber trotzdem anzunehmen, dass sie, bevor die Strebepfeiler gebaut wurden, ursprünglich an dem Portal angebracht worden waren, analog dem Verhältnis in vielen andern Kirchen.

Es ist anzunehmen, dass derselbe Baumeister jene Strebepfeiler gebaut oder wenigstens umgebaut hat, denn unter dem Fundament des einen hat man ein Grab gefunden, welches u. a. zwei Bullen, die eine vom Konzil in Basel, die andere aus der Zeit Alexanders VI., enthielt. Dies Grab stammt wahrscheinlich aus der Zeit gleich vor der Arbeit Meister Adams am Lundenser Dom her, weil der oben auf dem Grab aufgeführte Strebepfeiler nicht älter als aus jener Zeit sein kann. Ausserdem beweist eben die Beschaffenheit der Ornamentpartien über dem Baldachin, dass sie von dem grade genannten Baumeister zusammenkomponiert sind. Man muss also annehmen, dass er auch die angrenzenden Strebepfeiler aufgeführt hat — schon darum, weil er tatsächlich einen solchen an dem gegenüberliegenden südlichen Portale neu erbaut hat.

Von den über dem genannten Baldachin auf den Zeichnungen sichtbaren Ornamentpartien, ist nur der grosse mit Bildern geschmückte Rundbogenfries noch übrig. Zu den hier befindlichen vier Rundbogen hat der Restaurator des Domes Helgo Zetterwall später noch einen fünften hinzugefügt. Als Bildfüllung zu diesem hat er ein Stück aus einem, in der Skulptursammlung der Kirche vorhandenen, mit Reliefs geschmückten Steinblock, Adam und Eva vorstellend, angewandt, der zu einem andern Rundbogenfries gehörte und aller Wahrscheinlichkeit nach seinen Platz über dem südlichen Seitenschiffsportale gehabt hat.

IX. Der Münzenfund.

S. 176—178.

Als die Treppe zwischen dem nördlichen Seitenschiff und dem Querschiff (angelegt nach dem Brande 1234) im 19. Jahrhundert umgelegt werden sollte, fand man unter derselben eine noch ältere Treppenanlage. Beim Aufbrechen der untersten Stufe dieser Treppe kam ein Münzenfund zum Vorschein, der nach dem Bericht des damaligen Arbeitsleiters, Professor C. G. Brunius, 54 Silbermünzen enthielt. Man nahm an, dass 40 von diesen aus der Regierungszeit Knuts VI. und 14 aus der seines Vorgängers Valdemar I. herstammten. Von den letzteren soll eine Münze auf beiden Seiten eine von den anderen etwas abweichende Zeichnung haben. Als Hauberg, der hervorragende Münzenkenner Dänemarks, diesen Fund behandelte, stellte sich heraus, dass er zum Gesamtfund noch eine Münze rechnet, die von Knuts VI. Nachfolger Valdemar II. herrühren soll. Man nimmt gern an, dass diese 55:ste Münze (in die Zeit Valdemars II. verlegt) mit der identisch ist, die nach Brunius von allen übrigen durch ihre Zeichnung abweicht. Da Valdemar II. nicht vor 1202 auf den Thron kam, könnte somit die Treppe nicht vor Anfang des 13. Jahrhunderts angelegt worden sein, ein recht eigentümliches Verhältnis, da die Kirche im Jahre 1145 eingeweiht und als Ganzes, mit Ausnahme von den Turmpartien, wahrscheinlich zwei Jahrzehnte später vollendet wurde.

Bei näherer Untersuchung stellt sich jedoch heraus, dass die Münze, die zu verschiedenen Meinungen Veranlassung gegeben hat, eine ebenso grosse Ähnlichkeit mit den Münzen von Knut VI. als mit denen von Valdemar II. zeigt. Wenn nun noch hinzukommt, dass auf diese eine Münze 40 Stück (von ein und derselben Prägung) aus der Zeit Knuts VI. stammen (1182—1202) und 14 (vielleicht nur 13) aus der seines Vorgängers Valdemar I., dürfte die Sache eigentlich so zu erklären sein, dass die fragliche Münze wirklich von König Knut herrührt und der Fund im Anfang seiner Regierung, wahrscheinlich in den 80:er Jahren des 12. Jahrhunderts, in Verbindung mit dem Bau der Treppe niedergelegt worden ist.

X. Die Bilder der Krypta.

Seite 179—232.

Die Säulen in der Krypta sind theils glatt und rund, theils auf verschiedene Weise mit Ornamenten verziert. Diese Ornamentik erinnert mehr an das Ende des 12. Jahrhunderts, wenn dieselbe auch sehr früh in Italien und Frankreich und auch in einzelnen Fällen weiter in Nordeuropa, z. B. in Canterbury, vorkommen kann. Dieser ungewöhnliche Reichtum an Säulenornamentik von verschiedener Art wird noch abwechselnder durch das Vorhandensein zweier bildgeschmückter Säulen, die vor den beiden Eingangsportalen im Westen stehen. Vor der nördlichen Säule, deren Schaft die übrigen an Länge überragt, ist eine Männerfigur in derselben Höhe wie der Säulenschaft angebracht, diese umfassend, als ob sie das Gebäude umstürzen wollte. Das Kapital über deren Kopf ist mit Figuren und Ranken verziert. An die südliche Säule ist eine zusammengekauerte Gestalt gefesselt, während quer über deren Arme eine kleine Figur ruht, die der Gefangenen ins Haar greift.

An diese eigentümlichen Säulenfiguren, die in keiner Weise mit den bildergeschmückten Pfeilern in Freising, Souillac und Lucca zu vergleichen sind, ist seit alters her eine Sage geknüpft. Man sagt, dass die stehende Männerfigur ein Riese mit Namen Finn ist, und dass die beiden andern seine Frau und sein Kind vorstellen. Die Sage erzählt, dass der Patron der Kirche S:t Laurentius ein Abkommen mit dem Unhold Finn betreffs des Baues der Kirche getroffen habe. Wenn es dem Mönch nicht gelänge, den Namen des Unholdes zu erforschen, bevor die Kirche fertig wäre, müsste er entweder an Finn Sonne und Mond ausbezahlen oder — seine eigenen Augen. Grade als sich die Kirche ihrer Vollendung näherte, erfuhr S:t Laurentius durch einen Zufall den Namen des Riesen und gab dieses kund mit dem Resultat, dass Finn nebst Frau und Kind in die Krypta hineingestürzt kamen, um das Gebäude einzureissen. Durch die Macht des Heiligen wurden jedoch die Unholde in Stein verwandelt, als sie die Säulen umfassten, und die Kirche war gerettet.

Ohne diese Sage, die viele Variationen hat, die aber unmöglich auf die betreffenden Bilder bezogen werden kann, gibt

es eine Menge anderer Hypothesen bezüglich der geheimnisvollen Figuren der Krypta. In diesem Resumé können nur die von Scholander, Enlart und Holmquist dargestellten Theorien erwähnt werden, nämlich dass die Figuren mit der Legende von Simson zu tun hätten. So wie die Theorie von Hjalmar Holmquist entwickelt ist, scheint dieselbe ganz gut auf diese Bildergruppen zu passen: die zusammengekauerte, bartlose Figur ist Simson, der in seinen Armen Delila hält, die der Künstler mit Anspielung auf den Lockenraub in Simson's Haare greifen lässt. Die gleichzeitige Fesselung wird dadurch anschaulich gemacht, dass die männliche Figur mit ihrem eignen Gürtel an die Säule gebunden ist. Um Delilas Untat zu betonen, wird sie klein und verkrüppelt dargestellt, während ihre Kleidung etwas zierlicher ist als die der übrigen, wahrscheinlich um ihr Geschlecht zu bezeichnen.

Die stattliche Männerfigur an der nördlichen Seite ist Simson, der, nachdem seine Locken wieder gewachsen und die Kräfte zurückgekehrt sind, den Tempel der Philister in Gaza umstürzt.

Diese Deutung ist wahrscheinlich die richtige und es erwachsen bezüglich ihrer Anwendung auf die nördliche Figur keine Schwierigkeiten. Was die südliche Gruppe betrifft, so scheint diese etwas komplizierter zu sein. Wenn man aber diese Komposition mit einer Menge bildergeschmückter Säulenkapitälé vergleicht, die überall in der romanischen Kunst des Kontinents zu finden sind, so fallen diese Schwierigkeiten fort. Eine besonders grosse Ähnlichkeit herrscht somit zwischen der zusammengekauerten Simsonfigur und einigen Bildern zweier Kapitälé in San Zeno in Verona, das eine im Langhause, das andre in der Krypta. Ähnliche Analogien sind auch zwischen dem mit Figuren geschmückten Kapitäl auf dem stehenden Simson und den ausländischen Kapitälardarstellungen nachzuweisen, z. B. in den mit dem Lundenser Dom verwandten Kirchen Sant' Ambrogio in Milano und San Michele Maggiore in Pavia.

Wie uns die moderne Ikonographie lehrt, ist Simson schon früh in der Bilderkunst als Vorgänger Christi dargestellt worden, es gibt davon eine Menge Beispiele aus verschiedenen Gegenden. Auch in Schweden ist eine grosse Anzahl von Simsondarstellungen bekannt, die doch im allgemeinen dem Ende des Mittelalters angehören. Man trifft sie oft in spätmittelalterlichen

Kirchenmalereien an, ganz natürlich darum, weil sie in der Bilderbibel, *Biblia pauperum*, vorkommen, der die Motive zu solchen Wandmalereien in der Regel entnommen wurden.

In der dem Lundenser Dome verwandten Klosterkirche in Dalby (nur eine Meile von Lund entfernt) befindet sich über dem westlichen Eingang ein Tympanon aus dem 12. Jahrhundert mit einem Bilde von Simson und dem Löwen. Dasselbe Motiv ist auf den Chorstühlen aus der letzten Hälfte des 14. Jahrhunderts im Lundenser Dom selbst wiedergegeben, und vor der Restaurierung in den 30:er Jahren des 19. Jahrhunderts befand sich in dem Querschiff der Kirche eine romanische Wandmalerei mit einer Figur, unter welcher das Wort »Samson« gemalt stand. (Dagegen dürfte das über dem nördlichen Portale befindliche Tympanon mit einem Relief, das einen Mann mit schönem Haar darstellt, der einen Widder aus der Gewalt eines Löwen rettet, eher einen David als einen Simson vorstellen). Wenn man alle die Gründe berücksichtigt, die über diese kurze Zusammenfassung hinaus in Kap. X dargelegt worden sind, so kann man kaum daran zweifeln, dass die eigentümlichen Figuren in der Krypta des Lundenser Domes: 1) das Fesseln Simsons, 2) Simson stürzt den Tempel der Philister, vorstellen sollen.

XI. Die älteste Baugeschichte der Kirche.

S. 233—264.

Für eine Schilderung der Baugeschichte des Lundenser Domes fehlen keineswegs feste Ausgangspunkte. Das haben wir hauptsächlich zwei noch aufbewahrten Gedächtnisbüchern zu verdanken, die dem Laurentiuskloster in Lund gehört haben: *Necrologium Lundense* und *Liber daticus vetustior*. In diesen beiden Urkunden, deren älteste Teile aus der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts stammen, finden sich genaue Angaben von der Einweihung der Altäre in der Krypta und in der oberen Kirche. Man kann daraus ersehen, dass der Hauptaltar in der Krypta im Jahre 1123 und die Altäre in den Seitenkapellen in den Jahren 1126 und 1131 eingeweiht wurden, ebenso die obere Kirche (obgleich unvollendet) mit dem Hochaltare und einem Seitenaltar 1145, der andere Seitenaltar dagegen im fol-

genden Jahre. Es sind nicht nur die Jahreszahlen angegeben, sondern auch die vollständigen Daten, und dazu wird auch noch über die besonderen Umstände, unter welchen diese Feierlichkeiten begangen worden sind, Bericht erstattet. Auch der Name vom Architekten des Gebäudes, Donatus »architectus operis hujus«, ist angegeben, und daneben ist der Todestag eines anderen Künstlers, Regnerus »lapiscida«, erwähnt, der aller Wahrscheinlichkeit nach der Nachfolger von Donatus als Arbeitsleiter gewesen ist.

Nach den Angaben der Gedächtnisbücher und den Forschungsergebnissen, zu welchen der Verfasser bei den hier veröffentlichten Untersuchungen gekommen ist, dürfte die Baugeschichte des Domes sich auf folgende Weise gestalten.

Nachdem die vorbereitenden Grundlegungsarbeiten während der Regierung Knuts des Heiligen ausgeführt worden — wahrscheinlich wurden auch die Mauern der Chorpartie dann begonnen — und nachdem die Notjahre in der Zeit des Nachfolgers Olof Hunger zu Ende gegangen, nahm man den Bau des Lundenser Doms im Anfang des 12. Jahrhunderts wieder mit Ernst auf. Es war eine flachgedeckte Pfeilerbasilika, die geplant wurde, mit einer einfach dekorierten Abside und einer wahrscheinlich turmlosen Westfassade. Der Baumeister Donatus war aus Italien gekommen, näher bestimmt aus der Lombardei, wenigstens hat er von dort seinen Reichtum an klassischen Ornamentmotiven geholt, an denen die Kirche überreich ist.

Zuerst wurde die Krypta aufgeführt, ein harmonisches Gebäude, aber relativ niedrig im Verhältnis zu anderen Krypten von gleicher Grösse. Sie unterscheidet sich von den meisten italienischen dadurch, dass die Gewölbe von abwechselnden Pfeilern und Säulen, nicht ausschliesslich von Säulen, getragen werden, was von der Vorliebe des Bauherrn für den germanischen Geschmack zeugt. Ihre Ausschmückung ist sparsam, ausser an den Säulenschäften, die eine recht eigentümliche Ornamentik aufweisen. Wenn auch das Gepräge der Kirche hauptsächlich germanisch ist, muss die Anlage derselben doch Donatus »architectus« zugeschrieben werden, besonders mit Hinsicht darauf, dass die Skulptur lombardische Züge trägt, und in einem Zusammenhang ausgeführt worden ist.

Nach der Krypta, die wahrscheinlich bei der Einweihung des Hauptaltars 1123 fertig war, oder kurze Zeit danach (die Altäre

der Seitenkapellen wurden wie schon erwähnt 1126 und 1131 eingeweiht), folgte das Bauen von Chor und Querschiff sowie das der östlichen Partie des Langhauses. Dieses wurde wahrscheinlich in einem Zusammenhang nach Westen bis einschliesslich der drei östlichen Pfeilerpaare im Mittelschiff und der entsprechenden Teile der Seitenschiffe aufgeführt, d. h. bis einschliesslich der beiden noch erhaltenen Portale sowie der Halbsäulen, die denselben nach Westen am nächsten sind.

Während des Fortschreitens der Arbeit wurde der ursprüngliche Plan geändert. Die Kirche sollte noch stattlicher und reicher gemacht werden. Die Abside wurde mit einer neuen Fassade bekleidet, was ja zur selben Zeit auch am Dom in Speier geschah, und bekam ihr jetziges, stattliches Aussehen, wobei das (vielleicht nur projektierte) Holzdach gegen Gewölbe ausgetauscht wurde. Ob die Kolonnengallerie — der Teil der Abside, der aus natürlichen Gründen zuletzt vollendet wurde — vollkommen gleichzeitig mit dem übrigen Teil der Abside aufgeführt, oder ob dieselbe jünger ist, dürfte doch fraglich sein. Allerdings kommen solche Gallerien bedeutend früher in Italien vor, aber die Kolonnetten in Lund weisen Einzelheiten auf, die mit den westlichen Teilen der Kirche übereinstimmen. Wahrscheinlich, ist dass die Gallerie gleichzeitig mit der Abside geplant wurde, sie kann aber kaum vor der Mitte des 12. Jahrhunderts errichtet sein.

Die Ornamentik ist noch lombardisch, aber unendlich reicher als die der Krypta. An einzelnen Skulpturdetails kann man eine Eleganz und eine Biegsamkeit in dem Linienschwung wahrnehmen, die neben anderen Eigentümlichkeiten an die nordische Ornamentik erinnert, und die darauf hinweist, dass sich eine einheimische Steinhauerschule, jedoch mit Anleitung von Süden, angefangen hat zu entwickeln. Deren Nachwirkung kann man später in der Ausschmückung von anderen schonischen Kirchen wahrnehmen.

Der Mann, der die Krypta vollendet und den Entwurf zu dem ganzen Gebäude gemacht hat, wird aller Wahrscheinlichkeit nach bis zu seinem Tode auch in der oberen Kirche die Arbeit geleitet haben. Es scheint jedoch, als ob ein neuer Leiter vor der Einweihung des Gebäudes 1145 hinzugekommen wäre. Man will gern annehmen, dass der Nachfolger des Donatus dieser Regnerus Steinhauer war, der in den Gedächtnisbüchern erwähnt ist. Der

neue Meister hält an der alten Stilrichtung in der Ornamentik fest, und es ist darum anzunehmen, dass er, ebenso wie sein Vorgänger, in Italien studiert hat. Die neuen, von Anfang an nicht geplanten Teile des Bauwerkes, die unter seiner Leitung vollendet wurden, haben wohl auch ihre frühesten Vorbilder in der Lombardei. Wenn man sie trotzdem zu den Erzeugnissen deutschen Einflusses rechnen kann, so hat dies seine natürliche Ursache in der Germanisierung, wovon diese Architekturteile deutliche Spuren tragen. Eine Erklärung dieses Einflusses gibt vielleicht die Verbindung, die sich zwischen Asker und dem damaligen Bauführer in Speier spüren lässt, besonders aber das Faktum, dass der einflussreiche Bischof Hermann aus der Rheingegend stammte; noch zu erwähnen wären die starken Anregungen von diesen Gegenden, die sich in architektonischer Hinsicht in vielen Teilen der dänischen Lande geltend gemacht. Die beiden andern mit dem Lundenser Dom verwandten, romanischen Kathedralen in Ribe und Viborg sind somit nach rheinischem Muster aufgeführt, und das Material zu vielen Kirchengebäuden wurde in der Gegend aus Andernach nahe am Rhein geholt.

Der Aufenthalt Hermanns in Lund dürfte in die Zeit der Gewölbeaufführung und der Vollendung desjenigen Kirchenteiles fallen, der östlich von einer Linie etwas westlich von den jetzigen Seitenschiffseingängen liegt. Hier kann man sich wohl einen vorläufigen Abschluss der Kirche denken, und es ist anzunehmen, dass diese Partie bei der feierlichen Einweihung der Kirche, die am 1. September 1145 stattfand, vollständig fertig war.

Wie man aus den ersten unsicheren Wölbungsversuchen in den östlichen Teilen des Langhauses sehen kann, ist mit dem Bauen des westlichen Teiles derselben Gebäudepartie nicht unmittelbar darauf begonnen worden, sondern es scheint, als ob man hier nach dem Einweihungsjahre eine Unterbrechung wahrnehmen könne. Die Sockel der westlichen Nebenpfeiler zeigen ein etwas jüngeres Profil als die der Hauptpfeiler, wobei auch die Knechtkapitälé der westlichen Hauptpfeiler in der Form von den weiter nach Osten gelegenen vollständig abweichen. In der Pause, die zwischen dem Ausführen der östlichen und westlichen Partien der Kirche wahrgenommen werden kann, hat wahrscheinlich die Umkleidung der Abside stattgefunden. In den westlichen Teilen der Kirche ist das Wölbungsproblem auf eine

vortreffliche Weise gelöst worden, die von den früheren Versuchen erheblich abweicht, und man vill gern annehmen, dass dies das Werk des neuen Meisters Regnerus ist. Ob dieser auch den ersten Gewölbebau geleitet hat, ist nicht mit Gewissheit zu entscheiden. Es ist möglich, dass Donatus diese Arbeit ausgeführt hat.

Als der neue Baumeister, wahrscheinlich mit dem Regnerus der Gedächtnisbücher identisch, in Lund eingetroffen war, dürfte seine erste Aufgabe gewesen sein, die Abside zu bekleiden und den Gewölbebau planmässiger weiterzuführen, wobei die Arbeit in dem westlichen Teile der Kirche und den Gallerien der Abside wieder aufgenommen und vollendet wurde. Die Ornamentik in der Abside mit ihren wechselnden Tier- und Pflanzenmotiven weicht nur in gewissen Einzelheiten von der früheren ab, und dürfte darum nach dem Plan des Donatus ausgeführt worden sein, wenn auch die Abside ihren rheinischen Charakter durch den Einfluss des Regnerus bekommen hat. Aber das Gepräge von Schwung und Lebensfülle der Ausführung, sowie eine bestimmte Ungleichheit hinsichtlich der Tiertypen, die diese Skulpturen zum Unterschied von den älteren kennzeichnet, scheint eher darauf zu beruhen, dass sie unter der Leitung von Regnerus ausgeführt worden sind.

Die inwendige Ornierung in der westlichen Partie der Kirche, die hauptsächlich aus Pflanzenmotiven besteht, dürfte von dem neuen Leiter komponiert und auch ausgeführt worden sein, eine klare Tatsache, weil es sich um Gebäudepartien handelt, die mit dem von ihm selbst durchgeführten Gewölbesystem in Zusammenhang stehen. Eine Ausnahme hiervon machen wahrscheinlich die von Donatus skizzierten und von der Wölbung unabhängigen Portale im westlichen Teile der Kirche, deren Ornamentik eine Schlappheit der Linien zeigt (wenn man von dem wahrscheinlich zu den Hauptportalen gehörenden Baldachin um die nordöstliche Kapelle im Querschiff absieht), die vielleicht darauf hindeutet, dass sie erst nach dem Tode des Baumeisters (Regnerus) vollendet worden sind. Mit Hinsicht auf die Technik erinnern sie am meisten an die Kapitälskulpturen der Absidengallerie und die Reliefs im Rundbogenfries über den (östlichen) Portalen der Seitenschiffe.

Die Ausschmückung im westlichen Teil der Kirche ist je-

doch niemals vollendet worden. An vielen Kapitälern sowohl im Mittelschiff (welche später in Würfelkapitäle verändert wurden) als auch an den Seitenschiffen fehlen die Einzelausschmückungen. Sie haben noch dasselbe halbfertige Aussehen wie zu der Zeit, als sie die Werkstatt des Steinhauers verlassen hatten, um in das Gebäude eingemauert zu werden. Später wurden sie nie vollendet, was auch mit den Kapitälern in den Seitenschiffen der Fall war. Die richtige Erklärung hierfür dürfte die sein, dass der leitende Meister Regnerus starb, ehe alle Details vollendet waren.

Daraus liesse sich auch erklären, dass die Verbindungstreppe zwischen dem Querschiff und dem nördlichen Seitenschiff nicht vor dem letzten Viertel des XII. Jahrhunderts vollendet wurde.

Der westliche Teil des Langhauses dürfte im allgemeinen gegen die Mitte oder den Schluss des Archiepiskopats Eskils (1137—77) vollendet worden sein, da somit die ganze Kirche in Anwendung genommen werden konnte, doch mit Ausnahme von dem Turmkomplex, der erst etwas später hingefügt wurde.

Von den alten Türmen, deren Ornamentik nicht mit der Kirche selbst übereinstimmte, sowie von der dazwischenliegenden Vorhalle ist jetzt nichts mehr bewahrt. Die Initiative zu deren Erbauung ging von Absalon aus, und sie standen wahrscheinlich im Jahre 1200 fertig da. Als der Erzbischof im folgenden Jahre dem Archidiaconus testamentarisch vorschrieb, dem Steinhauer Åke und dem Zieglermeister gleichen Namens ein Geschenk zu überreichen (*»Achoni magistro laterum et Achoni lapiscidæ praecepit ut Archidiaconus benefaceret»*), so bedeutet dies ganz sicher, dass beide Baumeister im Dienste der Kirche angewandt worden sind, und es ist wahrscheinlich, dass der Steinhauer oder vielleicht beide zusammen die Arbeit an dem Turmbau geleitet haben.

Auf die Stilverwandtschaft zwischen den Lundenser Dom und gewissen anderen Kirchen näher einzugehen, liegt ausserhalb des Rahmens dieser Arbeit. Die Untersuchungen, die in diesem Zusammenhang ausgeführt worden sind, beweisen uns jedoch, dass die Kirche nicht als eine Kopie eines bestimmten Bauwerkes betrachtet werden kann, sondern dass sie unter dem Einfluss italienischer und auch germanischer (rheinisch—nordischer) Kunst aufgeführt worden ist. Vor allem muss hervorgehoben werden,

dass die Krypta und die Abside, jede für sich, selbständige Schöpfungen von ausserordentlichem Werte sind.

Die einfache und gut berechnete Architektur der Krypta vereint in sich den Eindruck von Ruhe, massvollen Proportionen und einer mächtigen, tragenden Kraft, die mehr dem Zweck eines solchen Gebäudes entspricht als die hohen, luftigen Säulenkrypten, die man in einer Menge südländischer und in verschiedenen rheinischen Kirchen findet. Trotz der Reparaturen, denen Donatus' Kirche unterzogen gewesen ist, und die viele schöne Einzelheiten verschlechtert haben, behauptet sie doch ihren Rang als ein ausserordentlich bedeutendes Kunstwerk.

Die Abside mit ihrer harmonischen Vollendung und abwechselnden Ornamentik wird kaum an Schönheit von irgend einer Gebäudepartie dieser Art übertroffen. Sie verliert nicht bei einem Vergleich mit der Domabside in Mainz, deren edle Proportionen besonders schön sind, und sie übertrifft dieselbe bezüglich der Vollendung der architektonischen Ausschmückung. Sie steht auch nicht hinter den reichen, aber weniger gut berechneten Absidenfassaden der Kölner Kirchen zurück. Wenn der Kreuzgiebel, an den sich die Abside in Lund anschliesst, etwas stattlicher und breiter gewesen wäre, und sein Fall mit dem des Absidendaches besser übereingestimmt hätte, so wäre der Gesamteindruck der östlichen Partie des Domes noch imponierender geworden als jetzt. Die bewundernswerte Schönheit, die die Abside selbst auszeichnet, wird nur beeinträchtigt, wenn man aus der Nähe die Veränderungen betrachtet, denen sie ums Jahr 1780 unterzogen wurde, da man die ganze Fassade vollständig abbrach und wieder erneuerte, eine Arbeit, die nicht nur der Ornamentik geschadet sondern sich auch gegen die Reinheit der architektonischen Linien vergangen hat.

XII. Der Einfluss des Domes auf die kirchliche Kunst inner- und ausserhalb Schonens.

S. 265—281.

Der Dom zu Lund stellt ein selten hervorragendes Erzeugnis von der Kraft der germanischen Architektur und dem Reichtum der italienischen Ornamentik vor. Es muss allerdings zugegeben

werden, dass die germanische Anlage in gewissen Fällen — z. B. bezüglich der ursprünglichen turmlosen Westfassade oder der oft vorkommenden Baldachine — Eindrücke südländischen Geschmacks aufgenommen hat, andererseits aber lässt sich nicht bestreiten, dass auch die lombardische Skulptur, obgleich für ihre Verpflanzung in fremdes Gebiet ungewöhnlich rein und lebenskräftig, doch von der nordischen Geschicklichkeit etwas beeinflusst worden ist.

Es ist allerdings wahr, dass die schonische Kathedrale in gewisser Weise ganz isoliert im Norden dasteht, aber es zeigt sich doch, dass sowohl ihre Architektur wie auch ihre Skulptur tiefe Spuren in die gleichzeitige oder vielmehr in die gleich darauf folgende kirchliche Kunst Schoneus gedrückt hat.

Als die mehr als ein halbes Jahrhundert alte Steinhauerschule in Lund aufgelöst wurde — wahrscheinlich um die Mitte der letzteren Hälfte des 12. Jahrhunderts — zerstreuten sich die Steinhauer des Domes nach allen Seiten hin. Es kann kein blosser Zufall sein, dass die kirchliche Kunst der Provinz grade zu diesem Zeitpunkt einen anderen Charakter anzunehmen beginnt. Man gibt das frühere, zerbrechliche aber leicht zu bearbeitende Material, das Holz, auf und versucht in dem dauerhaften Stein widerstandsfähigere Monumente zu schaffen.

Zu dieser allgemeinen Renaissance der kirchlichen Kunst in Schonen, die den letzteren Teil des 12. Jahrhunderts und die gleich darauf folgende Zeit kennzeichnet, ist somit die bedeutendste romanische Kathedrale des Nordens eine natürliche und wichtige Ursache gewesen. Aber ausser dieser Beeinflussung im allgemeinen lässt sich auch ein direkterer und eingehenderer Einfluss auf mehrere Landkirchen nachweisen, die von dem gewöhnlichen Typus abweichen und in gewissen Details ganz bestimmt auf eine engere Verwandtschaft mit dem Laurentiusdome in Lund hinweisen.

Dahin gehören u. a. einige mit Doppelturm versehene Kirchen im nordöstlichen Schonen, ferner die in einem Kreise gleich nördlich von Lund gelegenen, mit Blindarkaden an der Abside gezierten Kirchen, die von dem als Taufsteinschnitzer schon bekannten Steinhauer Mårten gebaut sind, und schliesslich eine dritte Gruppe von Kirchen, fast ausschliesslich auf das südöstliche Schonen beschränkt, die nicht nur von der lundischen, sondern auch von

der gotländischen Kunst beeinflusst scheinen und die vom »Steinmeister« Carl und seinen Schülern aufgeführt worden sind.

Endlich begegnen wir Erzeugnissen der reichen Ornamentik des Lundenser Doms in den Torumfassungen, Tympanons und Gesimsen der Triumphbogen der Kirchen u. s. w., vor allem aber in der Ausschmückung der vielen Taufsteine, die sich in den schonischen Kirchen finden. Unzweifelhaft ist diese Fülle von wechselnden Motiven grösstenteils auf den reichen Mustervorrat des Lundenser Doms zurückzuführen.

Tillägg och rättelser.

Vid fortsatta undersökningar af domkyrkans inventarier har det visat sig, att de i noten å s. 32 omnämnda gallerdörrarna, belägna i trappan mellan koret och långhuset, visserligen utförts under 1500-talets andra eller tredje decennium, men att de delvis förstörda ornamentsreliefer, hvilka upptaga dörrarnas fyllningar, knappast förfärdigats förrän något närmare århundradets midt. Orsaken till att de öfre fyllningarnas reliefer skurits för sig och därpå fastlimmats, medan de nedre äro utförda i ett med fyllningarna, torde ligga däruti, att de öfre, ursprungligen släta fyllningarna icke kunnat tagas ur sina ramar för att ersättas med nya, utan att hela dörren måst tagas isär; de nedre däremot kunde, sedan understa ramstycket lossats, utan svårighet frigöras och utbytas mot andra, ornerade.

Enär de båda i samband med dörrarna omnämnda baldakinfyllningarna å korstolarna liksom de å dessas gaflar anbragta delfinerna äro samtidiga med dörrfyllningarna ifråga, så torde äfven dessa skulpturer böra hänföras till 1530- eller 1540-talet.

S. 75 rad 20 f. nedifrån *står* L. Weibull, anf. arb. s. 70. *bör vara* L. Weibull, Studier i Lunds domkyrkas historia (1906), s. 70.

S. 219 nedersta raden *står* L'Art roman en France Paris, V, 1910—1912, pl. 14. *bör vara* L'Art roman en France, Paris 1910—1912, III, pl. 14.

359
K.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00134 2340

